

675-ე
1983

ISSN—0132—6066

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

17
675 2

ენისა
და
ლიტერატურის
სერია

1. 1983

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

1, 1983

ქართული ლიტერატურის 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал основан в 1971 году, выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომოთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე).

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С.

Ответственный секретарь Г. А. Глonti

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მეცნე“, ვნისა და ლიტერატურის სერია
1983, № 1.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19, ტელ. 37-24-07
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოებას 18.XI.82; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.IV.83; უნ 08097;
ქალაქის ზომა 70×108/16; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 14.0; სააღრეცხველ
საგამომცემლო თაბახი 11.4; ტირაჟი 1850; შეკვ. 3793; ფასი 1 ჰან. 20 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси. 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ე რ ი ლ ე ბ ი

გ. ლიპარტიანი, არზაყან ზვამბაძის სახე ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში	5
მ. გორდეღაძე, ნიკოლოზ ყიფიანის პუბლიცისტიკა	15
ზ. აბაშიძე, ნიკოლას გილიენის პოეზია კუმბის რევოლუციურ გარდაქმნათა პერიოდში (1960-იანი წლები)	25
ლ. კრელაშვილი, გაზეთ „დროებაში“ სერგეი მესხის ხელმოუწერელი ნაწერების ატრიბუციის საკითხები (1880 — 1883 წწ.)	36
პ. გუგუშვილი, ა. სარაჯიშვილი „ვეფხისტყაოსნის“ ეპიკური სპეციფიკისა და ორიგინალობის შესახებ	54
ნ. დოლიძე, საისტორიო მოტივები შთის ხალხურ პოეზიაში (ზურაბ ერისთავის ციკლი)	63
ლ. გულედიანი, „ესოპეს ცხოვრებისა“ და იგავების ქართული ვერსია და ძველი სლავური გამოცემები	71
თ. კეშელაევა, სპარსული პროზის საწყისები	78
ე. ორლოვსკაია, აღმოსავლეთ საქართველოს შთიფლთა საგმირო პოეზიის ფუნქციის საკითხისათვის	97
ლ. ხაჩიძე, იოანე მინჩხის საგალობლები სინური კოლექციის ქართულ ხელნაწერებში — sin 5 და sin 75.	106
ნ. მელიქიშვილი, ინფინიტივი, მასდარი და მიმღეობა იოსებ ფლავიოსის თხზულების „იუდეველთა სიძველეთა“ ქართულ თარგმანში	125
გ. ბურჭულაძე, ძირითად ბრუნვათა შესახებ ლაკურში	135
მ. იანჭოშვილი, წინადადების ბაზისური სტრუქტურის უნივერსალური ხასიათი	148
გ. როგავა, წერალი რედაქციის	159
სადოქტორო დისერტაციათა თემების დამტკიცება	157
ახალი წიგნები	160

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Г. Н. Липартелиани, Образ Арзакана Звамбая в грузинской литературной критике	5
М. И. Горделадзе, Публицистика Н. Д. Кипиани	15
З. И. Абашидзе, Поэзия Николаса Гильена в период начала революционных преобразований на Кубе (1960-ые годы)	25
Л. П. Чрелашвили, Вопросы атрибуции неподписанных статей Сергея Месхи в газете «Дрозба»	36
М. И. Гугушвили, А. Сараджишвили о жанровой специфике и оригинальности «Вепхисткаосани» (по архивным материалам)	54
Н. Г. Долидзе, Исторические мотивы народной поэзии горцев (цикл Зураба Эристави)	63
Л. И. Гуледани, Грузинская версия жизнеописания Эсона и притчей и старославянские издания	71
Т. Г. Кешелова, Истоки персидской прозы	78
Е. Орловская, К вопросу о функции героической поэзии горцев Восточной Грузии	97
Д. А. Хачидзе, Песнопения Иоанна Минчхи по грузинским рукописям Синайской коллекции — Sin. 5 и Sin. 75	106
Н. Г. Меликишвили, Инфинитив, масдар и деепричастие в грузинском переводе сочинения Иосифа Флавия «Иудейские древности»	125
Г. Т. Бурчуладзе, Об основных падежах в лакском языке	135
М. В. Янкошвили, Универсальный характер базисной структуры предложения	148
Г. Ротава, Письмо в редакцию	159
Утверждение тем докторских диссертаций	159
Новые книги	160

გ ა რ ე ნ ბ ი ლ ი ბ რ ა ტ უ რ ი

ა რ ზ ა ყ ა ნ ზ ე ა მ ბ ა ი ა ს ს ა ხ ი ქ ა რ თ უ ლ ს ა ლ ი ბ რ ა ტ უ რ ი კ რ ი ჯ ი კ ა ნ ი

17553

კონსტანტინე გამსახურდიამ „მოვარის მოტაცების“ მოთავარი გმირი არზაყან ზვამბაია პირველი თავებიდანვე გააცნო მკითხველს, როგორც ფიზიკურად და სულიერად ძლიერი პიროვნება.

არზაყანი ახალი, სოციალისტური წყობილებისათვის თავდადებული მებრძოლი რაინდია. იგი გამოირჩევა ვაჟკაცური შემართებით, პარტიისა და მისი საქმის უსასღვრო ერთგულებით; უმსახურია საბჭოთა არმიის რიგებში (მას ჯერ კიდევ წითელარმიელის ფარაჯა აცვია); ჯერ „ძვლები არ გამაგრებია“ არზაყან ზვამბაიას და იგი პოლიტსამმართველოს მიერ მიცემულ უძნელეს დავალებებს ასრულებს.

მწერალი მეტყველი ფერებით ხატავს ახალგაზრდა კომუნისტის გარეგნობასა და შინაგან ბუნებას: სანდომიანი სახე ჰქონდა ჭაბუკს. — ჭროდა თვალები, გრუხა თმა, სამხედრო კეპიდან შუბლზე გადმოღვარული ქაჩორი. მოგრძო ნიკაპისა და ტუჩ-პირის ხაზებიდან ჯერ კიდევ დაუშლიფებული ვაჟობა გამოკრთოდა. მორიდებულად იცქირებოდა... სამხედრო ფარაჯის ქვეშ თეთრი დარაიას ბლუზა ეცვა, ხოლო მარცხენა მკერდზე მიკრული წითელი ჟეტონი ცეცხლის სინათლეზე ლალაბებდა (წითელი ჟეტონი კომკავშირული ნიშანია. არზაყანი თავის სოფელში პირველი შევიდა კომკავშირში. მან მაგალითი მისცა სოფლის ახალგაზრდობას ცხოვრების ახალ საწყისებზე გადასვლისა).

არზაყანი საშუალო გლეხის — კაც ზვამბაიას უფროსი ვაჟიშვილია. „მამის ნებას გადასული“, „სულწასული და მოუთმენელი“. მამამ ზევრჯერ ურჩია მას „კომკავშირში ნუ შეხვალ და მთელს სოფელში პირველი ჩაეწერა. ჩალმაზს — რაიკომის მდივანს ნუ აჰყვები და ლამისაა სულში ჩაიძვრინოს ჩალმაზი“ (1, 67).

კომუნისტი ზვამბაია პროგრესული პიროვნებაა, სოციალისტური იდეებით შეიარაღებული, პარტიის ერთგული. მას სისხლხორცეულად უყვარს პარტია და ყოველ წუთს მზად არის თავი დადოს პარტიის საქმისათვის. ყველგან, სადაც საკითხი სახალხო საქმეს ეხება, არზაყანი პირველია მუდამ, არ ერიდება საფრთხეს. იგი თავმოყვარე ადამიანია, თავშეკავებული და დიხვი.

ავტორის სიტყვით, თორმეტი წლის არზაყანს გული საგმირო საქმეებისაკენ მიუწევს და ეს „კვერცხის ნაჭუჭში ამბოხებული პირვეთელა წიწილი“. და „ახლად აღნავეებული მართვე“ სახალხო ინტერესებისათვის იბრძვის, არ იშურებს ცოდნასა და ენერჯიას ახალი ცხოვრების ასაშენებლად; არც საფრთხეს უშინდება და ყოველგვარ ხერხსა და ღონეს მიმართავს, რომ ალაგმოს სოციალისტური წყობილების მტრები.

მწერალმა არზაყანის სახით წარმოგვიდგინა პროგრესულად მოაზროვნე, მოწინავე იდეების მატარებელი ჭაბუკი, რომელიც საუცხოოდ უპასუხებს დროის მოთხოვნებს.

ს. მთარსის სტ. ს.პ. სსრ
საბავშვო რ. საშუალო.
ს ი ბ ლ ი მ თ ე კ ა

შემთხვევითი არ არის კაროლინას სიტყვები არზაყანის შესახებ. „პო, არზაყან, მე ძალიან შორსა ვარ კომუნისტური ამბებისაგან, მაგრამ იმ ყმაწვილს ძალიან ნათელი აზროვნება აქვს“,—მიმართა კაროლინამ თარაშ ემხვარს (1, 117).

არზაყანს კარგად ესმის, რომ ღარიბი და ბეჩავი ხალხისათვის ბედნიერი ცხოვრების მოტანა მხოლოდ კოლექტიურ შრომას შეუძლია. ამიტომ მთელი თავისი არსებით იბრძვის სოფლად კოლმეურნეობის ჩამოყალიბებისათვის. იგი საკოლმეურნეო მოძრაობის ერთ-ერთი ინიციატორია თავის რაიონში. მან იცის, რომ ახალმა სოციალისტურმა გარემომ მოსპო ძველი, ჩამორჩენილი ფეოდალური წყობა და ყველა გაათანაბრა უფლებრივად. კიდევ მეტი, ახალმა დრომ სამუდამოდ მოსპო შარვაშიძეებისა და ემხვარების ბატონობა და იგი აღარ განმეორდება: „ახლა ზეამბაიების დროა, ახლა ჩვენი დროა, ფიქრობდა არზაყან ზეამბაია, სახნავიც ჩვენია და სათესიც, ზღვაცა და ცაც“ (1, 161).

„მთვარის მოტაცების“ სიუჟეტში მკვეთრად აისახა შუერიგბელი კლასობრივი ბრძოლა სოფლის კომუნისტებსა და ბობოლებს შორის. არზაყანსა და, საზოგადოდ, ახალი ცხოვრების მოთავეებს დაუპირისპირდნენ კლასობრივი მტრები, ბობოლები—ტარბები, გვანჯი აფაქიძე და სხვა რეაქციული ელემენტები: გვასალია, არლანი და ა. შ. მწერალი მოგვითხრობს, რომ თქმულ ბობოლებს შეიძლია მძა ტარბა მეთაურობდა. ერთ მათგანს, უფროს მამას, ლომკაცია ტარბას დაუქაღნია: „არზაყან ზეამბაიას მოვკლავ და კოლექტივი აგვცდებოა“ (1, 384).

არზაყან ზეამბაია მძულვარებითაა განწყობილი მათდამი; სძაგს და იარაღით ებრძვის კლასობრივ მტრებს, ყაჩაღებს, ბანდიტებს, ქურდებს და საზოგადოების სხვა ანტიბოლდებს, რომლებიც ოცდაათიანი წლების საქარა თველოში ჯერ კიდევ მრავლად მოიპოვებოდნენ. იგი ებრძვის მთავრობაში მოკალათებულ შენიღბულ „კომუნისტებსაც“ (არლანი და სხვ.).

კლასობრივმა მტრებმა ფიზიკური განადგურების მიზნით შეიარაღებული თავდასხმა მოუწყვეს არზაყანს. ეს მოულოდნელი შეტაკებაც არზაყან ზეამბაიას ვაჟკაცური შემართების, გამბედაობისა და სიმამაცის, კომუნისტისათვის დამახასიათებელი სულიერი ძლიერების ნათელი დადასტურებაა.

ტრილოგიაში კოლოზიას აძლიერებს კონფლიქტი მამა-შვილს შორის. *ცხენოსნობაში მათი პაექრობა სიმბოლურია და მიგვანიშნებს მათს მომავალ იდეურ შერკინებაზე.*

როგორც პროფესორმა გიორგი მერკვილაძემ შენიშნა, წინააღმდეგობა მამასა და შვილს შორის რთულად ვითარდება: ხან მოჩვენებითად მოიხსნება კიდევ გარეშე მოვლენათა (ტარბების თავდასხმა ზეამბაიების ოჯახზე და სხვა) თუ შინაგანი სიახლოვის (მამაშვილური გრძნობა) გამო, ხოლო ხანაც თავის კულმინაციურ განვითარებას იღებს. „ერთ შემთხვევაში,—წერს პროფესორი, — ჩვენ ვხედავთ თავისი ვაჟკაცი შვილის გამო სიამაყის გრძნობით აღვსილ მამას, თუ ენგურის ტალღებში გზაბნეული პირშშოს უკან მოყვინე მოშბელს, რომელსაც სურს შეაკროს გაავებული სტიქიის ძალა; ვაცოფებულ მამას, რომელიც სატყერით გაფატრავს სისხლის ასაღებად არზაყანთან შეჭრილ ტარბას; გადაკარგული შვილის პოვნით აღტაცებულ ადამიანს, რომელიც თვალებს უკოცნის თავის შთამომავალს; მეორე შემთხვევაში კი — პირისპირ შეჯახებულ მამა-შვილს, რომელთა შორისაც ვეებერთელა ნაპრალი გაჩენილა“ (2, 107).

მამასა და შვილს შორის უთანხმოება კიდევ უფრო გამწვავდა ტარბე-
 თან მომხდარი კონფლიქტის შემდეგ. რომანიდან ვიცით, რომ მამა, შვილი და
 გაზრდილი — თარაში იძულებული ხდებიან დატოვონ მშობლიური კუთხე და
 შეეხიზნონ სვანეთს — შედარებით მიუვალ მხარეს. იქაც კი კაც ზეამბაია
 მუდამ იღრინებოდა და ამის გამო მამა-შვილს შორის ხშირად უთანხმოება
 ჩამოვარდებოდა ხოლმე.

კაც ზეამბაია, მართალია, უკმაყოფილოა თავისი მოსწრებული ვაჟის
 საქმიანობით, მაგრამ კრიტიკულ მომენტებში იგი თავდადებით იცავს თავის
 პირშშოს და მზად არის, შვილთან ერთად შორს გადაიქარგოს, ოღონდ არზა-
 ყანის სიცოცხლეს საფრთხე არ ემუქრებოდეს. ეს ბუნებრივია, მაგრამ
 პრინციპულ საკითხებში მამა მაინც არ თანაუგრძნობს შვილს. ახალი ცხოვ-
 რების მემკვიდრე ცდილობს, მამა ჩამორჩენილობის და გაუგებრობის რკალი-
 დან გამოიყვანოს და აღმავალი ცხოვრების იმედიან გზაზე დააყენოს. ეს შე-
 უძლებელი ხდება, ვინაიდან ძველი, კერძომესაკუთრულ-ინდივიდუალისტური
 პრინციპებით ნასაზრდოები და მის ნიადაგზე აღზრდილი კაც ზეამბაია ვერ
 მიმხვდარა ახალი ცხოვრების შენაარსს. ამიტომ ჰგონია მას, რომ შვილი „და-
 ელუპა“, რადგან იგი „გაუკომუნისტდა“. ასეთები, რა თქმა უნდა, ცოტანი
 როდი იყვნენ კოლექტივიზაციის პერიოდში.

ც. გამსახურდიას ეს ლიტერატურული პერსონაჟი თავისი ბუნებით მო-
 გვაგონებს კ. ლორთქიფანიძის ასლან მარგველაძესა და ლეო ქიაჩელის გოჩა
 სალანდიას, თუმცა სხვადასხვა ხასიათებია. კონსერვატიზმის ნიადაგზე მდგომ-
 მა ასლანმა და გოჩამ დიდხანს ვერ გაუგეს ახალ ცხოვრებას და უნდა ვი-
 ფიქროთ, რომ ბოლოს კაც ზეამბაიაც მივიდოდა საკოლმეურნეო ცხოვრების
 აღიარებამდე კლასობრივ მტერს რომ არ მოესპო.

რომანის პირველი გამოცემის მიხედვით კონფლიქტი მამა-შვილს შორის
 ტრაგიკულად მთავრდებოდა. შვილი ჰკლავდა მამას მთუხერის ტყვიით (რო-
 გორც მან მოკლა გველი, მახვშის პატრიარქალური ოჯახის მფარველი), მიუ-
 ხედავად იმისა, რომ არზაყანის ასეთი საქციელის მხატვრული და მორალუ-
 რი საფუძვლები ნაწარმოებში არ არსებობდა. ქართულმა სალიტერატურო
 კრიტიკამ მიუთითა ავტორს მამა-შვილს შორის არსებული კონფლიქტის ასე-
 თი ტრაგიკული დასასრულის გამო. პროფესორი დ. ბენაშვილი წერს: „კრი-
 ტიკა აღნიშნავდა, რომ მამის მოკლა შეცდომა იყო არზაყანისა და იგი შევ
 ლაქად დავსვა მის კაცობას. რომანის ავტორს ეს სცენა ძლიერი ფერებით
 აქვს დახატული, მაგრამ ულოგიკოა იგი და მოკლებული ჭეშმარიტებას. აქ არა
 ჩანს მოტივი, რომელიც აიძულებდა არზაყანს მამის სისხლში გაესვარა ხელი.
 მამა ხომ მხოლოდ არზაყანის სიყვითისათვის უშლიდა შვილს თბილისში წასვ-
 ლას. ნუთუ არზაყანი იმდენად წინდაუხედავია, რომ ვერ მიხვდა მამის გულ-
 წრფელ სურვილს? ვანა კაც ზეამბაიას დამოკიდებულებაში შვილისადმი არის
 ისეთი გამაღიზიანებელი მომენტი, რომელიც არზაყანს აქებებს ამ საშინელი
 დანაშაულის ჩადენისათვის? არა, სრულიად უსამართლოა არზაყანის მოქმედე-
 ბა და მოკლებულია საბუთს“ (3, 44). შემდეგ მკვლევარი ასახელებს ნაწარ-
 მოებებს, რომლებშიც დახატულია მამების მიერ შვილების სიკვდილით დასჯა.
 პროსპერ მერიმეს „მატეო ფალკონეში“ გამცემლობისა და სიმხდალისათვის
 მამა სიკვდილით სჯის თავის მცირეწლოვან შვილს; ალექსანდრე ყაზბეგის
 ხევისბერი გოჩა სატყვერით განგმირავს „სამშობლოს დალატისათვის“ თავის
 ერთადერთ ვაჟიშვილს; გოგოლის შესანიშნავ „ტარას ბულბაში“ ტარასი ფი-

ზიკურად ანადგურებს თავის უმცროს ვაჟიშვილს საშობლოს მოღალატეობისათვის. აგრეთვე ფრანგი მხატვრის დავიდის ერთ სურათში მამა შვილს სიკვდილს აუთუნებს რესპუბლიკის ღალატისათვის. მაგრამ საქმე ის არის, რომ „ზემოაღნიშნულ მხატვრულ ნაწარმოებებში ზუსტად არის დაცული მხატვრული, ისტორიული და მორალური სამართლიანობა. აი ეს სამართლიანობა აქვია კონსტანტინე გამსახურდიას მიერ დახატულ სურათს“ (3, 44).

მამისა და შვილს შორის ჩამოვარდნილი უთანხმოების არასახარბიელო ფინალის წინააღმდეგ ავტორს მიუთითებს აგრეთვე ბ. ქლენტმა, ს. ჩიქოვანმა, მ. ჯავახიშვილმა, ს. ჭილაიამ და სხვებმა.

ქართული სიტყვის დიდოსტატმა კონსტანტინე გამსახურდიამ გაითვალისწინა კრიტიკოსთა სამართლიანი შენიშვნა და სათანადო შესწორება შეიტანა „მთვარის მოტაცებაში“: მეორე გამოცემაში (1947 წ.) კაც ზვამბაიას კლავს არა მისი შვილი არზაყანი, არამედ მოსისხლე მტერი ტარბა.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ აღდგენილ იქნეს „მთვარის მოტაცების“ პირველი რედაქცია (დ. სტურუა. 4, 110). ეს შეხედულება გაიზიარეს კ. იმედაშვილმა (5, 126—127) და ს. სიგუამ (6, 60, 112, 122, 209, 315, 320, 321), რომლებიც მამისა და შვილის კონფლიქტის ტრაგიკულ ფინალს „ოიდიპოსის კომპლექსით“ ხსნიან და სავსებით ლოგიკურად მიიჩნევენ. ანალოგიური ხასიათისაა ა. ბაქრაძის შეხედულებაც (7).

ამასთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, სწორი შეხედულება აქვს შ. ჩიჩუას. იგი ეკამათება რა ს. სიგუას, წერს: „დაუშვებელია, აგრეთვე, მწერლის პოზიციის და წარმოდგენების გათანაბრება კაც ზვამბაიას აზროვნებასთან. ს. სიგუა კაც ზვამბაიას სიზმრის მიხედვით ვიაწერს არზაყანს ოიდიპოსის კომპლექსს. ეს სიზმარი ამოიღო შემდეგ მწერალმა რომანიდან, რადგან არ შეეფერებოდა კაც ზვამბაიას აზროვნების ხასიათს. მაგრამ კიდევაც რომ დარჩენილიყო ნაწარმოებში, ის მხოლოდ კაც ზვამბაიას პოზიციას შეიძლება გამოხატავდეს არზაყანის მიმართ და არ შეიძლება იგი მწერალს მიეწიროთ ან რომან-ეპოპეის ანალიზის დასკვნად მივიჩნიოთ“ (8, 179). შემდეგ მკვლევარი განაგრძობს: „არზაყანისა და კაც ზვამბაიას ურთიერთდამოკიდებულება განხილული უნდა იქნეს ისტორიულ-სოციალურ ასპექტში. ტოტემისტური არქეტები აქ სავსებით ამარტივებს ლიტერატურათმცოდნის ამოცანას და სოციალურ შინაარსს აკლის მამა-შვილის წინააღმდეგობას. რომან-ეპოპეაში ამ წინააღმდეგობას კონკრეტული შინაარსი აქვს და მასზე ნაწარმოების პირველ თავშივე მოგვითხრობს მწერალი. არზაყანს თავისი შეხედულებები აქვს ცხოვრებაზე, თავისი გზა და თავისი იდეალები. გადაწყვეტილებებსაც თვითონ იღებს ამ იდეალების შესაბამისად და ხშირად ეს არ მოსწონს კაც ზვამბაიას“ (8, 184).

საგანგებოდ გვინდა შევჩერდეთ თარაშ ემხვარისა და არზაყანის კონფლიქტზე. თარაში დიდგვაროვან ემხვართა უკანასკნელი ნაშიგრია, ევროპულ ცივილიზაციას ნაზიარები და ევროპულად განსწავლული; ამასთან სულით და გულით გამოფიტული. ემხვარს მოუვლია ცივილიზებული ქალაქები, ქვეყნები; უნახავს და შეუგრძენია იქაური ცხოვრება; მრავალჯონს მოუსმენია ბურჟუაზიული მეცნიერებისა და სწავლულთა სიბრძნე; დასწავთებია ცოდნის წყარობს, სამაგიეროდ ადამიანური გრძნობებისაგან დაცლილა. ემხვარის სურვილია ემსახუროს თავის საშობლოს, თუნდაც საბჭოთა საქართვე-

ლოს, მაგრამ ამას იგი ვერ ახერხებს. მისი ნაშრომი საბჭოთა უნივერსიტეტის უარყოფითად შეაფასა. ამის შემდეგ თარაში დარწმუნდა, რომ ახალი ცხოვრებისათვის არ იყო დაბადებული, რომ ზედმეტი ადამიანი იყო... ბოლოს, სიცოცხლეშივე ჩაიძირა ადამიანი, თარაში ემხვარი დამეული ენგურის შავ-ბნელმა სტიქიამ სამარადეამოდ შთანთქა.

არზაყან ზეამბაია გონებაგახსნილი, განათლებული ახალგაზრდაა. იგი მთელი თავისი შეგნებით იზრძვის სოციალისტური ცხოვრებისათვის. მისთვის არ არსებობს მეორე გზა. არზაყანი დგას იმ კვარცხლბეკზე, საიდანაც დაუძღვლავი ენერგიით იღვწის და ეწევა სოციალისტური სამშობლოს საკეთილდღეო პროპაგანდას, არზაყანში ზიზღს იწვევს ბატონყმური დროის გახსენებაც კი. ამ ქვეყნად მისთვის ყველაზე ძვირფასია თავისუფლება. „მთვარის მოტაცების“ ამ შესანიშნავი გმირის სიტყვებით, ყველა ადამიანი თავისუფალი უნდა იყოს, რომ მას შეეძლოს თავისუფლად ცხოვრება და აზროვნება. ზეამბაიას სულში გათავისებულება ახალი ცხოვრების მძლავრი ტალღაა. მას თავისი პირადი და საზოგადოებრივი საქმე ერთიანად, განუყრელად მიაჩნია. ამიტომ არზაყანი ყოველთვის „ჩვენობით“ ლაპარაკობს და არა „მეობით“.

არზაყან ზეამბაიასათვის უცნობია ევროპული კულტურა. არც სხვადასხვა ქვეყანა უნახავს მას, არც „ღონ ეუანობა“ გაუწევეია ოდენსმე, არზაყანი გლეხის შვილია, სოფელში დავაყვაცდა: ახალგაზრდა საბჭოთა ქვეყნის მაგისტრემას დაუვდო ყური და შეიციხო, შეიყვარა. არზაყან ზეამბაია სოციალისტური სამშობლოს ერთ-ერთი მოწინავე ადამიანი გახდა, მისი ერთგული და მისთვის თედადებული. ამან განაპირობა მისი გამარჯვება ცხოვრებაში. სიახლისადმი ღტოლვამ, სოციალისტურმა სინამდვილემ არზაყანს ბედნიერება არგუნა და დიდების კვარცხლბეკზე აიყვანა. არზაყანი ოცნებობს სწავლაზე, სწყურია წინსვლა, კულტურული და საამური ცხოვრება. იგი მისწრაფვის ცივილიზაციისაკენ, სიმალლისაკენ. მამასადამე, ერთი მიეღტვის ცივილიზაციას, მტკიცე ნაბიჯებით მიემართება მაღლა, მეორე გაურბის მას, ეშვება დაბლა: არზაყანი აღწევს ცხოვრების მიზანს, ხოლო თარაში იღუპება. აი, საღ არის ცხოვრების ურყევი და კანონზომიერი ლოგიკა.

არზაყანის ბუნების შესახებ ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ს. სიგუას შეხედულებას: „არზაყანის სახე.—წერს იგი.— ჩაფიქრებულაია, როგორც ოდიშობის ახალი ვარაიაცია... არზაყანს კაენივით გულს უხრავს შური და დეარძლი... თარაშისა და არზაყანის ურთიერთობის არქეტები ბიბლიურ მითოსში ძევეს, თარაში აბელია, არზაყანი—კაენი“ (შემდეგ მას აღარებს ოდიშობის და იულიუსსაც. 6, 110—111).

ზოგიერთი მკვლევარი კლასობრივ საფუძველს აცლის არზაყანისა და თარაშის ბრძოლას და მათს წინააღმდეგობას განიხილავს მითოლოგიურ ასპექტში (ს. სიგუა). ანდა იმავე დაპირისპირების მიზეზს თარაშის მალაგონიერულობაში, ხოლო არზაყანის სულიერ პრიმიტიულობაში ხედავს (ა. ბაქრაძე). ამ უმართებულო მოსაზრებათა საწინააღმდეგოდ საინტერესო აზრი გამოთქვა შ. ჩიჩუამ თავის წიგნში „ქართული რომანი-ეპოპეა“. იგი წერს: „ყოველ დაპირისპირებას არზაყანსა და თარაშს შორის სწორედ სოციალური საფუძველი უდევს სარჩულად და მათი კონფლიქტიც აქ ჩაისახა და, სახელობრ, სოციალურ ასპექტში. მართალია, ძიძა ხათუნა და კაც ზეამბაია მონური მორჩილებით და უდიდესი პატივისცემით ეპყრობოდნენ თარაშ ემხვარს

და ანებივრებდნენ მას, მაგრამ მითოლოგიური არქეტების მოსარგებლად მიიხსივნით არ გამოდგებოდა. არ იყვნენ ისინი თარაშის მშობლები და არც თარაში და არზაყანი იყვნენ ძმები, კანენით და აბელივით ერთი დედის შობილნი, არც აბელი და კენი იყვნენ ძუძუსმომზარე ტოლები. ძიძვიშვილობა ბატონყმურდ დაბეჩაეების კიდევ ერთი ფორმა იყო, რომელიც უკვე აკვანშივე უყოფდა რძეს გლეხის შვილს“ (8, 172). ეს წესი, როგორც სოციალური ჩაგვრის ერთ-ერთი ფორმა რევოლუციამდე შემორჩა ჩვენში. მაშასადამე, თარაშისა და არზაყანის სულიერი გათიშულობის სათავე მათსავე სოციალურ წარმომშობაშია. ისინი ურთიერთმტრული კლასების წარმომადგენლები არიან და მათ შორის კომპრომისი გამორიცხულია.

სოციალური სარჩული უდევს და „ამ პლანშია გადაწყვეტილი ისეთი „ნეიტრალური“ თემაც“ კი, როგორც სიყვარულია“ (8, 173).

შ. ჩიჩუას აზრით, თარაში არ არის ძველი ქვეყნის „დამკვრელი ძალა“, ახალთან ნებრძოლი. იგი განწირული გმირია, ახალი ეპოქის მიერ „ცხოვრების მთავარ მდინარებას მოცილებული“. ამიტომ ის არ არის „რაიმე რეალური ძალა“. თარაში ეპოქის დასასრულია, „ეპოქის სიკვდილი“, რაც კარგად დაინახეს კრიტიკოსებმა, მაგრამ იმავე კრიტიკოსებმა ვერ შეამჩნიეს მთავარი—ახალი „ეპოქის დაბადება“: „აქ პირველ რიგში ის არის ვასათვალისწინებელი, რომ ანალიზის კონკრეტული მეთოდიკიდან მეთოდოლოგიის კატეგორიაში აყვანილი სტრუქტურალიზმი ისტორიული და მსოფლმხედველობრივი ასპექტების გამორიცხვის გზით ქმნის განყენებულ სქემებს, დაკავშირებულს იუნგიაზურ არქეტებთან, რომელთაც თვით აქვთ იდეური შინაარსი და ის საუკუნეების გამორკვებით გადმოაქვთ დღევანდელობაზე. და მაშინ არზაყანი რომან-ეპოპეის გმირიდან, რევოლუციის დიადი იდეების განმავორციელებელი გმირიდან ს. სივუას წერილში, კენად გადაიქცევა. ეს განყენებული, თვითნებური სტრუქტურული ანალიზის „ბუნებრივი“ შედეგია, თუმცა უკიდურეს აბსურდამდე მიყვანილი“ (8, 176—177).

ჩვენ ვერ მივიჩნევთ მართებულად ასევე ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოქვეყნებულ ზოგიერთ მოსაზრებას არზაყანის ბუნების შესახებ.

პროფესორი შ. რადიანი წერდა: „არზაყანი არ ატარებს ახალი თაობის წარმომადგენლის, კომკავშირელის ძირითად თვისებებს, იგი ინსტინქტურად მიჰყვება ცხოვრებას, მას მძიმე ტვირთად აწევს ძველი ადამ-ჩვეულებანი. „არზაყანი თუმცა კომკავშირელი იყო, მაგრამ მაინც აფხაზური ტრადიციები მთლად არ იყო მასში აღმოფხვრილი“... მართლაც ნაწარმოების მიხედვით, იგი ძალუმად არის მოქცეული ძველი ჩვეებისა და ცრუმორწმუნეობის ტყვეობაში. მისი პრინციპულობის და იდეურობის, პოლიტიკური გამოზრამელობის დამამტკიცებლად არ გამოდგება, რომ მან აღდგომა დღეს არ ისაღილა ნახუცრის სახლში. მის ქცევას უპირატესად მიჯნურობისაგან წარმომობილი კონფლიქტი განსაზღვრავს“ (9, 266).

ამ თვალსაზრისის ნაწილობრივ იზიარებს მკვლევარი ე. შუშანიანი: „არზაყანის ცხოვრებაში არაიშვიათია ისეთი წუთები, როდესაც მზად არის დათმოს ყველაფერი: მოვალეობა პარტიის წინაშე, მოვალეობა მაის მიმართ, თავისი დედის ძუძუს მოზარესთანაც შეუძლია გატეხოს მტკიცე აფხაზური ტრადიცია და ეს ყველაფერი მხოლოდ იმისათვის შეიძლება მოხდეს, რომ თუნდაც

ერთხელ ნახოს თამარ შარვაშიძე, თუნდაც ერთხელ შეხედოს მას მოლიბრო თვალბეში...

მას (არზაყანს.—გ. ლ.) ჯერ კიდევ ვერ დაუღწევია თავი ძველი ტრადიციებისაგან. ის ერთობ შებოჰილია ძველი აფხაზური ზნე-ჩვეულებებით“ (10, 82—83).

გამოჩენილმა ქართველმა მწერალმა ლეო ქიაჩელმა თავისი მოსაზრება „მთვარის მოტაცების“ გმირზე შემდეგნაირად ჩამოაყალიბა: „არზაყანი ბევრს ამოდ მიაჩნია კომკავშირელის ტიპად, იგი არ არის ნამდვილი კომკავშირელი, მისი კომკავშირობა ფორმალური ხასიათისაა, რადგან მას არა აქვს ჩამოყალიბებული პრინციპები, არა აქვს კომუნისტური პრინციპები.

მართალია, იგი უარყოფს ძველს, მაგრამ არც ახალი აქვს შეთვისებული. მას არ ყოფნის ცხოვრების გაგების უნარი“ (11).

სერგი ჭილაიას აზრით: „არზაყანს აკლია ტიპური, შემკრებლობითი, კომკავშირელი ახალგაზრდისათვის საჭირო თვისებები. ის კომკავშირელის მკრთალი ანასახია, დამძიმებული ძველი აფხაზური ტრადიციებით, და მიინც ცოცხალი ყლორტია ახლისა“ (12, 301).

თქმა იმისა, რომ არზაყან ზვამბაია კომუნისტის იდეალური სახეა, უთუოდ, შეცდომა იქნებოდა. დიდი მწერალი მიზნად არც ისახავდა შეექმნა 1930-იანი წლების სინამდვილეზე, მთლიანი კოლექტივიზაციის პერიოდზე, მაღალი კულტურისა და იდეურად ფართოდ პორიზონტირებული, ახალი, საბჭოთა ცხოვრებისათვის საკუთარი პრინციპებით მეგრძოლი, იდეალური კომუნისტის სახე. არზაყან ზვამბაია, მართალია, არ არის იდეალური კომუნისტის სახე, მაგრამ იგი „მოწინავე კომკავშირელის, ტიპური საბჭოთა ახალგაზრდის ნიშნებს ატარებს“. (15, 82).

„მთვარის მოტაცების“ მთავარ გმირს მრავალ საუკეთესო თვისებასთან ერთად გააჩნია შეცდომებიც, რომლებზეც თავის დროზე მიუთითა ქართულმა სალიტერატურო კრიტიკამ (ს. ჭილაია, ლ. ქიაჩელი, ა. გაწერელია (14). გ. მერკვილაძე, დ. ბენაშვილი, ს. ჩიქოვანი, დ. თევზაძე და სხვ.)

არზაყანის სახის მხატვრულ უკმარობას უთუოდ გრძნობდა ავტორიც, მაგრამ მან იცოდა, რომ დღის წესრიგში აყენებდა ახალი ადამიანის პრობლემას, ვინაიდან, მისი აზრით, თანამედროვე მწერლობაში „ახალ ადამიანს ცოტა შებშია“, საჭირო კი იყო დახატვა ახალი, საბჭოთა ადამიანისა, რომელიც „თავისუფლდება კერძო საკუთრების რელიგიიდან“ (13, 384). მწერალს სწამდა, რომ ამ თვალსაზრისით უუკველად საინტერესონი არიან მისი რომანის გმირები არზაყანი, ლიჩელი და ჩალმაზი (მიუხედავად იმისა, რომ ეს გმირები ნაწარმოების სხვა ტიპებთან შედარებით „მკრთალად“ არიან დახატულნი): „ერთმა ნაცონბმა,—გვიამბობს მწერალი,—მითხრა ამას წინათ: მე არ მომწონს შენი არზაყანიო. მე ვუპასუხე: მე სწორედ ეგ მომწონს, რომ შენ იგი არ მოგწონს. თუ მისი აღნაგობა არ მოგწონს, ეს იმას არ ნიშნავს; რომ ის მხატვრულად არ მოგწონდეს—მეთქი. ამხანაგმა დემეტრიაძემ კიდევ ეს მითხრა: თქვენი კომუნისტები არ მომწონსო. როგორ, განა ყველა კომუნისტები იდეალური ხალხია?“ (13, 384).

ზემოთ დასახელებული ცნობილი კრიტიკოსები (შ. რადიახი, ლ. ქიაჩელი, ს. ჭილაია და ე. შუშანი), ვფიქრობ, არ ითვალისწინებდნენ, რომ არზაყან ზვამბაია ახალი ცხოვრებისათვის თავგამოდებული მეგრძოლია. მისთვის „პარტია თითქოს ზენარული რამ ერთარსება იყო მუდამ, რომლისთვისაც

ყოველ წუთში გასწირავდა სიცოცხლეს. და განა ერთხელ შეუგდია არაყანას სასწოროზე თავისი ჭაბუკური სიცოცხლე პარტიის დავალებით, პარტიის გულისათვის? პირდაპირ რელიგიური ფანატიზმით უყვარდა არაყანას პარტია...“ (1, 162) და განა შეიძლება ასეთ კომკავშირელს ფორმალური ვუწოდოთ? ან არაყანას რომ არ გააჩნდა ჩამოყალიბებული საკუთარი კომუნისტური პრინციპები, აქაც არაბუნებრივი არაფერია. კომუნისტური პრინციპები ერთიანია ყველა კომუნისტისათვის, მეტადრე, თუ ყმაწვილ ბოლშევიკს, „დაუმწიფებელ ვაჟს“ არ ჰქონდა საკუთარი მტკიცე კომუნისტური პრინციპები, გასაკვირი არ არის. აგრეთვე „უუნარო“ ადამიანი და კომკავშირელის „მკრთალი ანასახი“ ვერ შესძლებდა იარაღით შეუპოვარ ბრძოლას კლასობრივი მტრების წინააღმდეგ, საკუთარი სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდებით; იგი ვერ შეასრულებდა პარტიის უძნელეს დავალებებს... არ იქნებოდა ხალხის ერთ-ერთი წინამძღოლი, ვერ მოხვდებოდა რჩეულთა რიგებში... პარტიამ არაყიანი, ჩალმაზთან ერთად, სამუშაოდ ცენტრში გადაიყვანა: „ხვალისდელი დღის სიხარულით გულმოცემული არაყიან ზეამბაია აღტყინებული განიცდიდა მანქანის მოუთმენელ გიზგიზსა და ცახცახს“ (1, 756). არაყიანის ცხოვრებისეული წინსვლის თავისებური მინიშნებაა ისიც, რომ თვითმფრინავმა „ირაო გააკეთა“ და „აღმოსავლეთისკენ გაფრინდა“, ისეთი წარმოდგენა შეეჭმნა „მზის დისკოში გაძვრებამო სადაცაა პაეროვლიანი“ (1, 757). ამის შემდეგ მასზე არ შეიძლება ითქვას „პრიმიტიული“ (16, 101—104).

არაყიან ზეამბაიას, მართალია, არ დაუმთავრებია უმაღლესი სასწავლებელი (ამ შემთხვევაში იმასაც უნდა მიეკცეს ყურადღება, რომ ის ჯერ კიდევ ძალიან ახალგაზრდაა და მისი მომავალი პერსპექტიულია), მაგრამ მას უმსახურია საბჭოთა არმიის რიგებში, სადაც „სულ ვადაარჯულეს“. გარდა ამისა, იგი ნაკითხი ყმაწვილია, რომელსაც ძლიერ უყვარს წიგნები, გაზეთები, უყვარს შრომა და, რაც მთავარია, პროგრესული მოღვაწეების გვერდით დგას და თავგანწირულად იბრძვის დიადი საბჭოთა მიზნებისათვის. ამ მხრივ მან მაგალითი მისცა სოფლის ახალგაზრდობას, რომელიც არაყიანის კვალს დაადგა. პრიმიტიული პიროვნება მისაბამი ვერ გახდებოდა!

კრიტიკოსი ა. ბაქრაძე არაყიანის ბრძოლას ახალი ცხოვრებისათვის ინსტიქტით ხსნის: „არაყიანის პრაქტიკული თვალი,—წერს იგი,—კარგად ხედავს ეპოქის მოთხოვნილებას და შეუმცდარი ინსტიქტი სწორ გზას უჩვენებს“ (16, 102), მაგრამ, ჩვენი აზრით, „მთვარის მოტაცების“ მთავარი გმირი—არაყიან ზეამბაია ინსტიქტურად კი არ მიჰყვებოდა ეპოქის სწორ გზას. არამედ თავისი მოქმედების სისწორეში დარწმუნებული ადამიანის სრული შეგნებით, პარტიისა და ხელისუფლების მითითებებით და გულითადი მხარდაჭერით. არაყიანი ამისათვის სათანადოდ მომზადებულია და მოწოდებულია მთელი შინაგანი არსებით.

„მითოლოგიური ენაჯდის“ ერთ-ერთ თავში ა. ბაქრაძე სხვა აზრს ავითარებს, მკვლევარი თამარ შარვაშიძესთან არაყიანის დამოკიდებულების გამო აღნიშნავს: „არაყიან ზეამბაიას სულში უკვე მკვლარია ძველი ეპოქით ნაკარნახევი მორჩილების გრძნობა, ყმური მოკრძალება. იგი თავისუფალი კაცია. მისი ადამიანური ღირსება არა მარტო სოციალურად, არამედ სულიერადაც ამოღებული და გაამაყებულია თანასწორობის შეგრძნებით“ (16, 66).

მაშასადამე, ა. ბაქრაძის შეხედულებები წინააღმდეგობრივია. თუ გმირის

სულში აღარ არსებობს ყმური მორჩილების გრძნობა და ამ მხრივ იგი „თავისუფალი კაცია“; თუკი გვირის ადამიანური ღირსება შალაღია და, საერთოდ, ამალღებულა იგი სულიერად და სოციალურად, განმტკიცებულა მასში თანასწორობის გრძნობა!... მაშ, რატომ უწოდა კრიტიკოსმა „მთავრის მოტაცების“ მთავარ გმირს „პრიმიტიული“ და „პრიმიტიული სულის მქონე“ ახალგაზრდა? ყველასათვის ცნობილია, რომ „პრიმიტიული სული“ და „სულიერად ამალღებული“ ერთმანეთის გამოირიცხებელი ცნებებია. მკვლევრის აზრით, ნათელია მკითხველისათვის არზაყანის „პრიმიტიულობა, სულიერი და გონებრივი ჩვეულებრივობა“ (16, 104). აქ პრიმიტივიზმი გათანაბრებულია სულიერ და გონებრივ ჩვეულებრივობასთან. ამგვარად, ა. ბაქრაძის აზრით, პრიმიტიული არსება სულიერად და გონებრივად ჩვეულებრივი ადამიანია. ეს თვალსაზრისი მცდარია.

არზაყან ზეამბაია კომუნისტის ისეთი სახეა, რომელიც გამოირჩევა სიმართლისათვის ბრძოლის უნარით, შრომისმოყვარეობით, დაუოკებელი მისწრაფებებით, სიმტკიცით, ლამაზი ოცნებებით; ფიზიკური ძლიერებითა და მდიდარი შინაგანი ბუნებით. ამგვარად, ჩვენ უნდა გავიზიაროთ გ. მერკვილაძის მოსაზრება, რომ მწერალი არზაყანის სახით შეეცადა ახლის ნიშანდობლივი თვისებების კონცენტრირებულ აღქმას. არზაყანი არის „სახე ახალი იდეებისა და ახალი პრაქტიკული სამყაროს ადამიანისა, რომელიც ძველთან შეუირიგებელი და თავგანწირული ბრძოლის პრინციპით მოქმედებს: იგი წარმოსახულია რწმენითა და იმედით აღსავსე მთლიან პიროვნებად, რომელიც თავისი პარტიის ხელმძღვანელობით, გაუკავადი გზით მიდის მბრძანებელი სიმბოლისაყენ, როგორც თავისი კლასის, თავისი ხალხის წარმომადგენელი. მაგრამ იგი მიიწევს ვერ არის ისეთი ძლიერი ხატოვანი ძალით ხილული, როგორითაც თარაშ ემხვარის ფიგურა“ (2, 114—115).

ლიტერატურა

- 1 კ. გამსახურდია, თხზულებათათმეფელი, ტ. I, თბ., 1973.
- 2 გ. მერკვილაძე, რომანი და ეპოქა, თბ., 1973.
- 3 დ. ბენაშვილი, კონსტანტინე გამსახურდია, თბ., 1962.
- 4 დ. სტურუა, მწერალი, თანამედროვეობა და ისტორიზმი, ეურნ. „მნათობი“, 1959, № 1.
- 5 კ. იმედაშვილი, 30 წლის შემდეგ, თბ., 1977.
- 6 ს. სიგუა, კონსტანტინე გამსახურდიას პროზის სტრუქტურა, თბ., 1980.
- 7 ა. ბაქრაძე, „მთავრის მოტაცების“ მელიტაცია, „მნათობი“, 1967, № 10.
- 8 შ. ჩიჩუა, ქართული რომანი-ეპოპეა, თბ., 1981.
- 9 შ. რადიანი, რჩეული წიგნები, წიგნი II, თბ., 1972.
- 10 ე. შუშანიძე, კონსტანტინე გამსახურდიას სამწერლო გზა, თბ., 1970.
- 11 ლ. კლიჩკის სიტყვა, „ლიტერატურული საქართველო“, 1936, № 17.
- 12 ს. კილია, უახლესი ქართული მწერლობა, ტომი II, თბ., 1975.
- 13 კ. გამსახურდია, რჩეული თხზულებანი, რვატომეფელი, ტ. VII, თბ., 1965.
- 14 ა. გაწერელია, წიგნები და ავტორები, თბ., 1941.
- 15 ლ. თევზაძე, თანამედროვეობა ქართულ საბჭოთა ლიტერატურაში, თბ., 1964.
- 16 ა. ბაქრაძე, მიოლოგიური ენგაღი, თბ., 1978.

Г. Н. ЛИПАРТЕЛИАНИ

ОБРАЗ АРЗАКАНА ЗВАМБАЯ В ГРУЗИНСКОЙ
ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ

Резюме

В работе критически рассматриваются высказываемые за последнее время в научной литературе воззрения об Арзакане Звамбая.

Делается вывод, что некоторые отрицательные черты этого «концентрированного» героя не нарушают его положительности в целом. Арзакан Звамбая сознает характер борьбы партии за упрочение нового строя. По мнению автора, нельзя рассматривать борьбу Арзакана без учета социальной основы. Его «месть» и «желчь» неправомерно сравнивать с ненавистническим характером Кайна, также несправедливо сравнение его с Эдипом и Юлием Цезарем.

Арзакан Звамбая — сложный образ героя, борющегося за упрочение новой жизни.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის საბჭოთა ლიტერატურის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

მეფთა გორდელაჲს

ნიკოლოზ ყიფიანის პუბლიცისტიკა

70-იანი წლებიდან ნიკოლოზ ყიფიანის პუბლიცისტური წერილები თვალსაჩინო როლს ასრულებდა ქართული საზოგადოებრივი აზრის განვითარებაში, ხელს უწყობდა მოწინავე შეხედულებების გავრცელებას და ხალხს გამოფხიზლებას. მისთვის დამახასიათებელი არის ამ პერიოდის ქართული პუბლიცისტიკის სპეციფიკური თვისებები. ეს ნაწერები არა მარტო ასახევენ პოლიტიკური ცხოვრების შინაარსს, არამედ აქტიურ როლს ასრულებდნენ ყოველდღიურობის წინაშე წამოჭრილი საჭიროებოტო პრობლემების გადაწყვეტაში.

რეფორმის შემდეგ შექმნილი ვითარება ახალ მოთხოვნებს უყენებდა თითოეულ სოციალურ ჯგუფს და მათი ინტერესების გამომხატველ ინტელიგენციას. პუბლიცისტების წინაშე მწვავედ დაისვა წარსულის ანალიზისა და პერსპექტივების დასახვის ამოცანა.

ნ. ყიფიანი მხარში ამოუდგა „დროების“ და „კრებულის“ მესვეურებს, მაშინდელი ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისეთ ავტორიტეტებს, როგორიც იყვნენ ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, ს. მესხი, პ. უმიკაშვილი და სხვა. ნ. ყიფიანის წერილები მიზნად ისახავდა გარკვეული პოლიტიკური მრწამსის საფუძველზე ჩამოეყალიბებინა მკითხველის მსოფლმხედველობა. იგი ამკვიდრებდა და თანმიმდევრულად ატარებდა აღნიშნული პერიოდული ორგანოების იდეურ თვალსაზრისს.

ნ. ყიფიანის წერილები ხელს უწყობდა საზოგადოების გარდაქმნის ღონისძიებებს, გაუღწიოთ იყო მეგრძოლი იდეურობით. იგი ტიპური წარმომადგენელია 70-იანი წლების იმ პუბლიცისტებისა, რომლებიც, ნ. ნიკოლაძის სიტყვით რომ ვთქვათ, მიზნად ისახავდა „მკითხველი საზოგადოების და ხალხის თავისკენ გადაყვანას“.

ნ. ყიფიანი ჰაბუკობიდანვე ეწაფებოდა როგორც რუსული დემოკრატიული, ისე დასავლეთ ევროპის სოციალურ-პოლიტიკურ ლიტერატურას. ამდროინდელ მის წერილებში ხშირად იხსენიება მილი, ბოკლი, შლოსერი, რიტერი, შერერი და სხვ. ერთ კერძო წერილში 1874 წელს მაშას სწერდა: „მე ხელში ჩამივარდა მილის პოლიტიკური ეკონომია, რომელმაც ძალიან დამაინტერესა. ამ ბოლო დროს მე თითქმის ამ საგნით ვარ გართული. რაც შეიძლება მივეძალბე ბოკლს, შლოსერს, მელვენიუვს“¹.

70-იან წლებში ქართულმა პუბლიცისტიკამ მნიშვნელოვანი გარდატეხა განიცადა, რამაც უწინარეს ყოვლისა თავი იჩინა თემატიკურ და ჟანრობრივ მრავალფეროვნებაში. არ არის სოციალური სინამდვილის არც ერთი მომენტის, რომელსაც ამ პერიოდის პუბლიცისტიკა არ შეხებოდა. ამ მხრივ არც ნ. ყიფიანის შემოქმედება გამოიკალისი. ხშირად ერთსა და იმავე წერილში

¹ გ. ლონიძის სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმი, № 14970-ბ..

ავტორი ეხება პოლიტიკურ-ეკონომიკური ცხოვრების, აღზრდის, ქალთა ემანსიპაციის, მეცნიერებისა და სხვა საკითხებს. იგი დანტერესებულია საერთაშორისო ცხოვრების პრობლემებით; ხედავს, რომ ცხოვრებაში ათასი კითხვაა აღჭრული და პუბლიცისტის მოვალეობაა პასუხი გასცეს მათ. მრავალპრობლემიანობა მას „საქართველოს მოამბის“ პუბლიცისტიკასთან ანათესავებს, მის მემკვიდრეობაში თითქმის ვერ ვხვდებით თეორიულ წერილებს. ზოგადი პრობლემები მას გაშუქებული აქვს შინაური მიმოხილვის, რეპორტაჟის, კორესპონდენციის ფონზე.

ნ. ყიფიანს სისხლბორცეული კავშირი აქვს რუს და ქართველ სამოციანელთა პუბლიცისტიკასთან. ეს საესებით ბუნებრივია, რადგან მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბების წლებში ყველა მტკივნეულ საკითხზე პასუხს იგი „სოვრემენიში“, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის, ანტონოვიჩის წერილებში პოულობდა, მათი დახმარებით მიიკვლევდა გზას საზოგადოებრივი პრობლემების არსებით საკითხებში.

ნ. ყიფიანის პუბლიცისტურ წერილებში საკმაო ადგილი ეთმობა ახალთაობის პრობლემებს. ამ მხრივაც იგი ეპასუხება პ. უმიკაშვილის, ნ. ნიკოლაძის, გ. წერეთლისა და სხვათა შეხედულებებს (ნ. ნიკოლაძის „ჩვენი ახალგაზრდობა“, „კრებულის“ დანიშნულებაზედ, „საზოგადო საქმეები“, „ახალგაზრდობის აღზრდა“, „ჩვენი მწერლობა“, „ახალი ახალგაზრდობა“).

ნ. ყიფიანმა საინტერესო ნოვონება უძღვნა თავისი ბიძაშვილის — მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანის ხსოვნას². აქ იგი წერს: „უნდა გამოგიტყდეთ, რომ მაშინ სისხლი მიღუღდა, ვფიქრობდი, შეგვექლო მე და ჩემს ამხანაგებს მთელი ქვეყანა გადაგვებრუნებია. თითქოს ცეცხლი მოდებული გვექონდა. ვლახარაკობდით და ვლახარაკობდით წალმა-უკულმა ყოველისფერზედა და ბევრსაც ვფიქრობდით, რომ ლახარაკით ქვას ვავხეთქავდით. რაკი მიღუღდა სისხლი, სათქმელი, სალაპარაკო და გასაზიარებელი ბევრი მქონდა და მსმენელი კი, ვინც შემხედვებოდა, იღლებოდნენ ჩემი ქადაგებით“³.

70-იანი წლების ქართული პუბლიცისტიკა რუს რევოლუციონერთა მოძღვრების ერთგული რჩებოდა. მართალია, ჩვენი პუბლიცისტები, კერძოდ ნ. ყიფიანი, საკმაოდ იცნობდა ევროპულ სოციოლოგიას, ისენიებდნენ კიდევაც პრუდონს, ლასალს, მაგრამ „სოვრემენიკის“ ძველი ნომრები ვერ კიდევ ხელიდან ხელში გადადიოდა. ჩერნიშევსკი, პისარევი მთელ მოწინავე თბილისს პირზე ეყერა. ეს არც არის გასაკვირი, რადგან ჩვენს საზოგადოებას მის წინაშე მდგარი მწვავე პრობლემების შესახებ (რეფორმის შეფასება, გლეხთა მდგომარეობა, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა და სხვა) ვერავინ მისცემდა მათზე უფრო გარკვეულ პასუხს.

70-იანი წლების ქართული პუბლიცისტიკა ემიგრება წინა ათეული წლის რუსული და ქართული პუბლიცისტიკის ტრადიციებს. ეს გარემოება კარგად აქვს გარკვეული ამ პერიოდის ყველაზე დიდ ქართველ პუბლიცისტს ნ. ნიკოლაძეს. „ჩვენი მეხსიერება და მოგონება იმათ ნათელ და წმინდა ხსოვნას მოვანდომოთ, რომლებმაც თავიანთი მოვალეობა მტკიცედ აასრულეს; საქმით სიტყვა „მართლეს“ და რწმენისათვის — კეთილი საქმისათვის — მამულისათვის თავი დასდეს. მათი სწავლა, მათი ცხოვრება, მათი გზა და ბედი ჩვენი სამ-

² „ქალი“, 1893, № 15.

³ იქვე.

კვიდრებელია. ამის მეტი ნათელი არა უღირსებია რა ჩვენთვის ცხოვრებაშია ამის მეტი მომავალს ჩვენთვის არა დაუშვადებია რა⁴.

ეს დებულება ამისავალი წერტილია ნ. ყიფიანის პუბლიცისტიკის შესწავლაშიც. ამას ისიც უნდა დაეძინოთ, რომ ამ პერიოდის ქართული პუბლიცისტიკები, მათ შორის ნ. ყიფიანი, მკაცრად ახეულს ევროპის ბურჟუაზიულ სამყაროს, ბურჟუაზიული პრესის მოსყიდულობას, კლასობრივ ხასიათს. პრესის მოვალეობად გამოცხადებულია მასების პოლიტიკური გათვითცნობიერება და საჭირბოროტო სიტუაციაში სწორი ორიენტირება.

17593

60—70-იანი წლების სოციალური მოვლენებისა და მათი ამსახველი იდეოლოგიის შინაარსს განსაზღვრავდა ბატონყმური ინსტიტუტის გაუქმება. „1862—1904 წლების პერიოდი იყო სწორედ ასეთი მსხვერვის ებოქა რუსეთში, როცა ძველი სამუდამოდ, ყველას თვალწინ ინგრეოდა, ახალი კი მხოლოდ ეწყობოდა. მასთან, ამ მოწყობის შემოქმედი საზოგადოებრივი ძალები საქმით, ფართო საერთო ნაციონალური მასშტაბით, მასობრივი, აშკარა მოქმედებით სულ სხვადასხვაგვარ ასპარეზზე პირველად მხოლოდ 1905 წელს მოგვევლინენ⁵“.

რეფორმამ ახალი ამოცანები დააყენა მთელი საზოგადოების წინაშე. არც ერთი მოაზროვნე ადამიანი არ დარჩენილა გულგრილი ამ ამოცანების მიმართ. მოწინავე საზოგადოება ამ მოვლენის ანალიზიდან ამოდიოდა ყველა პრინციპული საკითხის გადაწყვეტისას.

ნ. ყიფიანის წერილებში გაბნეულია ცალკეული მოსაზრებები რეფორმის ხასიათსა და შედეგებზე, ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში ბატონყმობის ნაშთების არსებობაზე, მხილებულია გაბატონებული ფენის წოდებრივი ფანატრში, მუქთახორობა, პრივილეგიები. მკითხველი ხედავს, რომ გაბატონებული ნაწილი დაცემულია ზნეობრივად, რომ ქვეყნის ბედ-ილალი ხალხს უნდა დარჩეს.

ნ. ყიფიანის ნაწერებში თანამედროვე სოფლის სურათები ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენს, თითქოს საქმე გვქონდეს ბატონყმურ სინამდვილესთან (ბრიყვი, უსულგულო მებატონეები, ექსპლოატაცია, მშრომელი ადამიანის უფლებობა, ბიუროკრატიზმი, ადამიანის პიროვნების შებღალვა).

ის ფაქტი, რომ ნ. ყიფიანი ასე დაინტერესებული იყო „არსენას ლექსით“ და ამდენი შრომა მოანდომა მის შესწავლასა და გამოცემას, სხვათა შორის, იმ გარემოებაზეც მეტყველებს, რომ ბატონყმობის ნაშთების მოსპობას იგი აქტუალურ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ნ. ყიფიანი ხედავდა, რომ „არსენას ლექსი“ რეფორმის შემდეგაც აქტუალურად ქდერდა. ეს ნაწარმოები ეხმიანებოდა მის პუბლიცისტიკას და ხელს უწყობდა მშრომელი მასების პოლიტიკურ გამოფხიზლებას. ამ დროს კლასობრივი ურთიერთობის პრობლემა ახალ სიმწვევეს იძენს. ნ. ყიფიანის ნაწერები ცხადად გვიჩვენებს, რომ მეფის „მანიფესტმა“ ვერ განკურნა მშრომელთა სოციალური ტკივილები და ხალხი ახალი წინააღმდეგობების წინაშე აღმოჩნდა.

ნ. ყიფიანი მხარს უჭერდა ქვეყნის სამრეწველო-სამეურნეო განვითარებას. ამ მხრივაც იგი თავისი დროის ღვიძლი შვილია. მისი პუბლიცისტიკა წარმოგვიჩენს ინიციატივიან ადამიანებს, ფეოდალურ მეურნეობასთან შედარე-

⁴ „კრებული“, 1873, № 1.

⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 17, გვ. 127.

2. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1983, № 1

ს. შარბინას სხვ. სპ. სსრ
სახელმწიფო რესპუბლ.
ბიბლიოთეკა

ბით კაპიტალისტური წარმოების უპირატესობას; გვიჩვენებს ბუნებრივი დიდრეების როლს ქვეყნის დაწინაურებაში. იგი დიდხანს ცხოვრობდა ევროპაში, ეცნობოდა მეცნიერებისა და ტექნიკის მონაპოვებს; ამასთანავე კარგად ხედავდა ქონებრივი უთანასწორობის გაღრმავებას, სიღატაკეს.

70-იანი წლების პუბლიცისტიკა გარკვეულად გამოხატავდა მშრომელი მასების ინტერესებს, ცხადყოფდა, რომ ახალი დრო სულ უფრო აახლოებდა ანათესავენდა ხალხთა მისწრაფებებს. ამ მხრივ გამონაკლისს არც ყოფილი ადგილი უკავიათ „დროებასა“, „კრებულსა“ და „მნათობში“, მასაც ადევნებდა და მათ შესახებ გამოთქმული აქვს საკუთარი შეხედულებები. თავის დროზე ყურადღება მიიპყრო მისმა გამონათქვამებმა საბანკო საქმეზე, რომლის ფუძემდებელი საქართველოში მამამისი იყო. იგი იზიარებდა ნ. ნიკოლაძის პრინციპულ შეხედულებებს, კერძოდ ვიანჩნდა, რომ ძვირსარგებლიანი ფულის მეურნეობაში დაბადება უაზრობაა, რადგან ასეთი წამოწყება ვერ იხეირებს, შემოსავალი სარგებლის გადახდას მოუხდება. ამ წერილებში არსებითად ეროვნულ-ბურჟუაზიული მისწრაფებებია გამოხატული.

ნ. ყიფიანი აქტიურ იურიდიულ მოღვაწეობას ეწეოდა; მსახურობდა ნაფიც მსახულად, ადვოკატად. იგი ხშირად გამოდიოდა პროცესებზე და ამასთან დაკავშირებით უხდებოდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მოგზაურობა, რაც საშუალებას აძლევდა გასცნობოდა ხალხის ცხოვრებას და გამოეტანა დასკვნები. ერთ წერილში, ეხება რა მეველის სტატიას „ადვოკატების გამინდვრებაზე“, მხარს უჭერს მას და დამატებითი მასალებიც მოაქვს იმის დასამტკიცებლად, რომ მართლმსაჯულების მსახურნი ხშირად უსამართლობის მსახურებად გვევლინებიან: „ეს უსინდისობა და ტუსალების მოტყუილება იქნებოდა და ამით ჩვენ უფრო გაუუჭირვებდით იმთ სსსჯელს, რადგანაც მანამდის საქმე უსაბუთო და უსაფუძვლო კასაციით გაისინჯებოდა სენატში და იქიდან დაბრუნდებოდა, მანამდისინ ტუსალები ტყუილა უბრალოდ უნდა მკდარიყვნენ სატუსალოში. იმათი ბედი, იყო, რომ, როგორც ზემოთ ვთქვი, კასაციის საფუძველი ეიპოვე და იმით ნანეიშეილი და ყვირილია სრულებით გამართლდნენ“⁶. ეს ფაქტი გვიდასტურებს, რომ უანგარობა და პრინციპულობა ნ. ყიფიანის მოღვაწეობისა და პუბლიცისტური შემოქმედების ზნეობრივ საფუძველს შეადგენს.

პიროვნების ზნეობრივი როლის კონცეფცია ჩამოყალიბებული მის ცნობილ წერილში „ბესარიონ ლევანის ძე ლოლობერიძე“⁷. ავტორი ბ. ლოლობერიძის დახასიათებისას ხაზს უსვამს იმ ზნეობრივ პრინციპებს, რომლებიც გადამწყვეტად მიაჩნია. „ეს კაცი იყო, — წერს ნ. ყიფიანი, — საფუძვლიანად ნასწავლი, მრავალი ცოდნის, მტკიცე და ბეჯითი ხასიათის პატრონი მუშა კაცი. მულამ მშრომელი და ყოველთვის ჯაფის მოყვარე. სწავლის შეძენა, ცოდნის შეთვისება და მაგარი ხასიათის შემუშავება არ შეიძლებოდა თუ არ დაულალავი მეცადინეობით“.

თავისი შეხედულების დასამტკიცებლად პუბლიცისტს მოჰყავს კონკრეტული მაგალითები სტუდენტობის პერიოდიდან, პედაგოგიური მოღვაწეობიდან, პირადი ურთიერთობიდან, ხაზს უსვამს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში

⁶ „დროება“, 1874, № 406.

⁷ „ივერია“, 1879, № 3.

პედაგოგის როლს და იშველიებს პირად მოგონებებს, რადგან თვითონვე ყოფილა ბ. ლოლობერიძის მოწაფე.

მომდევნო თავში ნ. ყიფიანი ბ. ლოლობერიძეს გვიხსიათებს, როგორც სწავლა-განათლების ორგანიზატორს. მას ბედნიერებას ანიჭებდა ხალხისა და სამშობლოს სამსახური. ძირითადი დებულებების განსამტკიცებლად, ნ. ყიფიანი გვესაუბრება ბ. ლოლობერიძის საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზზე, „იმ სოფლებზე, სადაც ამან თავის ხელით გამართა სახალხო სასწავლებლები“. იმომებს „სოფლელ ყმაწვილებს, რომლებიც იმ დროს სწავლობდნენ ამ სასწავლებელში“.

აქ შევნიშნეთ, რომ ნ. ყიფიანი არც ერთ შემთხვევას არ უშვებს ხელიდან, რათა ხმა აღიმალღოს პრესის თავისუფლების შეზღუდვის წინააღმდეგ, კბილი გაკვრას ცენზურას, ვეაგრძნობინოს თვითმპყრობელობის პირობებში მოწინავე საზოგადოებრივი იდეებისადმი ერთგულების სიძნელე. მეტწილად ავტორი მიმართავს ქარაგმულ, ვადაკრულ სიტყვას, სადაც აზრი ერთი შეხედვით დაუსრულებელია: „ბოლოს დროს ამ კაცმა (იგულისხმება ბ. ლოლობერიძე—მ. გ.) გადმოიტანა თავისი ძალა და ღონე თავის სამშობლოში. მაგრამ აკმაყოფილებდა ამას ეს საქმე თუ არა, შეეძლო მას თუ არა თავისი საკუთარი აზრით და თავისი საკუთარი რჯულ-რწმუნებით ემოქმედა, ამაზედ ახლა ჩვენ არ გვაქვს ნება ვილაპარაკოთ. რატომ, ამას თქვენ თვითონ მიხედვითი“⁸.

მსგავსად თავისი ეპოქის სხვა მოწინავე პუბლიცისტებისა, ნ. ყიფიანისათვისაც უანგარობისა და საზოგადოებრივი თავდადების მაგალითები საშუალება მაღალი იდეალების გასაგრძელებლად. მისთვის დამახასიათებელია ფაქტის ზნეობრივ ჭრილში გაშუქება, იმ მიზნით, რომ თითოეული დეტალი თვალნათლივ გამოვლინდეს და ყოველი მათგანის ფუნქცია გამოიყოს: „ხელმწიფის სამსახურში დამსახურებულმა და მართებულობისაგან პატივცემულმა, იმ დროს, როდესაც სახელმწიფო სამსახურში დაწინაურებაც შეეძლო და ჩინოვნიკური კეთილი ცხოვრების მოპოვებაც და შემატებაც, ამან საზოგადოებას უძღვნა თავისი სწავლა, ცოდნა, ღონე და მთელი სიცოცხლე. საზოგადოებისათვის, ხალხისათვის, ქვეყნისათვის უნდა ვიმუშაოთ“⁹.

ნ. ყიფიანის პუბლიცისტიკაში სპეციფიკურია ზნეობრივი მაგალითის როლი. თითოეული ფაქტი მის ნაწერებში ამ თვალსაზრისითაა განზოგადებული. იგი წერს არა ვისიმე განდიდებისათვის, არამედ თანამემამულეთათვის ცხოველყოფელი იდეალის დასასახავად. ბ. ლოლობერიძის სახე განზოგადებულ ნიშან-თვისებებს ატარებს, უარყოფით მაგალითებთან დაპირისპირებისას ან თუნდაც თავისთავად, ის მხილების იარაღად იქცევა. სამწუხაროდ, წერს საანალიზო წერილში ავტორი, — „ჩვენ შორის ძალიან ნაკლებად ვხედავთ ბესარიონსავით საერთო, საქვეყნო და საზოგადო საქმისათვის მოღვაწე კაცებს“. პუბლიცისტს მხედველობიდან არ ეპარება ის გარემოება, რომ უანგარო გმირობას უდრის ქვეყნისათვის გულმტკიცებული სამსახური: „ესეც უნდა ვთქვათ, რომ არავის, საზოგადო ასპარეზზედ მომქმედს, ჩვენში არ გამოუცდია იმგვარი წყენა და იმდენი უსიამოვნება ზოგიერთ განცალკევებულ პირთაგან, რასაც უსიამოვნებას იტანდა გამაგრებული გულით ეს მშრომელი კაცი“.

⁸ იქვე.

⁹ იქვე.

დასასრულ წერილის დასკვნით ნაწილს პუბლიცისტი თავისებური ან-
 დერძის სახეს აძლევს, რაც მთელი მასალის განზოგადებას შეიცავს: „ღმერ-
 თმა მოგვანიჭოს ჩვენ საქართველოს ახალგაზრდობას, ამჟამად სხვადასხვანა-
 ირ ნისლით მობურულ მდგომარეობაში, იმ ნათელი გზის გარკვევა, რომელ-
 ზედაც უხედავდით ჩვენ ბეჭითად და საფუძვლიანი ნაბიჯით მიმავალ ბ. ლო-
 ლობერიძეს“¹⁰.

ნ. ყიფიანის ბიოგრაფიიდან ვიცით, თუ ყმაწვილობიდან რა მძაფრ პო-
 ლიტკურ ბრძოლას ეწეოდა ის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. ბუნებრი-
 ვია, რომ მისმა პოლიტიკურმა განწყობილებებმა და იდეალებმა შესაფერისი
 გამოხმაურება პოვა პუბლიცისტკაშიც. ამ ნაწერების მაგისტრალური მი-
 მართულებაა მოთხოვნა, ხალხი თვითონ განაგებდეს თავის საქმეს, რის რეა-
 ლიზირება მოითხოვს ფართო საარჩევნო უფლებებს; აღმასრულებელი ხე-
 ლისუფლების პასუხისმგებლობას ხალხის წარმომადგენლების წინაშე. ნ. ყი-
 ფიანის როგორც პუბლიცისტი, ისე კრიტიკული წერილები განმსჯეალუ-
 ლია დემოკრატიული სულისკვეთებით. ავტორის აზრით, რესპუბლიკური წყო-
 ბილება უზრუნველყოფს პიროვნების თავისუფლებას, პოლიტიკური, მოქა-
 ლაქეობრივი უფლებების დაცვას.

ნ. ყიფიანი ბავშვობიდან ეცნობოდა ევროპულ პუბლიცისტიკას, რაც
 ფართო პარალელების შესაძლებლობას უქმნიდა. ისიც გავიხსენოთ, რომ წე-
 რილების მნიშვნელოვანი ნაწილი ევროპაშია დაწერილი. ამასთანავე, იგი ევ-
 როპის სხვადასხვა ქვეყნის უურნალ-გაზეთებშიც თანამშრომლობდა, დიდ
 მონაწილეობას იღებდა ბელგიელ ქალთა მოძრაობაში, იყო ქალთა თანას-
 წორუფლებიანობისათვის ბრძოლის მგზნებარე თაოსანი.

ნ. ყიფიანი მოქმედი პუბლიცისტი იყო, იგი საზოგადოებას თვითონვე
 უჩვენებდა მის მიერ წამოჭრილი საკითხების განხორციელებისათვის ბრძო-
 ლის მაგალითს. ბელგიაში მან რამდენიმე ეროვნული საზოგადოება დააარსა
 სხვადასხვა პოლიტიკური ღონისძიების გასატარებლად.

ნ. ყიფიანის აზრით, კაცობრიობის ბედ-იღბალი დამოკიდებულია საერ-
 თო საქმისათვის თავგანწირულ მოქალაქეთა შემართებაზე. ასეთი მაგალითები
 ამშვენებს კაცობრიობის ისტორიას. ავტორი ხშირად მიმართავს ასეთ მა-
 გალითებს. იგი ეხმიანება ნიკო ნიკოლაძის ცნობილ მოსაზრებას: „ადამიანე-
 ბი საზოგადო საქმისათვის უნდა ცხოვრობდნენ და საზოგადო მიზნისათვის
 უნდა კვდებოდნენ“.

„დროების“ 1874 წლის 406-ე ნომერში დაბეჭდილი წერილი, სადაც
 ნ. ყიფიანი მეველეს (ვლ. მიქელაძეს) ეპაექრება, წარმოდგენას გვაძლევს ავ-
 ტორის პუბლიცისტიკის ეთიკურ საფუძვლებზე; პუბლიცისტი, კორესპონდენ-
 ტი პასუხისმგებელი უნდა იყოს თითოეული სიტყვისათვის.

ნ. ყიფიანი დემოკრატიული პოზიციიდან ილაშქრებდა მონარქიზმის, აბ-
 სოლუტიზმის, ყოველგვარი დესპოტური ხელისუფლების წინააღმდეგ; სწამ-
 და, რომ სამწუხარო და საშიშია საზოგადო ბედისა და მომავლის ერთი კაცი-
 სათვის მინდობა, ერთი კაცის ტვინით ცხოვრება, მისი უკან დევნა. ეს იყო
 სამოციანელთა საერთო პოზიცია: ხალხი თვითონვე უნდა განაგებდეს თავის
 საქმეებს, უნდა სარგებლობდეს ფართო საარჩევნო უფლებებით. აქედან
 მომდინარეობდა „ერობის“ მხარდაჭერა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი კულ-

შეიქმეცილი ხასიათი არ აკმაყოფილებდა. ნ. ყიფიანი საზოგადოებრივ-ეროვნულ თვითმოქმედების მხურვალე მხარდამჭერი იყო.

როგორც ცნობილია, ქართული საადგილმამულო ბანკის დაარსების იდეა დიმიტრი ყიფიანს ეკუთვნოდა. მან ურჩია ქართველ თავადაზნაურობას ყმების განთავისუფლების საკომპენსაციოდ მიღებული თანხა მეურნეობის გასაძლიერებლად გამოეყენებინათ. როცა „საბანკო საქმეს“ სათავეში ჩაუდგა ახალთაობა ი. ჭავჭავაძის მეთაურობით და მას ეროვნულ-კულტურული მიმართულება მისცა, სხვა მოწინავე მოღვაწეებთან ერთად მათ ნიკოლოზ ყიფიანიც ამოუდგა მხარში. მან კარგად იცოდა, რომ ბანკი ქვეყნის სოციალურ ტრევილებს ვერ დააყუჩებდა, მაგრამ ქვეყნის კულტურულ-სამეურნეო აღმავლობას ერთგვარად ხელს შეუწყობდა, თუმცა იმ საშიშროებასაც ხედავდა, რომ დავირაგებული მიწა-წყლის გაყიდვას დიდი ზიანის მოტანა შეეძლო. ამ სფეროში ნ. ყიფიანი ეროვნული ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდა.

გაკვირვებას იწვევს, რომ ნ. ყიფიანის პუბლიცისტიკა არ ეხმარება „სა-ახსანავო ბანკებისა“ და „კოოპერირების“ სხვადასხვა გეგმას, რასაც მაშინდელ ქართულ პუბლიცისტიკაში დიდი ადგილი ეკავა.

პედაგოგიურ საკითხებში ნ. ყიფიანის თვალსაზრისს ასაზრდოებდა ეროვნული ტრადიციები, რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების მემკვიდრეობა. იგი საფუძვლიანად იცნობდა აგრეთვე ევროპის მოწინავე პედაგოგის თეორიასა და პრაქტიკას, პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში.

ნ. ყიფიანი აღიარებს აღზრდის წოდებრივ-კლასობრივ ხასიათს. მას შეგნებული აქვს, რომ ყოველი კლასი, მისი ინტერესების გამომხატველი ყოველი ხელისუფლება ცდილობს თავის პოლიტიკურ ინტერესებს დაუმორჩილოს სკოლა, აღზარდოს თავისი მორჩილი თაობა.

ამავე დროს ის მტკიცედ იბრძოდა სკოლაში დედაენის უფლებებისათვის. ერთ სინტერესო კორესპონდენციაში, რომელშიც იგი ხაშურის რკინიგზის საუწყებო სკოლის მდგომარეობას ეხება, ნათქვამია: „უბეჭვლია ბევრს ეცოდინება, რომ რკინიგზის მომსახურეთა შვილებისათვის ორკლასიანი სასწავლებელი დაარსდა, მაგრამ უბედურება ის არის, რომ ამ სასწავლებელში, თუმცა მოსწავლეები მომეტებულ ნაწილად ქართველები არიან, ქართულ ენასა არ ასწავლიან, და ამის გამო იჭაურმა მოსწავლეებმა ერთი ქართული ასოც არ იციან.“

ამას წინათ მე და ბატონი ფანცულაია მივიდიოდით ერთ ადგილას. გზაში ჩამოვჯექით, ფანცულაიამ ქართულის წიგნის კითხვა დაიწყო. ამ დროს ხსენებული სასწავლებლის მოსწავლეები სასწავლებელში მიდიოდნენ, ჩვენს ახლოს რომ გამოიარეს. შეჩერდნენ და წიგნის კითხვას ყური დაუგდეს. ერთი იმათგანი დაგვეკითხა: ბატონო, ასეთი კარგი ამბები თუ სწერია მაგ წიგნში, გვიბრძანეთ სად იყიდება, ჩვენც ვიყიდოთო. მე თვითონ ვყიდი, შეილო.— მიუგო ბატონმა იოსებმა, ბავშვმა ფულის ამოდება დააპირა, მაგრამ მე შევაჩერე და ვუთხარი:— არა ძმაო, ოღონდ კი წაიკითხე და ვინ რჯულზედ ხელადებული უფასოდ არ მოგცემს-მეთქი,— და წიგნი ვუთავაზე. გახარებულმა ბავშვმა წიგნი გამომართვა, მოუთმენლად გადაფურცლა იგი, მაგრამ წარმოიღვინეთ ჩვენი განცვიფრება—ერთი სიტყვაც კი ვერ ამოიკითხა წიგნაკში.— როგორ არა გრცხვიანი, ვუთხარი მე, ამოდენა გაზრდილხარ კითხვაც.

კი არ იცი-მეთქი...—მე რა ვქნა? არ გვასწავლიან და... წაიბუტბუტა ცხენილად ბავშვმა და სასწავლებლისკენ გასწია.

კანონს გარეშე არ იქნება, რკინისგზის ქართველმა მოსამსახურეებმა, რკინისგზის უფროსს სთხოვეს, რომ იმან იშუადგომლოს ვისთანაც ჯერ არს, რომ ქართველ მოსწავლეებს ქართული ენაც ასწავლონ¹¹.

ამ პერიოდის ქართული პედაგოგიის არსს პატრიოტულ-დემოკრატიული აღზრდის პრინციპი განსაზღვრავდა. მოწინავე პუბლიცისტები თანმიმდევრულად იბრძოდნენ, რათა სკოლას გულმხურვალე პატრიოტები აღეზარდა. მამულისათვის თავდადებული მოქალაქის აღზრდა ქართული პრესის იდეალი იყო, ამ იდეალს ემსახურებოდა ნ. ყიფიანიც.

ტიპურად მიგვაჩნია ნ. ყიფიანის ორი პედაგოგიური ხასიათის ნაწარმოები: „მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანი“ და „ბესარიონ ლევანის ძე ლოლობერიძე“. ორივე, განსაკუთრებით პირველი, შესაძლებელია მემუარულ წანრსაც მივაკუთვნოთ, მაგრამ ეს გარეგნული მხარეა, ავტორის იგი გამოყენებული აქვს თავისი პედაგოგიური შეხედულებების გადმოსაცემად.

„მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანი“ დაიბეჭდა 1893 წელს „კვალში“ (№ 15), დაწერილია და გამოგზავნილია საზღვარგარეთიდან. ფაქტობრივი თვალსაზრისით, ბევრი რამ ამ მოგონებაში არაზუსტი და საეჭვოა, რადგან მისი ავტორი იმ დროს სამშობლოდან ლტოლვილი, სულიერად ტრავმირებული და ახალ ადგილზე ჯერ კიდევ ფეხმოუკიდებელი იყო და, როგორც თვითონ აღიარებს, არავითარი წყარო ხელთ არ მოეპოვებოდა.

მოგონება იმითაცაა საყურადღებო, რომ მიხეილ ყიფიანი თავისი დროის გამოჩენილი პედაგოგი იყო. ნიკო ყიფიანი,—მისი ახლო ნათესავე და მოწაფე,—აქ ბევრ საჭირობოროტო საკითხს ეხება:

სასწავლებელი რომ დაასრულა, რაკი მამაჩემი იცნობდა და იცოდა, რა სამაგალითო ყმაწვილი კაცი იყო მიხაკო, დამჯდარი ხასიათის პატრონი, ვშრომელი და გონიერი, — მოიწვია ჩემს მასწავლებლად.

მანამდის მყავდა მასწავლებლები ფრანკუზები: მოსიო მილიარ, მოსიო ტურეს, მოსიო დორე... იმათ ხელში ვერ ვსწავლობდი კარგად, უფრო ვცელქობდი, ვგეობდი და სასაცილოდ, მასხრად ვივადებდი ჩემს მასწავლებლებს. რვა თუ ცხრა წლის ბავშვი ვიყავი და მეგონა რომ სწავლა მასხრობაა...

მამაჩემმა შემატყო, მგონია. რა ხასიათი დაევიტრე სწავლაში, დაითხოვა ის ფრანკუზები და ჩააბარა ჩემი სწავლა თავის ბიძაშვილისშვილს, მიხაკოს¹². მოგონება თავიდან ბოლომდე განმსჭვალულია იმ აზრით, რომ მხოლოდ დემოკრატიულ-პატრიოტულ აღზრდას შეუძლია ადამიანის ზნეობრივად ამაღლება, რადგან მორალის საფუძველია ეროვნული, საზოგადოებრივი გრძნობა.

ნ. ყიფიანი ღირსეულად აფასებს თავისი მასწავლებლის მეცნიერულ-პედაგოგიურ და ადამიანურ-მოქალაქეობრივ ღირსებებს. თავისი პატარა მოწაფე მას მიუზიდავს ფართო ცოდნით, ღრმა განათლებით, უბრალოებით, გულის სითბოთი და წესიერებით: „იმისთანა გულისყურით ვუვადებდი ყურსა, რომ ვერ შევიტყვე საათნახევარი როგორ გავიდა. მე კალთაში მოვკიდე ხელი, მოიცადე, ჯერ არ წახვიდე, კიდევ მიაბე რამე, კიდევ მასწავლემეთქი“¹³.

¹¹ „ივერია“, 1897, № 46.

¹² „კვალი“, 1893, № 15.

¹³ იქვე.

ავტორს დამაჭერებლად აქვს აღნიშნული მიხ. ყიფიანის პედაგოგიური მეთოდი—ცხოვრებისა და სწავლების განუყოფლობა. ამ ნაწარმოებიდან ვგებულობთ, სხვათა შორის, რომ ნ. ყიფიანს 1869 წელს ქეიპტონში სასწავლო ბედი „გაუმართავს“, სადაც მთელი ერთი წელიწადი „ასწავლიდა ოციოდე ბავშვს ქართულს წერა-კითხვას, არითმეტიკას და სხვა საგნებს“.

ავტორი ამხელს ძველი აღზრდის სისტემას, მიხაკო ყიფიანის, როგორც პედაგოგის, სახით წარმოგვისახავს თავისუფალი, მეცნიერული აღზრდის იდეალს. მოგონებაში არსებითად, დაპირისპირებულია „რეალური“ და „კლასიკური“ აღზრდის სისტემები, უპირატესობა მინიჭებული აქვს პირველს. მხოლოდ „რეალური აღზრდა“, ბუნებისა და საზოგადოების საფუძვლიანი ცოდნა იძლევა სასარგებლო მოღვაწეობის გარანტიას, აადვილებს შრომას, აუმჯობესებს ცხოვრებას. ნ. ყიფიანი გმობს ცალმხრივ განათლებას.

სოციალური მოვლენებისადმი დამოკიდებულებას, როგორც იმდროინდელ ქართულ პუბლიცისტიკაში საერთოდ, ნ. ყიფიანის წერილებშიც საფუძვლად უდევს ეროვნული აღორძინების იდეა. ყველა საკითხი განხილულია საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული პროგრესის თვალთახედვით. ეს განსაზღვრავს ავტორის პოზიციას წარსულის, აწმყოსა და მომავლის სხვადასხვა პრობლემისადმი.

ნ. ყიფიანი ამხელდა თვითმპყრობელობის უსამართლობას მცირე ერების მიმართ. მის ნაწერებში მხილებულია როგორ ამუხრუჭებდა მთავრობა განაპირა კუთხეების სამეურნეო-ეკონომიკურ განვითარებას, როგორ აბუჩად იგდებდა ხალხთა კულტურულ თვითმპყრობელობას. როგორც მთლიანად გასული საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული პუბლიცისტიკისათვის, ნ. ყიფიანის ნაწერებისათვისაც დამახასიათებელია სოციალური და ეროვნული პრობლემების განუყოფლობა. ნ. ყიფიანის სტატიები და ნარკვევები აღვივებდა ჯანსაღ ეროვნულ გრძნობას, ხელს უწყობდა პატრიოტული შეგნების განმტკიცებას. ამ ამოცანას ემსახურებოდა ნ. ყიფიანის „ქართველების კოლონია სპარსეთში“, რომელიც 1872 წელს დაიბეჭდა, და 1875 წელს „დროებაში“ გამოქვეყნებული „საქართველოს ისტორიის სურათები“. შეიძლება ზოგი რამ პროპაგანდისტულ ხერხად მოგვეჩვენოს, საბუთები არასაკმარისად მივიჩნიოთ, მაგრამ ეროვნული თვითმყოფობის ინტერესები სავსებით ამართლებდა ავტორის მიზანს.

ნ. ყიფიანის პუბლიცისტიკა განსჭვალულია ხალხთა მეგობრობის სულიანკვეთებით. ამ ძმობის საფუძვლად აღიარებულია მშრომელთა ბედის თანაზიარობა, ინტერესთა ერთიანობა, თავისუფლებისათვის ბრძოლა. ეროვნული გრძნობა გამოცხადებულია ადამიანის ღირსების ერთ-ერთ არსებით ნიშნად, რომლის შელახვა არავის არ უნდა ეპატიოს. ნ. ყიფიანი გმობდა კოლონიალიზმს, მილიტარიზმს, რასობრივ უთანასწორობას.

ნ. ყიფიანი მხურვალედ უჭერდა მხარს ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას და ამ მხრივაც 60-იანი წლების ღვიძლი შვილი იყო. მას ჯერ კიდევ პატარაობისას შთაენერგა იტალიის განმათავისუფლებელი ბრძოლისა და მისი ბელადის ჯუზეპე გარიბალდისადმი მხურვალე სიყვარული. თუ გიმნაზიელი ბიჭი გარიბალდისთან მოხალისედ წასვლაზე ოცნებობდა, სიჭარმაგვეში ბედმა არგუნა დასწრებოდა გარიბალდის ძეგლის გახსნას

ნიცაში, რაც დიდი მღელვარებით აღწერა და გამოაქვეყნა „ივერიაში“¹⁴. ამ სტატიაში ორი დიდი მოვლენის—იტალიის განმათავისუფლებელი ბრძოლის და პარიზის კომუნის—ორგანულად დაკავშირება კარგად გვიჩვენებს ნ. ყიფიანის მსოფლმხედველობის თანმიმდევრულ ხასიათს. სიჭაბუკის იდეალები—სადმი ერთგულებას. მისი სიმპათია მთლიანად რესპუბლიკური საფრანგეთის მხარეზეა, ხოლო პროუსიული მილიტარიზმი ევროპაში ომების უმთავრეს მიზეზად მიაჩნია. ამ ნარკვევს დღესაც არ დაუკარგავს პოლიტიკური სიმახვილე და ისტორიული მნიშვნელობა.

ნ. ყიფიანის ყველა სტატია ერთნაირი ოსტატობით არაა დაწერილი. ზოგან ავტორი ჩქარობს, მასალას აკლია სტილისტური დახვეწა, სიღრმე; მაგრამ გულმხურვალეა, ტემპერამენტი ყველგან ანაზღაურებს ლიტერატურულ ნაკლს. ჩვენ წინაშეა ფართოდ განათლებული, ნაკიბი, ბევრის მომსწრე და მნახველი პუბლიცისტი, რომელიც მღელვარედ გამოხატავს ამბებისადმი თავის დამოკიდებულებას. იგი პირდაპირი, მოურიდებელი, ცხარე და შეუპოვარია; დიდი მსჯელობისა და არგუმენტების გარეშე თავს გვახვევს პირად შთაბეჭდილებებს, გვაიძულებს ვენდოთ და დავუჯეროთ. ეს მანერა ფრანგული პუბლიცისტური სტილის სახელითაა ცნობილი და მისი საუკეთესო წარმომადგენელი ნიკო ნიკოლაძე იყო. ნ. ყიფიანიც ამ სკოლის წარმომადგენელია. როგორც შინაარსით, ისე ფორმით, მისი მეგვიდრეობა ამდიდრებს წარმოდგენას 60—80-იან წლების ქართულ პუბლიცისტიკაზე.

¹⁴ „ივერია“, 1891, № 214.

М. И. ГОРДЕЛАДЗЕ

ПУБЛИЦИСТИКА Н. Д. КИПИАНИ

Резюме

Публицистические статьи известного литератора и общественного деятеля 60—70-х гг. прошлого столетия Н. Д. Кипиани отражают чаяния и устремления передовой грузинской интеллигенции того периода. Опираясь на идеи русских революционных демократов и грузинских шестидесятников, Н. Кипиани смело выступал против национального и социального гнета народа. Его творчество способствовало развитию и распространению прогрессивной мысли, революционных настроений, утверждению новых идеалов. Наследие Н. Кипиани отличается разнообразием тематики, политической остротой, высоким научным уровнем и публицистическим мастерством.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ექვნაღისტიკის განყოფილება
 წარმომადგენა შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ЗУРАБ АБАШИДЗЕ

ПОЭЗИЯ НИКОЛАСА ГИЛЬЕНА В ПЕРИОД НАЧАЛА
РЕВОЛЮЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ НА КУБЕ
(1960-ые ГОДЫ)

Ошеломившая весь мир весть о победе кубинской революции застала Н. Гильена в Буэнос-Айресе. Буквально через несколько дней в популярном аргентинском еженедельнике «Пропыетос» появилось стихотворение «Че Гевара». Пламенные строки стиха, написанного на родине Эрнесто Че Гевары — героя кубинской революции, прекрасно передают ощущение радости и торжества, охватившее поэта в эти исторические для своей родины дни. Об этой победе мечтали национальные герои Аргентины и Кубы Сан-Мартин и Хосе Марти, и в том, что она достигнута их славными потомками во главе с Фиделем Кастро и Че Геварой, поэт видит не только символичность, но и определенную закономерность:

«Фидель и Че. Вдвоем, но как один.
Хосе Марти, и рядом — Сан-Мартин.
Единый подвиг, но героев — двое».¹

23 января 1959 г. Гильен вылетел из Буэнос-Айреса на Кубу. После шести не лишенных трудностей лет эмиграции поэт возвратился на родину.

В Гаване царил торжественная атмосфера. Народ праздновал победу над ненавистной тиранией. «Что меня поразило больше всего, — вспоминает Гильен, — это всеобщее воодушевление народа и его спокойствие»². Все свои сложные переживания, вызванные важнейшим событием в истории родины, поэту удалось передать двумя емкими строками стихотворения «Добрый день, Фидель», написанного им в первые дни пребывания на Кубе:

«И вот наконец я вернулся в свой дом.
Завтра стало уже сегодняшним днем».

Ощущение свершения великой народной мечты позволяет поэту по-новому воспринимать окружающий его мир, по-новому видеть и оценивать давно и хорошо знакомые ему вещи и явления. Все вокруг знакомо поэту с детских лет, сколько раз воспевал он эти горы, долины и пальмовые рощи. Но вот вдруг неизвестным ароматом запахло родное поле и даже ветер как-то по-другому начал ерошить «...зелень влажной листвы». Все вокруг возвещает о наступлении долгожданного, вымученного слезами дня, и поэт радостно восклицает:

«Добрый день, моя гордая родина, одетая по-воскресному:

Добрый день, о земля моих вен,
зжатый в стальном кулаке победный початок.
Добрый день! Добрый день, Фидель!»

Мироощущение человека, ставшего хозяином своей судьбы и своей страны, находит поэтическое воплощение в книге стихов «Что

есть у меня...». Сборник, состоящий в основном из послереволюцион-ных стихов Гильена, был выпущен в свет в 1964 году. Он включает гамму разнообразнейших тем, которые поэтически осмыслены в свойственном для творчества Гильена многообразии форм. Центральное место в этом калейдоскопе тем занимают стихи, воспевающие победу над ненавистной диктатурой, успехи молодой революции, героические будни трудового народа, ставшего властелином своей страны. Несмотря на творческую преемственность между произведениями, созданными поэтом ранее, и настоящим сборником стихов, в книге «Что есть у меня...» нельзя не заметить новые черты, появившиеся в творчестве Гильена после победы революции на Кубе. Это по мнению самого поэта объясняется тем, что любое произведение истинного искусства несет на себе отпечаток той исторической, социальной и экономической среды, в которой оно создавалось. Давнишня приверженность поэта делу революции, по словам Гильена, обусловили то обстоятельство, что определенные поэтические пласты в его творчестве оставались в тени. Однако после того, как надежда, которую воспевала его поэзия, стала свершившимся фактом, потаенные мотивы получили возможность выдвинуться на первый план, чтобы воспевать революционную действительность. «Это объективное явление и его ни в коей мере нельзя считать позой или же оппортунизмом. Моя поэзия всегда являла собой единое целое»³, — заключает Гильен.

Не отказываясь от традиционных для своей поэзии музыкальных форм, основанных на народных ритмах, в стихах сборника «Что есть у меня...» Гильен использует прямой, понятный всем язык. Это не означает, что поэт впадает в прозаизм или же в нарочито упрощенный популизм. В этих стихах поэт вновь использует свою излюбленную форму стиха — сон⁴, другие поэтические формы: балладу, сонет, десиму, романс, сатирическую эпиграмму. Он реже прибегает к свободному стиху. Встречаются и новые метрические единицы, которые более созвучны с новаторским содержанием стихов. Для большинства стихотворений этого сборника характерна героико-патетическая интонация. «Если звучание стиха, закаленного из той же стали, что и предыдущие произведения Гильена, осталось неизменным, — пишет Хосе Антонио Портуондо, — в его интонации явно чувствуется восторженность от победы над империализмом и его приспешниками»⁵.

После сатирической эпиграммы «Бонсаль» в сборнике следует стихотворение «Что есть у меня...», давшее название всей книге. Герой стихотворения — Хуан, символ народа и родной земли, который фигурирует во многих предыдущих произведениях Гильена. Однако на сей раз бывший «Хуан Неимуший» предстает в роли «Хуана Всемогущего», который, победив ненавистного врага, принялся за «опись» своего имущества. Среди богатств нового властелина — плантации сахарного тростника и горы, города и войска, банки и гостиницы. Хуану — народу теперь принадлежит все:

«Когда я смотрю на себя и трогаю свое тело,
Я — вчера еще Хуан Неимуший
А сегодня — Хуан Всемогущий
(всемогущий, в том-то и дело)...
...В общем и целом, заметь:
есть у меня то, что я и должен иметь!»

Принятие 17 мая 1959 г. закона об аграрной реформе, на основе которого была ликвидирована система латифундий и создан государ-

ственный сектор в сельском хозяйстве, побудило Гильена написать стихотворение «Земля на горах и на равнине». Развивая тему народной собственности и обращаясь как бы к былым временам, поэт раскрывает масштабы происходящих на Кубе преобразований, которые позволяют простому крестьянину чувствовать себя хозяином не только земли, которую ему дала революция, но и таких «ничьих» сил природы, как ветер, воздух, реки и т. д. И как-будто сам не веря в свое счастье, Гильен торжественно повторяет: «Никто... никто... никто...».

«...Никто на свете нас не сумеет впредь
предать, продать, ограбить, замучить, одолеть».

По словам поэта Роберто Фернандеса Ретамара стихотворение Гильена «Никто», по которому была сложена песня, вскоре стало настолько популярным, что оно повсюду воспринималось как народное⁶.

Но сколько же стоит богатство, которым овладел народ? Разве можно его купить или продать? — спрашивает поэт в стихотворении «Ты можешь?» Можно ли купить воздух, «что течет у тебя меж пальцев и волосы треплет» или же продать «...дожди или воду, что дала тебе слезы и язык увлажнила». Разве можно продать родную землю, свою землю? И в ответ на эти настоячивые вопросы звучит припев, раскрывающий абсурдность буржуазной морали «все продается — все покупается»:

«Твоя-то земля — моя.
Все ноги ее поирают.
Земля ведь ничья, ничья».

Борьбу кубинских патриотов за свободу и независимость воспевают стихи сборника, объединенные под заглавием «Романсеро». З. И. Плавский справедливо отмечает, что для описания героической борьбы революционеров Гильен не случайно остановился на этой форме стиха — испанском романсе: «Форма романа, сложившегося много веков назад в Испании и воспевшего героические деяния народа в борьбе за свое освобождение от мавров, оказалась как никогда более подходящей для эпического рассказа о мужестве горстки кубинских патриотов, высадившихся бурной ночью с яхты «Гранма» (...), о доблестных сражениях барбудос⁷, поддержанных всем народом (...), наконец, о славной победе солдат революции на Плайя-Хиرون...»⁸.

Что такое испанский классический романс? Н. Б. Томашевский пишет: «Чаще всего его определяют как короткое лиро-эпическое сочинение с произвольным количеством шестнадцатисложных стихов, сведенных ассонансами и разбитых на восьмисложные полустишия. С развитием романсного творчества, начиная примерно со второй половины XVI века, когда классический анонимный романс делается полноправным поэтическим жанром, эти полустишия приобретают большую самостоятельность и сами становятся стихотворной единицей. Отсюда — обычное определение романсного стиха, как восьмисложного, с ассонансом на четных стихах. Романсный стих и по сей день остается в Испании и странах испанского языка очень распространенным. Его гибкость, предопределенная максимальным соответствием условиям испанской речи такова, что он способен с полной естественностью и свободой выразить любую поэтическую тему. Особенно часто прибегают к романскому стиху для поэтического повествования»⁹.

Однако «Романсеро» Гильена по своей форме не является механическим воспроизведением испанского романса. Оно являет собой органический сплав классического испанского стиха с лучшими традициями кубинской национальной поэзии. Возьмем, к примеру, стихотворение «Страна голубых вершин», в котором путем сочетания романса с кубинским соном поэту удается достичь торжественности гимна:

«В приветствии руки дружно
 взлетали с победным гимном,
 а гимны взлетали выше,
 чем звезды на небе зимнем».

Эпическим описанием высадки кубинских революционеров с яхты «Граима» начинается романс «И зерен больше в початке». Огромными морскими волнами встречают родные берега Фиделя Кастро и его отважных сподвижников. Смерть, «одетая в форму солдата», наблюдает за ними и готовится обнять дерзких барбудос. В ряды революционеров вливаются все новые и новые силы. Партизаны уходят в горы Сьерра-Маэстры и готовятся к решающим сражениям с врагом.

Романс «Батисту не обмануло» воскрешает первые дни свободы. Перепуганный тиран в сопровождении свиты генералов удирает из страны и его провожают проклятия, «летевшие вслед и прежде». А на улицах и площадях городов царит всеобщее ликование. Люди празднуют победу и на фоне этого долгожданного праздника оживают образы бессмертных апостолов свободы Кубы Хосе Марти и Антонио Масео.

История революции продолжается в романсе «Яркий ковер цветочный...» В нем рассказывается о том, как в один прекрасный апрельский день на красочный уголок Кубы Плайя-Хирон напал флот приплывших с севера пиратов. Им было приказано сравнять Кубу с землей, уничтожить на ее земле все благоухающие цветы и деревья. Но народ дал достойный отпор пиратам. «Родина или смерть!» — таков лозунг мужественных борцов. Не сдаются даже те, которые умирают от вражеских пуль, как например, солдат Эдуардо Гарсиа, перед смертью написавший на стене имя Фиделя Кастро (стихотворение «Миллионножилая кровь»).

Романс-гимн — так можно назвать стихотворение, посвященное вождю мирового пролетариата В. И. Ленину. Ленин — простой и величественный, всегда и везде с человеком труда. Имя Ленина неотделимо от победы народа, завоевавшего свое счастье в бою:

«Везде, всегда с тобою
 в труде и отдыхе, простой, великий,
 над полем, над фабричною трубою,
 над общею и личною судьбою,
 как сталь, мечта, природа — многоликий».

Значительное место в «Романсеро» занимают стихотворения, посвященные героям кубинской революции и международного рабочего движения. В гильеновских романсах оживают великолепные образы Хосе Марти, Хулио Антонио Мелья, Долорес Ибаррури, Че Гевары, Камило Сьенфуэгоса.

Тема дружбы с Советским Союзом всегда волновала поэтическое воображение поэта-революционера. Однако после победы кубинской

революции эта дружба превращается в поэзии Гильена в символ непоколебимой солидарности трудящихся всего мира. Стихотворение «Советский Союз» передает чувства простых кубинцев в отношении первого в мире социалистического государства, противопоставляет искреннюю, бескорыстную помощь, оказываемую Советским Союзом Кубе, хищническому отношению США к ее природным богатствам:

«Советский край, тебе я отдаю
 всю душу пробужденную свою,
 с тобою вышли мы на верный путь,
 и с этого пути нам не свернуть...»

Дневником поэта-революционера можно назвать стихотворения сборника, рассказывающие о беспокойных буднях молодой революции, ведущей борьбу против сильного и коварного врага. Таково, например, стихотворение «Бонсаль», повествующее о том, как посол США Филипп Бонсаль вручил революционным властям ноту, содержащую протест своего правительства по поводу проводимой на Кубе аграрной реформы. Или же стихотворение «Глядя на «Оксфорд», тема которого связана с первыми попытками американской администрации установить экономическую блокаду Кубы.

С указанными стихотворениями по своей тематике во многом созвучны сатирические эпиграммы, написанные в первые годы революции и объединенные в сборнике под общим заглавием «Сатира». Говоря о том, что в основе смешного лежит осознание противоречия между кажущейся жизнеспособностью явления и его внутренней нежизнеспособностью, К. Маркс пишет: «История действует основательно и проходит через множество фазисов, когда уносит в могилу устаревшую форму жизни. Последний фазис всемирно-исторической формы есть ее комедия... Почему таков ход истории? Это нужно для того, чтобы человечество весело расставалось со своим прошлым»¹⁰. Именно таким «веселым расставанием с прошлым» являются сатирические стихи Гильена. Гильеновская сатира есть форма осознания того, что многие явления после революции утратили свою жизненную значимость, хотя и претендуют на нее. Поэт раскрывает эту неполноценность, подчеркивая, преувеличивая, гиперболизируя ее, делая ее ощутимой, конкретной для того, чтобы с особенной резкостью подчеркнуть их неприемлемость для сегодняшнего дня. Рассмотрим несколько сатирических стихотворений.

В 1959 году Кубу посетил бывший президент Коста-Рики Хосе Фигэрес. Выступая на митинге перед президентским дворцом, почетный гость имел неосторожность рекомендовать кубинцам не изменять проимпериалистическому курсу дореволюционных правителей страны, за что он справедливо был «награжден» оглушительным свистом. Вскоре после этого события в газете «Ой» появились сатирические стихотворения Гильена «Прощай, дон Пепе» и «Тому же индивидууму», которые осмеивают «наивность» и коварство бывшего президента — эмиссара Вашингтона:

«Для чего он к нам пожаловал,
 Или чем он может нам помочь?
 Хоть и трепался он искусно,
 его слова, полные лицемерия,
 развеяны бородой Фиделя».

Мистер Нет из одноименного стихотворения — это своеобразный сатирический прототип Дяди Сэма. Он настолько смешон в своем стремлении отрицать все реальные явления жизни, что становится частицей безобразного. Куба разорвала оковы рабства и сказала свободе: — Да! А из-за океана слышно — нет! Чтобы все поняли эту простую истину, кричат во весь голос: Куба свободна! А с севера слышно то же «нет»! Ох уж этот Мистер Нет.

В стихотворении «Сон о блокаде» каждый куплет сопровождается именами президентов США, которые служат своеобразным соном-припевом и придают стиху шутивно-бесшабашный тон:

«Марти мечтал о свободной Кубе,
 А Фидель сказал: Куба свободна!
 кеннедй, кеннадá.
 С блокадой или без блокад,
 Она впредь будет всегда свободной,
 кеннедй, кеннадá. (подстр. пер. З. А.)

Бывает, жизнь устроена так, что бедные живут надеждой, а богатые надежно обеспечены. В стихотворении «Святой богоматери» поэт обращается к небесам с просьбой, чтобы жизнь бедняков стала обеспеченной. Пусть богатые живут надеждой...

Таким образом, новая книга Гильена явилась поэтическим осмыслением кубинской революции. Сборник стихов «Что есть у меня...», в котором воедино слиты высшее поэтическое мастерство, правдивость, партийность и народность, стал ценным вкладом в искусство социалистического реализма.

В 1967 г. в Боливии погиб выдающийся кубинский революционер Эрнесто Че Гевара. С этой на редкость романтической личностью Гильена связывали тесные узы дружбы, поэтому весть о его гибели, как вспоминает сам поэт, буквально ошеломила его¹¹. Гильен усердно принялся работать над стихотворением, посвященным памяти героического партизана — «Че команданте...» 18 октября на площади революции в Гаване состоялся многотысячный траурный митинг, на котором Гильен впервые прочитал свое стихотворение:

«Пал ты в бою,
 но свет твой не меркнет.
 Огненный конь вздымает
 к заоблачным контурам Сьерры
 пламенный лик партизана».

Вскоре появились и два других стихотворения, посвященных памяти Че Гевары. Первое из них — «Гитара в боль мажоре», по форме и содержанию — народное произведение — сон. В отличие от других стихотворений Гильена — на эту тему, оно написано восьмисложным стихом и легко ложится на музыку. Стихотворение «Воскресное чтение», посвященное той же теме, написано в форме вольной сильвы¹². «Эта сильва современная, гибкая, что делает труд поэта менее утомительным, — пишет Гильен. — Если бы меня спросили, какое из четырех стихотворений, посвященных Че, мне нравится больше, я бы выделил «Воскресное чтение», за его сдержанный драматизм и современный строй»¹³.

Вышеуказанные три стихотворения, наряду с сонетом «Че Гевара» из сборника стихов «Что есть у меня...», вошли в книгу «Четыре песни для Че», выпущенную в 1969 году кубинским Национальным Советом по культуре.

Оригинальна и изобретательна по замыслу и форме следующая книга Гильена «Большой зверинец», вышедшая в свет в 1967 году. Работу над этой книгой Гильен начал в 1958 году, находясь в Буэнос-Айресе, а первые стихи этого сборника были опубликованы уже на следующий год в кубинском журнале «Лунес де Револусьон». В интервью, опубликованном в виде предисловия в том же номере журнала, Гильен разъяснял: «Эти стихи отличаются простотой формы и произвольным ритмом. Каждый из них, в сущности, является отдельным этапом в развитии моей поэзии»¹⁴. В предисловии ко второму изданию (1971 г.) автор пишет: «Скажу откровенно: большинство обитателей этой книги — это друзья, враги и знакомые самого автора (...) Эти стихи о большом зверинце, населенном такими животными, которые вовсе не являются зверьми и существуют лишь для того, чтобы в них посетители распознавали нечто другое: горы, реки, небеса, раков, ку-клуке-кланы, ростовщиков»¹⁵. Предисловие обращено к читателям всех возрастов и поколений («дамы и господа, барышни, дети, старики, молодые люди...»), что как бы предупреждает об универсальности этого произведения.

Эта небольшая лирико-сатирическая книга стихов представляет собой поэтическое толкование современного мира в целом и мира капитализма в частности. Экскурсия, которую проводит Гильен по воображаемому зоопарку, является знакомством и размышлением над самыми разнообразными явлениями жизни, которые поэт изобразил под видом животных. Гильеновский зверинец населяют не только животные, но и люди, призраки, болезни, ветры, сны, атомные бомбы и т. д. Таким образом, «Большой зверинец» является своеобразным поэтическим микромиром, который построен «по усмотрению» его творца. Подобное отмежевание от реального мира отнюдь не означает бегство от повседневной жизни. Наоборот, живые существа и явления «помещены в клетки», т. е. отдалены от нас для того, чтобы легче было обнаружить в них главное, обратить внимание «посетителей» на то первостепенное, что предопределяет неповторимый облик сегодняшнего дня.

Это произведение по своему стилю и структуре является уникальным в творчестве Гильена. В нем поэт отказывается от многих привычных для своей поэзии моделей и форм в пользу стилизованной речи, в которой широко используются персонализация и метафора. Стихи написаны в форме табличек, подобно тем, которые встречаются в зоопарках на клетках животных («Тигр», «Орлы», «Обезьяны» и т. д.) Такая своеобразная форма стиха позволяет автору вести повествование от имени «дирекции», т. е. от третьего лица, что как бы поднимает авторитетность всего сказанного, придавая при этом ему иронический тон. «Таблички» образно описывают свойства того или иного обитателя зверинца. Так, над аквариумом, где плавает Антильский остров — «зверь загадочный, морской», висит табличка: «Осторожно — кусается!» что точно передает боевой настрой народов стран Карибского бассейна, воодушевленных победой Кубы над империализмом. Табличка над клеткой гитары — «Осторожно — мечтает!» соответствует лирическому образу этого обитателя. А предупреждение «Не бросать еду!» атомной бомбе звучит как призыв ко всем народам крепить мир на земле.

В отдельных случаях Гильен использует элементы научной терминологии, которые придают стихотворной речи звучание, необходимое при описании «зоологического парка», выполняя одновременно определенную фонетическую задачу («кордический монокорд», «фа-зический котиледон», «моносакарид» и др.) В других случаях испе-

донаучно-техническая терминология помогает автору создать такие великолепные образы, как «Металлическое млекопитающее. Ночное» (Луна). Образная спецификация обитателей зверинца имеет точную эмоциональную и смысловую окраску и передает отношение самого поэта к тем или иным явлениям или вещам.

У большинства стихотворений одинаковое строфическое построение. Первая строфа, выдержанная, как правило, в серьезном тоне, содержит характеристику образа. Вторая строфа, в которой уже дает о себе знать едкая ирония Гильена, сообщает информацию о родословной и особенных приметах зверя. А третья — это запрет или предупреждение типа «Осторожно — кусается!». Сатирические стихи чередуются лирическими куплетами и это как бы «заземляет» вольный полет поэтического воображения автора, сохраняет баланс между вымышленным и реальным, рассудком и чувствительностью.

Языковые пласты произведения необычайно сложны. Для описания своего зверинца Гильен использует простую, предельно сжатую речь, которая имитирует и иронизирует сухой и безликий тон языка объявлений. Словосочетания не банальные, хотя и кажутся очень простыми. Кое-где «пробегающая» рифма выделяет особо значимые места.

«Большой зверинец» открывает объявление от имени дирекции парка. В нем говорится, что это заведение основано по решению муниципального совета города для посещения местными горожанами и иностранцами. Среди редчайших образцов посетители могут увидеть морских животных, молодую гитару, живые облака, обезьян различных пород и др. Объявление завершает лозунг кубинских революционеров «Родина или смерть!».

С грозным видом смотрит на посетителей свирепый тигр, помещенный «в свою собственную клетку из черных полос». Этот удивительный пластичный образ тигра, полосатую шкуру которого Гильен сравнивает с клеткой, выделяется своей метафорической выразительностью. Гильеновский тигр — это символ неукротимой страсти и силы, которых порой приходится держать «под замком». Примечание в скобках намекает, что под видом тигра могут укрываться гангстер, сексуальный инстинкт, боксер, страдающий от ревности человек, генерал, разящая любовь. Однако следует фраза — «Спокойно! Тигр настоящий!», которая обрывает развитие метафорической мысли и одновременно предлагает ее ироническое разрешение: настоящий тигр менее опасен, чем сексуальный инстинкт, ревность и т. д.

В соседней клетке помещен голод:

«Это вот — голод, зверь,
 весь состоящий из клыка и глаза.
 Никто не может обмануть его или развлечь.
 Не насыщается за столом,
 не удовлетворяется
 завтраком или ужином.
 Всегда предвещает кровь.
 Рычит, как лев, душит, как боль,
 думает, как человек!»

Клыки и большой глаз — синонимы алчности и прозорливости, которые настолько всемогущи в мире капитала, что их не искоренить одним благотворительным обедом или ужином для бедных. «Всегда предвещает кровь» — подразумевает то, что голод рождает социальные сотрясения, часто перерастающие в насильственные кровопроли-

тия. «Рычит, как лев, душит, как боль» конкретизирует идею животной силы голода, а «думает, как человек» указывает на то, что голод — это не просто порождение природы, а результат эксплуатации, продукт мысли и деятельности человека.

В соседней клетке помещена горилла. Но это своеобразная горилла. В отличие от африканской гориллы, у которой лапы «совсем как руки», у этой человекообразной обезьяны вместо рук — лапы. Чтоб не ввести читателя в заблуждение, автор поясняет, что это американская горилла — символ военной диктатуры и фашизма. Такие гориллы часто правили судьбами народов Латинской Америки, в том числе и Кубы. О том, что они до сих пор не перевелись и ведут свое звериное существование во многих уголках американского континента, говорится в последнем куплете — примечании стихотворения:

«(и все еще не изгнано пока
с американского материка)».

Так же малопривлекательно выглядит и другое животное из той же семьи человекообразных. Это полицейский английской и североамериканской породы. Говоря о нем, поэт делает саркастическое замечание, обличающее мерзкое нутро этого зверя:

«Обычное питание:
конфиденциальный фураж,
электропросозаписыватели,
коммунизм (международный),
ночи, источающие искусственным светом».

Подобная же каннибалистская диета «назначена» и другому обитателю зверинца — ку-клуке-клану, однако в отличие от других четвероногих в его рацион входит и мясо «негра, зажаренного на костре». Автор указывает, что это животное было привезено из американского штата Миссури, т. е. с тех самых краев, где до сих пор особо яростно бесчинствуют расисты из этой преступной организации. В конце таблички говорится, что скоро и это животное исчезнет с лица земли, т. к. дирекция зверинца испытывает серьезные трудности в приготовлении пищи для него.

Циклоны — тропические ураганы, ежегодно возникающие в районе Карибского моря, хорошо знакомы жителям этого региона. Описывая это грозное явление природы и говоря о том, какое место оно занимает в жизни кубинцев, Гильен в своих воспоминаниях пишет: «Я пишу о них здесь потому, что они — нечто относящееся к нашему миру, подобно акулам или другим животным такого же типа. Дни, когда в Карибском море разыгрывается буря, мы слышим многоголосный звериный рык, чуть ли не видим своими глазами этих чудовищ, ибо в них есть нечто одушевленное, и они даже как бы сознательно творят свое черное дело. Скажем сразу, что зарождение циклона происходит незамеченным только для тех, кто не родился на этих землях, а точнее сказать — в этих водах»¹⁶. Именно таким «животным» является и циклон из «Большого зверинца»:

«Побывал в Пуэрто-Рико.
С корнем вырвал самое большое дерево на Ямайке.
Собирался сбить Гаделупу.
Ему удалось это сделать с Мартиникой».

С любопытством рассматривают посетители зверинца представителей фауны каменных джунглей — хищных птиц и зверей. Их здесь ве-

дикое множество. Это, в первую очередь, ростовщики — «чудовищная орнитология». Среди них ростовщик-коршун («детей он своих пожирает») и ростовщик-вампир («своих пожирает родителей»):

«В вынужденном безделье,
в черных огромных клетках
ростовщики все считают и пересчитывают
свои перья
и отдают их друг другу взаимны под проценты».

Особняком стоит клетка, в которой находится самый страшный и опасный зверь — атомная бомба. На табличке стоит слово «Дремлет», что говорит о том, что в один прекрасный день он может проснуться и тогда даже самой «дирекции» не известно, кто станет со «зверинцем». Дирекция со своей стороны сделала все возможное, чтобы предупредить опасность. Она вывесила объявление, которое предупреждает посетителей не дразнить зверя и не бросать ему пищу. Однако многие не обращают внимания на предупреждение дирекции и продолжают играть с огнем. «А ведь какая опасность держать подобного зверя» — заключает Гильен.

З. И. Плавский пишет: «Всякий поэт воспринимает действительность всеми пятью свойственными человеку чувствами, но при этом один предпочитает всем другим зрительные образы, другой преимущественно слышит окружающий мир и т. д. Для Гильена, пожалуй, главное средство познания реальности — осязание. Его тяга к пластичности, физической осязаемости образов настолько велика, что через все многоликое и многогранное творчество поэта проходит стремление наделить живой плотью даже самые нематериальные предметы и понятия: все — и природа, и поэзия, и мертвый предмет у него дышат, протягивают к человеку свои руки, движутся, как-бы предлагая человеку притронуться к ним»¹⁷. Эти слова полностью относятся к нежному и хрупкому образу бумажной птички, которая таится в зверинце. Для создания этого поэтического образа автор использует всего три коротких строки, которые даже своим расположением напоминают форму бумажной птички:

«В отдельной маленькой клетке
дремлет
одинокая бумажная птичка». (подстр. пер. З. А.)

Неповторимую пластичность и прозрачность ассоциаций несет в себе стихотворение «Часы». Описывая это существо, «обладающее редким терпением», поэт отмечает, что оно проявляет особую жестокость по отношению к влюбленным и шахматистам — намекает на то, что как первые, так и последние часто оказываются в цейтноте. А положение стрелок, в котором они оказываются в 15. 45 и 21. 15 Гильен сравнивает с распростертыми руками, готовыми нас обнять.

Кроме аквариума и обезьянего питомника для посетителей открыт и «облакаринум» — так называется в гильеневском зверинце то место, где обитают облака. По словам дирекции это «небывалый научный опыт», поскольку «здесь облака всех времен и многих различных стран». Наряду с «обычными» облаками, привезенными, например, из районов озера Виктория или с вершин южноамериканских Анд, облакаринум населяют и «облака романтические», например:

«Есть облака с ангелами.
Есть с формами титаническими.
Есть в виде карты (эти из Великобритании).
Есть в виде кенгуру и в виде его величества
льва. В целом — внушительное количество».

Когда «Большой зверинец» впервые вышел в свет, поэту шел 66-ой год. Однако по единодушному признанию критики новаторский дух поэтического таланта Гильена еще никогда не давал о себе знать настолько ярко и ошутимо, как в указанной книге. Это свидетельствует о неиссякаемой духовной молодости поэта. По словам одного молодого поэта, было бы менее удивительно, если бы автором «Большого зверинца» был представитель его поколения. «Увы, это было бы прекрасно, — говорил тогда Гильен, — единственное, чего в таком случае недоставало бы молодому автору — это 50-летний творческий опыт»¹⁸. Именно большой творческий и жизненный опыт предопределяют новаторство и изобретательность «Большого зверинца», который по словам Родригеса Риверы является «логическим и естественным продуктом поэтической мысли Гильена»¹⁹.

Говоря об особенностях и задачах социалистического искусства, М. А. Горький отмечал: «Каким же должно быть искусство, призванное изображать современных людей и эпоху? Если говорить о «стилях» и «направлениях», то невольно вспоминаются Пушкин и Толстой. В их реалистическом искусстве есть элементы и романтизма, и классицизма, и, если хотите, — символизма. Точнее — многогранный реализм должен лечь в основу творчества наших писателей»²⁰. Именно многогранный реализм и питает новаторский дух поэзии Гильена. Он определяет ее вечную молодость и свежесть.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Здесь и далее цитаты из стихов Гильена приводятся из книги: [Никола́с Ги́льен, Избранное, М., 1982.
2. Claude Couffon, A La Havane avec Nicolas Guillen, Les Lettres française, № 966, 21—27, II. 1963, с.5.
3. Recopilacion de textos sobre Nicolás Guillén, Serie Valoración múltiple, Casa de las Américas, La Habana, 1974, с. 57.
4. Сон — кубинский народный танец-песня, сложившийся в результате слияния креольской и негритянской музыкальных традиций.
5. Recopilación de textos sobre Nicolás Guillén, с. 303.
6. Заря над Кубой, М., 1962, с. 75.
7. Барбудо (исп.) — бородач.
8. Плавский З. И., Никола́с Ги́льен, Ленинград, 1965, с. 139.
9. Томашевский Н. Б., Традиция и новизна, М., 1981, с. 275.
10. Марк К. и Энгельс Ф., Сочинения, т. I, с. 418.
11. Никола́с Ги́льен, Перелистанные страницы, «Куба», 1980, № 10, с. 29.
12. Сильва — ритмическая комбинация в испанском стихосложении с чередующимися 7- и 11-сложными строками.
13. «Куба», 1980, № 10, с. 30.
- 14.—15. Nicolas Guillén, Obra Poética, t. 2, с. 492.
16. «Куба», 1980, № 11, с. 113.
17. Плавский З. И., Никола́с Ги́льен, с. 149.
18. Recopilacion de textos sobre Nicolás Guillén, с. 53.
19. Guillermo Rodriguez Rivera, Animalia, En Casa de las Américas, La Habana, a. VIII, p. 48, 1968, с. 139.
20. Вопросы изобразительного искусства, М., 1956, с. 200.

ლევან ზამლაშვილი

გაზეთ „დროებაში“ სერგეი მესხის ხელმოწერაელი ნაწარბების
 ატრიბუციის საკითხები (1880—1883 წწ.)

ჟურნალ-გაზეთებში ჯერ კიდევ მრავალია ისეთი ნაწარბოები, რომელიც გამოქვეყნებულია ფსევდონიმით, კრიპტონიმით და ხშირად ხელმოწერის გარეშეც. ამ გარემოებასთან დაკავშირებული საკითხების გარკვევა საშუაოდ საქმეა. რადგან იგი ხელს უშლის ლიტერატურის ისტორიის სათანადოდ შესწავლას. ზოგიერთ შემთხვევაში ეს აუცილებლობა ძალიან არის საგრძნობი, რადგან დროის გარკვეულ მონაკვეთში მეცნიერებისათვის უცნობია მთელი პერიოდის ძირითადი მასალის ავტორები. „დროებაში“ ატრიბუციის თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია 1880—1883 წლები, რადგან გაზეთს ამ დროს ხელმძღვანელობდა ორი რედაქტორი — ილია ჭავჭავაძე და სერგეი მესხი. მათი ნაწარბები — ხელმოწერაელი „მოწინავეები“ დღემდის ერთმანეთისაგან გამოყოფილი არ არის, რაც, ცხადია, ხელს უშლის როგორც ილიას და ს. მესხის მემკვიდრეობის, ისე ქართული ლიტერატურის თუ საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის რიგი საკითხების გაშუქებას.

ილია ჭავჭავაძისა და სერგეი მესხის თხზულებათა გამოცემლება — პ. ინგოროყვამ და ი. ბოცვაძემ „დროების“ მოწინავე წერილებიდან რამდენიმე შეიტანეს დასახელებულ მწერალთა ნაწარბებში.

პ. ინგოროყვამ 1880 წლის „დროებიდან“ ი. ჭავჭავაძის ნაწარბებში შეიტანა სამი ხელმოწერაელი ნაწარბოები: „ვისს ნათესა ვემკით“¹, „ძველი საქართველოს ეკონომიური წყობის შესახებ“² და „ხიზნების საქმე“ (ნარკვევი პირველი)³.

„ვისს ნათესა ვემკით“ ილიას თხზულებებში შეტანის გამო მკვლევარი „სარედაქციო შენიშვნებში“ აღნიშნავს: „1880 წელს, როგორც ცნობილია, გაზეთი „დროება“ შეუერთდა ჟურნალ „ივერიას“ და ორივე ორგანოს რედაქტორობა აიღო ილია ჭავჭავაძემ, სერგეი მესხთან ერთად. „ივერია“ გადაკეთდა სალიტერატურო კრებულად და ამ წლის განმავლობაში შინაური მიმოხილვები „ივერიაში“ აღარ იბეჭდებოდა; შეერთებული რედაქციის მთელი წმინდა პოლიტიკური ხასიათის მუშაობა 1880 წელს გადატანილ იქნა გაზეთ „დროებაში“. პირველი ნომერი ამ განახლებული „დროებისა“, რომლის მთავარი იდეური ხელმძღვანელობა ილიამ იკისრა, იხსნება — როგორც მოსალოდნელი იყო — თვით ილიას წერილით, ამ ჩვენს მიმოხილვით, რომელიც საბრტგრამო ხასიათს ატარებს“⁴.

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. 5, თბ., 1955, გვ. 70—75.

² იქვე, ტ. IV, თბ., 1955, გვ. 175—178.

³ იქვე, ტ. VI, თბ., 1956, გვ. 115—177.

⁴ იქვე, ტ. V, თბ., 1955, გვ. 403.

„ძველი საქართველოს ეკონომიური წყობის შესახებ“ მკვლევარი შენიშნავს: „ეს სტატია ავტორის ხელმოწერადად დაიბეჭდა. რომ იგი ილიას ეკუთვნის, ამას, გარდა სტილისა, ადასტურებს შემდეგი: ამ სტატიის შესავალში ზედმოწერილი იგივე აზრებია გამოთქმული ქართული მატრიანების შესახებ, რაც ილიას ცნობილ წერილში დავით ერისთავისადმი“⁵. „ხიზნების საქმის“ შესახებ კი პ. ინგოროყვას შენიშვნებში ნათქვამი აქვს: „იგი არაა გადაწერილი ხელნაწერში № 5168—S, რაც იმით აიხსნება, რომ აქ არაა საერთოდ შეტანილი 1880 წლის „დროებაში“ დაბეჭდილი ილიას ნაწერები. ამას გარდა არც ძველი სარედაქციო ეგზემპლარები შენახულა „დროებისა“, რომ აქ გვეპოვა რაიმე პირდაპირი ცნობა ავტორის შესახებ. მაგრამ მიუხედავად პირდაპირი ჩვენების უქონლობისა, ილიას ავტორობა მაინც უდავოა: ეს პირველი ნარკვევი, როგორც მკითხველი დაინახავდა, უშუალოდ არის გადაბმული მეორე ნარკვევთან, რომლის შესახებაც ილიას ავტორობა გამორკვეულია“⁶.

1958 წელს შ. სალუქვაძემ და ვ. ლოლაძემ გამოსცეს ს. მესხის „წერილები თეატრის შესახებ“, რომელშიც შეიტანეს 1880 წლის „დროებაში“ ხელმოწერადად დაბეჭდილი ორი წერილი მითითებით: „დაბეჭდილია გაზ. „დროებაში“ 1880 წ. № 61, წერილი ხელმოწერელია“, ასეთივე შენიშვნა ახლავს მეორე წერილსაც⁷. ეს ნაწარმოები ი. ბოცვაძემ აღნიშნულ წიგნზე მითითებით შეიტანა ს. მესხის სამტომეულში და თავის მხრივ მესხს მიაკუთვნა 1880—1883 წლების „დროებიდან“ ხელმოწერელი კიდევ ოცდათოთხმეტი პუბლიცისტური წერილი. ამის შესახებ მკვლევარმა პირველი ტომის წინასიტყვაობაში აღნიშნა: „ჩვენს გამოცემაში შეტანილია აგრეთვე ს. მესხის ხელმოწერელი წერილები. რაიმე გარკვეული წყარო, რომელიც ადასტურებდეს ს. მესხის ავტორობას ხელმოწერელი წერილების მიმართ, თითქმის არ მოგვეპოვება. ამ შემთხვევაში ძირითადად ვეყრდნობოდით წერილების ენას, სტილს, თემატიკას და საკითხების დასმისა და გადაწყვეტის მესხისებურ მეთოდს.

არ არის გამორიცხული ის გარემოება, — განაგრძობს მკვლევარი, — რომ ხელმოწერელი წერილების სერგეი მესხისადმი მიკუთვნებისას შეიძლება დაეუშვათ რაიმე შეცდომა. შეიძლება მოხდა პირიქითაც — რომელიმე ხელმოწერელი წერილი იქნებ ეკუთვნის ს. მესხს, მაგრამ ჩვენ იგი გამოგვჩა და არ შევიტანეთ წინაშედაბრე გამოცემაში. ასეთი შემთხვევები, განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც არ მოგვეძებება ავტოგრაფები და სხვა პირდაპირი წყაროები, მოსალოდნელია“⁸.

როგორც ვხედავთ, ცალკეული ნაწარმოების ავტორის ვინაობის შესახებ საკუთარი აზრის გამო თვით მკვლევრები აღნიშნავენ, რომ „რაიმე გარკვეული წყარო“ ან „პირდაპირი წყარო“ არ გააჩნიათ და მათი მოსაზრება შეიძლება მცდარიც იყოს. არც პ. ინგოროყვას აქვს „რაიმე პირდაპირი ცნობა ავტორის შესახებ“ და საკითხები გარკვეულია მეცნიერულ ინტუიციაზე დაყრდნობით. ტექსტოლოგიის მკაცრი მოთხოვნის მიხედვით პატივცემული მკვლევრების მოსაზრებანი არ ქმნის საკმაო საფუძველს იმისათვის, რომ ესა

⁵ იქვე, ტ. IV, გვ. 399.

⁶ იქვე, ტ. VI, გვ. 300.

⁷ ს. მესხი, წერილები თეატრის შესახებ, თბ., 1958, გვ. 190.

⁸ ს. მესხი, თხზულებანი, ი. ბოცვაძის რედაქციით, თბ., 1962, გვ. 10.

თუ ის ნაწარმოები მწერლის თხზულებათა გამოცემის ძირითად ტექსტებში შევიტანოთ. მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, არსებობს დოკუმენტური წყარო რომელიც, ერთი მხრივ, ადასტურებს ჩვენ მეცნიერთა შეხედულებებს, ხოლო, მეორე მხრივ, საშუალებას გვაძლევს, „დროების“ ხელმოუწერილი „მოწინავეების“ ატრიბუციის საქმეში უფრო წინ წავიდეთ.

ამჯერად, ვფიქრობთ, ცხადია, რომ ყოველმხრივ არანორმალურია არსებული მდგომარეობა. გამოდის, რომ 1880 წლიდან „დროებას“ ორი კლასიკოსი ჩაუდგა სათავეში, რომელთაც დიდი რედაქტორული გამოცდილება ჰქონდათ, და მათ კი ორი-სამი წლის განმავლობაში თითქმის არაფერი გაეცეთებინოს. ილიას ხელმოწერით დაბეჭდილია სულ ორი წერილი: „ბენიანოესის წერილის გამო“ და „კატკოვის პასუხად“. ასევე რამდენიმე ხელმოწერილი ნაწარმოები მოდის ს. მესხის წილადაც. ზოგიერთი მკვლევარის გამონათქვამებიდან ილიას მიმართ ასეთი მდგომარეობის გამართლებაც იგრძნობა მაგ., ი. ბოცვაძე წერს: „1880 წელს „დროება“ და „ივერია“ შეერთდა. ბანკის საქმეებით დატვირთულ ილია ჰავეკაძეს სარედაქციო საქმიანობისათვის მეტად მცირე დრო რჩებოდა. იგი არა თუ „დროების“ თანარედაქტორობისათვის, ზნორად „ივერიის“ ხელმძღვანელობისათვისაც ვეღარ იცლიდა და ამ ორი სოლიდური პერიოდული ორგანოს რედაქტორობის მთელი სიმძიმე ძირითადად ს. მესხს დააწვა“⁹. კეთილი, მაგრამ, რომ არც ს. მესხის ნაწერები ჩანს?

ჩვენი აზრით, იმის დაშვებაც კი არ შეიძლება, რომ ი. ჰავეკაძე „დროებას“ როგორც რედაქტორი ხელს აწერდა, ხოლო მასში მონაწილეობას კი არ იღებდა. ილიას ცხოვრება და მოღვაწეობა გვიჩვენებს, რომ მას ბანკის საქმეების წარმოებასთან ერთად გაზ. „ივერიის“ ხელმძღვანელობა და პარალელურად „ოთარანთ ქვირის“ წერაც შეეძლო. ამდენად, საქიროა კვლევების გაღრმავება.

1880—1883 წლების „დროებაში“ ხელმოუწერილი ნაწერების ავტორთა ვინაობის გარკვევისათვის მნიშვნელობა აქვს გავეცნოთ ხელმოწერის ზოგად წესს, რომელსაც იცავდა გაზეთი. ი. მეუნარგია, რომელიც „დროების“ ერთ-ერთი ძირითადი თანაშემრომელი იყო, ასე ახასიათებს გაზეთის დასაწყის ხანას: „გადაათვალიერეთ, — წერს იგი, — პირველი ნომრები „დროებისა“ და თქვენ გაგაცვიფრებთ პოლიტიკის წათამამება, მოზღვავებულს პოლიტიკას უპირავეს მომეტებული ნაწილი გაზეთისა, დანარჩენ ადგილზედ მოთავსებულან ტელეგრაფები, მთავრობის განკარგულებანი და მხოლოდ ოაზისსავით აქა-იქ მისჩანან ათასში ერთი კორესპონდენციები, მოწინავე წერილები და ფელეტონები“¹⁰.

იონა მეუნარგიას დახასიათება, მართლაც, გაზეთში თვალშისაცემია 1870 წლამდის. შემდეგში სურათი თანდათან იცვლება, „დროებაში“ თავის ადგილს იკავებს საქართველოს შინაური ცხოვრების შესახებ მსჯელობა მოწინავე წერილებისა და კორესპონდენციის სახით. 1879 წლამდის ატრიბუციის თვალსაზრისით აქ საყურადღებოა ის, რომ წერილები, იშვიათი გამოწვევის გარდა, ხელმოწერით იბეჭდებოდა. ს. მესხის ნაწერები, ჩვეულებრივ მოწინავეს ადგილზეა მოთავსებული; თუ აქ სხვა ვისმეს წერილი დაი-

⁹ ი. ბოცვაძე, სურგეი მესხი, თბ., 1962, გვ. 67

¹⁰ ი. მეუნარგია, ქართული მწერლობა, II, თბ., 1957.

ბექდებოდა, ისიც ხელმოწერილი იყო. ასეთი წერილები უპირატესად ეკუთვნოდა ძირითად თანამშრომლებს, მაგრამ იყო შემთხვევებიც, როცა „მოწინავეს“ ადგილზევე იბეჭდებოდა მნიშვნელოვანი კორესპონდენციაც.

„დროებაში“ მოწინავე წერილებზე ხელმოწერის წესი შეიცვალა 1880 წლიდან, როცა შეერთდა „დროებისა“ და „ივერიის“ რედაქციები. ამერიიდან გაზეთში რედაქტორების ხელმოწერას აღარ ვხვდებით, გარდა განსაკუთრებული შემთხვევისა, როგორც იყო იანოვსკისა თუ კატკოვის წინააღმდეგ მიმართული წერილები. გაზეთის ორივე რედაქტორის მიერ საკუთარ ნაწარმოებზე ხელმოწერის საერთო წესს თუ დავაკვირდებით, ფაქტია, რომ 1880 წლიდან ს. მესხი და ი. შაველაძე „ივერიის“ ტრადიციას გაჰყვნენ, როგორც ცნობილია, ილია თავის გაზეთში ჩვეულებრივ ხელმოწერადაც წერდა „მოწინავეებს“ თუ სხვა პუბლიცისტურ ნაწარმოებებს. ასეთი გადაწყვეტილება პრაქტიკული მოსაზრებითაც უნდა აიხსნას: ხელმოწერის შემთხვევაში სალაპარაკო ვახდებოდა თანაბარუფლებიანი რედაქტორების მონაწილეობა შრომაში. რედაქტორებმა კი თავისი საქმე მოაგვარეს, მაგრამ შთამომავლობისათვის დიდი გაურკვეველობა შეიქმნა.

ს. მესხის გაზეთში მუშაობაზე როგორც 1880 წლამდის, ისე ამის შემდეგ გარკვევით დაიწერა: „ვისაც ყოველდღიურ გაზეთში არ უშრომია,—წერია ხელმოწერელ სტატიასი „დროებასთან“ „სერგეი მესხის გამოსალმება“,—იმისთვის ძნელი წარმოსადგენია, როგორ ჰლუპავს და სნთქავს კაცის მთელ ძალას ნამეტნავად მაშინ, როდესაც ყველასაგან მივიწყებული და შეწყობას მოკლებული გაზეთის რედაქტორი თითონა სწერს მოწინავე სტატიებს, ფელეტონსაც, ქრონიკასაც თითონ ადგენს და კორექტორის მოვალეობასაც თითონ ასრულებს. 14 წელიწადი ს. მესხი ცალუღლივ ეწეოდა, ეს მძიმე კვალი გაჰქონდა მინამ ძალა შესწევდა და როდესაც ველარ შესძლო, დეცა, როგორც პატრონისა მეომარი თავის ალაგზედ“¹¹. იგივე აქვს ნათქვამი ი. მაჩაბელს მაშინ, როცა შეუღდა „დროების“ რედაქტორის მოვალეობის შესრულებას¹². როგორც ვხედავთ, ს. მესხის შესახებ გვაქვს პირდაპირი ცნობა, რომ იგი 14 წლის განმავლობაში, მათ შორის, ცხადია, ბოლო სამ წელიწადშიც, თვითონ წერდა მოწინავე სტატიებს, ფელეტონებსა და ქრონიკებს. რედაქციასთან გამოსალმების დროს ს. მესხმაც იგივე განაცხადა: «თოთხმეტი წელიწადი განვაგებდი, ვმწყესავდი მე გაზეთ „დროებას“ ამრიგად, ერთი მხრივ დვას პირდაპირი ცნობები, რომ ს. მესხი გაზეთში თითქმის მარტოდ-მარტო მუშაობდა წერდა მოწინავეებსა და სხვ., ხოლო მეორე მხრივ ბოლო სამი წლის მუშაობიდან ჩვენ ხელთ არაფერი გვაქვს.

საიუბილეო განცხადებებს ს. მესხმა თავმდაბლად უპასუხა. მან საზოგადოებას მადლობა გადაუხადა მისი შრომის მაღალი შეფასებისათვის და აღნიშნა: „როდესაც ვაზტოს „დროებაზედ“ არის ლაპარაკი, არ შეიძლება, არ მოიხსენიოს კაცმა ზოგიერთი სხვა პირებიც, რომელთაც ჩემზე მომეტებული თუ არა, ნაკლები სამსახური არ გაუწევიათ გაზეთისათვის, რომელთ უსასყიდლო, უანგარო შრომის წყალობით გაზეთს და მის რედაქციასაც სული ედგა. ამ თანამშრომლებში მე დავასახელებ აქ მხოლოდ უმთავრესთ: თ. ავ. წერეთელი, პ. უმიკაშვილი, ალ. ყაზბეგი, თ. რაფ. ერისთავი, ი. მეუ-

¹¹ ს. მესხის გამოსალმება, „დროება“, 1883, № 86.

¹² ი. მაჩაბელი, „როდესაც ყოველ დღით ... „დროება“, 1883, № 85.

ნარგია, და ბევრი სხვანი¹³. როგორც ვხედავთ, ძირითად თანამშრომელად დასახელებული არ არის ილია ჭავჭავაძე, რომელიც ორი-სამი წელიწადი ს. მესხთან ერთად „დროების“ რედაქტორად ითვლებოდა.

აღნიშნული ფაქტის ახსნა ორგვერად შეიძლება: ს. მესხმა ილია ჭავჭავაძე არ დაასახელა იმიტომ, რომ იგი რედაქტორი იყო და არა დასახელებულთა რიგის თანამშრომელი. ვანცხადება შეიძლება გავიგოთ ისეც, რომ ილიამ „დროებაში“ ვერ შეასრულა ნაქირი ვალდებულება და რედაქტორად მხოლოდ ნომინალურად ითვლებოდა. ამიტომ ს. მესხს ძირითად თანამშრომლად მისი დასახელება არ შეეძლო. როგორც ზემოთ გვექონდა აღნიშნული, რჩება შთაბეჭდილება, რომ მკვლევრები უკანასკნელი ახსნისაკენ იხრებიან. ამ აზრს ამაგრებს ს. მესხის სხვა ცნობაც: „ივერიაც“ რო მე მომახვიეს კისერზე ამ ოჯახბაქტეულებმა, — წერდა იგი კ. მესხს. — თუ ასე წავიდა საქმე, მგონი „ივერია“ მომავალ წელს აღარ გამოვიდეს, რადგან სრულებით უპატრონოდ შეიქნა. მე მარტო „დროებაც“ შეყოფა; ღმერთო, ღო იცი, რომ ისიც ძნელია ერთის კაცისათვის, ისიც დაღლილის კაცისათვის¹⁴.

„დროების“ რედაქციასთან ს. მესხის გამოთხოვების დროს გაკეთებულმა საოუბრილო ვანცხადებებმა დაჩრდილეს გაზეთში ი. ჭავჭავაძის მონაწილეობა. დღეისათვის მას დაემატა სხვა ცნობებიც და მივიღეთ შეხედულება, რომ ილია ბანკის საქმეების გამო „დროებისათვის“ ვერ მოიცლიდა, მაშასადამე, იქ საძიებელიც ბევრი არაფერია. ამ შთაბეჭდილებას რამდენადმე აქარწყლებს თვით ილიას გამოხმაურება აღნიშნულ მოვლენაზე. იგი წერდა: „ზოგიერთთა სიტყვაში წარმოთქმული იყო სადიღზედ, რომ ბ-ნს მესხს თუმცა თვალსაჩინო არა დაუწერია რაო, მაგრამ და სხვანი. ჩვენის ფიქრით აქ ეგ „თუმცა“ უადგილო იყო. საქმაოა კაცმა იცოდეს. ჩვენის თოთხმეტი წელიწადი ტანჯვით, ვაებით, უფულობით და ათასნაირ დამაბრკოლებელ გარემოებით თითქმის ერთმა კაცმა ატარა თავის მხრებზედ ეგ მიძმე ტვირი გაზეთისა. საქმაოა კაცმა იცოდეს ეს და მაშინ ცხადი იქნება, რომ ბ-ნი მესხი ღირსად იცნონ იმ პატივისცემისა, რაც საზოგადოებამ აკუთვნან. ნუთუ თოთხმეტი წლის რედაქტორობა ყოველგვარის „შაბედიის“ ვარემოებით გარს მოხვეული, თვალსაჩინო საქმე არ არის ყველგან და ნამეტნავად ჩვენში? ბ-ნმა მესხმა გაუძლო ყოველ ამას და, რომ ჯანის სიმართლეს არ ემტყუნა, კიდევაც არ ჩამოეცლებოდა ამ მიძმესა და უმადლო საქმესა, როგორიც რედაქტორობაა ჩვენში. არ ჩამოეცლებოდა იმიტომ, რომ გამოცემა გაზეთისა ჩვენში თუმცა წვალებაა და ტანჯვა, მაგრამ აუცილებელი საქიროებაც არის ქვეყნისათვის.

ჩვენ მარტო ამას ა ვ წ უ ხ ვ ა რ თ, რომ ბ-ნი მესხი ისე არ მოექცა აწინდელ მომქმედთა გაზეთის საქმეში და შეგეფეთა, როგორც მოექცა მას საზოგადოება. ბ-ნ მესხის გამოთხოვების წერილში არ იყვნენ სხვათა შორის მოხსენებულნი, ვითარცა გაზეთის პირვანდელნი მოღვაწენი, ბ-ნი ნიკოლაძე, ბ-ნი გ. წერეთელი, დ. მიქელაძე, კ. ლორთქიფანიძე, რომელთაც დიდი ღვაწლი მიუძღვით ამ გაზეთის საქმეში. არა მცირედ ვწუხვართ იმაზედაც, რომ ბ-ნ მესხის წერილში არ იყო სრულიად მოხსენებული ბ-ნ მელიქოვის სტამბა, რომელიც ამ თოთხმეტი წე-

¹³ ს. მესხი, ჩემს მკობხველს, „დროება“, 1883, № 85.

¹⁴ ი. ბოცვაძე, სერგეი მესხი, თბ., 1964, გვ. 68.

ლიწადს სრულიად უსასყიდლოდ ჰბეჭდავა „დროებასა“. ნუთუ ლეჟენდის შემოხსენებულთ პირთა ღირსი არ იყო ხსენებისა, როცა შემთხვევამ მოიტანა? ნუთუ შემწეობა ბ-ნ მელოქოვის მიერ მცირეოდენი სამსახურისა საზოგადოების წინაშე, რომ ეგრე უყურადღებოდ დატოვებულ იქმნა“¹⁵.

ილია ჭავჭავაძემ საყვედური გამოთქვა „გაზეთის პირველდელ მოღვაწეთა“ და „მელოქოვის სტამბის“ მოუხსენებლობის გამო. წინ წამოსწია რა საზოგადო, მწერალმა პირადი გულასტიკილი საიმედოდ დაფარა მქირდავთაგან, მაგრამ დღეს განა ბუნებრივი არ არის, ვიფიქროთ, რომ ს. მესხს გამოსათხოვარ სადილზე ილიას ლეჟენდიც არ უნდა გამოჩენოდა. მწერალი, რომელსაც ეკუთვნოდა თვით „დროების“ დაარსების აზრი, რომელსაც თავის დროზე დაწერილი ჰქონდა გაზეთის პირველი ნომრის „მოწინავესათვის“ წერილი და ორი-სამი წლის განმავლობაში ს. მესხთან ერთად ოფიციალური რედაქტორი იყო, უეჭველად იმსახურებდა მაღლობას. ხომ სადავო არ არის, რომ ი. ჭავჭავაძის მიერ „დროებაში“ ხელმოწერით დაბეჭდილი თუნდაც მარტო ის ორი წერილი რიგითი მოღვაწის ასობით წერილს აიწონიდა. ამდენად, ვფიქრობთ, არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ილია საყვედურში გაზეთის საქმეში „აწინდელ მოქმედება“ მოუხსენებლობის გამო თავის თავსაც გულისხმობდა. ჩვენთვის ამ გარემოებას მნიშვნელობა აქვს ატრიბუციის თვალსაზრისით. მიგვაჩნია, რომ ი. ჭავჭავაძემ აქტიური თანამშრომლობით ძირითადად პირნათლად შეასრულა „დროება“-„ივერიის“ შეერთების დროს ნაკისრი ვალდებულება და საიუბილეო თუ სხვა სახის შემთხვევითმა გამონათქვამებმა ხელი არ უნდა შეგვიშალოს მწერლის მემკვიდრეობის ძიების დროს. ისინი სწორია ზოგადად ს. მესხის მოღვაწეობის დასახასიათებლად, მაგრამ ილიას გაზეთში მონაწილეობასთან დაკავშირებით უარყოფითი დასკვნების გაკეთებისათვის საფუძვლად არ გამოდგებიან.

1880—1883 წლების „დროებაში“ ი. ჭავჭავაძისა და ს. მესხის ხელმოწერელი ნაწარმოებების ერთმანეთისაგან გარჩევის საშუალებას გვაძლევს ერთი საარქივო დოკუმენტი, რომელიც დაცულია იაკობ გოგებაშვილის ფონდში. აქ № 121 დოკუმენტი ასეა აღრიცხული: „ი. გოგებაშვილის სტატიების სია, ავტოგრაფი, შავი, ნაწილობრივ ფანქრით ნაწერი“¹⁶. ამ „სიის“ შესწავლამ გვიჩვენა: ავტოგრაფში მართლაც არის მწერლის მიერ შედგენილი ბიბლიოგრაფიები თავის 1910 წლის „რჩეული ნაწერების“ გამოცემისათვის. ერთ-ერთ „სიას“ აწერია: „გადაუწერელი სტატიები“, რომელშიც წლების მიხედვით დასახელებულია ნაწარმოებთა სათაურები და მათ გასწვრივ დასმულია ნომერი.

„გადაუწერელი სტატიები“ თავისთავად საინტერესო დოკუმენტად მივიჩნით. ხომ შეიძლება, „სია“ ი. გოგებაშვილის მიერ შედგენილი ყოფილიყო იმ ნაწერებისათვის, რომლებიც ვერ შეიტანა თავის თხზულებათა გამოცემაში. თუ ასე იქნებოდა, იგი მოგვეცემდა მასალას მწერლის ნაწერების

¹⁵ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 5, თბ., 1955, გვ. 257—258.

¹⁶ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ი. გოგებაშვილის ფონდი, № 121.

სრული ბიბლიოგრაფიისათვის. ი. გოგებაშვილის ავტორიუტთან „სისი“ ზეგნებით და რებამ გვიჩვენა, რომ „გადაუწერელი სტატიები“ არ იყო ამ გამოცემაში შეტანილი. ამან უფრო გაზარდა ჩვენი ინტერესი დოკუმენტისადმი. „გადაუწერელი სტატიები“ დაბეჭდილი უნდა ყოფილიყო მითითებული წლების გაზეთში. ჩვენც ბიბლიოგრაფია შევეუდარეთ ვაზ. „დროებას“. ირკვევა, რომ ბიბლიოგრაფიის ყველა ხელმოწერილი ნაწარმოები ს. მესხისა იყო. ამ გარემოებამ რიგი დასკვნების გაკეთების საშუალება მოგვცა. მანამ მათ წარმოვადგენდეთ, მოვიყვანო „გადაუწერელი სტატიების“ სიას ისე, როგორი სახეც მიიღო მან „დროებასთან“ შედარების შემდეგ. ბიბლიოგრაფიაში ფრჩხილებში გვაქვს მოთავსებული ავტორის გამორკვეული ხელმოწერა, ხოლო იმ შემთხვევაში კი, როცა ხელმოწერა არ არის, ფრჩხილებში ვსვამთ მინუსს(—). გაზეთს აღარ აღვნიშნავთ, რადგან ყველა წერილი დაბეჭდილია „დროებაში“. ვარსკვლავი დავუსვით იმ ხელმოწერულ წერილებს, რომლებიც ი. ბოცვაძემ სტილის მიხედვით შეიტანა ს. მესხის თხზულებათა მესამე ტომში.

გადაუწერელი სტატიები

1869 წ.

1. ამერიკის სკოლები (ს. მ.)	№ 16
2. ფაშა მწყემსი (ლაბულეს ზღაპარი, ახლაც დიდათ საინტერესო) (—)	№ 17—13

1871 წ.

3. ახალი საზოგადოება ჩვენში (სერგეი მესხი)	№ 6

1873 წ.

4. ნოვოსელსკის და ნიკოლაძის საქმე სასამართლოში (ს. მ.)	№ 3
5. ქართველი ევროპაში (ს. მ.)	№ 51.

1874 წ.

6. კორესპოდენციები პარიჟიდან №№ 408, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 417, 418, 424, 425, 426, 428, 429 (ს. მ.)	№№ 420, 421, 422.
7. რომანი ექტორ პიუგოსი (ს. მ.)	№№ 420, 421, 422.

1875 წ.

8. ვახუშტისთვის (ს. მესხი)	№ 30.
9. ცული ზვავი, ალფონ დოდესი (ს. მესხი)	33—34.
10. ჩოლოყაშვილის და მისი ცოლის საქმე (ს. მესხი)	39.
11. ანგარიში სალიტერატურო საღამოსი (სალამოს გამგებელი ს. მესხი)	47.
12. ბაქო-თბილისის რკინის გზა (ს. მესხი)	48.
13. მზღვეველი საზოგადოებანი (ს. მესხი)	51.
14. კარგი დასაწყისი (ს. მესხი)	56.
15. ახალი სამხედრო გიმნაზია (ს. მესხი)	84.
16. თელავის სასწავლებლის გაუქმებაზე (ს. მესხი)	86.
17. ჩიტილი მამასახლისებზე (ს. მესხი)	94.
18. ქალაქის გამგეობის სხდომები (ს. მესხი)	109.

1876 წ.

19. ორი ქვეყანა (—)	. . . . .	2.
20. ქალაქის გამგეობის სხდომა (—)	. . . . .	7.
21. ცეცხლი ქუთაისში (—)	. . . . .	15.
22. ქუთაისის გიმნაზია (ს. მესხი)	. . . . .	29.
23. თბილისი I—5 მაისი (—)	. . . . .	15.
24. გამოწვევით მუშაობა (ს. მ.)	. . . . .	43—44.
25. სახალხო კრედიტი (ს. მ.)	. . . . .	72.
26. ამერიკის ასი წლის იუბილე (ს. მ.)	. . . . .	73.
27. ზუგდიდის უეზლის არეულობა (—)	. . . . .	80.
28. სვანეთის უწესობა (—)	. . . . .	87.
29. (ხმები კავკასიის) მამადაიანთ აღელვებაზე (—)	. . . . .	93.
30. ერთი სტაქანი წყლისთვის (თარგმნ.) ს. მ.	. . . . .	129.
31. სტამბოლის კონფერენცია (—)	. . . . .	129.
32. ავიაკობა ქალაქში (ს. მ.)	. . . . .	139:

1877 წ.

33. საახალწლო (ს. მ.)	. . . . .	1.
34. კონფერენციის კუდი (ს. მ.)	. . . . .	5.
35. ცეცხლის გახშირების მიზეზი (—)	. . . . .	6.
36. სახელისნო უპრავეს ამორჩევა (ს. მ.)	. . . . .	19.
37. კლერეტი, ფრანცუზული მოთხოვნა (ს. მ.)	. . . . .	48—49.
38. პოლიტიკური მდგომარეობა (ს. მ.)	. . . . .	47.
39. მაკ-მაჰონი და საფრანგეთი (ს. მ.)	. . . . .	55.

1878 წ.

40. ომის გათავება (ს. მ.)	. . . . .	17.
41. პოლიტიკური მდგომარეობა (ს. მ.)	. . . . .	18.
42. ქალაქის გაჯამრთვლებაზე (ს. მ.)	. . . . .	19.
43. ჩვენი სასულიერო სასწავლებლები (ს. მ.)	. . . . .	21.
44. ერთი მრავალთავანი (ს. მ.)	. . . . .	22.
45. ინგლისი და რუსეთი (ს. მ.)	. . . . .	23.
46. შერიგება ოსმალეთთან (ს. მ.)	. . . . .	38.
47. ომის შემდეგ (ს. მ.)	. . . . .	39.
48. ანდრეევსკის ქალის მოკვლაზე (—)	. . . . .	43.
49. დ. ჩქოტუას გამტყუვნება (ს. მ.)	. . . . .	48.
50. მორიგება (ს. მ.)	. . . . .	51.
51. ახალი ეჭვარხისი საქართველოს (—)	. . . . .	57.
52. ინგლისის მონაწილეობა კონგრესში (ს. მ.)	. . . . .	58.
53. მომავალი ომი (ს. მ.)	. . . . .	61.
54. იორის ზეობის დამზოველი ამხანაგობა (ს. მ.)	. . . . .	63.
55. „ვენეციელი ვაჭარი“ ქართულ სცენაზე (ს. მ.)	. . . . .	70.
56. ინგლისის მოთხოვნილება (ს. მ.)	. . . . .	72.
57. თფ. მოამბის გამართლება (ს. მ.)	. . . . .	102.
58. კონგრესის შეკრება (ს. მ.)	. . . . .	103.
59. „კონგრესის დასაწყისი“ (ს. მ.)	. . . . .	113.
60. მასწავლებელთა კრება (ს. მ.)	. . . . .	116.
61. ვის დარჩება ბათომი (ს. მ.)	. . . . .	118.
62. მწველობიანობის ნიშნები (ს. მ.)	. . . . .	125.
63. ბათომის დათმობა (ს. მ.)	. . . . .	128.
64. მწველობიანობა (ს. მ.)	. . . . .	130.
65. ბათომის შექმნაზე (ს. მ.)	. . . . .	132.
66. ბერლინის ტრაქტატი (ს. მ.)	. . . . .	144.
67. ქალაქის გამგეობის უთაურობა (ს. მ.)	. . . . .	151.

68. კიდევ შინი ომიანობისა (ს. მ.)	162.
69. შვიდობიანობის დროს (ს. მ.)	171.
70. დროების კორესა. კუთხისი (ს. მ.)	187.
71. უფლებების წრიდამ გამოსვლა (ს. მ.)	189.
72. ავანჯაობის შესამციკებლათ (ს. მ.)	191.
73. ქალაქის რჩევისათვის (ს. მ.)	199.
74. მცხეთობა (ს. მ.)	202.
75. ვისი ბრალია (ს. მ.)	204.
76. თფილისის სასულეირო სემინარია (ს. მ.)	221.
77. უფ. ივ. იავ. ზუბალოვის (ს. მ.)	228.
78. ჩვენი ქალაქის რჩევა და გამეფება (ს. მ.)	231.
79. ახალი ომი (ს. მ.)	239.
80. საღილი ახლათ შემოერთებულ ქართველებისა (—)	251.
81. ანდრევეცკის პროცესის გამო (ს. მ.)	253.
82. ახალი წესები ბათუმის მაზრაში (ს. მ.)	254.
83. ქალაქის ენჯის ყრა (ს. მ.)	

1879 წ.

84. ახალი ქალაქის თავი (ს. მ.)	23.
85. დამზოველი საზოგადოება (ს. მ.)	120.
86. ხალხის წანმრთელობისათვის (ს. მ.)	129.
87. თფ. გუბერ. სამლედლეობას (ს. მ.)	131.
88. უფორტობა (ს. მ.)	136.
89. გახშირებულ ქურდობაზე (ს. მ.)	299.
90. ერთი განჩინება ქალაქის რჩევისა (ს. მ.)	257.

1880 წ.

91. პურის სიძვირეზე (—)	20.
92. ტატო წულუკიძის ჩამოხრობა (ს. მ.)	22.
93. დამნაშავე და სასჯელი (—)	23.
94. თფ. I თებერვალი (—)	26.
95. თფ. 31 თებერვალი	27.
96. ჩვენი სასულეირო სემინარია (—)	28.
97. კოტრობა და მისი მიზეზი (—)	34.
98. ოც-და-ხუთი წელიწადი ალექსან. II ხელმწიფობისა	39.
99. სასახლის ლაღმით აფეთქებაზე (—)	41.
100. ავამეთის ტყე (—)	42.
101. პურის გაიადების იმედი (—)	43.
102. ტრუპა და კომიტეტი (—)	50.
103. მოსავლის დაცვაზე (—)	53—54
104. გზის ბეგარა (—)	55.
106. უგზოობის მიზეზი (—)	56.
107. ზურნა და ყეენობა (—)	58.
108. შკოლის ხარჯი (—)	59.
109. პურის გაყიდვის გამო (—)	61.
110. სოფლის მწერლები (—)	62.
111. ცეცხლის წაიკიდებაზე (—)	64.
112. თფილისი, 24 მარტი (—)	66.
113. თფ. ურთიერთ ნდობის ბანკი (—)	68.
114. გორის კრების განჩინება (—)	69.
115. შკოლის ხარჯის მოხმარება (—)	70.
116. ქალაქის რჩევის სხდომები (—)	74—77
117. ქალაქის ვასუფთაეება (ს. მ.)	78.
118. ინგლისის ახალი სამინისტრო (—)	79

	№
119. ქუთაისში თუ ხონში (—)	81
120. როდემდის? (—)	82
121. კიდევ ინსტიტუტის შავირდის სიკვდილზე (—)	84.
122. თფილისი 18 (19 აპრილი) (—)	85.
123. ზახაროვის პასუხზე (—)	88.
124. ქალაქის რჩევის სხლომა (—)	90—91—96.
125. ყველამ ერთათ (—)	94.
126. ერთი საშუალება კალიის გასაწვევტად (—)	95.
127. შკოლის ვადისახადი (—)	98.
128. მოსალოდნელი შიმშილის აცდენისათვის (—)	99.
129. ვინ უნდა იქნეს ამორჩეული (—)	101.
130. ქალაქის რჩევის განახენი(—)	102.
131. ქალაქის ვაჭრების არჩევაი (—)	104.
132. სამღვდელუბამაც თავის მხრით (—)	105.
133. პრეკანის ვალი (—)	106.
134. პურის გაიადებისათვის (—)	107.
135. კალიის მუშაობის ზედამხედველი (—)	108.
136. ინგლისის ახალი საინისტრო (—)	109.
137. კალიის ბეგარა (ს. მ.)	113.
138. შენიშვნა წერაკითხვის საზოგადოებაზე (ს. მ.)	116 (115).
139. ქართული ბიბლიოთეკა (—)	129.
140. შავი ღრუბლები (—)	130.
141. გამომსარჩლებლებს (—)	131.
142. ექიმების სწავლა სას. სემინარიაში (ს. მ.)	132 (124).
143. ომის მოლოდინი (—)	133.
144. შურის ბიბლიოთეკა (—)	137.
145. უსაქმური საქმიანობა (—)	138.
146. მღვდლები ჩარჩებათ (—)	140.
147. თფილისი, 3 ივლისი (—)	141.
148. თფილისი 5 ივლისი (—)	143
149. რისთვის ვჩხუბობთ (—)	144.
150. ტაქცია სამღვდელობისათვის (—)	145.
151. კარგი მოსავლის იმედით (—)	147.
152. ახალი სამეურნეთ შკოლა (—)	148.
153. თფილისის პოლიციისათვის (—)	149.
154. ქალაქის რჩევის სხლომეი (—)	150—151.
155. კერძო პანსიონები (—)	153.
156. სახაზინო საიჯარადრო ადგილები (—)	155.
157. თფილისი, 22 ივლისი (—)	156.
158. კიდევ მღვდლის ტაქციაზე (—)	157.
159. „გოლოსის“ აზრი ჩვენს სასაპარტოლებზე (—)	158.
160. სიციხისავან თავის დახწევა (—)	159.
161. ჩხარის საზოგადოების მაგალითი (—)	160.
162. ქალაქის თვითმმართველობა (—)	163.
163. რას იღებს სოფლის მღვდელი (—)	164.
164. თეზისი გაწყვეტა (—)	170.
165. ადგილ-მამულის დავები (—)	171.
166. ქურდობა და მისი მოსაწყობი პლიატივი (—)	173.
167. თბილისში მომავალი არხეოლოგიური კრება (—)	174.
168. მტკვარში ბანაობაზე (—)	177.
169. მომავალ კალიაზე (—)	178.
170. სასწავლებლები გეპირდება (—)	179.
171. ჩარჩობის აკრძალვა (—)	180.
172. სოფლის მასწავლებელთა კრება ქუთაისს (—)	181.

173.	ფულის სიძვირე (—)	183.
174.	ავაჯაკობა ქალაქში (—)	186.
175.	იმერეთის სახალხო მასწავლ. კრებას (—) (ამიერი)	187.
176.	მეფურნეების საქმე (—)	189.
177.	ჩარჩობის აკრძალვა (—)	200.
178.	სატუსაღოს ბიბლიოთეკა (—)	204.
179.	კაცის მოკვლა ერთის ვაზისათვის (ე. ი. „ღროების“ კორესპონდენცია, ახალსენა-კი—ამიერიძე)*	228.
180.	ცხენების დოღი (—)	229.
181.	ავაჯაკობის მიზეზი ბორჩალოში (—)	230.
182.	კაცისათვის უნივერსიტეტი (—)	231.
183.	კიდეე კაცისათვის უნივერსიტეტზე (—)	233.
184.	თფ. თავად აზნაურთა კრება(—)	238.
185.	რევიზია (—)	244.
187.	მამულის საქმე რაქაში (—)	256.
188.	მარილის ბაჟის მოსპობა (—)	257
189.	კაც. სამეურნ. საზოგ. გადაწყვეტილება (—)	263.
189	თფილისის ქალაქის რჩევის სხდომა (—)	263.
190.	არხეოლოგიური კრება (—)	264.
191.	თფ. პოლიტეხნიკური ინსტიტუტი (—)	226.
192.	უწმინდესი სინოდის განკარგულება (—)	268.
193.	კალის მოლოდინისათვის (—)	269.
194.	კიდეე ფილოქსერაზე (—)	270.
195.	უნივერსიტეტი თუ პოლიტეხნიკური ინსტიტუტი (—)	271.
196.	ჩვენი რკინის გზის წესები (—)	

1881 წ.

197.	იფ წიგნების გამოცემაზე (—)	5
198.	ოსმალეთ — საბერძნეთის საქმე (—)	7.
199.	უფროტობა თბილისი, 17 იანვარი (—)	12.
200.	ჩვენი ქალაქების რჩევა (—)	13.
201.	თფილისი, 22 იანვარი (—)	16.
202.	თფილისი, 29 იანვარი (—)	23.
203.	ჩვენი ქალაქის თვითმმართველობა (—)	24.
204.	კიდეე სამეურნეო საზოგადოებაზე (—)	26
205.	ქალაქის ხაზინის რევიზია (—)	29.
206.	კასპის ეგზეკუცია (—)	31.
207.	თფ. 11 თებერვალს (—)	32.
208.	ჩვენი ქალაქის პოლიცია (—)	35.
209.	იმერეთის სამღვდელთმთავრისათვის (—)	36.
210.	ქუთაისში თუ ხონში (—)*	38.
211.	ებრაელები (—)	43.
212.	საყურადღებო (—)	44.
213.	თფილისი, 2 მარტი (—)	45.
214	შემთხვევა ქალაქის საავამყოფოში (—)	48.

* გამოძრჩა ეს ნომრები

1.	მევენახეობის კლასი ფოთში (—)	216.
2.	სოხუმის მარტის საკურობა (—)	223.
3.	კიდეე ქართულ გიმნაზიაზე (—)	226.
4.	ერთი განკარგულება სინოდისა (—)	227.
5.	სინოდის მოურავის ოიენები (—)	246.
6.	წინამძღვრიშვილის სკოლა (—)	253.
7.	(ქუთაისის) საოსტატო სემინარია (—)	261.

215. ხელოსნების შაგირდები (—)	69.
216. თფილისი (2 აპრილი) (—)	71.
217. თფილისი, 12 აპრილი (—)	77.
218. თფილისი (21 აპრილი) (—)	82.
219. რუსეთის მკურნალები (—)	83.
220. თფილისი, 25 აპრილი (—)	85.
221. ჩვენი ბანკებისაგან მიღებული ფულის მოხმარება (—)	88.
222. ლორის მელიქოვის გადაადგომა (—)	95.
223. არეულობა სამხრეთ რუსეთში (—)	99.
224. სამეურნეო სკოლის აღივლი (—)	101.
225. მთავარმართებლის გამოცემა (—)	108.
226. სამღვდლოთა კრებას (—)	109.
227. ჩვენი სამღვდლოების საქმეები (—)	115.
228. ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლები (—)	125.
229. სისხლის ღვრა მამულის თაობაზე (—)	131.
230. თფ. პოლიცია (—)	139.
231. თფ. 10 ივლისს (—)	144.
232. ფილოქსერას გაჩენაზე (—)	147.
233. განახლებული საშუალო სფუკნეები (—)	172.
235. საფრანგეთის ამორჩევები (—)	173.
236. ქუთაისის სასულიერო სემინარია (—)*	175.
237. მუდამ წელს ერთი და იგივე (—)*	176.
238. კარგი მოსავლის გამო (—)*	178.
239. გლეხების თავის დახსნა (—)	181.
240. ქუთაისის სემინარია (—)	182.
241. მღვდლის დასაჩუქრება (—)	186.
242. არხეოლოგიურ კრებაზედ (—)	188.
243. მეტის მეტმა სიწმინდემ ტრაპიზონი (—) დააკციოთ	192.
244. ჩვენი რკინის გზის გამგეობაზე (—)	194.
245. ქალაქის ბანკეტი (—)	196.
246. ქართული წარმოდგენა არხეოლოგებისთვის (—)	198.
247. მთავარმართებლის ბალი (—)	200.
248. ქალაქის რჩევები (—)	203.
249. სამწუხარო მდგომარეობა ქართული ეკლესიისა ეზლანდელ საქართველოს ეპ- ზარბოსის ზელზე (—)	213.
250. ცეცხლის საქრობი სოფლებში (—)	218.
251. ბ (დოქტორ) ექიმ . ქიუჩარიანს (—)	221.
252. უთაურთა მეთაურების შედეგი (—)	231.
253. გამბეტას სამინისტრო (—)	235.
254. აქაური სამღვდლოების ყრილობა (—)	236.
255. სამეგრელოს სასწავლებლის წიწვია-გლეჯა (—)	240.
256. თფ. სამხედრო გიმნაზიის წესები (—)	242.
257. ჩვენი საზოგადო საქმის მოთავენი (—)*	245.
258. წერა-კითხვის საზოგადოებაზე (—)	246.
259. ავანაკობა გურიაში (—)	247.
260. მესამე გიმნაზიის გახსნაზე (—)*	250.
261. თფილისის თეატრის საქმე (—)	252.
262. ქალაქის საზოგადო ბანკი (—)	253.
263. თ. შარვაშიძის საქმე (—)	257.
264. თ. დონდუკოვის დანიშვნაზე (—)	260.
265. კავკასიის რევოლუციის მოლოდინი (—)	262.
266. ჩვენებური ქარხნების მუშეები (—)	269.

- 267. ახალი მომხმარებელი საზოგადოება (—)
- 268. ადრესის სტოლის შემოღება (—)

1882 წ.

269. შარშანდელი წელიწადი (—)	1.
270. შარშანდელი წელიწადი (—)	2.
271. კვირა დღეობით ვაჭრობის აკრძალვა (—)	3.
272. მკოდნე კაცების მოწვევა კავკასიაში (ნამესტნიკობის მისაძობისა და მთავარ-მართებლის დანიშვნის გამო)*	7.
273. დონდუკოე-კორასკოვის დანიშვნაზე (—)	9.
274. სამწუხარო ხმები (—)	10.
275. ყოველი მხრით გზა შერეული ქვეყანა (—)	15.
276. მომავალი კენჭისყრა თეად-აზნაურთა (—)	16.
277. სახალხო განათლება და ჩვენი მომრიგებელშემავლობა (—)	17.
278. ტყის გატანა კავკასიიდან (—)	19.
279. საქონლის ჰირის მოსასპობლათ (—)	20.
280. შემთხვევა ქალაქის რჩევაში (—)	23.
281. ფოთის ნეთ-სადგურის შავი ბედი (—)	26.
282. ხაშურის უბედურება (—)	32.
283. საცენისში, სილნადს თუ თელავში (—)*	34.
284. ხმები ომიანობის მოლოდინზე (—)	38.
285. ბათომიდან გადასახლების ვადის ვათაევა (—)	39.
286. ჟურნალ „გუსლს“ (—)	41.
287. გამიჯენის საქმე (—)	42.
288. ქუთაისის სატუსალოზე (—)	43.
289. სახაზინო მამულების იჯარით გაყვამაზე (—)	52—54.
290. სწავლის კურსი სახალხო შკოლებში (—)	62.
291. ავაზაკობის გახშირება გურიაში (—)	64.
292. კავკასიის გამგეობის რეფორმა (—)	69.
293. სახალხო დროს გატარება (—)	73.
294. საზოგადო საჭიროებანი (—)	75.
295. ბანკის მოგების მოხმარება (—)	76.
296. სილნაღელ გადამწვართათვის (—)	79.
297. ერთს ახალ საზოგადოებაზე (—)*	81.
298. ჩვენი სატუსალოების წესები (—)	84.
299. მომავალ თეად-აზნაურთა კრებას (—)	86.
300. ბათომის და ახალციხის თეად-აზნაურობა (—)	87.
301. ბანკის დამწესებელთ კრება (—)	89.
302. თფ. საადგილ-მამულო ბანკის კრება (—)	91.
303. თფ. „————“ „————“ (—)	92.
304. თფ. „————“ „————“ (—)	93.
305. თფ. „————“ „————“ (—)	94.
306. თფ. „————“ „————“ (—)	95.
307. თფ. საადგილ-მამულო ბანკის კრება (—)	96.
308. თფ. „————“ „————“ (—)	97.
309. გუშინდელ კენჭის ყრახზე (—)	99.
310. ჩვენ სასულიერო საწაველებელზე (—)*	102.
311. ყურძნის ავიდმყოფობისათვის (—)	105.
312. გარიბალდი (—)	108.
313. გუბერნიის მარშლის ჯამაგირზედ (—)	110.
314. ბათომი და ფოთი (—).	116.
315. წერა-კითხვის საზოგადოებაზედ (—)	121.
316. ერთი რევიზიის შედეგი (—)*	133.
317. მმთავარ-მმართველის მოგზაურობა (—)	137.
318. გურიის მღვდმარეობა (—)	

319. იაფი რკინის გზა (—)	143.
320. ვენახის პატრონებს (—)	146.
321. სამხედრო სასამართლოს განაწენი (—)	149.
322. ჩვენი სასამართლოების რევიზია (—)	150.
323. ერთი სიჭიროებათაგანი სასულიერო უწყებისა (—)	153.
324. ჩვენებურს ურთიერზე (ალ. აკოფოვი)	155.
325. ტყეების დაწვის გამო (—)	156.
326. ჩვენებური ბაზიზმუტუეები (—)	159.
327. იმერლების ავაზაკობა თფილისში (—)	163.
328. საეკლესიო საქმეები (—)	166.
329. განკარგულება გურიაში (—)	168.
330. „გოლოსის“ აზრი (—)	174.
331. თფილისი, 19 აგვისტო (—)	175.
332. სომხების კრება (—)	187.
333. ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელი (—)	191.
334. გურია-ბათუმის საქმეები (—)	201.
335. ჩვენი ადვოკატებისათვის (—)	205.
336. საქართველოს საეკლესიო საქმეები (—)	208.
337. ახალი ეგზარხოსის ჩამოსვლა (—)	214.
338. ჩვენი სამეტურნეო საქმეები (—)*	220.
339. ჩვენი ქალაქის საქმეები (—)	222.
340. საღვთობების გადასახადი (—)	230.
341. მეღვინეობის კამპანია (—)*	238.
342. ჩვენი რკინის გზის მოსამსახურეები (—)	244.
343. თფ. მყოფი მოსამსახურეების საზოგადოების შესახებ (—)	241.
344. ქალაქის ხმოსანთა არჩევნები (—)	245.
345. ორიოდ სიტყვა მეფუტურეობის შესახებ ჩვენში (—)	246—247—248.
346. სამღვდელთო ეპარქიალური კრება თბილისში (—)	260.
347. სოფლისგან თავის სკოლის დაწვა (—)	266.
348. ტყიბულის რკინის გზაზე (—)	268.
349. გამბეტას სიკვდილი (—)	
აქ სწერია „1883“ და ხაზი აქვს გადასმული.	

როგორც ვხედავთ, „გადაუწერილი სტატიები“ შეიცავს სულ 349 ერთეულს; აქედან 90 ერთეული 1880 წლამდის ხელმოწერილია ს. მესხის ინიციალებით, ან მისი სახელისა და გვარის სრული დასახელებით, ხოლო 259 სტატია ხელმოწერილადაა შეტანილი „სიაში“. აშკარაა, რომ „გადაუწერილი სტატიები“ არის ს. მესხის თხზულებათა ბიბლიოგრაფია, რომელიც შეუდგენია ი. გოგებაშვილს. ჩვენ გაზ. „დროებაში“ ნაწერებზე ხელმოწერის ზოგადი წესის დახასიათების დროს აღვნიშნეთ, რომ უმთავრესი თანამშრომლები ჩვეულებრივ ხელს აწერდნენ თავის ნაწარმოებებს, თუნდაც ისინი „მოწინავეს“ ადგილზე ყოფილიყო დაბეჭდილი, ხოლო რედაქტორის ხელმოწერა კი სხვადასხვანაირი იყო 1880 წლამდე და ამის შემდეგ. 1880 წლამდის რედაქტორის წერილები ჩვეულებრივ „მოწინავეს“ ადგილზე იყო დაბეჭდილი სათანადო ინიციალებით თუ სრული ხელმოწერით.

ი. გოგებაშვილის მიერ შედგენილ ს. მესხის თხზულებათა ბიბლიოგრაფიაშიც „დროების“ ხელმოწერის ზოგადი წესია წარმოდგენილი. წერილებზე ს. მესხს 1880 წლამდის ხელი აქვს მოწერილი, ხოლო შემდეგ კი ხელმოწერა, გამონაკლისის გარდა, ჩვეულებრივ აღარ არის. „გადაუწერილი სტატიები“, რომ მთლიანად ს. მესხს ეკუთვნის, გარდა 1880 წლამდის ხელმოწერი-

ბის მქონე ნიშანდობლივი ნაწილისა, ამაზე მიგვითითებს ისიც, 1880 წლის შემდეგი პუბლიცისტური წერილებიც ყველა, გარდა ორისა, დაბეჭდილია „მოწინავეს“ ადგილზე — მაშასადამე, რედაქტორის — ს. მესხის ნაწერებია. ი. გოგებაშვილს რომ სწორედ ს. მესხის „გადაუწერილი სტატიების“ ბიბლიოგრაფია შეუდგენია, ჩანს იქიდანაც, რომ დოკუმენტის ქრონოლოგიური ჩარჩო — „1869—1883“ — ზუსტად ასახავს ს. მესხის მოღვაწეობის ხანას. იმავეს ამტკიცებს ისიც, რომ 1880 წლის შემდეგ „გადაუწერილ სტატიებში“ შეტანილი ხუთიოდე ხელმოწერილი პუბლიცისტური წერილიც ს. მესხის ნაწარმოებია. „სიაში“ შეტანილია ერთი წერილი „აღ. აკოფოვის“ ხელმოწერით. აქ შეიძლება ბიბლიოგრაფის ლაფუსუსთან გეპოინდეს საქმე, მაგრამ ი. გოგებაშვილი ისეთი ავტორია, რომ სიფრთხილე გეპოინდებს: ტექსტოლოგიის ისტორიამ იცის ისეთი შემთხვევებიც, როცა რედაქციის მუშაკები თავის წერილებს სხვა ავტორის გვარსა და სახელს აწერდნენ. ს. მესხის შემკვიდრების პირველი გამომცემელი ს. ფირცხალავა, ჩანს კარგად იცნობდა პუბლიცისტის ბოლოდროინდელ შემოქმედებასაც, როცა წერდა: „სერგეი მესხის თხზულებანი იბეჭდება ორ წიგნად. პირველ წიგნში მოთავსებულია ნაწერები 1869—1878 წწ. მეორეში დაბეჭდილი იქნება ნაწერები 1879—1883 წლებისა და წერილები სხვადასხვა პირისადმი, საბიოგრაფიო მასალები და მოგონებანი ს. მესხის შესახებ.

ჩვენ ვებუძვართ, — განაგრძობს ს. ფირცხალავა, — მხოლოდ ს. მესხის ზოგიერთ ნაწერს ყველაფერი, რაც განსვენებულს დაუწერია, არ მოთავსდება 4—5 ტომში; ჩვენ ამოკრიბეთ მარტო ისეთი ნაწერები, რომელნიც უფრო ახასიათებენ ავტორის ზნეობრივ პიროვნებას, გვიხატავენ გავლილი ცხოვრების სულსკვეთებას“¹⁷.

ს. ფირცხალავა ს. მესხის თხზულებათა რაოდენობას 1880 წლის შემდეგ ჩანს, კარგად იცნობდა, რადგან სწორად განუსაზღვრავს, რომ მთლიანი შემკვიდრება „არ მოთავსდება 4-5 ტომში“, ეს ასეც უნდა ყოფილიყო თუნდაც იმიტომ, რომ, როგორც ირკვევა, გამომცემელს ეხმარებოდა საქმის კარგად მცოდნე პირი, თვითონაც გაზ. „დროების“ აქტიური თანამშრომელი ი. ჭყონია. ს. ფირცხალავა თავის მოგონებაში წერდა: „განვიზრახე ჩემი პატივისცემა ს. მესხის სალიტერატურო მოღვაწეობისა აღმენიშნა მისი რჩეული ნაწერების გამოცემით. ეს უეჭველად საინტერესო წიგნი გამოვიდოდა და მკითხველ-მყიდველი ეყოლებოდა. დამეხმარა ძველი მწიგნობარი ი. ჭყონია (ფსევდ. მაგმაძე, მუშაობდა ჟურნალ-გაზეთებში, აქვს რამდენიმე წიგნიც გამოცემული.) მან გადმომიწერა „დროებიდან“ ს. მესხის ნაწერები. მე ამოვარჩიე, რაც საუკეთესო და დამახასიათებელი იყო“¹⁸.

მოყვანილი ცნობა შუქს ფენს ი. გოგებაშვილის მიერ „გადმოწერილი სტატიების“ შედგენის დროს ს. მესხის ნაწერების გამოცემის მდგომარეობას და მასთან ბიბლიოგრაფის დამოკიდებულებას. როგორც ვხედავთ, ირკვევა, რომ იმ დროს არსებობდა ი. ჭყონიას მიერ გადმოწერილი ს. მესხის ნაწერები, რომლებიდანაც ამორჩეული წერილები პირველ ტომად გამოცემა ს. ფირცხალავამ, ჩანს, ი. გოგებაშვილმა შეადგინა იმ ნაწერების „სია“, რომლებიც

¹⁷ ნაწერები სერგეი მესხისა, ტფილისი, 1903, გვ. 3.

¹⁸ ს. ფირცხალავა, მოგონებათა ფურცლები, გ. ლენინის სახ. ლიტერატურული მუზეუმი № 10735, რეველი VI, გვ. 1—2.

გადმოწერილი არ ჰქონდა ი. ჭყონიას. ეს რომ ასეა, გვიჩვენებს ის ფაქტი, რომ ს. ფირცხალავას გამოცემაში შესული არც ერთი ნაწარმოები შეტანილი არ არის ი. გოგებაშვილის „გადაუწერელ სტატიებში“. სამწუხაროდ, ი. ჭყონიას მიერ გადმოწერილი მასალა დღეს არსად ჩანს. მაგრამ დამოუწმებული ცნობებიდან გასაგებია, რომ ის უფრო მეტ ნაწარმოებებს შეიცავდა, ვიდრე 1903 წელს გამოცემული ს. მესხის ნაწერების პირველი ტომი; გამოცემული გარკვევით ამბობს: „მან (ი. ჭყონიამ—ლ. ჭ.) გადმოწერა „დროებიდან“ ს. მესხის ნაწერები, მე ამოვარჩიე, რაც საუკეთესო და დამახასიათებელი იყო“. ამ გარემოებით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ ი. გოგებაშვილის „გადმოუწერელ სტატიებში“ 1878 წლამდისაც არ არის ის ზოგიერთი პუბლიცისტური წერილი, რომელიც დაბეჭდილი არ იყო ს. ფირცხალავას მიერ გამოცემულ ტომში. ამრიგად, ვფიქრობთ, გასაგებია, რატომ დაარქვა ი. გოგებაშვილმა თავის ბიბლიოგრაფიას „გადმოუწერელი სტატიები“ და როდის უნდა შეედგინა იგი. ცხადია, ეს შეიძლება მომხდარიყო 1903 წელს — ს. მესხის ნაწერების პირველი ტომის გამოსვლის შემდეგ და 1912 წლამდის, როცა გარდაიცვალა ი. გოგებაშვილი.

ი. გოგებაშვილის მიერ შედგენილი ბიბლიოგრაფია გვიჩვენებს, რომ ს. მესხს მიუხედავად უკურნებელი სენის თანდათან გაძლიერებისა, მართლაც, თავდაუზოგავად და შემოქმედებითი აღმავლობით უმეშავია 1880-1882 წლებშიც. პუბლიცისტის ცნობილ ნაწერებს ემატება უცნობი თხზულებანი, რომლებითაც ორი-სამი ტომის შედგენა კიდევ შეიძლება. ირკვევა, რომ გარდა ხელმოუწერელი პუბლიცისტური წერილებისა, რომლებიც აღრიცხულია ბიბლიოგრაფიაში, ს. მესხის მიერ ყოფილა გადმოთარგმნილი ლაბულებს ნაწარმოები „ფაშა მწყემსიც“.

ბიბლიოგრაფიის ახალი მასალა ორგანულ მთლიანობაშია ს. მესხის ცნობილ შემკვიდრობასთან. აქ გრძელდება ის თემატური რკალი, რომელიც დამახასიათებელი იყო პუბლიცისტისათვის 1880 წლამდის დაწერილ ნაწარმოებებში: კერძოდ, ს. მესხი ყურადღებას აქცევს და ანალიზს უკეთებს როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ მომხდარ ახალ და მნიშვნელოვან ფაქტებს. იგი კიცხავს ყველა მათ, ვინც თავის მოქმედებით ზიანს აყენებს საზოგადოებას. პუბლიცისტი მიესალმება ახალ მოვლენებს და აფასებს მათ ხალხისათვის სარგებლიანობის თვალსაზრისით. სხვა ქვეყნების ცხოვრებიდან საყურადღებო ფაქტებიც საკუთარი ქვეყნის ინტერესების შესაბამისად იქცევს ს. მესხის ყურადღებას. უცნობი ნაწერები პუბლიცისტს წარმოგვიდგენენ ვულმზურვალე პატრიოტად და ქვეყნის კეთილდღეობისათვის დაუცხრომლად მებრძოლ მოღვაწედ. ახლადგამოვლენილი ნაწერების სპეციალური შესწავლა, ცხადია, მეტ შუქს მოჰფენს როგორც ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარების ისტორიას, ისე თვით ს. მესხის მსოფლმხედველობის გაგების საქმეს.

ი. გოგებაშვილის მიერ შედგენილ სერგეი მესხის ნაწერების ბიბლიოგრაფიას მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ამ პუბლიცისტის უცნობი ნაწერების გამოვლენისათვის, არამედ იგი საშუალებას გვაძლევს მეორე რედაქტორის—ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური წერილების გამოვლინებისათვისაც. როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს, წესის მიხედვით, „დროებაში“ 1880 წლიდან ხელმოუწერლად იბეჭდებოდა მხოლოდ მოწინავეები და ზოგიერთ შემთხვევაში „ფელეტონებიც“. ი. გოგებაშვილის მიერ შედგენილმა ბიბლი-

დამატებით მტკიცებას მოითხოვს. ჩვენ ამ საკითხის შესახებ მოხსენება წავიკითხეთ შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის XVI სამეცნიერო სესიაზე 1981 წელს. „თეზისებში“ აღნიშნული გვაქვს, რომ „150 „მოწინავე“ და „ფელეტონი“ ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებებია“²¹. რადგან ამ თეზისის გაშლა აქ მოუხერხებელია, დასაბუთება მოცემული გვექნება ამ შრომის მეორე ნაწილში. წინასწარ აღვნიშნავთ, რომ ზოგადი დასკვნა მტკიცდება ტექსტოლოგიური ანალიზით. ზოგიერთი „მოწინავეის“ შესახებ (მაგ. „თფ. ნოამბეს“ და სხვ.) პირდაპირი ცნობებიც კი არსებობს.

Л. П. ЧРЕЛАШВИЛИ

ВОПРОСЫ АТРИБУЦИИ НЕПОДПИСАННЫХ ПИСЕМ СЕРГЕЯ МЕСХИ В ГАЗЕТЕ «ДРОЭБА»

Резюме

В труде опубликована библиография произведений Сергея Месхи, обнаруженная в Институте рукописей им. К. Кекелидзе в фойе Я. Гогебашвили.

На основании выявленных документов установлено, что в 1880 — 1883 гг., когда газету «Дроэба» совместно редактировали И. Чавчавадзе и С. Месхи, первому принадлежат 150 анонимных «передовиц» и «фельетснгов», второму — 240 анонимных «передовиц».

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ტექსტოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

²¹ ლევან კრეღაშვილი, ილია ჭავჭავაძისა და სერგეი მესხის ხელმოწერილი ნაწარმოების ატრიბუციის საკითხი, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის XVI სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ., 1981, გვ. 21.

მერი გუგუშვილი

 ა. სარაჯიშვილი ვეფხისტყაოსნის ჟანრული სპეციფიკისა და
 ორიგინალობის შესახებ
 (საარქივო მასალების მიხედვით)

ქართული კულტურის მრავალმხრივმა მოღვაწემ ალექსანდრე სარაჯი-შვილმა მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა რუსთველოლოგიაში. გარდა იმისა, რომ ა. სარაჯიშვილს ეკუთვნის საყურადღებო ნაშრომი ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერებზე „არტანუჯის ვარიანტი ვეფხისტყაოსნისა“, 1895 წლის XI-დან 1901 წლის VI-მდე ე. „მოამბეში“ იბეჭდებოდა მისი ვრცელი გამოკვლევა „ვეფხისტყაოსნის ყალბი ადგილები“. ამ ნაშრომის მიზანი იყო პოემის გაცხრილება შემდეგდროინდელი ჩანართებისაგან, რაც მისასაღმებელი გახლდათ, რამდენადაც ა. სარაჯიშვილს ამისათვის აუცილებელ პირობად პოემის ღრმა შესწავლა, მისი აზრისა და იდეის შეგნება, ენისა და სტილის ჩაწვდომა მიაჩნდა. მაგრამ ეს წამოწყება მარცხით დამთავრდა, რადგანაც იგი არ ემყარებოდა სწორ მეთოდოლოგიურ საფუძველს. ამის გამო ჩრდილში დარჩა და რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში სათანადო ასახვა ვერ პოვა ა. სარაჯი-შვილის ამ ნაშრომში გზადგება გამოთქმულმა საყურადღებო მოსაზრებებმა ვეფხისტყაოსნის ამა თუ იმ საკითხზე. ამ მოსაზრებათა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ა. სარაჯიშვილმა ანგარიშგასაწევი შეხედულებანი გამოთქვა რუსთველის პიროვნებისა და თაჰარის დროის შესახებ, პირველმა მიუთითა ორგანულ კავშირზე ვეფხისტყაოსნის პროლოგსა და პოემას შორის, მოგვცა პროლოგის სწორი და მისაღები ახსნა; ერთმა პირველთაგანმა მოკიდა ხელი ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ანალიზს, მართებულად გაასწორა პოემის მთელი რიგი ადგილები; სწორად განმარტა რუსთველური მეტაფორები, სათანადოდ წარმოაჩინა ვეფხისტყაოსნის მხატვრული ენის თავისებურებანი, რუსთველის სტილი.

ა. სარაჯიშვილის გამოქვეყნებული რუსთველოლოგიური ნაშრომების შესწავლის შემდეგ დავინტერესდით მისი საარქივო მემკვიდრეობით, რომელიც დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ჩვენთვის ადრევე ცნობილი იყო, რომ ა. სარაჯიშვილის არქივში უნდა ყოფილიყო შრომები ვეფხისტყაოსნის შესახებ. 1914 წლის 19 ივლისის გაზეთ „სახალხო ფურცელში“ გამოქვეყნებული კორესპონდენცია „შემოწირულება“ იუწყებოდა, რომ ა. სარაჯიშვილის მეუღლემ და შეილებმა საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას გადასცეს ა. სარაჯიშვილის ნაწერები, რომელთა შორის დასახელებული იყო შრომები ვეფხისტყაოსანზეც. ამჯერად ეს ნაშრომები არის სწორედ დაცული კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ამ ნაშრომებში, ცალკეულ ჩანაწერებსა და შენიშვნებში გამოთქმულია მოსაზრებანი ვეფხისტყაოსნის პროლოგის შესახებ, პოემის ტექსტოლოგიური, ისტორიულ-ფილოლოგიური, იდეურ-მხატვრული საკითხების გარშემო. გველევაჩი საინტერესო მოსაზრებებს გვთავაზობს თაჰარის ეპოქის, რუსთველის სტილის, რუსთველური სიყვარულისა და მეგობრობის, პერსონაჟების, პოემის ორიგინალობისა და სხვათა შესახებ.

ა. სარაჯიშვილის არქივში დაცულ შრომებში მრავალ მნიშვნელოვან შეხედულებებთან ერთად საყურადღებო მოსაზრებანია გამოთქმული ვეფხისტყაოსნის ქანრისა და ორიგინალობის საკითხთა გარშემო. ამ საკითხებს ეხება ა. სარაჯიშვილის არქივში დაცული ავტოგრაფი (№ 54, Ros ფონდი, 216) რუსულად, რომელიც, როგორც ჩანს, ექვსი რვეულისაგან შედგებოდა; აკლია პირველი ორი რვეული, დაცულია III—სამსახური, IV—არშიყობა, V—ხელობა, VI—დასკვნა. გამოკვლევაში წარმოდგენილია ის მსგავსება სიყვარულის გრძნობის გაგებაში, რაც არსებობს, ა. სარაჯიშვილის აზრით, ვეფხისტყაოსანსა და ევროპელ მწერალთა თხზულებებს შორის. ეს ხელნაწერი უნდა იყოს ის ლექციების კურსი ვეფხისტყაოსნის საკითხებზე, რომლის შესახებ „სახალხო გაზეთი“ იტყობინებოდა 1910 წლის № 132, 134 და 136-ში.

„16, 18 და 20 ლენინობისთვის, საღამოს 7 საათზე საზოგადოების კლუბში (შუა ბაზარი, ბირჟის დარბაზი) ალ. ივ. ს— ი წაიკითხავს რუსულად სამს ლექციას შემდეგს თემაზე: მსგავსება ვეფხისტყაოსნისა შუა საუკუნეების რაინდულ რომანებთან. აი შემოკლებით ლექციების შინაარსი:

1. ლექცია. როგორ ჰქონდათ წარმოდგენილი მიჯნურობა და სრული მიჯნური რუსთაველსა და შუა საუკუნეების პოეტებს ევროპაში.
2. ლექცია. მიჯნურობის გამოჩენა, სატრფოს სამსახური და არშიყობა რაინდულ რომანებსა და ვეფხისტყაოსანში.
3. ლექცია. როგორ გამოიხატვის მიჯნურის შმაგობა რაინდულ რომანებსა და „ე-ტ-ში“. რისგან წარმოსდგება მსგავსება მიჯნურობისა ევროპელის პოეტებისა და რუსთაველის პოეზიაში“.

ჩვენი აზრით, ამ ლექციების კურსის კონსპექტი უნდა იყოს არქივში დაცული შრომა ამ საკითხზე, დაკარგული ორი რვეული, როგორც ჩანს, პირველი ლექციის ტექსტს შეიცავდა. ამ ნაშრომშია ძირითადად გამოთქმული ა. სარაჯიშვილის საყურადღებო მოსაზრებანი ვეფხისტყაოსნის ქანრისა და ორიგინალობის საკითხთა გარშემო. ვარდა ამისა, არქივში დაცულია წერილი ქართულ ენაზე, „ზოგიერთი მსგავსება „ვეფხისტყაოსნისა“ და ევროპული სარაინდო რომანებისა“ (№ 54, Q—372 ბ). ორივე ამ შრომაში და ზოგჯერ გაკვრით არქივში დაცულ სხვა შრომებშიც («Мысли при чтении вѣфхистѣаოსანი» — N 61 — H1162) ა. სარაჯიშვილი ვეფხისტყაოსანს ქანრობრივად ევროპულ სარაინდო რომანებთან აკავშირებს. ამაში ა. სარაჯიშვილი პირველი არ არის. მანამდე ე. ბოლხოვიტინოვი უპირისპირებს რუსთაველს არიოსტოს და ოსიანეს¹.

ვეფხისტყაოსანი შინაარსობრივ-ქანრობრივად პირველმა პლ. იოსელიანმა მიამსგავსა რაინდულ რომანს, რომლის სამშობლოდ არაბული ლიტერატურა მიიჩნდა². არტურ ზუტენერმა შეუპირისპირა რუსთველი შუა საუკუნეების ევროპულ ლიტერატურას და ვალტერ ფონ დერ ფოგელვაიდესა და ვოლფრამ ფონ ეშენბახის გვერდით მიუჩინა საპატიო ადგილი³. ვეფხისტყაოსანსა და დასავლეთ ევროპის რაინდულ პოეზიას შორის არსებულ რიგსაერთო მოტივზე მიუთითა ნ. მარმაც⁴. ვეფხისტყაოსანს დასავლეთ ევროპის რაინ-

¹ გ. შარაძე, ვეფხი ბოლხოვიტინოვი პირველი რუსი რუსთველოლოგი, თბ., 1978, გვ. 66—71.

² П. Иоселиани, Шота Руставели, Тифлис, 1870, გვ. 11.

³ ბარონ სუტენერი, უცხოელის აზრი ვეფხისტყაოსანზე, „ივერია“, 1884, № XI—XII.

⁴ Н. Я. Марр, Вступительные и заключительные строфы «Витязя в барсовој коже» Шоты из Рустава, Т. Р., XII, СПб., 1910.

დულ რომანთან ასე თუ ისე აკავშირებენ სხვა მკვლევრებიც: ვ. შიშმაროვი, ზ. ავალოშვილი, ვ. ყირაშენსკი, ნ. რომანოვსკაია, კ. დონდუა, ი. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ჯ. მერდიტ-ოუენსი, შ. ნუტუბიძე, ე. კარსტი, პ. ჰუბერტი, დ. ლანგი, უ. მორფილი, ო. უორდროპი, რ. სტივენსონი, მ. ბოუ-რა, შ. ბერიძე.

ა. სარაჯიშვილმა ვეფხისტყაოსნის ყანრისა და ორიგინალობის კვლევა დაათქმნა ევროპულ სარაინდო რომანებთან მსგავსებაზე. ზემოთ დასახელებულ წერილში „ზოგიერთი მსგავსება ვეფხისტყაოსნისა“ და ევროპული სარაინდო რომანებისა“ მკვლევარი წერს: «ვეფხისტყაოსნისა და ევროპული სარაინდო რომანების მსგავსება სჩანს ისეთი კლასიკურის ნაწარმოებიდან, როგორც არის არიოსტოს „გამშავებული ორლანდო“, ტორკვატო ტასოს „განოქსნილი იერუსალიმი“ და მეტადრე სერვანტესის „დონ-კიხოტი“».

ორს პირველ თხზულებაში დახატულნი არიან სამაგალითო რაინდები და მათნი საქმენი საგმირონი. ტასო შესტრფის თავის გმირებსა და გულწრფელად სჯერა მათი ღვაწლი. არიოსტო ირონიულის ღიმილით გვიამბობს ახირებულს და დაუსრულებელს ფათერაკებს, რომლებშიც შფოთავენ მისი რაინდები. სერვანტესი კი აშკარად დასცინის თავის გმირებს — დონ-კიხოტსა და სანჩო პანსოს. მისი თხზულება სატირაა, განზრახ დაწერილი ყარბი რაინდის მასხრად ასაგდებად. ა. სარაჯიშვილს უფრო საინტერესოდ ამ შემთხვევაში მიაჩნია სერვანტესის „დონ-კიხოტი“, რომელშიც მისი მწუხარე სახის რაინდი ისე არაფერს აკეთებს, რომ არ ახსენოს ამაღის გალელი. ეს საჭირო იყო სერვანტესისათვის, რათა მკითხველის თვალწინ წარმოედგინა, რომ ამ რაინდების ყარბიკატურაა დონ-კიხოტი. „ჩვეთვის კი სერვანტესის დახატული სურათი ევროპული რაინდების მოღვაწეობისა საუცხოო სარკეა, სადაც ეცნობით ვეფხისტყაოსნის გმირების ზნესა და საქციელს“. სხვა ნაშრომში — „Мысли при чтении вѣфхистѣ-ოს-სი“ — ტარიელს და ავთანდილს აღარებს ტორკვატო ტასოს გმირებს და მოაქვს ნათანადო მაგალითები (გვ. 95—100).

ამ პრობლემას ეძღვნება ზემოთ დასახელებული ლექციების კურსი „მსგავსება ვეფხისტყაოსნისა შუა საუკუნეების რაინდულ რომანებთან“, რომელშიც ა. სარაჯიშვილმა ვეფხისტყაოსანი შეუპირისპირა ევროპულ სარაინდო რომანებს, გვიჩვენა მსგავსება-განსხვავება მათ შორის, დაადასტურა რუსთველის პოემაში ევროპული რომანის აუცილებელი ნიშნები (ქალისადმი სამსახური, არშიყობის წესი, მიჯნურული ხელობა) და ახსნა ამ მსგავსების მიზეზები. მოღწეულია ამ ნაშრომის ოთხი რვეული (სამსახური, არშიყობა, ხელობა, დასკვნა). პირველ რვეულში, რომლის სათაურია „სამსახური“, ა. სარაჯიშვილი მიუთითებს, რომ რაინდული რომანის აუცილებელი ნიშანი არის ქალისადმი რაინდის სამსახური, რომელიც უპირველესად საგმირო საქმეებს ვარაუდობს, ა. სარაჯიშვილი აყალიბებს ევროპული სარაინდო რომანების გმირთა მოქმედების სქემას და აღნიშნავს, რომ მას ბევრი საერთო აქვს ნესტან-დარეჯანისა და ტარიელის რომანთან: ტარიელს ელვასავით ეცა სიყვარული, ავთანდილი ნაწარმოების დასაწყისშივე მალავს თავის გრძნობას, ევროპული რომანების მსგავსად ქალები პირველები უცხადებენ სიყვარულს, სპირდებიან, რომ მათ ვაჟყვებიან ცოლად, და მოითხოვენ მათგან საგმირო საქმეებს, უსაგნო ციურმლის ღვრას უსაყვედურებენ. ასევე იქცევაო ამაღის ვალულის სატრფო, — ავლებს პარალელს ა. სარაჯიშვილი, და მოაქვს სათანადო სტრიქონები ორივე ნაწარმოებიდან ვეფხისტყაოსნის ქალები საგმირო

საქმეებისაკენ მოუწოდებენ მიჯნურებს, მაშინ, როცა რაინდულ რომანებში თვითონ მიდიან რაინდები, რათა საგმირო საქმეებით მოიპოვონ თავიანთი გულის დამის ხელი. ეს წესი ზუსტად არც ერთგან არაა დაცული. ამაღის გალელს სატრფო სთხოვს წასვლას. ყოველთვის ქალებს არ ეკუთვნის ინიციატივა ვეფხისტყაოსანშიც: ავთანდილი თვით სთხოვს თინათინს ტარიელის დასახმარებლად წასვლის ნებართვას. თინათინი სიხარულით ეთანხმება, რამდენადაც ამ ფაქტში თავის მიერ დარგული სიყვარულის ზრდას, ხოლო ტარიელისადმი დახმარებაში თავისადმი სამსახურს ხედავს. სატრფოსადმი სამსახურსა და საგმირო საქმეებში რაინდები ჯილდოს—საყვარელ ქალზე დაქორწინებას ხედავენ. ამაღის გალელსაც და ტარიელსა და ავთანდილსაც ეფიცებიან მიჯნურები. ა. სარაჯიშვილი უდარებს ამ ტექტებს ერთმანეთს და აღნიშნავს, რომ ისინი ერთმანეთისაგან მხოლოდ ოდნავ განსხვავდებიან.

ამრიგად, ა. სარაჯიშვილის აზრით, ქალისადმი სამსახური საგმირო საქმეებში მდგომარეობდა. ეს საგმირო საქმენი, დამადასტურებელი რაინდის ერთგულებისა და გმირობისა, მდგომარეობდა ამალელებელ იდეალებში: სახელმწიფოს დაცვა გარეშე მტრებისაგან, სამართლიანობის დამყარება, ქალისა და საერთოდ სუსტის დაცვა და სხვა.

აქ ა. სარაჯიშვილი გეაწვდის თავის მოსაზრებებს ვეფხისტყაოსნისა და რაინდულ რომანების სიყვარულის თაობაზე. მისი აზრით, ეს არის ჩვეულებრივი სუფთა და პატიოსანი სიყვარული ზნეობრივი ახალგაზრდისა, რომელიც თან ახლავს მასში გავლიძებულ სქესობრივ ინსტინქტს. ესაა პირველი, ქორწინებამდე სიყვარული, რომლის ბუნებრივი დაბოლოებაა მეუღლეობა. აქედან ვამომდინარე ა. სარაჯიშვილს სწორად მიაჩნია ვახტანგ VI, როცა ვეფხისტყაოსნის სიყვარულს უწოდა მეუღლეობრივი, რამდენადაც სურდა დაეცვა პოემა ბრალდებისაგან, თითქოს ის რყვნიდა ახალგაზრდობას. მეკლევარი მახვილგონიერულად შენიშნავს: «Поэтому был прав царственный толкователь «Барсовой кожи» Вахтанг VI, защищавший ее от обвинений в развращении юношества, называя любовь героев поэмы супружеской».

იდეალურად, პლატონურად შეიძლება ეს სიყვარული მივიჩნიოთ დასაწყის პერიოდში, სანამ გმირებმა არ იციან მეორე მხარის აზრი და მიზნის მიღწევის იმედი არა აქვთ. პირველივე ახსნის შემდეგ პრაქტიკული ინსტინქტურაღურად აყენებს მიზანს, მიზანი კი ქორწინებაა. აქედან უკვე იბრძვიან ამ მიზნისათვის: პირველი წინააღმდეგობა ესაა მათი სოციალური უთანასწორობა. რაინდულ რომანებში მეფის ასულები შეუყვარდებათ რაინდებს, საქირაა მათი დახსნა ტყვეობიდან, ათასი საგმირო სასწაულების ჩადენა, რომ რაინდი მეფის სიძე გახდეს. ა. სარაჯიშვილის აზრით, ესაა რეალური სარჩული ქალის სამსახურისა. ასეთივე მდგომარეობაში არიან ავთანდილი და ტარიელი. მეკლევარს მოაქვს სათანადო მასალა ვეფხისტყაოსნიდან. ის შენიშნავს, რომ თუმცა ავთანდილმა აჯობა როსტევეანს მშვილდოსნობაში, მეფე მაინც არ აქორწინებს მას თავის ასულზე და ეს მხოლოდ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ არ თვლის ავთანდილს თავისი ქალის ხელის ღირსად. ამას ის სიამოვნებით აყეთებს გვიან ტარიელის თხოვნით, როცა ავთანდილს უკვე მრავალი საგმირო საქმე აქვს ჩადენილი მეგობრის დასახმარებლად. უფრო დამახასიათებელია ეს მომენტი ფარსადანთან. ის შვილად ზრდიდა ტარიელს და სამეფოდ ამზადებდა, ქვეყნის შეიარაღებული ძალების უფროსად დანიშ-

ნა, ტარიელმა ხატელები დაამარცხა, მაგრამ მეფე მაინც არ თვლის, თავისი ქალის შესაფერისად; ნესტანის გათხოვების თათბირზეც კი იწვევს მას, ალბათ იმიტომ, რომ აზრადაც არ მოსვლია, რომ ტარიელს ინდოეთის მეფის ასულზე დაქორწინების რაიმე იმედი ექნებოდა. ამრიგად, ა. სარაჯიშვილის დასკვნით, ვეფხისტყაოსანი ატარებს ევროპული რაინდული რომანის აუცილებელ ნიშანს რ ა ი ნ დ ი ს ს ა მ ს ა ხ უ რ ს ქალისადმი.

ა. სარაჯიშვილი ვადმოგვცემს, რომ რაინდულ რომანებში წმინდა სიყვარულის გვერდით, არსებობს მსუბუქი სიყვარული, არშიყობა, რომლის მიზანია ღრობითი დატკობა ქორწინების გარეშე. არშიყობის წესს ვეფხისტყაოსანში ა. სარაჯიშვილი განიხილავს „ვეფხისტყაოსნის ყალბ ადგილებშიც“, მაგრამ არქივში დაცულ ხელნაწერებში სპეციალური ნაშრომი მიძღვნილი ამ წესისადმი. ა. სარაჯიშვილის განმარტებით, თუ მიჯნურობა — დიდი გრძნობაა, რომელიც მთლიანად ნთქავს გმირს; განაგებს მის გულს, განაწყობს საგმირო საქმეების ჩასადენად, არშიყობა მოითხოვს რაინდისაგან მხოლოდ ერთს — უარი არ თქვას შემთხვევით ფლირტზე, ასეთი მიჯნურის ტიპია ამაღლის ვალელის ძმა, რომელსაც ა. სარაჯიშვილი ამსგავსებს ავთანდილს. ამგვარ ფლირტს თავისი წარმომადგენლები ქალთა შორისაც ჰყავს, რომლებსაც გვაცნობენ რაინდული რომანის ავტორები. ასეთი ვალანტური ქართველი ქალის ტიპია ფატმანი. ა. სარაჯიშვილი იმოწმებს ამ მიმართულებით „შმაგ როლანდს“, „ამადის ვალელის“ ესპანურ და პორტუგალიურ ვერსიებს, უპირისპირებს ვეფხისტყაოსანს და აღნიშნავს, რომ რუსთველი სამარცხინოდ თვლის მიჯნური გმირისაგან ვალანტური დამის სურვილის შეუსრულებლობას. მოყვანილია ავთანდილის ფატმანთან გამიჯნურების ეპიზოდი, როდესაც ფატმანის შემონათვალს „ნულარ მოხვალ“ ავთანდილი არ დაემორჩილა და უკან არ დაბრუნდა. ა. სარაჯიშვილი შენიშნავს, რასაკვირველია, ავთანდილი ასე არ მოიქცეოდა თინათინთან, აშკარაა მიჯნურობისა და არშიყობის წესი ერთნაირი არ იყო. პირველ შემთხვევაში რაინდი თავისი მიჯნურის ერთგული მონაა, მეორეში — ბატონი მისი მომზიბველი ვაჟრის ცოლისა. მკვლევარი უფრო საინტერესოდ თვლის ტარიელისა და ასმათის შეხვედრის სცენას, როცა ტარიელმა დაწერა, „რაცა პასუხად ჰმართებდა აშოკობასა“. სავსებით მოსალოდნელი იყო, რომ ამ იდეალურ მიჯნურსაც ჩაედინა ავთანდილისმაგვარი ცოდვა. მკვლევარი სვამს კითხვას — როგორ უყურებს ამას რუსთველი — და მიუთითებს, რომ ტარიელის ეპიზოდზე რუსთველი არ გამოთქვამს თავის აზრს, რადგან ამბავს გვიამბობს ტარიელი, მაგრამ იმისი უარყოფითი დამოკიდებულება ამ საქმისადმი ჩანს. ავთანდილისა და ფატმანის შემთხვევაში კი მთელი დანაშაული ფატმანზე გადააქვს, რაც მთლიანად ემთხვევა ამავე საკითხებზე ტორკვატო ტასოს მიერ გამოთქმულ შეხედულებებს (მოყვანილია სათანადო პარალელები).

ა. სარაჯიშვილი ასკვნის: «Герои Барсово й кож и одушевлены той же чистою и вполне реальною любовью к своим дамам сердца, что и герои рыцарских романов».

ვეფხისტყაოსნის გმირები მაღალზნეობრივი სიყვარულით არიან გამსჭვალულნი; ისევე როგორც რაინდული რომანის გმირები, ერთნაირად ღვრიან ცრემლებს და სხადიან საგმირო საქმეებს. მაგრამ რა ძლიერიც არ უნდა იყოს ეს სიყვარული, მათთვის ისევე სირცხვილია უარი თქვან მსუბუქ სიყვარულზე, როგორც ომიდან გაქცევა.

ამრიგად, ა. სარაჯიშვილის აზრით ევროპული რაინდული რომანის აუცილებელი ნიშანი — არ შ ი ყ ო ბ ი ს წ ე ს ი დატულია ვეფხისტყაოსანშიც.

ა. სარაჯიშვილი შემდეგ ჩერდება „ხელობაზე“, იგი აღნიშნავს, რომ რაინდულ რომანებსა და ვეფხისტყაოსანში სოციალური უთანასწორობის გარდა გმირთა დაქორწინების წინააღმდეგ სხვა შემთხვევითი მიზეზებიც გვხვდება. ესენია ქალის სხვაზე გათხოვების ცდა, ქალის მოტაცება გრძნეულებისაგან და მისთანანი. მოყვანილია შესატყვისი მაგალითები ამადის ვალელის ექრსიებიდან და ვეფხისტყაოსნიდან. ა. სარაჯიშვილის ეს შესატყვისობა საინტერესოდ მიაჩნია იმდენად, რამდენადაც ასეთ მოვლენებზე ორივეს გმირები ერთნაირად რეაგირებენ. რაინდის სასიყვარულო გახელვა ორგვარად გამოიხატება: ან გამძვინვარებაში, როგორცაა, მაგალითად, არიოსტოს მიერ აღწერილი როლანდის გაშმაგება; ან წყნარ განცდებში, რომლებიც გამოიხატება ცრემლებში, მაგ. ამადის ვალელი. ა. სარაჯიშვილს მოჰყავს მაგალითები როლანდის, დონ-კიხოტის, ამადის ვალელის, ტრისტანის განცდებისა და აცხადებს, რომ ეს ეპიზოდები აგონებს ტარიელის წყლის პირას ნახვის ეპიზოდს. ასმათის საქციელში, ტარიელს რომ ამშვიდებს, ხედავს იზსა და ორეანის ფრეილინების საქციელს ტრისტანისა და ამადისის მიმართ. ამადისისა და ტარიელის ხელობის მსგავსება შეინიშნება მათ მიერ საცხოვრებელი ადგილის ამორჩევაშიც. ტარიელი ისეთივე ველურ ადგილზე სახლდება, სადაც ამადისი. რაინდული რომანის გმირები, გაიგებენ თუ არა სატრფოსაგან ლალატს, ხელდებათ (როლანდი, ამადისი). ნესტანის დაკარგვისას ტარიელი უიმედობაში არ ვარდება, მაგრამ, როცა ნახვის იმედი დაეკარგება, ტარიელი ისეთივე უიმედო ხდება, როგორც რაინდული რომანის გმირები: განმარტოვდება, ცრემლს ღვრის, ცხოვრობს უდაბნოში და გაუბრბის ხალხს, ნატრობს სოკვილს. ტარიელი ავთანდილს ავზავნის ნესტანის საქებრად, თვითონ კი უდაბნოში განაგრძობს შმაგობას. მაგრამ ტარიელი ამადისივით წყნარი არ არის ყოველთვის, ზოგჯერ ის შმაგია როლანდის მსგავსად. ამის მაგალითად დასახელებულია ლომ-ვეფხვის ეპიზოდი (ხატალებთან ომი და როსტევანის მონათა დახოცვა კანონიერ თავდაცვად მიაჩნია). ეს კი იმით აიხსნება, რომ ვეფხვი სიმბოლოა მისთვის მიჯნურისა, რომლის მოსაგონრადაც ატარებს ვეფხვის ტყავს. ა. სარაჯიშვილი აღნიშნავს, რომ სწორად შენიშნა იგივე მოტივი გულაკმა ვოლფრამ ფონ ეშენბახის „პარციფალში“. მაგალითად მოყვანილია პარციფალს რომ ბატის სისხლმა სატრფო მოაგონა. ორივე ეპიზოდში კონკრეტული სიმბოლოს მიერ გამოწვეული ფსიქოლოგიური განცდა საესებით ანალოგიურია.

ევროპული სარაინდო რომანებისა და ვეფხისტყაოსნის სიყვარულის მსგავსების მიზეზები ა. სარაჯიშვილმა ახსნა ლექციების მეექვსე თავში, რომელსაც ეწოდება „დასკვნა“. უპირველეს ყოვლისა, მკვლევარი მიუთითებს, რომ ერთმანეთისაგან უნდა გაირჩეს სიყვარულის იდეის წარმომავლობა და ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტის წარმომავლობა. ა. სარაჯიშვილი უარყოფს შეხედულებებს, რომ რაინდული სიყვარულის იდეა რუსთაველმა ისესხა არაბული პოეზიიდან. მართალია, მიჯნურობა არაბული სიტყვაა, მაგრამ რუსთაველმა ეს სიტყვა, რომელიც მანამდე მიჯნურულ სიშმავეს აღნიშნავდა, პირველად იხმარა რაინდული სიყვარულის გამოსახატავად. ეს გარემოება კი მკვლევარს აფიქრებინებს, რომ რაინდული სიყვარულის იდეა დამოუკიდებლად უნ-

და აღმოცენებულიყო საქართველოში, ხოლო ევროპული სარაინდო რომანებისა და ვეფხისტყაოსნის მსგავსება მიუთითებს ორი თავისთავადი ხალხური გენიის შემოქმედებაში მსგავსი მიზეზების მოქმედების შედეგად მსგავსი იდეების წარმოშობაზე. ამ მსგავს მიზეზებად ა. სარაჯიშვილს მიაჩნია ქრისტიანობა და ფეოდალიზმი, რამდენადაც ქრისტიანობამ აიყვანა ქალი ამ სიმაღლეზე. რაზედაც მანამდე არ ასულა, ფეოდალიზმმა კი მას დაუმორჩილა რაინდი. ჩვენს ქვეყანაში ქალის სახე ამაღლეს ნინომ და თამარმა. ხოლო რამდენადაც საზოგადოებრივ ურთიერთობაში პატრონყმობა მოქმედებდა⁵, საკვირველი არ არის მიჯნურის თავყენისცემა მეფე ქალისადმი. ამაში კი გამოიხატა რაინდული სიყვარული.

ა. სარაჯიშვილი რუსთაველის დამსახურებად თვლის, რომ მან რაინდული სიყვარული უკვდავ მიჯნურთა სახეებით გამოხატა. ის მიხვდა, რომ ქართველის გულში ბუდობს რაინდული სიყვარულის იდეა, ვეფხისტყაოსანში მოგვითხრო იდეალურ სიყვარულზე, რომელშიც ქართველმა კაცმა თავისი იდეების გამოხატულება პოვა. ამიტომაც გახდა რუსთაველის პოემა გამოხატველი ქართველი ხალხის გენიისა, გახდა ნაციონალური. ამ მსჯელობის დროს ა. სარაჯიშვილისათვის ბუნებრივად დგება წინა პლანზე ვეფხისტყაოსნის ორიგინალობის საკითხი და იგი აცხადებს, რომ ვეფხისტყაოსანი თუნდაც იყოს გადმოკეთება ან თარგმანი სპარსული მოთხრობისა, არა აქვს მნიშვნელობა. რადგანაც პოემის გმირებს უყვართ, გრძობენ და მოქმედებენ როგორც ქართველები. ამრიგად, ა. სარაჯიშვილმა ვეფხისტყაოსანი რაინდულ რომანად მიიჩნია, ოღონდ ევროპული სარაინდო რომანების გავლენით რუსთაველის პოემაში, მკვლევარის აზრით, არაფერი არაა. ამ შემთხვევაში ორივე თავისთავადი პროდუქტია ეპოქისა. ა. სარაჯიშვილი ყურადღებას მიაქცევს იმ განსხვავებულ ნიშნებს, რასაც ის ხედავს რუსთაველის პოემასა და ევროპულ სარაინდო რომანებს შორის: მეფის ბრძანებით არ სჩადიან სარაინდო საქმეებს ვეფხისტყაოსნის მიჯნური გმირები, ავთანდილი ტარიელის საქმენულად მიდის მიჯნურის დავალებით, თავის ნებით და არა მეფის ბრძანებით, ტარიელიც მიჯნურის თხოვნით მიდის ხატაელებთან საბრძოლველად. თუ ავთანდილი მეფის ბრძანებით წავიდოდა ტარიელის მოსაძებნად და არა თავის ნებით, ან თუ ტარიელი ხატაელებზე გაილაშქრებდა მეფის ბრძანებით, ეს იქნებოდა მეფის სამსახური და არა მიჯნურისა. ავთანდილი და ტარიელი მიჯნურების დავალების შესასრულებლად მიდიან მეფის უნებართვოდ, რომ შემდეგ იმათმა მიღწევებ-

⁵ დაახლოებით მსგავსი შეხედულება გამოთქვა ნ. მარმა 1910 წელს პეტერბურგში გამოქვეყნებულ ნაშრომში — «Вступительные и заключительные строфы «Витязя в барсовой коже» Шоты из Рустана. С этюдом «Культ женщины и рыцарство в поэме». ამ ნაშრომში ნ. მარმა მიუთითებს, რომ ევროპული სარაინდო რომანებისა და ვეფხისტყაოსნის საერთო მოტივა ქალის კულტი, იდეალიზებული სიყვარული და რაინდული სამსახური, თუმცა ისევე, როგორც ა. სარაჯიშვილი, აბსოლუტურად გამოირჩევა რაიმე ლიტერატურულ გავლენის შესაძლებლობას. ნ. მარს ქალის კულტი და რაინდული მოყვება თამარის ეპოქის პროდუქტად მიაჩნდა. ნ. მარმა და ა. სარაჯიშვილის შეხედულებათა მსგავსება არ ნიშნავს იმას, რომ ა. სარაჯიშვილს შეიძლება ცნობოდა ნ. მარის ნაშრომი, მით უმეტეს პირველ შესაძლებლობა სავსებით გამოირჩეულია.

ორიგინალურად ჩანს ორივე მეცნიერისათვის ეს შეხედულებანი. ნ. მარისა და ა. სარაჯიშვილის ნაშრომები დაახლოებით ერთსა და იმავე დროს გამოდის დღის სინათლეზე. ნ. მარის წიგნი დაიბეჭდა 1910 წელს. ამავე წელს შემოღობაზე კითხულობდა საანალიზო საკითხებისადმი მიძღვნილ საჭირო ლექციებს ა. სარაჯიშვილი.

მა მეფეს დაავიწყოს ეს და დაიმსახურონ მისი მხარდაჭერა. ა. სარაჯიშვილის აზრით, რუსთველთან ეს ორიგინალურია, მისთვის რომ ევროპული რაინდული რომანები ყოფილიყო ცნობილი და რომელიმე ამ სიუჟეტით ესარგებლა, ეს ფაქტი სხვაგვარად წარმოგვიდგებოდა. ევროპულ რაინდულ რომანებში მეფემ ყველაფერი იცის, რაინდი მეფესთან არ მალავს, რომ მიდის საგმირო საქმეებზე ჩასადენად, თანაც მეფისაგან არათუ არ ზედება წინააღმდეგობას, არამედ რაინდი ფაქტობრივად მეფის ნებართვით მიემგზავრება.

ამრიგად, ა. სარაჯიშვილის დასკვნით, რაინდული სიყვარულის იდეა რუსთველს არ უსესხებია არც დასავლეთიდან და არც აღმოსავლეთიდან, ეს არის დამოუკიდებელი შემოქმედების ნაყოფი, შედეგი გარკვეული სოციალური პროცესისა, ხორც-შესხმა რაინდული იდეალისა, რომელიც, მკვლევრის აზრით, საგარეოდ, რომ რუსთველის დროს ჩამოყალიბების პროცესში იმყოფებოდა: «Идея рыцарской любви не заимствована Руставелем ни из западной, ни из восточной литературы, а есть плод самобытного творчества, результат социального процесса, воплощение идеала рыцарства, которое во время Руставели, вероятно, находилось в периоде формирования».

თავისთავადმა და ნაციონალურმა სიყვარულის იდეამ, რომლითაც განმსჭვალულია პოემა, აქცია ის უკვდავად, ორიგინალურად და ნაციონალურად. ა. სარაჯიშვილი ამით ხსნის ვეფხისტყაოსნის არაჩვეულებრივ მნიშვნელობასაც ქართველ საზოგადოებაში. პოემა შვიდი საუკუნის მანძილზე იყო სარკე თაობებისათვის. მისგან ახალგაზრდა სწავლობდა ცხოვრების სიბრძნეს, რაინდულ ზნეს და, რაც მთავარია, სიყვარულს. მისი გმირები წარმოადგენენ ქართველი ახალგაზრდობისათვის სრულყოფილი მიჯნურის სახეებს.

ყოველივე აქედან გამომდინარე, ა. სარაჯიშვილი აცხადებს, რომ ასეთი ლიტერატურული ნაწარმოები ღირსია ჩაითვალოს ნაციონალურ მიღწევად, ხოლო მისი ავტორი ნაციონალურ გენია:—«И поэт, создавший творение такой могучей силы был гением, а не перелателем в стихотворную форму чужого то перевода с чьей-то повести». რუსთველი ის პრომეთეა, რომელმაც მაღალი ადამიანური სიყვარულის ცეცხლით აანთო ჩვენი გულები და ევროპული სულიერი ცხოვრების მონაწილე გაგვხადა. შემდეგი დროის უბედურებათა მიუხედავად, ჩვენ არ ჩავაქრეთ ჩვენს გულებში ის წმინდა ალი სიყვარულისა, რაც მუდამ გვამალვებდა და იყო გარშემომყოფი ხალხებისაგან განსხვავებული ჩვენი ნაციონალური ნიშანი. ამით ვართ ჩვენ დავალებული რუსთველის პოემისაგან.

ამრიგად, ა. სარაჯიშვილის გამოთქვებზე ნაწარმოებში განსაზღვრულია ვეფხისტყაოსნის ქართულობა. მკვლევარმა პოემა მიიჩნია რაინდულ რომანად, მეორე მხრივ კი წარმოადგინა თავისი თვალსაზრისი ვეფხისტყაოსნის ორიგინალობის თაობაზე. იმ განსხვავებული ნიშნების საფუძველზე, რაც რუსთველის პოემის ევროპულ სარაინდო რომანებთან შეპირისპირებისას გამოჩნდა, ა. სარაჯიშვილმა ვეფხისტყაოსანი აღიარა ორიგინალურად, მიიჩნია იგი ქართველი ხალხის ნაციონალურ ეპოსად, ხოლო მისი ავტორი ნაციონალურ გენიად. და ეს მოხდა გასული საუკუნის ბოლოს თუ ამ საუკუნის დასაწყისში. ვეფხისტყაოსნის ორიგინალობის თაობაზე დავა დიდხანს არ შენელებულა შემდეგაც. ა. სარაჯიშვილის ეს საყურადღებო თვალსაზრისი კი მხოლოდ ახლა გამოდის მზის სინათლეზე.

მ. ი. გუგუშვილი

А. САРАДЖИШВИЛИ О ЖАНРОВОЙ СПЕЦИФИКЕ И ОРИГИНАЛЬНОСТИ «ВЕПХИСТКАОСАНИ»

(По архивным материалам)

Резюме

Архив А. Сараджишвили (хранится в Институте рукописей им. акад. К. Кекелидзе АН ГССР) содержит ряд неопубликованных рукописных работ, отдельных записей и заметок, в которых, наряду с многочисленными важными соображениями, встречаются интересные высказывания по вопросам жанровой специфики и оригинальности «Вепхисткаосани».

А. Сараджишвили противопоставил «Вепхисткаосани» европейским рыцарским романам, показал существующие между ними сходные черты и различия, удостоверил наличие в поэме Руставели необходимых признаков европейского романа (служение даме, порядок любовных отношений, любовное безумство) и объяснил причины возникновения этого сходства.

А. Сараджишвили относит «Вепхисткаосани» к жанру рыцарского романа. На основании тех отличительных признаков, которые установлены им при сопоставлении поэмы Руставели и европейских рыцарских романов, он признал «Вепхисткаосани» оригинальным произведением, а его автора — национальным гением.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის რუსთველოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ

ნ ა ნ ა დ მ ი ლ ი ძ ე

ს ა ის ტ ო რ ი ი მ ო ტ ი ვ ე ბ ი მ თ ი ს ხ ა ლ ხ უ რ კ ო მ ე ზ ი ა შ ი

(ზ უ რ ა ბ ე რ ი ს თ ა ვ ი ს ც ი კ ლ ი)

საგმირო-საისტორიო სიტყვიერების შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ქვეყნის წარსულის უკეთ გაგებისთვის. ხალხმა თავის მეხსიერებაში შემოგვინახა ისეთი ფაქტები, მოვლენები, სახელები, რასაც მემპრიათაებმა გვერდი აუარეს, ვერ მოახერხეს მათი ფიქსირება. თავის მხრივ ისტორია ავსებს იმ ნაკლებ ფურცლებს, რაც ხალხმა არ ჩათვალა საჭიროდ მხატვრული სიტყვით შეეცხო. ამიტომ ისტორია და ფოლკლორი ერთმანეთის შემავსებელი, ერთმანეთის დამხმარე მეცნიერებებია, რომლებიც ხელს შეუწყობს მკვლევარს ან მისი ქვეყნის წარსულით დაინტერესებულს, გაერკვიოს ამა თუ იმ მოვლენის წარმოშობისა და განვითარების მიზეზებში, იმ ისტორიული პიროვნებების, რომლებმაც თავიანთი საქმიანობით ხელი შეუწყვეს ჩვენი ქვეყნის კეთილდღეობას, ან, პირიქით, მისი უბედობის მიზეზი გახდნენ. სრულყოფილად აღქმავი.

მატიანემ შემოგვინახა მასალები ზურაბ ერისთავის, როგორც უძლიერესი ფეოდალის შესახებ, მაგრამ მისი დამპყრობლური ბრძოლები ისტორიაში მკრთალადაა გაშუქებული, სამაგიეროდ, ხალხურმა სიტყვიერებამ ნათელი მოკვინა ზურაბ ერისთავის მუხანათურ ბუნებასა და საუკუნოდ შეინახა ის სისხლიანი კვალი, რომელიც დატოვა ამ დიდმა ფეოდალმა თავისუფლების-მოყვარე მთიელების წმიდა მიწაზე.

ზურაბის ლაშქრობები. შვიდი წლის განმავლობაში ლაშქრავდა ზურაბ ერისთავი ფშავ-ხევსურეთს, მთიულეთსა და გუდამაყარს; აწიოკებდა ხალხს, იტაცებდა საქონელს, წვავდა და ბუგავდა მათ სალოცავებს, მაგრამ ვერა და ვერ დაიმორჩილა ეს ხალხი, ვერა და ვერ გაბატონდა მათზე.

ზურაბო ერისთავილო, შვიდსამე წელსაც ხარ სნეულო,
 მეშვიდე წელსაც მახკვდები სიმამრის ხელმარეული.¹

ამბობს ხალხური მეღეჭე.

ვიყვენიო ცოტანიკანი, ადგილ გევირა ხმლითო,
 წლით მოგვიდიდის ლაშქარი, ძალისა ზურაბისაო.
 ვხოცილვართ სიუკოვითა, ისივ ადგომამც იყვით!²

ეს ლექსი მოგვიანებითაა შექმნილი, მაგრამ მთქმელი კარგადაა გარკვეული ზურაბის ლაშქრობაში; იცის, რომ ერისთავი ყოველ წელს აწყობდა თავდასხმებს მთიელებზე, რომლებსაც იგი რალაც წინდაუხედაობაში, უტკუოხაში

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ხალხური პოეზია, თბ., 1931, გვ. 9.

2 იქვე.

ზურაბმა ორწყალისაკენ დასძრა ლაშქარი, საიდანაც ხევსურეთისაკენ აბირებდა გასვლას, მაგრამ ფშავლებს ორწყალთანვე დაუმარცხებიათ ერისთავი:

აკი გითხარა, ზურაბო, — ფშავლების ხელი სენია!
 შენ ვე არ დაგეჭრებავ, არც არა მოგვიმენია,
 ორწყალში ჩამოვივლია, ხალიჩა მოვიფენია,
 მანდ მოვივიდნენ ფშავლები, დღე დაგაყენეს ცხელია.
 სირბილით ჩამოგაელეის არაგვის ქალა გძელია.
 კართანას ვადასენსა, მსახურს გიკიდეს ხელია.
 თვალის ყელში რო მოხველ, მანდ მოვაგონდა ცხენია!⁸

მაგრამ ფშავს იგი მაინც ვერ შელევია და კიდევ მომხდარა ბრძოლა მათურის თავთან. ერისთავი კვლავ დამარცხებულია:

ზურაბ, რა უყვან ლაშქარი, ნაკრფენი შეიღის თვისანი,
 ჩაუშვენ მათურაშია, თვალნი ვაგეჭურეს ხთისანი,
 დაგიხედეს ფშაველშვილები, არწიენი მალღის მთისანი,
 შემოგეწინეს მთახედა, ვაწითლებინეს ქვეშანი⁹.

რადგან ზურაბმა ვერაფრით ვერ დაიმორჩილა ფშავი, გადაწყვიტა „იმათი უდიდესი სიწმინდის შელახვა და შეგინება“. ლექსში „შურის ციხე“ ხალხი აგვიწერს ზურაბის მიერ ლაშარის მუნის მოჭრას შურისძიების მიზნით. ვინმე აფციაურის რჩევით ზურაბმა ხეს მიაკლა კატა და მისი სისხლით შეღება იგი, რის შემდეგ ხე წაიქცა, ოქროს შიბი მოწყდა და ავარდა ცაში. ამის შემდეგ აფციაურები აღარ მრავლდებიანო, ამბობდა ხალხი, ამ ლეგენდას უამრავი ვარიანტი გააჩნია. გავრცელებულია იგი ხევსურეთშიც, სადაც ალვის ხეს ლულული მოხუცი სუმელჯი არიშაულის რჩევით ჭრის ზურაბი. „ზურაბ ერისთავი აქ გამოყვანილია, როგორც ღვთის მემობი და ეს თქმულებაც ამიტომ მიაწერეს მას, თორემ იგი უძველესი ეპოქის ნაშთს წარმოადგენს“ — წერს ვახტანგ კოტიტიშვილი¹⁰.

უშედეგო ლაშქრობის შემდეგ ფშავიდან ერისთავი ხევსურეთისაკენ გაემართა. მისი ლაშქარი მიადგა აკუმოს, იქიდან კი ლიქოკისაკენ წავიდა. კალოს გორზე გაიმართა სასტიკი ბრძოლა. განსაკუთრებით თავი გამოიჩინეს ამ ბრძოლაში ხევსურებმა სომეხამ და მინდოლამ:

აკუმოს ლაშქარ მავიდა, ხმა ლიქოკ ჩავარდებისა.
 ქავის კარ ნახლომთ ახალთა მუხლებს ჭარ შეაჯღებისა.
 სომეხისა და მინდოლას წინ ვერეინ დაუღებებისა.
 აკუმოს ლელეს შამახდეს, ხართ უღელ დაღებებისა¹¹.

ზურაბი ამ ბრძოლაში დამარცხდა.

შემდეგ იგი გამოქცეულა ფშავისაკენ, ხევსურები მშვილდ-ისრის ქებით ვან-ხევამდე დადევნებიან ერისთავს. ჩარგალთან ფშავლები დახვედრიან და „აყოლეს სისხლის კვალი“ გაქცეულ ერისთავს. შემდეგ ლაშქრობებს ზურაბი

⁸ თ. რ ა ხ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხ. სიტყვ., III, გვ. 10.

⁹ ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, ფშავი, თბ., 1934, გვ. 21.

¹⁰ ვ. კ ო ტ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ხალხური პოეზია, თბ., 1961, გვ. 364.

¹¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 2.

⁵ მ ა ც ე ნ ე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1983, № 1

ხევსურეთზე ხან ხევიდან აწყობდა და ხან მთიულეთიდან. მთიულეთიდან გადმოვიდოდა ფხიტურის უღელტეხილს რომჯის გავლით, ხოლო ხევიდან საძლეს უღელტეხილს და გადავიდოდა ხევსურეთში.

ღხიტუთ მოვიდეს წერონი, მამულანი შორის გზისანი, რომჯის გორ ზურაბ ჩამოჯდა, შუქნ ჩამტოვნა მზისანი, რომჯას აწინდეს ციხენი, ზღოს ბანნი ქვიტიკრისანი, გვეშინის დაგვეციმონ ნაზლობნი საქელისანი, დაღვე, დაგვეხენ, ზურაბო, ნარჩომნ ორთ შენის ხმლისანი.¹²—

შევედრებიან ხევსურნი ზურაბს, მაგრამ ზურაბმა ხარკი და მორჩილება მოსთხოვა ხევსურებს და ბეგენ-გორთან გაუმართა ბრძოლა. ამ ბრძოლაში ბევრმა ხევსურმა ისახელა თავი:

ზენ-უზნით ჩამემართნეს, ქიჩბარაულნი მშინია,
 კვათეს ჩაყარეს ლაშქარი, ხოცეს ზურაბის ჯარია.¹³

ზურაბმა, ძალით რომ ველარას გახდა, გადაწყვიტა რომჯის ციხე მოტყუებით აეღო, მაგრამ ჭრელა ნადირაშვილი, რომელიც ციხეში იყო გამაგრებული, მიუხედავად ერისთავს ემშაყობდა და არ დაანება მას ციხე. ბეგენ-გორის ბრძოლის კიდევ ერთი გმირია მამუკა ქალუნდაური, პირიქითა ხევსური:

მაგვედენ პირიქითთა, ნაპირის ადგილისანი,
 თან მახყვეს ქალუნდაურსა მამუკას, შუქნი მზისანი.
 ბეგენ-გორ ჩამაეწვია ყმან ჩაჭრა ზურაბისანი.¹⁴

ბრძოლის შემდეგ მამუკას გზის პირში სამანი ჩაუგდია. ეს ქვის სვეტი ბევრს მამუკას საფლავის ქვა ეგონა, მამუკა ამ ბრძოლაში დაღუპულად მიანდათ. მაგრამ ქალუნდაური ამ ბრძოლის შემდეგაც ცოცხალი ჩანს, კიდევ იბრძვის ზურაბის წინააღმდეგ. ბეგენ-გორზე დამარცხების შემდეგ ზურაბს მაინც ვერ მოუსვენია, გადმოცემების მიხედვით, ერისთავი „ფშავ-ხევსურეთზე ლაშქრობას დასულბანთა (თათარ-ლექთა) ჯარით აწარმოებდა. ამის მიზეზი, ალბათ, ისიც უნდა ყოფილიყო, რომ ერისთავის მორჩილებაში მყოფი ქართველები აქტიურად არ იბრძოდნენ თავიანთ მოძმეთა აკლება-გაწყვეტისათვის“¹⁵:

ბაცეს სასისკროდ ატირდა აქეს ჩაბაკის ქალიო:
 „მიშველეთ, ჩემნო მამაცნო, მტერმა მამტაცა კარო,
 მამიკლეს თათარ-ქართველთა ხევსურს მეშებე ქმარო“¹⁶.

მარტო მამუკამ ამ ბრძოლაში ზურაბს 12 კაცი მოუკლა. დამარცხებულმა ერისთავმა ორიოდგედა კაცით გადაიარა ლელის მთა და დატოვა ფშავ-ხევსურეთი. ბეგენ-გორის ბრძოლა ბევრ სიმღერაშია აღწერილი, თავისუფლებისთვის მებრძოლი ბევრი გმირის სახელია უკვდავყოფილი:

ბევრამც კი სისხლით დაფერა ვაღა-ცვრიანი ხმალიო,
 ლელის თავ მოგდეს, ბატონო, ლომნოურისძის ფარიო,

¹² იქვე.

¹³ იქვე, გვ. 5.

¹⁴ იქვე. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 4.

¹⁵ იქვე, გვ. 130.

¹⁶ იქვე, გვ. 1.

მარჯვნივ მოხვედრის ყმაწვილი, ხალხთ არ მეომარო.
ლარაქიშთ ნანაძეო, ღმერთმა ვაცხოვნოს მკვლარო!
ღულს თავკარგად უჭირე ლომნოურისძეს მხარო,
უთურგი არ მოგვეკლია მეწყინისძე ხარო. 17

მიუხედავად ასეთი საშინელი მარცხისა, ზურაბს მაინც ვერ მოუსვენია, ხევსურებს აღარ ეგონათ, რომ ერისთავი კვლავ გაბედავდა მათთან შებრძოლებას. ამ სასტიკმა ბრძოლამ ღრმა კვალი დაამჩნია ხალხის აზრსა და გონებას. ხევსურები ქმნიდნენ სიმღერებს ბეგენგორის ომზე და ამით თითქოს აფრთხილებდნენ დაუდგრომელ ერისთავს, ხელი აეღო ვერავლ განზრახვაზე, რომლის განხორციელებასაც ბედი არ ეწერა:

ამაგით ვითხარ, ზურაბო: „ხევსური კაცი უტია“,
აგრ ბეგენ-გორ გახენე. — ფუტყარს ღვავ. გამოუტია,
ქალუნდაურმა ფრანგული ქარქაშით ამოუტია,
ხმლითა სცა ზურაბის ქარსა, სისხლმა სიმერში უწია 18.

მაგრამ ზურაბს კვლავ გამოულაშქრავს ხევსურეთისაკენ. ბესარიონ გაბური ასე მოგვითხრობს ამ ბრძოლის შესახებ: „ზურაბს ორპირად წამოუყვანია ჯარები: ერთი გულდამყრიდან ფხიტუს უღელტეხილზე და მეორე ტყმაზე, ორწყალში გამოვლით. ისინი ხარხოსთან უნდა შეკრებილიყვნენ... როცა ზურაბის ჯარები შეერთდნენ, ზურაბმა ხევსურებს შემოუთვალა, რომ კომლზე ოროლი ცხვარი მომეცი და ამ გზობაზე აღარას გიზამთო. მაგრამ მამუკა ქალუნდაურს ბეგარის მიცემაზე უარი უთქმევინებია და დაჰრევივა ზურაბის ჯარებს“¹⁹. ზურაბს გადაუწყვეტია ხევსურებთან მოლაპარაკება შიოლა ღულშაურის მეშვეობით, რომ იმით ქალუნდაური მოეკლათ, სამაგიეროდ, ერისთავი მას ს. ჯუთას მისცემდა. „სულმოკლენი აღმოჩენილან, მამუკა ქალუნდაურის მოკვლას დაპირებინან, მაგრამ ერისთავის ეს ფანდიც მარცხით დამთავრებულა. მათ მამუკა ქალუნდაურის ნაცვლად აბა ბარათაული მოუკლავთ და თან ლალატიც გამოაშკარაებულა, რასაც ცხდია, ბარათაულებთან მოსისხლეობის გარდა, მამუკა ქალუნდაურის მტრად ვადაკიდებაც დამატებულია:

„აბაო ბარათაულო, ვმირთ აბუღას გძინაო“,
ამზობდა ქალუნდაური, „უშებარს არ ვაგწირაო,
იღით მარაძეთა ორთავ კი შამაგწირაო!“²⁰

ზურაბ ერისთავის ლაშქრობაც მარცხით დამთავრებულა. ვერავი ფეოდალი ვერ ეგუებოდა იმ ფაქტს, რომ მის დაუოკებელ მადას ასეთი მტკიცე წინააღმდეგობა შეხვდა იმ ხალხისაგან, რომელთა ყმაღქცევის სურვილი არ აღლევდა მოსვენებას:

ზურაბს ჯარი კლავს ორისა:
ხევსურეთისა, ღშავისა,
ხევსურეთ კორმეშავისა, კორმეშავ კლდისა შავისა,
შიგ მდგომლის მარტაისა, ხმალ-სისხლიანის ეყისა²¹.

17 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 2.

18 იქვე, გვ. 4.

19 იქვე, გვ. 312.

20 დ. გოგოჭუ რ ი, ხევსურული საგმრო პოეზია და გმირები, თბ., 1977, გვ. 132.

21 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 5.

მარტია მისურაული ზურაბ ერისთავის წინააღმდეგ მებრძოლი გმირია, ზურაბს ძალიან ეშინოდა მარტიასი, რომელიც ტინის ქვის გამოქვაბულში იყო გამაგრებული და იქიდან შავ დღეს აყრიდა ერისთავის ლაშქარს. ზურაბს გადაუწყვეტია მარტიას მოსყიდვა, მაგრამ მარტიას საპასუხოდ „ალაველ ჩამუჯდა, მშვილდსა დაზიდნა რქიანსა“. ისრები დაუშინა ზურაბის ხალხს, მაგრამ ზურაბმა მინც მოახერხა „ხევისურების დათანხმება იმაზე, რომ ყოველწლიურად კომლზე თითო სული პირუტყვი ეძლიათ. თითქოს თავის მხრივაც ერისთავი ვალდებული ყოფილა, რომ ხევისურებს სანაცვლოდ სვიან ჭალას ან მარილს მისცემდა ბარში“²².

მაგრამ ერისთავს პირი უშლია, არც ჭალა და არც მარილი არ მიუცია ხალხისათვის, ხოლო ზურაბის მოურავსა და მის მხლებლებს იძულებით შოუგროვებიათ პირუტყვი. მაშინ, როდესაც ერისთავის კაცებს პირუტყვი საძლის უღელტეხილით ხევისკენ გაურეკავთ, მათ დაწვევით მარტია მისურაული და მისი დეიდაშვილი იმედა ფერაული, ამოუხოცავთ მხლებლები, მოურავ ჩოფინასთვის იარაღი და ცხენი წაუღრთმევიან, პირუტყვი კი უკან გამოუტრეკავთ.

ეს ამბავი ზურაბს ვითომ არაფრად ჩაუგდია, ასულა ხევისურეთში, სანეს მითასთან კარავი გაუშლია და გუდანის ხატისთვის შესაწირი მიუღრთმევიან.

ზურაბმა ისარგებლა მთიულების ტრადიციით, რომლის თანახმად ხატში მისული საწირით, მესისხლევ რომ ყოფილიყო, პატივით უნდა მიეღოთ და გაესტუმრებინათ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისურაული მივარდნილა ზურაბის ბანაკში და დაუხოცავს მისი მხლებლები. ამის გამო ხევისურებს დაუჯარხმებიათ მისურაული და ამ ბრძოლაში დაღუპული ხევისბერი მწარედ დაუტკრებიათ.

მარტია დასაჯეს, მაგრამ მხოლოდ მაშინ აღიარეს გმირად, როდესაც ზურაბ ერისთავის ვერაგობა საბოლოოდ გამოაშკარავდა²³.

ზურაბმა თავისი სიმაჰრის თეიმურაზ I-ის სახელით ზავი შესთავაზა ხევისურებსა და სხოვა თრუსოსა და დვალეთის ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება. ერისთავმა დალაშქრა დვალეთი და თრუსოში რჩეული 60 ხევისური სტუმრად მიიპატიცა პურობაზე. იარაღაყრილ და შექვიფიანებულ ხევისურებს დალატით თავები დააყრვიანა:

სევდამც მაგხედების, ზურაბო, დაგლევიამც სისხლის წყალა,
 თრუსოს აწიენ ხევისური, ხელით არჩიენ ყმანია.
 გაატეხინე დოღეთი: „ფარა მალაღეთ, ცხვარია“,
 თრუსოს მასხენ მავრალნი, დანდობით მასჰერ თავია.
 რად არ სწორ-და-სწორ გააწყვეენ ხევისურიოდ შენნი ყმანია?
 თითოს კი დავიკანჰევედეს ფარს ქვემ ნაწურთნი ყმანია!²⁴

როდესაც ზურაბმა ხევისურები დაიბარა სტუმრად, ხევისურებს ეჭვი შეეპარათ, არ უნდოდათ იარაღის აყრა, მაგრამ სტუმართმასპინძლობის ტრადიციამ დასძლია, ვერ დაუშვეს, რომ იარაღაყრილ სტუმარს ელაღატებოდან:

უბარი დღღუშურსა, კაცს მიხწყეს ზედი-ზედაო:
 ხევისურებ ჩამოიფიდან, ვინც ოში გამოდგებო,
 მამველა ჭინჭარაული ნიადე ნუ დაღებო!
 სამნიც გამოიყოლას, ომს გვერდით დაუღებო.

²² დ. გოგოჭურო, ხევისურული საგმირო პოეზია და გმირები, გვ. 140.

²³ დ. გოგოჭურო, ხევისურული საგმირო პოეზია და გმირები, გვ. 141—152.

²⁴ ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 6.

„ხევსურებ, სამნა ნუ წავას, — შეველი დაგაკლდებო, ხირიმებს თოფებს აცვებებს, ქურთმულ გასუქდებო. არ დაიჭერა სამნამა, ნათვალ ორ, არ მიხდებო“²⁵.

ხევსურები წავიდნენ, არც ვახუა ხეთეშაურს მისცეს ადრე ნება ზურაბი მოეკლა (ზურაბს ზურგით დაატარებდა ხოლმე ქვა-ლორღზე), არც მისი რჩევა მიიღეს — „ხმლებს ნუ დაიხსნით, ხევსურნო, ზურაბ არ დაინდობო“ — და სტუმართმოყვარე გულუნებმა მასპინძელმა ამოახოცინა საპატივცემულო სტუმრები. გადარჩენილა მარტო ალუდა ალექსაური, რომელსაც უბეში პატარა დაშნა სდებოდა, უნდოდა ზურაბის მოკვლა, მაგრამ ერისთავი მისმა პირის მეღვინემ გადაარჩინა, გადაეფარა მას და სიცოცხლის ფასად იხსნა ბატონი:

დასხდეს, დარიგდეს ხევსურნი, თავ ზურაბი დაადგება,
დაუსხავს წითელ ღვინოსა ვერცხლისა თასებზედა,
სამოცი თავი ჰგორავდა სამოცინა ხევსურისა“²⁶.

1629 წელს ზურაბ ერისთავი მიიწვია სტუმრად მისმა სიმამრმა, თეიმურაზ I-მა საფურცლეს. „ერთხანს რო დაუბარ სიმამრ ზურაბს, არ წავიდა, არც მეორე დაბარებამე, მესამედ რომ დაუბარ, მაშინ კი წავიდ საფურცლეს, იმ ხანად იქ ცხოვრობდა მეფე თეიმურაზ“:

საფურცლეს ზურაბ ჩავიდა, ღალატით მხოცელ მტრისაო.
კახელთ მართვეს ყურძენი, სიძვე, შეეჭეც ხოსაო,
დაუხეს მუჩაანები, — დაწვე, დაენდე ძილსაო,
დაითრა ღვინით ზურაბი, მემრ პირი წაყუა ღვინსაო.

მაღე ნაჭეფიფარი და მთვრალი სიძე მოსასვენებლად წავიდა. მძინარე ზურაბს „თუში მოურაე ჰკრა ხანჯლები, ზურაბ გიწვდინა ცრუსაო“²⁷.

ზურაბის სიკვდილის ამბავმა გაახარა ხალხი, მთაში მახარობელი გაგზავნეს:

გაგზავნეთ მახარობელი, ფშავ-ხევსურეთში ჩაფარი,
საფურცლეს მოკლეს ზურაბი, ძილ დაიძინა მგარი,
ფშაველ-ხევსურთა უთხარით წელთი დაიხსნან აბჯარი,
მოუკლავს ერისთავილი, აღარ შავიღის ლაშქარი²⁸.

არავის დასწყევტია გული ზურაბის სიკვდილის გამო, მისი დედისა და ცოლის გარდა:

საფურცლეს მოღის ტირილი სტუმალლი ერისთავისა;
„ვინ მოკლა, შვილი, ზურაბო, ვინ შეგხსნა ზელნიგმირსაო,
ვინ ჩამოგყარა თაობა ქართლის არაგვისაო,
აღარვინ მეგულებოდა მომრევი ზურაბისაო“.
თამარ სწყველიდა დედასა: „ჩემიმც დღე დაადგებო,
ამ ჩემი ღალატისათვის თემურაზ მოკვდებო“²⁹.

ცნობილია, რომ თეიმურაზის ქალიშვილი, ზურაბის მეუღლე, უშლიდა ქმარს ამ ლაშქრობებს. ამის შესახებ ხალხმა კიდევაც გამოთქვა ერთ-ერთ ლექსში:

²⁵ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 7.

²⁶ პ. უ შ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, ტ. 1, თბ., 1964, გვ. 98.

²⁷ პ. უ შ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, ტ. 1, გვ. 103.

²⁸ იქვე, გვ. 104.

²⁹ იქვე.

რბოლი დაკრიფნა ზურაბმა გძელნი არაგვის გზანიო,
 ჩარგლის კარ დახვდა მამულეები, აყოლეს სისხლის კვალიო.
 ცოლი ეტყოდა ზურაბსა: „რად არ მოვილეს მკვდარიო“.

თუმცა, როცა ზურაბი საშინელი სიკვდილით მოკლა სიმაგრმა, მისი ქვრივისათვის ეს ძნელი ასატანი გახდა, რამაც გამოხატულება პოვა კიდევაც მხატვრულ სიტყვაში. ასევე აისახა ხალხურ ლექსში ზურაბის დედის გლოვა:

შენ გენაცვალოს დედაო, ზურაბ, თავშაულებარო,
 დაჭრილო და დაეწულო, ზედ წამალდაუღებარო,
 სიყმაწვილით სიბერემდინ შენ დღეში დაუღებარო³⁰.

ასე დაასრულა თავის სიცოცხლე ძლიერმა, მაგრამ საოცრად მერყევმა პიროვნებამ, რომელმაც თავისი უნარი და შესაძლებლობანი მისივე ხალხის სამტროდ გამოიყენა, ბევრ ვეჟაკს აუტირა დედა, ბევრი ქალი დააჭვრიდა, ბევრი ბავშვი დააობლა და სამაგიეროდ ხალხის ისეთი სიმულეილი დაიმსახურა, რომელმაც საუკუნეებს გაუძლო და მხატვრული სიტყვის საშუალებით დღემდე შემოინახა ამბავი ზეიადი ფეოდალის თავდასხმების შესახებ მშვიდობისმოყვარე მთიელებზე.

Н. Г. ДОЛИДЗЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ МОТИВЫ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ ГОРЦЕВ (цикл Зураба Эристави)

Резюме

Изучение историко-героического эпоса способствует лучшему пониманию прошлого нашей родины.

Цикл народных стихов о Зурабе Эристави сохранил нам сведения о тех боях, которые проводил он на земле свободных горцев.

В продолжение семи лет Зураб Эристави устраивал налеты на пшав-хевсуретской, мтиულетской и гудамакарской землях, похищал у горцев скот, уничтожал и сжигал их молельни, поработал людей, но не смог сломить их волю, не сумел покорить их и властвовать над ними. Народные стихи сохранили имена героев, которые боролись против жестокого феодала, рисковали жизнью и умирали за свободу своего маленького края.

На основе этих стихов мы постарались воспроизвести тот кровавый путь, который прошел Зураб Эристави, чтобы властвовать над свобододобивыми и гордыми горцами.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ზალი გულადანი

„ესოპის ცხოვრებისა“ და იბავების ძარბთული ვერსია და ძველი
სლავური გამოცემები

XVII—XVIII საუკუნეების რუსული მწერლობა იგავური ჟანრით მეტად მდიდარია. მაგრამ ისტორიულ-ფილოლოგიური თვალსაზრისით ეს ჟანრი ნაკლებად შესწავლილია. სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომელიც ეძღვნება იგავის ისტორიას, ესოპეს ძველსლავური თარგმანები მოხსენიებულიც კი არ არის¹. არაფერია ნათქვამი იგავურ ჟანრზე ასევე ძველი რუსული ლიტერატურის თეორიაში².

რუსულ ლიტერატურაში იგავური ჟანრი თავს იჩენს ძირითადად თარგმანებით. აღრეული თარგმანია «Притчи или баснословие Эзопа фригия» (1607 წ.), რომელიც თარგმნილია თეოდორე გოზვენსკის მიერ ბერძნული ენიდან³. პირველი თარგმანის გამოჩენა არ ნიშნავს იმას, რომ რუსულმა ლიტერატურამ პირდაპირ შეისისხლ ხორცა მისთვის უცხო იგავური ჟანრი, რომლით დაინტერესება რუსულ მწერლობაში აღრეც შეიმჩნეოდა. სხვა თუ არაფერი, ესოპეს იგავების კითხვა ორიგინალში სავალდებულო იყო დასავლეთ რუსეთის სასკოლო პროგრამების მიხედვით ჯერ კიდევ XVI ს-ში⁴. ესოპეს იგავების გარდა თ. გოზვენსკიმ სლავურად თარგმნა ბიზანტიელ მაქსიმე პლანუდას (1260—1310) მიერ შედგენილი ესოპეს ცხოვრება.

XVII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთში თავს იჩენს სხვა ხასიათისა და შედგენილობის იგავების ორი კრებული: 1674 წელს ანდრეი ვინიუსის თარგმანი «Зрелище жития человеческого» — იგავთა კრებული კომენტარებითა და მაგალითებით. თითქმის ამ კრებულის თანადროულად 1675 წელს ითარგმნება პეტრე კაშინსკის მიერ იგავების კიდევ 3 წიგნი: ესოპე, ბაბრია და აბსტემია. მისი ორიგინალი — კრაკოვსკის 1600 წლის გამოცემაა. კაშინსკიმ ფაბულიდან მხოლოდ 260 თარგმნა⁵.

ამ თარგმანებმა ხელი შეუწვეს ესოპეს პოპულარიზაციას რუსულ ლიტერატურულ წრეებში. ისინი დიდი ინტერესით იკითხებოდნენ და ვრცელდებოდნენ მაშინაც კი, როდესაც გამოჩნდა ესოპეს იგავების ახალი გამოცემები. XVII საუკუნეში შეინიშნება ესოპეს იგავების გალექსვის პირველი ცდები. არსებობს ესოპეს იგავების ბევრი გალექსილი გამოცემა.

განსაკუთრებული ინტერესი ესოპეს შემოქმედებისადმი გამოაჩვენა პეტრე

¹ Н. Л. Степанов, Русская басня XVIII — начала XIX в., Л., 1949 и Л., 1951; «Русская басня», М., 1966.

² Д. С. Лихачёв, Развитие русской литературы XI—XVII веков, «Эпохи и стили», Л., 1973.

³ Описание славяно-русских книг и типографий 1698—1725 годов П. Пекарского, СПб., 1862, гл. 280.

⁴ К. В. Харлампович, Западнорусские православные школы начала XVII века, Казань, 1898, гл. 417—423.

⁵ Р. Б. Тарковский, Старейший русский перевод басен Эзопа, 1975, Ленинград, гл. 7—15.

1712 წელს ესოპეს ივანებთან ერთად გამოდის წიგნი «Зрелище жития чело-веческого» (ტირაჟი 500 ეგზ.), რომლის არც ერთი ცალი არ არის შემორჩენილი¹² ხელნაწერის გარდა, საიდანაც მზადდებოდა ეს გამოცემა.

ესოპეს ივანებითა და მისი შემოქმედებით დაინტერესება რუსულ ლიტერატურულ წრეებში მხოლოდ პეტრეს დროით არ შემოიფარგლება. XVIII ს-ის რუსულ მწერლობაში არსებობს ესოპეს ივანების ბევრი გამოცემა. ზოგიერთ მათგანს ესოპეს ცხოვრების ტექსტიც ახლავს. მათი ჩამოთვლა და განხილვა შორს წავიყვანს, გამოვყოფთ მხოლოდ ერთს¹³. იგი ერთ-ერთი ქართული ხელნაწერის აღმწერლის მიერ ქართული ხელნაწერების წყაროდ არის მიჩნეული. მაგრამ არც ივანების რაოდენობა (188), თანმიმდევრობა და, მით უმე-ტეს, შინაარსი არ ასაბუთებს ამ მოსაზრებას. ცხოვრების ტექსტი საკმაოდ სრულია, სხვა XVIII ს-ის გამოცემებისაგან განსხვავებით, მაგრამ ქართულ ხელნაწერების მიხედვით ზოგიერთი ეპიზოდი აქაც არ არის დაცული.

პეტრესდროინდელი გამოცემებით ჩვენი განსაკუთრებული დაინტერესება გამოიწვია ჩვენმაც ვარაუდმა, რომ ესოპეს ცხოვრებისა და მისი ივანების ქართული ხელნაწერები მომდინარეობენ სწორედ პეტრესდროინდელი სლავური გამოცემებიდან, კერძოდ, 1700, 1712—1717 წლების კრებულებიდან.

ამ ვარაუდის დასამტკიცებლად მოგვყავს შემდეგი ფაქტები. პეტრესდროინდელი სამივე გამოცემა (1700, 1712—1717 წლებისა) და ე. ბააკაშვილის მიერ დასახელებული ამსტერდამელი ბერძნული გამოცემა ერთხვევა ქართულ ხელნაწერებს ივანების თანმიმდევრობით, რაოდენობითა და შინაარსით, ხოლო 1712—1717 წლების გამოცემები იშვიათი გამოჩაღისია, სადაც ასეთი თანმიმდევრობისა და შინაარსის ივანებს დართული აქვთ ესოპეს ცხოვრების ტექსტი. ამ გამოცემებისა და ჩვენს ხელნაწერებში დაცული «ცხოვრებანი» შესტად მისდევენ ერთმანეთს. 1712—1717 წლების გამოცემები იდენტურია, ხოლო 1700 წლის გამოცემა მათგან განსხვავდება ენობრივად. კრებულში მოთავსებულია ივანების ლათინური ტექსტი, რომელიც ახლავს ასევე ე. ბააკაშვილის მიერ დასახელებულ ამსტერდამულ ბერძნულ გამოცემას. ბერძნული და ლათინური ტექსტების ანალიზი აფიქრებინებს მკვლევარს, რომ ქართველი მთარგმნელი ზოგჯერ ლათინურ ტექსტსაც იყენებდა. ამ მოსაზრების საფუძველზე საჭირო გახდა 1700 წლის გამოცემის ენობრივი შესწავლა. კრებულის ტექსტზე დაკვირვების დროს თავი იჩინა თითქოსდა უმნიშვნელო დეტალმა. როგორც 1700 წლის გამოცემაში, ასევე ქართულ ხელნაწერებშიც ივანები განლაგებულია ანბანის მიხედვით. 1712—17 წლების გამოცემები ივანებს განალაგებს არა ანბანის, არამედ რომელიც ციფრების მიხედვით. ძნელია ასეთი უმნიშვნელო ფაქტი დაასაბუთო ქართული ხელნაწერების უშუალოდ 1700 წლის გამოცემიდან მომდინარეობა. მით უმეტეს, რომ 1700-სა და 1712—1717 წლების გამოცემებს შორის ენობრივი სხვაობა ისეთი ხასიათისა არ არის, რომ დედნის ქართულ მთარგმნთან შედარებისას აზრი მთარგმანის პირველი გამოცემიდან მომდინარეობის შესახებ უფრო დამაჯერებელი გახდეს. მაგალითად, პირველი გამოცემის მიხედვით პირველი ივანის სიტყვა плот მეორე გამოცემაში შეცვლილია სიტყვით ограда; ასევე სიტყვა пошатнувшись—покользящимся-თი; მეორე ივანის სიტყვა на руки—в лапу-თი, მესამეში сука — псица-თი, მეოთხეში старый человек — старик-თი. ასეთი ცვლილებე-

¹² П. Ф. Симсон. Затерянное Петровское издание притчей Эзоповых, Владимир, 1908, გვ. 5.

¹³ Эзоповы басни с иравоучением и примечанием Лепранжа, СПб., 1747.

ბიათითქმის ყველა იგავში. პირიქით, ამ გამოცემების ერთმანეთთან შედარება ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომ მეორე გამოცემა არის ენობრივად უფრო სრულყოფილი და გასწორებულია პირველი გამოცემის შედარებით უფრო სუსტად გამართული ფრაზები.

ეფიქრობთ, რომ მთარგმნელი სამივე გამოცემას ვარჯად იცნობს და, შესაძლებელია, თარგმნისას სამივეს იყენებს, ანიჭებს რა უპირატესობას ენობრივად გასწორებულ მე-2 ან მე-3 გამოცემებს (იგულისხმება, რომ იყენებს ერთ-ერთს ამ ორიდან, რამდენადაც ორივე კრებული სიტყვასიტყვით იმეორებს ერთმანეთს).

აღნიშნულ გამოცემებთან ქართული ხელნაწერების შედარებამ გვიჩვენა, რომ ქართული ტექსტი სლავურს ზუსტად მიჰყვება. აღნიშნება უმნიშვნელო სხვაობანი, რომლებიც აიხსნება მთარგმნელის მცდელობით, რომ თარგმანი მაქსიმალურად მიესადაგებინა ქართული ენის ბუნებისათვის.

გ. ბაკაშვილი ბერძნული ტექსტის ქართულთან შედარებისას რამდენიმე განსხვავებულ ადგილზე ამახვილებს ყურადღებას. აქედან ზოგიერთი განსხვავება სლავურ ტექსტზეც ვრცელდება. უმეტესობა კი სლავურ გამოცემებთან შედარებისას იხსნება. ჩამოთვლილ რამდენიმე მაგალითს:

მეორე იგავში „მელისათვისე“ მკვლევარმა გამოყო ფრაზა „აილიო იგი ფერხითა თვისითა“ და აღნიშნა: „უნდა შევნიშნოთ, რომ ესოპეს არაკების ჩვენთვის ცნობილი ყველა ბერძნულ გამოცემასა და ხელნაწერში სახელდობრ „ხელი“ სწერია“¹⁴. 1700 წლის ამსტერდამული გამოცემა ამ მხრივ გამონაკლისს არ წარმოადგენს, მაგრამ 1712—1717 წლების კრებულში на руки შეცვლილიа в лапы-ти, რომელიც ქართულ მთარგმნელს შესაძლებელია „ფერხითა“-თი ეთარგმნა.

ამავე იგავის ქართულ ხელნაწერში არის ფრაზა „და პოვა მუნ საფრთხობი რამე მსგავსი თავისა და პირისა კაცოსას“. ბერძნულიდან უფრო ზუსტი თარგმანი უნდა ყოფილიყო „პოვა თავი საფრთხობელისა“. ავტორი ამ უზუსტობას ხსნის იმით, რომ მთარგმნელი სარგებლობდა ამსტერდამული ბერძნული გამოცემით, რომელშიც ამ არაეს ახლავს სურათი, სადაც საფრთხობი აღამიანის „პირისა და თავის“ სახითაა წარმოდგენილი¹⁵. სლავურ გამოცემაში ეს ფრაზა სრულად არის მოცემული — «страшила в подобни лица и главы человеческия». როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში სლავური და ქართული ტექსტები უფრო ზუსტად მიჰყვება ერთმანეთს.

მე-3 იგავში „ღორისა და ძაღლისა“ მკვლევარი გამოყოფს ფრაზას „...ეგრეცა მოიხსენე შენ, რამეთუ...“, რომელსაც შეესაბამება ბერძნულში *επι: ει: ...*, *επι: ნიშნავს ბრძანებას „იციოდ!“*, და არა „მოიხსენიე“-ს („გახსოვდეს“), სლავურში კი მოცემულია — «однако памятьи себе, что...». აქაც ქართულ-სლავური ერთმანეთს უკეთესად შეესატყვისება.

ამავე იგავში („არ არის უნაყოფიერესი ჩემსა ქვეყანასა ზედა“). „უნაყოფიერესის“ ნაცვლად ბერძნულში მოცემულია „დამზადებელი“ „ადვილად მშობელი“, სლავურში კი ПЛОДОВИТА.

მე-16 იგავში „ლომსა და დათვისთვის“ საყურადღებოა მორალი. ბერძნული გამოცემის მიხედვით ვკაქეს — „ერთნი შრომობენ, მეორენი სარგებლობას

¹⁴ გ. ბაკაშვილი, ესოპეს იგავები და მისი პირველი ქართული თარგმანი, 1954 (ლიტერატურა დატულია თსუ სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში), გვ. 131.

¹⁵ იქვე, გვ. 132.

ღებულობენ, მდიდრდებიან“, ქართულში კი „რომელნიმე ესრეთ უგუნურად მოიპოებენ“, ხოლო სლავურში «которые тружуются, ании труды их, не трудящиеся приобретают». ქართული ხელნაწერის მორალი არც სლავურს მიყვება ზუსტად, მაგრამ ბერძნულთან შედარებით სლავურთან უფრო მეტ საერთოს ამჟღავნებს. ასევე, მე-13 იგავის „კაცისა მისთვის, რომელმანცა იყიდა შავი არაბი“ მორალი მისდევს სლავურ გამოცემას და საკმაოდ განსხვავებულია ბერძნულისაგან.

მე-10 იგავის „კატისა და თაგვათვის“ მორალი ბერძნულში უფრო კონკრეტულად არის წარმოდგენილი. ქართულში და სლავურში გავრცობილია და ერთმანეთის მსგავსიც.

ასევე 21-ე იგავში „ცხენისა და ჯორისა“ მოცემულია ფრაზა „აღმისუბუქე მე ტვირთისა ამის ჩემისაგან და წარიღე რამე“... ვ. ბააკაშვილი მიუთითებს, რომ „და წარიღე რამე“ ბერძნულ ტექსტში არ არის და ქართველი მთარგმნელისაგან არის დამატებული ხელნაწერში. სლავურ გამოცემებში ეს სიტყვა დაცულია, მაგრამ არ არის სიტყვა „აღმისუბუქე“-ს შესატყვისი. ხსენებული ფრაზა სლავურში მთლიანად ერთი წინადადებით არის გადმოცემული «понеси что-либо от бремени моего». ამდაგვარი განსხვავებების ახსნა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შესაძლებელია იმით, რომ ითარგმნებოდა კრებული ოსტატობით. ქართული ენის ცოდნითა და სურვილით, რომ თარგმანი ქართული ენის ბუნებისათვის შესაფერისი ყოფილიყო, თარგმანი იმდენად მაღალ დონეზე წარმოებდა, რომ კრებულში არსად არ იგრძნობა არც ბერძნულის (ვ. ბააკაშვილის მოსაზრების სასარგებლოდ) და არც რუსულის გავლენა, და გათვალისწინებულია ქართული ენის სპეციაფიკა.

ჩამოთვლილი მაგალითების მიხედვით ბერძნულ-ქართული ტექსტების ერთმანეთთან შედარებისას გამოვლენილი განსხვავებების უმრავლესობა სლავურ გამოცემებთან შედარების დროს უფრო კარგ შესატყვისს პოულობს. ასევე, სლავურ-ქართული ტექსტებიდან ისეთი მრავალი პარალელური ნიმუშის მითითება შეიძლება, რომლებიც დაადასტურებენ მათ მსგავსებას.

საკმარისია განვიხილოთ რამდენიმე იგავი და ცხოვრების ტექსტების ზოგიერთი მონაკვეთი შევუდაროთ ერთმანეთს, რომ ნათელი გახდება ქართული და სლავური ტექსტების მსგავსება. „ცხოვრების“ ტექსტი არსად არ იწყება ისე, როგორც ხსენებულ გამოცემებში:

სიზუსტე დაცულია თითქმის ყველა ეპიზოდის თარგმნისას, გათვალისწინებულია წერილობრივიც კი. მაგალითად, სლავური „ცხოვრების“ ტექსტში გვერდის ბოლო სიტყვა მეორე ვეგარდზე კვლავ მეორედება. ასევე ძველ ქართულ ხელნაწერებშიც. სლავურ ტექსტში ფრჩხილებში ჩასმული ფრაზები (რომლებიც სხვა გამოცემებში არ გვხვდება) ქართულ ხელნაწერებშიც ასევეა მოცემული. მაგალითად, «Во един убо от дней послал его господин его на село пахати со другим рабом (понеже не был приличен на домашнюю службу) — ქართულ ხელნაწერებში ასეა თარგმნილი: „ერთსა რომელსამე დღესა წარავლინა იგი უფალმან მისმან ხენად ავარაკსა თვისსა სხვათა მონათა თანა (ერთთაგან არ იყო იგი სახლსა შინა მსახურებისა ღირს). «О как спал: я сладко, но и сон видел добрый, и се ныне говорю безпрепоино и начат выговаривать: вольты, осел, соха и прочая» — სხვა სლავურ გამოცემებში განსხვავებული სახითაა წარმოდგენილი, ქართულ ხელნაწერებში კი მისი ზუსტა შესატყვისია მოცემული: „ეჲა, ვითარ მეძინა მე ტკბილად და ვითარ ჩვენებეცა კეთილი ვიხილე და აწესე რა ვიტყვი ენადაუყოვნებ-

ლად და დაიწყო წარმოთქმად სახელისა ხართა, და ჯორთა, და სახნისათასა, და სხვათასა ყოველთა“.

ზუსტი თარგმნის საუკეთესო ნიმუშებია იგავების შემდეგი ადგილები: «...УВЫ мне, я помощи ради к тебе прибегла, а ты злее меня принял.»— „ვთქვამდა, რამეთუ, შეწევნისათვის შემოგავედრე და შენ უძვირესი ბოროტი შემამთხვევე მე“ „...

«и, тако курица утыла и нешнися перестала...»— „ეგრეთ უზომოდ გასუქდა ქათამი იგი, რომელ დაღდა კვერცხისა დებისაგან“.

«...разумных людей, которые искусивше лукавых злобы, никогда им не верят и не даются им в обман»— „...გონიერთა კაცთათვის, რომელნიცა გამოცდილ არიან ეშმაკთა კაცთა სიბოროტისაგან და არღარა ოდენ მიენდობიან და მოტყუვდებიან მათ მიერ“.

«...которые разумных людей не слушали и погибли от безумия своего...»— „...რომელნიცა გონიერთა კაცთა არ უსმენენ და უგუნურებითა თვისითა წარწყმდებიან და ა. შ. ასეთი ფრაზების ჩამოთვლა უსასრულოდ შეიძლება. მაგრამ, ჩამოთვლილი ფრაზებით იგავების მსგავსებაზე სრული წარმოდგენა მაინც არ იქმნება. ტექსტებს შორის მსგავსება განსაკუთრებით კარგად ჩანს ქართული ხელნაწერების ნებისმიერი იგავის სლავურთან მთლიანად შედარების დროს. მაგალითად: მე-13 იგავი:

«Некни человек арапа купил, и чаял, что он лености ради толь черн был, и привел его в дом, нача всякими промыслы его мыть, обаче белым его сотворити никакими мерами не возможе. точно от труда изнеможе.

Прилог: притча знаменует яко природа природую от начала даже до конца остается».

„კაცმან ვინმე მოიყიდა არაბი ერთი შავი და ჰგონებდა მისთვის, რათამცა მცონარებითა მით ჰირის უბანელობისათა იყოს იგი ეგრეთ შავი და მიიყვანა იგი სახლსა შინა თვისსა და დაუწყო მას გულსმოდგინედ ბანა ყოველ საბანელთა, არამედ ვერ შეუძლო რომლითამე საქმითა განსებტაკება მისი და თავსა თვისსა ეგვეითარი შრომა შეამთხვევა.“

თარგმანი: აცხადებს ვითარმედ, ბუნებით მოდგამი თვისი დასაბამითაგან დასასრულამდე არა რას განეშორების.“

ამ იგავის, ისე როგორც ყველა დანარჩენის, დაპირისპირებამ გვიჩვენა, რომ ტექსტები, მართალია, ზუსტად მისდევენ ერთმანეთს, მაგრამ შეინიშნება უმნიშვნელო გადახვევანიც. მაგ., „პირის უბანელობისათა“ აქ თითქოს სრულიად ზედმეტია. მაგრამ ასეთი უმეტკიენულო გადახვევები ტექსტს ღირსებას არ აკლებენ და მთარგმნელის ლალ ფანტაზიაზე მიუთითებენ.

ასე რომ, ესაოებს როგორც იგავების, ასევე „ცხოვრების“ ქართული ტექსტების შედარებამ სლავურთან მივეციყანა დასკვნამდე, რომ ქართული ხელნაწერები და სლავური გამოცემები მსგავსია. ტექსტები ერთმანეთს ზუსტად მისდევენ. მართალია შეინიშნება მცირეოდენი განსხვავებანი, მაგრამ ისინი აიხსნება მთარგმნელის მიერ ქართული ენის თავისებურებების გათვალისწინებით. ამიტომაც სავსებით დასაშვებია ვიფიქროთ, რომ ქართული ტექსტი თარგმნილია ზემოხსენებული სლავური გამოცემიდან.

Л. И. ГУЛЕДАНИ

ГРУЗИНСКАЯ ВЕРСИЯ ЖИЗНЕОПИСАНИЯ ЭСОПА И ПРИТЧЕЙ И СТАРОСЛАВЯНСКИЕ ИЗДАНИЯ

Резюме

История басни петровской России содержательна, даже богата, но в историко-филологическом внимании басне XVII—XVIII в. не повезло. Суждения о переводах Эсопа мало в чем выходят за рамки библиографических справок. В распространении русских переводов Эсопа особенно постарался Петр I. При нем появилось несколько печатных изданий басен, в том числе сборники 1700, 1712 и 1717 годов, которые, по нашему мнению, являются литературными источниками грузинских рукописей. Последние схожи со старославянскими изданиями, за исключением некоторых незначительных изменений, которые можно объяснить стремлением переводчика учитывать особенности грузинского языка.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად.
გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინ-
სტიტუტის სემიტოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტმა კ. წერეთელმა

თეზის კეზილავა

სპარსული პროზის საწყისები

სპარსული მხატვრული პროზა წარმოიშვა და განვითარდა როგორც მდიდარი ტრადიციების მქონე ირანის სიტყუაჯაზმული მწერლობის ისტორიულ განვითარებით გაპირობებული კანონზომიერი მოვლენა.

სპარსული ლიტერატურის, კერძოდ მხატვრული პროზის, ჩამოყალიბებისა და განვითარების პროცესებთან დაკავშირებული პრობლემების განხილვისას დაკვირვების საგნად უნდა იქცეს პროზის ტრადიციები სპარსულ ლიტერატურაში, მისი თავისებურებანი.

თანამედროვე ირანის სიტყუაჯაზმული მწერლობის კლასიკურ სპარსულ ლიტერატურასთან მიმართებაში შესწავლა საშუალებას იძლევა ჩავწვდეთ ისტორიულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობის კანონზომიერებას.

სპარსული ლიტერატურის, კერძოდ მხატვრული პროზის, ფორმირება ხდება მისი შინაგანი კანონების განვითარების საფუძველზე, მაგრამ იგი გვერდს ვერ აუვლის თავის წინამორბედ სპარსულ მთხრობელების მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებს, წინა თაობათა კონკრეტულ გამოცდილებას.

ლიტერატურის განვითარების პროცესის სწორად გაგებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ამ აქტუალურ პრობლემას.

დღეს ირანში სიტყუაჯაზმული მწერლობის მაღალგანვითარებულ სახეობად მხატვრული პროზა გვევლინება და არა პოეზია, თუმცა ირანს პოეზიის საუფლოს უწოდებენ.

საუკუნეების მანძილზე პოეზიასთან შედარებით პროზა ნაკლები პოპულარობით სარგებლობდა და შესაბამისად შეითხველიც ცოტა ჰყავდა. ზოგჯერ საქმე იქამდე მიდიოდა, რომ პროზის კანონგარეშე გამოცხადებასაც კი ცდილობდნენ და „ადიბად“, ე. ი. ლიტერატორად, ის იწოდებოდა, ვინც შეძლებდა თავის ნააზრევს ლექსად გაწყობას (1).

სხვადასხვა ისტორიული მოვლენისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების თავისებური პირობებით უნდა აიხსნას პოეზიისა და პროზის ურთიერთმიმართების საკითხები სპარსულ ლიტერატურაში. შეუვალი იყო სპარსული ლექსის პოზიციები. მეოცე საუკუნემდე მხატვრული პროზა მხარს ვერ უსწორებდა სპარსულ პოეზიას, რომელმაც სრულქმნილების მწვერვალებს მიაღწია IX—XV საუკუნეებში.

შუა საუკუნეების ირანმა არაერთი ხელთუქმნელი ძეგლით დაამშვენა მსოფლიო ლიტერატურის საგანძური.

მდიდარი, თვითმყოფადი ცივილიზაციისა და კულტურის მქონე ირანელ ხალხს ისლამის წინაპერიოდში მრავალსაუკუნოვანი კულტურული ცხოვრების ტრადიციები გააჩნდა, რამაც, რასაკვირველია, გააფართოვა მისი შემოქმედებით შესაძლებლობათა სამოქმედო ასპარეზი. ადრეულ მუსლიმანურ და წინარე ეპოქაში სპარსული ლიტერატურული ტრადიციის პრობლემა გაშუქებულია ირანის კულტურის ისტორიისადმი მიძღვნილ კ. ინოსტრანცევის წასა-

ნიდურ ეტიუდებში (2). ისლამმა შეზღუდა ხელოვნების ისეთი მნიშვნელოვანი დარგები, როგორცაა: მუსიკა, ცეკვა, და ქანდაკება. არცთუ ისე იშვიათად კრძალავდა კიდევ მათ გამოყენებას. ხელოვნების მოყვარული ირანელები, რომლებიც ოდითგანვე დაწინაურებულ იყვნენ მოღვაწეობის ამ სფეროში, იძულებული შეიქმნენ თავიანთი შემოქმედებითი ნიჭი და ნატიფი გემოვნება წარემართათ იმ მიმართულებით, რაც ნებადართული იყო, კერძოდ პოეზიაში [3].

ამ გარემოებით უნდა აიხსნას ირანელების განსაკუთრებული ყურადღება პოეზიისადმი და სპარსული ლექსის საარაკო აღზევება. მხატვრული პროზა პოეზიას საგრძნობლად ჩამორჩებოდა, იგი უკანა პლანზე იყო გადასული. შემდგომ ვითარება შეიცვალა. თვისებრივად ახალი ეტაპი სპარსული ლიტერატურის განვითარებაში დაიწყო მე-19 საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედიდან, არსებითად მე-20 საუკუნის დასაწყისიდან, როცა სპარსულ ლიტერატურაში გზა გაუხსნა კრიტიკულ რეალიზმს.

მეოცე საუკუნიდან ძალთა თანაფარდობა სპარსულ მწერლობაში მხატვრული პროზის სასარგებლოდ ვითარდება, პოეზიის მოქმედების ასპარეზი თანათან ეიწროვებოდა. შემუშავდა ლექსის ახალი ფორმები, კერძოდ მხედველობაში გვაქვს თეთრი ლექსი, „შერე ნოუ“ (ახალი ლექსი) და სხვა.

ორმოციანი წლებიდან მოყოლებული წამყვან როლს ირანის მხატვრულ ლიტერატურაში პროზა ასრულებს, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ეს პროცესი ოციანი წლებიდან იღებს დასაბამს. უკანასკნელ ხანებში ირანის მწერლობაში საუკეთესო ძალების შემომატება სწორედ პროზაში ხდება. ირანელი მწერლები ცდილობენ თქვან თავისი ახალი სიტყვა თანამედროვე ლიტერატურის ისეთ ქანრებში, როგორცაა: ნოველა, მოთხრობა, რომანი, დრამა. ეს, რასაკვირველია, მისასაღებელი ამბავია და იმაზე მიუთითებს, რომ თანამედროვე სპარსული ლიტერატურა ცდილობს ფეხი აუწყოს მსოფლიო მწერლობაში მიმდინარე პროცესებს. ხელოვნების ახალი დარგები პოეზიას ავიწროებენ. თვით ირანელი ლიტერატურათმცოდნეების (საიდ ნაფისი (3), რეზა ბარაჰანი (4)), აღიარებით, ირანიც მსოფლიოს სხვა ქვეყნებთან ერთად ამ მაგისტრალურ ხაზს მიჰყვება, რადგან ეს კულტურის ბუნებრივი განვითარებაა. შეუქცევადი პროცესია და არავითარ ძალას აღარ ხელეწიფება ამ აღმასვლის შეჩერება. რასაკვირველია, ეს როდი ნიშნავს, რომ პროზას შეუძლია პოეზიის შეცვლა, მაგრამ მასაც სჭირდება ადგილი „მზის ქვეშ“ და თანამედროვე ირანის სიტყვაკაზმულ მწერლობაში პროზამ ფართოდ გაშალა მხრები.

პროზას ცხოვრების მასშტაბურად ასახვის, ადამიანის სულიერი სიღრმეების ჩვენების დიდი შესაძლებლობები გააჩნია. ეს არის ერთ-ერთი ფაქტორი, რომელმაც განაპირობა პროზის ხვედრითი წონის ზრდა სპარსულ ლიტერატურაში. განსაკუთრებული გულისყურით უნდა იქნეს გათვალისწინებული ის გარემოება, რომ მეოცე საუკუნიდან მოყოლებული არსებითი ძვრები ხდება ირანის სოციალ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. კაპიტალიზმის მომძლავრებამ, 1905—1911წლების რევოლუციურმა მოვლენებმა, ხოლო უფრო მოგვიანებით, ოციანი წლებში, დიდი ოქტომბრის რევოლუციის შედეგად აზვირთებულმა ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობის ძძლავრმა ტალღამ, რომელმაც მთელ აღმოსავლეთზე და მათ შორის ირანზეც გა-

დაიარა, ღრმა კვალი გაავლო ირანის სინამდვილეში, სახე უცვალა ქვეყნის საზოგადოებრივ და კულტურულ ცხოვრებასაც.

ხალხთა ფართო მასების პოლიტიკური აქტიურობის ზრდამ, ეროვნული და საზოგადოებრივი თვითშეგნების გამოღვიძებამ განვითარების ახალი გზა გაუხსნა სპარსულ მწერლობას. არსებულმა სინამდვილემ, თვით ცხოვრებამ დღის წესრიგში დააყენა გამოსახვის ისეთი საშუალებების შექმნის საჭიროება, რომ უფრო ოპერატიულად მომხდარიყო საზოგადოებრივ ცხოვრებაში შემოჭრილი ახალი ეპოქის გამომხატველი მოწინავე, პროგრესული აზრების, იდეების ხორცშესხმა. ფართო გასაქანი მიეცა სპარსულ ლიტერატურაში ახალი ჟანრების, სახელდობრ, დრამის, მოთხრობის, რომანის, განვითარების საქმეს. განსაკუთრებული პოპულარობა მოიპოვა ყველაზე უფრო მობილურმა და ოპერატიულმა ჟანრმა—ნოველამ. სწორედ მოთხრობამ აქცია პირველად თავისი ასახვის სფეროდ სოციალური სინამდვილის რეალისტური აღქმა. ყოველივე ამან შემდგომ განვითარება ჰპოვა უფრო ფართო ტილოში რომანში.

სპარსულ მწერლობაში ნოველს, მოთხრობა, რომანი როგორც სრულფასოვანი ჟანრები, ე. ი. იმ გაგებით, როგორც დღესდღეობით გვესმის, თავის არსებობას მეოცე საუკუნიდან იწყებს. აღნიშნული ჟანრების ჩამოყალიბება ხდება ირანის თანამედროვე ლიტერატურაში, მაგრამ ისინი ცარიელ ადგილზე არ შექმნილან. მათი სათავე იმ მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაშია საძიებელი, რომლებიც მათ წინაპრებმა დაუტოვეს. განსაკუთრებული გულსაყურით უნდა იქნეს შესწავლილი ის ისტორიული ტრადიციები, რომელიც გააჩნია თანამედროვე სპარსულ მხატვრულ პროზას, რა მიზართებაშია იგი კლასიკურ ლიტერატურულ მემკვიდრეობასთან.

ნებისმიერი ლიტერატურული მოვლენა მშობლიურ ნიადაგზეა დამკვიდრებული და აღმოცენებული. მის მასაზრდოებელ წყაროს უპირველეს ყოვლისა ეროვნული ტრადიციები წარმოადგენს.

ჩვენ ვერ დავეთანხმებით ირანის ინტელიგენციის იმ წარმომადგენლებს, რომლებიც აშკარად გამოხატავენ თავიანთ უარყოფით დამოკიდებულებას ლიტერატურული მემკვიდრეობისა და მისი ტრადიციებისადმი. ჩვენ მხედველობაში გვყავს ცნობილი ირანელი სწავლული აჰმად ქასრაფი თაბრიზი, ავტორი ფუძემდებელი ნაშრომებისა ირანის ისტორიასა და ფილოლოგიაში (5).

აჰმად ქასრაფი თაბრიზი და მისი მომხრეები იჰამდისაც კი მივიდნენ, რომ მოითხოვენ კლასიკური სპარსული ლიტერატურის აკრძალვას.

ჩვენი თანადროულობის დღევანდელი მოთხოვნები განსხვავდებიან იმისაგან, რაც გააჩნდა კლასიკურ ლიტერატურას იმ დროს, როცა მან განვითარების უმაღლეს მწვერვალს მიაღწია, და განა ეს ნიშნავს, რომ მის ლიტერატურული მემკვიდრეობის საზოგადოებრივ შინაარსს, მის ესთეტიკურ ღირებულებას ყავლი გაუვიდა?

ამ დროს საჭიროა გავიხსენოთ ე. ი. ლენინის გამონათქვამი პროლეტარული კულტურის შესახებ, სახელდობრ: „პროლეტარული კულტურა უნდა იქცეს კანონზომიერ განვითარებად იმ ცოდნათა მარაგისა, რომელიც მან გამოიმუშავა კაპიტალისტური მემამულური, ჩინონეკური საზოგადოებების ჩაგვრის ქვეშ“ (6). ეს დებულება შეიძლება მივესადავოთ სპარსულ კლასიკურ ლიტერატურული მემკვიდრეობის განხილვასაც. ლიტერატურული მემ-

კვიდრობა საჭიროებს სათუთ, ფაქიზ დამოკიდებულებას. ტრადიციებს ბრმად კი არ უნდა მისდევდეთ, არამედ მათი ათვისებისას მეტი სიფრთხილე, შემოქმედებითი დამოკიდებულება საჭირო. ეს, რასაკვირველია, არ გამოირიცხავს კრიტიკულ დამოკიდებულებას მისადმი, მაგრამ არც ზომიერებისა და ტაქტის გრძნობა უნდა დაღატობდეს კაცს. როცა ვაფასებთ ლიტერატურულ მემკვიდრეობის პოზიტიურ მხარეებს, ეს, რა თქმა უნდა, საჭიროა მოხდეს დღევანდელობის თვალსაზრისით.

სპარსული პროზა თავის ადრეულ ეტაპებზე წარმოდგენილი იყო იუმორესკით, ყოფითი ანეკდოტით, მოთხრობით. ძველ ირანულ ლიტერატურაში პროზა წარმოდგენილია მოთხრობით, რომლის მასაზრდოებელი წყაროებია ზეპირი ტრადიციები და მატრიანების ადრეული წერილობითი ნიმუშები. პროზაულ ქმნილებებს შემდგომ თავის მხრივ იყენებდნენ ისტორიული ქრონიკების და კრებულების შედგენისას, ამიტომაც მათი ცალკეული ნაწილები ატარებენ ისტორიული ბელეტრისტიკის ხასიათს.

ეპიკური პროზა წარმოიშვა იმ მასალის საფუძველზე, რომელსაც იძლეოდნენ მითები, ლეგენდები და თვით ისტორია.

პროზაული ნაწარმოებების ცენტრშია მითოლოგიური, ლეგენდარული ან ისტორიული გმირი და სწორედ მის გარშემო ხდება ზემოჩამოთვლილი ნაწილების დაჯგუფება და შერწყმა (7).

სპარსული პროზაული თხზულებები წარმოდგენილია როგორც რელიგიური, ასევე საერო ხასიათის ნაწარმოებებით. ძნელია მათი გამოჯენა შუა საუკუნეების გარიჟრაჟზე და განსაკუთრებით სასანიდურ ირანში. ისინი პირობითად შეიძლება ორ ჯგუფში გავაერთიანოთ, სახელდობრ:

I ჯგუფი—საერო ხასიათის ნაწარმოებები, რომლებიც იყენებენ მითოლოგიურ და ისტორიულ სიუჟეტებს.

II ჯგუფი—რელიგიური ხასიათის ნაწარმოებები, რომელთა გმირებად ზორასტრიზმისა და შანიქველობისათვის მებრძოლი გვევლინებიან.

ზორასტრიული სასულიერო წოდება ყოველმხრივ ცდილობდა ძველი სიტყვიერების ტრადიციების შენარჩუნებას. მათ წრეში იქმნება მთელი რიგი თხზულებები საშუალო სპარსულ ენაზე, სახელდობრ, წიგნი მანის ცხოვრების შესახებ. სამწუხაროდ ჩვენამდე ფალაურ ენაზე დაწერილი ამ ნაწარმოების მხოლოდ ცალკეულმა მცირე ფრაგმენტებმა მოაღწია. ვადმოკეპულია ამ ისტორიული პიროვნების ცხოვრების ამბავი, არც ისე იშვიათად ლეგენდარული ამბებიცაა თხრობის ქსოვილში ჩართული. განსაკუთრებით ყურადსაღებია „წიგნი ღვთისმშობლისა ვირაპისა“ („არტაი ვირაპ ნამაქ“), რომელიც ეკუთვნის უცნობი ღვთისმეტყველის კალამს. უანრობრივად იგი ჩამოკავს შუა საუკუნეებში დასავლეთ ევროპაში გავრცელებულ ნაწარმოებებს, რომლებიც „იმ ქვეყანაში მოგზაურობის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ სახის ესხატოლოგიური ნაწარმოებები არაბებთანაც გვხვდება. ნაწარმოებში მოქმედება იწლება ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ირანის დაპყრობის შემდგომ პერიოდში. ხალხმა დაკარგა რწმენა, იმატა ცდომილებამ, ბოროტებამ. ქურუმთა თავყრილობამ გადაწყვიტა მიაღვინოს თავის დესპანი ზეცას, რათა მან ჩამოიტანოს ღვთისმშობლისათვის მცნებები. არჩევანი წილად ხვდა ღვთისმშობლისათვის შორის ვირაპს. მას აძლევენ ნარკოტიკულ საშუალებას, აძინებენ და მისი სული იმ ქვეყანაში მიემგზავრება, რათა ნახოს, თუ როგორია საიქიოში სიკეთისა

და ბოროტების საზღაური. განსაკუთრებული გულმოდგინებით არის აღსრულებული ნაწარმოებში, თუ როგორ სჯიან ცოდვილებს ჯოჯოხეთში და ყოველი ცოდვისა და მისი ანგარიშგებისადმი სპეციალური თავია მიძღვნილი. როცა ვირაბის სული დაუბრუნდა სხეულს, უხმო გადაშწერს და უბრძანა, ჩაენიშნა იმქვეყნური შთაბეჭდილებები. ადვილი შესამჩნევია სიუჟეტური მსგავსება აღნიშნული სპარსული თხზულებისა დანტე ალიგიერის „ღვთაებრივ კომედიასთან“. მხატვრობის თვალსაზრისით იგი ჩამოუვარდება იტალიელი გენიოსის ქმნილებას, მაგრამ აშკარაა ირანელი მოხრობელის გამოცდილების ზრდა. ირანელი ავტორი მარჯვედ და მოხერხებულად აწვდის მათ მეთოხვევს. თუმცა რელიგიური ლიტერატურისათვის, ამ შემთხვევაში ზოროასტრიზმისათვის, დამახასიათებელი სიმშრალე და მეთოდურობა ვერც ამ ნაწარმოებმა აცილა თავიდან. „წიგნი ღვთისმშობლისა ვირაბისა“ იძლევა უმდიდრეს მასალას ზოროასტრიზმის ფსიქოლოგიის შესასწავლად.

სამყაროს წარმომავალზე მოთხრობილი წიგნში „ბუნდაბიშნ“ (თავდაპირველი ქმნილება). ეს სახელწოდება ნაწარმოებმა მიიღო იმასთან დაკავშირებით, რომ მასში აღწერილია სამყაროს თავდაპირველი მდგომარეობა. ეს ენციკლოპედიური სახის ტრადიციული რელიგიური მოთხრობების კრებულია. მასში გვხვდება ეთნოგრაფიული შენიშვნები, ცნობები კოსმოგონიის, ესხატოლოგიის, კოსმოგრაფიის და ბუნებისმეტყველებიდან, რომელთაც უმეტეს წილად საფუძვლად უდევს ლეგენდები და მითები. ისინი ჩვენამდე მოღწეული ავესტის ტექსტმა არ შემოინახა (8), ამდენად გასაგებია რა მნიშვნელობა ენიჭება მათ სპარსული ეპოსის, სახელდობრ ძველი საგმირო თქმულებების შესწავლისას.

ირანული საერო მწერლობა წარმოდგენილია ისტორიული მოთხრობებით, რომლებშიც მოცემულია მეფეთა ლიტერატურული დახასიათება. ასეთ ნაწარმოებებს შორის შეიძლება დავასახელოთ „შატრანჯ ნამე“ („წიგნი ჰადრაკის შესახებ“). მასში ვაღმოცემულია ირანში ჰადრაკის გაჩენის ამბავი. ინდოეთის მეფემ დევასარმა გაუგზავნა ირანის შაჰს ხოსროვ ანუ შირვანს ჰადრაკი და შეუთვალა, ამოეცნო ამ თამაშის არსი. ბრძენმა ვეზირმა ბოზორგმიპრმა შაჰის დავალებით ამოხსნა ეს ამოცანა და თავის მხრივ გამოიგონა ახალი თამაში — ნარდი. ამ ნაწარმოებში ისტორიული სინამდვილისა და ლეგენდის ელემენტები ისეა ერთმანეთზე გადაჯაჭვული, რომ ძნელია მათი ერთმანეთისაგან გამოჯვანება.

ჩვენამდე მოღწეული ირანული საერო მწერლობის მნიშვნელოვანი ძეგლია „არდამირ ჰაჰაკის ძის საქმეთა წიგნი“ („ქარ ნამეი არდამირე ჰაჰაკან“). ფალაურ ენაზე შექმნილი ეს მცირე მოცულობის რომანი მიეძღვნა სასანულთა დინასტიის ფუძემდებლის არდამირ პირველი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერას. სასანიდების ეპოქაში ისტორიულ სიტუაციაზე მწერლობას ფართო გასავალი ჰქონდა. ამ დროის ნარატიულ ლიტერატურულ ძეგლებს შორის ყურადღებას იპყრობს ზემოდასახელებული რომანი, რომლითაც შეგვიძლია წარმოდგენა ვიქონიით იმდროინდელ შეხედულებებზე, წეს-ჩვეულებებზე. ავტორის ვინაობა კვლავ კითხვის ნიშნის ქვეშაა, ხოლო, რაც შეეხება მისი დაწერის თარიღს, ამის შესახებაც ცნობები არ მოგვემოგვება. ამის გასარკვევად თვით ტექსტის მონაცემები უნდა იქნეს გათვალისწინებული. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იგი დაწერილია VI—VII საუკუნეების მიჯნაზე. დაახლოებით 600 წელს (9).

საშუალო სპარსული თხზულება „არდაშირ პაპაკის ძის საქმეთა წიგნი“ იზიდავს მკითხველს მარტივი, სადა ენითა და სტილით. ნაწარმოებების მხატვრული ღირსებები მიგვანიშნებს ირანელი მწერლების მზარდ ოსტატობაზე და ალბათ ამით უნდა აიხსნას, რომ ამ რომანმა შეუწყო ხელი სიტყვაჯამული მწერლობის განვითარების საქმეს. აქ უნდა ვეძებთ ფეოდალური ეპოქის ტრადიციების საწყისები. სწორედ „არდაშირ პაპაკის ძის საქმეთა წიგნის“ ტიპის თხზულებების წყალობით იქმნება შემდგომ ფილოსოფიურ-ლიდაქტიკური მოთხრობის ფანრი, რომლის სიუჟეტური ქარგა აგებულია ამა თუ იმ განმგებლის ცხოვრების აღწერაზე. ქართული მკითხველისათვის ხელმისაწვდომი გახდა ეს შესანიშნავი ნაწარმოები მკვლევარმა თეო ჩხეიძემ (17).

შეინიშნება ფალაურ ენაზე დაწერილი ამ რომანის კავშირი ზეპირმეტყველების ტრადიციასთან. სასანიდების ეპოქაში შექმნილ ეპიკურ-ქრონიკალურ ხასიათს წერილობითი ძეგლებს საფუძვლად დაედო ხალხური თქმულებები. ამასთანავე ხდება მათი ახლებურად გააზრება, რაც ოფიციალურ ლეგიტიმისტურ ტენდენციასთან არის დაკავშირებული.

„არდაშირ პაპაკის ძის საქმეთა წიგნის“ შესწავლა შესაძლებლობას იძლევა თვალს გავადევნოთ ისტორიული მატრიანების მხატვრულ ნაწარმოებად გარდაქმნის პროცესს. მართალია, მასში შეინიშნება ისტორიული ქრონიკის ელემენტები; მაგრამ ამჯერად საქმე გვაქვს სავსებით ჩამოყალიბებულ ლიტერატურულ ქმნილებასთან, რომელსაც გააჩნია შეკრული სიუჟეტი, უცარი გადასვლები მოქმედებაში, ფანტასტიკის ელემენტები. თვალში საცემია თხრობის მშრალი სტილი, ავტორის ხელმოჭერილობა მხატვრული ასახვის ხერხების გამოყენებისას.

სარიანდო რომანისათვის დამახასიათებელ თვისებებს არ არის მოკლებული „არდაშირ პაპაკის ძის საქმეთა წიგნის“ თანადროული ირანის ზოგიერთი ლიტერატურული ნაწარმოები, კერძოდ, ვრცელი მოთხრობა „ხოსროვი კავეტან უ რეტაკე“ (ხოსროვი, ძე კავატისა და ყრმა). მაღალი წოდების ახალგაზრდა კაცი დაუფლებია მეციერებისა და ხელოვნების სხვადასხვა დარგს; რანდული ჩვევების კომპლექსს: და აი, მან მიმართა მეფეთა მეფეს, ხოსროვს, გამოსცადოს იგი, მისცეს საშუალება დაუმტკიცოს თავისი ერთგულება პატრონს. ახალგაზრდა კაცის ეს თავგადასავალი, რომელიც ორი ლომის დაქვრით მთავრდება, დაგვირგვინდა იმით, რომ იგი ოქჩის გამგებელი გახდა.

ფალაური პროზა სარიანდო რომანებისათვის დამახასიათებელ ნიშანთვისებებს შეიცავს, რამაც თავისი გამოხატულება პოვა ამ ნაწარმოების გმირების მოქმედებაში. მათ საბრძოლო შემართებაში, ვაქცაცობაში და დაუოკებელ ყინვაში, დაუმტკიცონ პატრონს თავისი ერთგულება.

მეხუთე-მეშვიდე საუკუნეების ირანის ლიტერატურას და მეთერთმეტე-მეცამეტე საუკუნეების ევროპის სიტყვაჯამულ მწერლობას აქვს საერთო შეხების წერტილები და შეინიშნება გარკვეული მსგავსება. მაგრამ ამ შემთხვევაში სესხებასა და გავლენასთან კი არა, ლიტერატურულ მოვლენების ტიპოლოგიურ სიახლოვესთან გვაქვს საქმე, რაც უნდა აიხსნას სხვადასხვა, ერთმანეთისაგან დაშორებულ რეგიონში მსგავსი სოციალური პირობების წარმოშობით.

მეცხრე-მეათე საუკუნეები, სამანიანთა ეპოქა სპარსული კულტურის აყვავების ხანად არის აღიარებული. ამ დროს სპარსულმა სიტყვაჯამულმა

მწერლობამ განვითარების მაღალ საფეხურს მიაღწია. ახალ სპარსულ ენაზე აღმოცენებული პროზა აქედან იღებს სათავეს. მას უკავშირებენ ხორასნის მკვიდრთა პატრიოტულ წამოწყებას, რომლებმაც ხელი მოჰკიდეს ირანის კულტურული მემკვიდრეობის შეგროვება-გამომზეურობის კეთილშობილურ საქმეს. ამ ეპოქის პროზაულ ძეგლებს შორის უძველესია ტუსელი ფეოდალის აბა მანსურ მოჰამად ბენ აბდერ რეზაყის (გარდ. 962 წ.) თაოსნობით შედგენილი ირანული საგმირო თქმულებების კრებული. ეს არის „მეფეთა წიგნის“ პროზაული ვერსია და, როგორც ვარაუდობენ, იგი წარმოადგენს ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ ერთ-ერთ წყაროს. ამ დასკვნამდე სპარსული ლიტერატურის მკვლევრები მიიყვანა იმ გარემოებამ, რომ ზემოთ დასახელებულ თხზულებაში არაერთგზის გვხვდება იმ მოვლენათა აღწერა, რომლებმაც შემდგომ ხორცი შეისხეს ფირდოუსის გენიალურ პოეზიაში, სამწუხაროდ, ჩვენამდე ვერ მიაღწია „შაჰ-ნამეს“ პროზაულ ვერსიამ, რომელიც აბუ მანსურისეულ „შაჰ-ნამედ“ არის ცნობილი. შემორჩენილია მხოლოდ მისი წინასიტყვაობა. იგი ეკუთვნის აბდერ რეზაყის მდივნის აბუ მანსურ იბნ აბდულა მუჰამარის კალამს. წინასიტყვაობა მას შეუდგენია 957 წელს (11).

კლასიკური სპარსული პროზა განსაზღვრული ჩარჩოებით იყო შემოფარგლული. კერძოდ იგი მოიცავდა ფილოსოფიას (ჰექმათ), მისტიკას ან გნოსეოლოგიას (ერფან) და, რაც მთავარია, დიდაქტიკურ-მორალისტურ თხზულებებს, რომლის საწყისები ჯერ კიდევ ფალაურ ლიტერატურაში არსებულ ფანდნამაქებას და ანდარზებში¹ დაიძებნება. მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ არ იქნეს გათვალისწინებული ის დიდი წვლილი, რომელიც კლასიკურმა ლიტერატურამ შეიტანა თანამედროვე სპარსული მხატვრული პროზის განვითარების საქმეში. ამის ნათელი დადასტურებაა ის ფაქტი, რომ თანამედროვე სპარსულ სიტყვაკაზმულ მწერლობაში კვლავ გასავალი აქვს ისეთ ძველ ქანობრივ ფორმებს, როგორცაა გაბაასება (მონაზარე), ზღაპარი (აფსანე), მოგზაურობის წიგნი (საფარ-ნამე).

ლიტერატურული ტრადიციის მემკვიდრეობამ თავი იჩინა აგრეთვე იმასშიც, რომ თანამედროვე სპარსულ პროზაში თავისი ასახვა პოვა სპარსული სიტყვაკაზმული მწერლობის წამყვანმა იდეამ, კერძოდ, კეთილი და ბოროტი საწყისების ბრძოლის იდეამ (12). რომ უფრო დამაჯერებელი და თვალნათლივი იყოს ზემოთ გამოთქმული მოსაზრება, თვალი გავადევნოთ მონაზარეს (გაბაასება) როგორც ქანობრივი ფორმის მოძრაობის გზას სპარსულ სიტყვაკაზმულ მწერლობაში.

სპარსულ ლიტერატურაში გავრცელებული მონაზარე ფრანგულ ლიტერატურაში ცნობილი დებატის და დისპუტის, ინგლისურში — ესტრიფის, გერმანულში — შტრაიტგედის, რუსულში — პრენიას, ხოლო ქართულში კი გაბაასების სახეცვლილებას წარმოადგენს. როგორც ცნობილია, ქართულ ლიტერატურაში გაბაასების ქანრი განსაკუთრებით განვითარებული ყოფილა მე-16-17 საუკუნეებში (13).

გაბაასების პირველი ნიმუშები ანტიკურ ლიტერატურაში გვხვდება. მათ შორის ყველაზე აღრინდელ ნაწარმოებად ითვლება ღიმილის დიდოსტატის,

¹ ანდარზ — შგონება. „ფანდ-ნამაქ“ — რჩევა-დარჩევათა წიგნი, სპარსულ ლიტერატურაში ფართოდ გავრცელებული დიდაქტიკური ლიტერატურის სახეობები, რომლებიც როგორც სასულიერო წოდების წარმომადგენლების, ასევე ერისკაცებისათვისაც იყო გამოხული.

იგავარაკული ქანრის ფუძემდებლის ეზოპეს შესანიშნავი ქმნილებები: „ზამთარი და გაზაფხული“, „ბუზი და ჭიანჭველა“ და სხვა.

თუმცა სიტყვა „მონაზარე“ არაბული წარმოშობისაა, მაგრამ გაბაასება როგორც ლიტერატურული ქანრი პირველად სპარსულ ლიტერატურაში წარმოიშვა და იქიდან შემდეგ გადავიდა არაბულში. სპარსულ მონაზარესადმი ინტერესი სამეცნიერო წრეებში დიდი ხანია აღიძრა და მის შესწავლისადმი მიძღვნილი როგორც ევროპელ, ისე საბჭოთა მკვლევრების ნაშრომები.

ამაზე სიტყვას არ გავაგრძელებთ, ხოლო იმ დებულების გასამაგრებლად, რომ მონაზარეს სამშობლო ირანია და არა არაბეთი, მოვიშველიებთ ასეთ საბუთს: ჩვენამდე მოღწეულია გაბაასების ქანრის ნაწარმოები ჯერ კიდევ საშუალო სპარსულ ლიტერატურიდან. ეს არის მეხუთე საუკუნის თხზულება „ასირიული ხე“ („დერახთე ასურიქ“), რომლის ტექსტის აღდგენის (და ჩატარებისა) გამოჩენილ მკვლევარს ე. ბენვენისტს (14). მისი აზრით, აღნიშნული ნაწარმოები თავდაპირველად პართულ ენაზე დაიწერა და მოგვიანებით სისანიდების დროს შეიქმნა მისი ფალაური რედაქცია.

„ასირიული ხე“ ერთ-ერთი უადრესი ნიმუშია სიტყვიერი პაექრობისა, რომელმაც ირანელთა მხატვრულ შემოქმედებაში მონაზარეს სახელწოდება მიიღო. ნაწარმოებში ორი მოქმედი პირია: ასირიული ხე და თხა. პაექრობისას თითოეული მათგანი ცდილობს დაამტკიცოს თავისი უპირატესობა მოწინააღმდეგეებზე იმით, რომ მას მეტი სარგებლობა მოაქვს ადამიანისათვის.

შეკარად იგრძნობა ამ ქმნილების კავშირი ხალხურ ზეპირსიტყვიერებასთან. მას გამოცანის სახე აქვს — მკითხველმა უნდა ამოიცნოს თუ რა იგულისხმება ასირიული ხის ქვეშ (ფინიკის პალმა).

ნაწარმოები ცოცხლად იკითხება. იგი სავსეა ხალასი ხალხური იუმორით. ამაყი, ტანად კენარი ფინიკის პალმა, რომლის სიმაღლეც აქცენტირებულია, ცდილობს დაუმტკიცოს თავისი უპირატესობა თხას. მოჰყავს არგუმენტები, რომ მას მეტი სარგებლობა მოაქვს ადამიანისათვის, კერძოდ, მის ნაყოფზე დიდი, მოთხოვნილებაა როგორც საკვებზე, ასევე იგი გამოიყენება სამშენებლო მასალად სანაოსნო საქმეში (ანძა), ყოველდღიურ ცხოვრებაში (ნიჩაბი, ცოცხი): იგი მოწინააღმდეგის დამცირებასაც არ ერიდება: „ჩემგან თოქს წნავენ, რომლითაც შენ ფეხებს გიკარავენ. ჩემგან ჯოხს აკეთებენ, რომელიც შენს კისერს „ეალერსება“. ჩემგან ძელს აკეთებენ, რომელზედაც შენ თავდაღმა ჩამოაკვიდებენ. მე შეშა ვარ იმ ცეცხლისა, რომელზედაც შენ შამფურწამოგებულს შეგწვავენ“.

არც თხა რჩება ვალში. მისი მონოლოგი უფრო საბუთიანია. იგი ზოგჯერ ისეთ შედარებებს ხმარობს, რომ ანდაზად გამოდგება: „ეს ჩემი ოქროს სიტყვები შენთვის დაკარგულია, გახელებული აქლემის წინ ააქლერე ჩანგი. ვორმა რა იცის ხურმა რა ხილია“.

სპარსულ მონაზარეს შემქმნელებს შორის მე-12 საუკუნის პოეტს ასადი ტუსელს ვერავინ გაუწევს მეტოქეობას. ჩვენამდე მოაღწია ამ ქანრში შექმნილია მისმა ხუთმა ქმნილებამ, კერძოდ „მონაზარე დღისა და ღამისა“. „მონაზარე მშვილდისა და შუბისა“, „მონაზარე მიწისა და ცისა“, „მონაზარე არაბისა და სპარსელისა“ და „მონაზარე მზოდანისა და მუსლიმანისა“. ისინი გამოცემულია პერმან ეთესა (15) და რეზა ყულიხან პედაიათის მიერ (16).

სპარსულ ლიტერატურაში ლექსითი მონაზარეების გვერდით გვხვდება პროზითი მონაზარეები, რომელთა ნიმუშად შეიძლება დასახელებულ იქნეს: „გაბაასება ბაღდადისა და ისპაჰანისა“, „გაბაასება თვალისა და თვალის მალამოსი“. „გაბაასება დალალებისა და სავარცხელისა“, „გაბაასება ნათურისა და სინათლისა“, „გაბაასება იმედისა და სასაოწარკვეთილებისა“, „გაბაასება სმენისა და მხედველობისა“.

მასასადამე, ლიტერატურული ტრადიციის მემკვიდრეობითობა განსაკუთრებით თვალში საცემია „მონაზარეს“ როგორც ლიტერატურული ეპოსის მაგალითზე: საშუალო სპარსული ლიტერატურის ძეგლი „ასირიული ხე“ (V ს), კლასიკური სპარსული ლიტერატურის ნიმუშები: ასადი ტუსელის მონაზარეები: „დღისა და ღამის“, „მშვილდისა და შუბის“, „მიწისა და ცის“ (XII ს.), ასევე პროზითი მონაზარეები: „ბაღდადისა და ისპაჰანისა“, „დალალებისა და სავარცხელის“, „ნათურისა და სინათლის“ და დასასრულს თანამედროვე სპარსული ლიტერატურიდან—„პალტოე ჩაპარდაპ სალუ“ („14 წლის პალტო“) მოჰამედ ალი აფრამთისი.

იგივე შეიძლება ითქვას სპარსულ ლიტერატურაში მეტად პოპულარულ ტრადიციულ ეპოზებზე, როგორცაა „საფარ-ნამე“ („მოგზაურობის წიგნი“) და „აფსანე“ (ზღაპარი).

დიდაქტიკურ-მორალისტური ეპოსის ნაწარმოებებს აღმოსავლეთში ოდი-თვანეე ფართო გასავალი ჰქონდა. რელიგიური ხასიათის თხზულებებთან ერთად იგი მოზნად ისახავდა აღეზარდა მკითხველები გაბატონებულ კლასის ნორალის სულსკეცეებით. სპარსულ სიტყვაჯამულ მწერლობაში დიდაქტიკურ-მორალისტური ეპოსის განვითარების გზების შესწავლის თვალსაზრისით ვარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება ადრეულ ძეგლს, ქეი ქუსის „ყაბუს-ნამეს“. (XI ს.) საუკუნეების მანძილზე იგი არაერთ ენაზე ითარგმნა და განსაკუთრებით იპყრობდა ყურადღებას აღმოსავლური პედაგოგიური აზროვნების განვითარების შესწავლის თვალსაზრისით. მე-18 საუკუნეში მეფე მფიგნობარ ვახტანგ VI-ს შემოკლებით სპარსულიდან პროზად ვაღმოუღია „ყაბუს-ნამე“. მას აღნიშნული წიგნის მხოლოდ 11 კარი უთარგმნია. მთარგმნელს მორალურ-დიდაქტიკური მზარისათვის მიუნიჭებია უპირატესობა და მას „ამირ-ნასარიანი“ უწოდა. იგი გამოსცა გ. იმედაშვილმა (17). აღნიშნული თხზულება ვახტანგ VI-ს ლექსადაც გაუწყვია. არსებობს ორი პოეტური ვერსია. ვახტანგის ლიტერატურული მემკვიდრეობა გამოსცა აკად. ა. ბარამიძემ (18). ქართველ მკითხველს შესაძლებლობა აქვს სრული სახით გაეცნოს სპარსული ლიტერატურის ამ საყურადღებო ნაწარმოებს (19). მისი ავტორი ფართო და მრავალმხრივი ინტერესების მქონე ფრიად განათლებული პიროვნება ყოფილა. ნაწარმოები 44 კარისაგან შედგება და ფეოდალური აღმოსავლეთის სინამდვილის შთაბეჭდვად სურათს გვიხატავს. ავტორი მკითხველს აწვდის ცნობებს ისეთ საკითხებზე, როგორცაა: პოეზია, ასტროლოგია, შვილების აღზრდა, ღვინის სმის წესები, სტუმარმასპინძლობა და ა. შ. ნაწარმოები გაწყობილია მამის შვილისადმი რჩევა-დარიგების მიცემის ქარვამზე. ამასთანავე თხოობის ქათვილში ორგანულადაა ჩართული სხარტი გამოთქმები, სენტენციები, არაკები, რომლებიც ამა თუ იმ შეგონების დასამტკიცებლად არის მოყვანილი.

მორალისტურ-დიდაქტიკური ხასიათის მსჯელობებზე უფრო ჩვენთვის ეს სადა სტილით დაწერილი მოკლე მოთხრობებია ყურადსაღები, რომელიც

იმაზე მიგვანიშნებს, რომ სპარსულ მთხრობლების პროფესიული ოსტატობა არ ჩამოუვარდება თავის წინამორბედ სასანიდულ პროზაიკოსთა ხელოვნებას.

„ყაბუს-ნამეს“ ნაკლად შეიძლება ჩაითვალოს მყარი სიუჟეტური ღერძის უქონლობა.

დიდაქტიურ-მორალისტური ჟანრის შემდგომი განვითარების საუკეთესო ნიმუშებს წარმოადგენენ რითმოვანი პროზის ისეთი ხელთუქმნელი ძეგლები, როგორცაა მე-13 საუკუნეში შექმნილი შეიხ მოსლევ ოლ დინ საადის „გოლესთანი“ („ეარდნარი“) და მე-15 საუკუნის ქმნილება აბდ ორ რაჰმან ჯამის „ბაპარესთანი“ („გაზაფხულის ბაღი“). ჯამის ნაწარმოები დაწვრილებით განხილული აქვს პროფ. დ. კობიძეს შრომაში „სპარსული დიდაქტიური ეპოსი“. ამიტომ ამაზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. „გოლესთანი“ სპარსული დედნიდან ქართულად თარგმნილი აქვს ამბაკო ჭელიძეს (20).

საადის „გოლესთანი“ და ჯამის „ბეპარესთანი“ არსებითად, თავისი მიზანდასახულობით დიდაქტიურ-მორალისტური ხასიათის ნაწარმოებია, რომლის ქსოვილშიც უნდადა ჩართული სენტენცია-აფორიზმები, მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენთვის უფრო საინტერესოა ის გარემოება, რომ მათი მცირე მოცულობის არაკები აღრეულ ნოველებად შეიძლება ჩავთვალოთ.

აღმოსავლური ნოველისტიკა ჯერ კიდევ სასანური ირანის ქალაქური გარემოსათვის იყო დამახასიათებელი. საშუალო სპარსულ ენაზე არსებობდა მცოცხე მოთხრობების კრებული „ბაზარ აფსანე“ („ათასი ზღაპარი“), რომელიც IX საუკუნეში საფუძვლად დაედო „ათას ერთ ღამეს“ (21). არაბულ ზღაპართა კრებულის სამშობლოდ ირანი და ინდოეთი მიაჩნიათ.

მსოფლიოს ლიტერატურის ეს შესანიშნავი ძეგლი შეიცავს ერთიანი ფაბულით გაერთიანებულ სხვადასხვა ხასიათის თხზულებებს, კერძოდ, ზღაპრებს, სამიჯნურო და რაინდულ რომანებს, მოთხრობებს, ნოველებს, ლეგენდებს, არაკებს. მისთვის არც პოეტური სამკაულებია უცხო. „ათას ერთი ღამე“ იქმნებოდა IX—XV საუკუნეების მიჯნაზე არაბული აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყანაში. აკად. გ. წერეთლის აზრით, არაბული კრებულის პირვანდელი სახელწოდება იყო „ათასი ზღაპარი“, როგორც ამას სპარსული ვერსია მოწმობს. ქართულ მკითხველს საშუალება აქვს გაეცნოს მშობლიურ ენაზე ამ შესანიშნავ ქმნილებას. „ათას ერთი ღამის“ ქართული თარგმანი უშუალოდ არაბული ენიდან განახორციელეს სწავლულმა არაბისტებმა თინა მარგველაშვილმა და ნანა ფურცელაძემ. უკვე დაისტამბა 5 ტომი. თარგმანს წამოძღვარებული აქვს რედაქტორის აკადემიკოს გიორგი წერეთლის ვრცელი წინასიტყვაობა, რომელშიც მოცემულია ამომწურავი ცნობები ამ შესანიშნავი ნაწარმოების შესახებ (22).

საერთოდ აღმოსავლეთში და კერძოდ ირანშიც ოდითგანვე დიდი გავრცელებული ჰქონდა ზღაპრული ხასიათის ნაწარმოებებს. მათ რიცხვს განეკუთვნება „თუთი-ნამე“ („თუთიყუშის ზღაპარი“). მისი უძველესი რედაქცია, რომელიც ინდურიდან იღებს სათავეს, დღემდე არ შემონახულა. იგი სპარსული მსატრული პროზის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშთაგანია. „თუთი-ნამე“ დიდაქტიურ-მორალისტური ხასიათის ნაწარმოებია, რომელსაც ქალთა თვალთმაქცობაზე მოთხრობები. მასში განეცხვება ქალი, რომელსაც ქმრის დალატი განუზრახავს. „თუთიყუშის წიგნი“ მრავალჯერ იქნა გადამუშავებული შემდგომ შემდგენლებისა და გადამნუსხავების მიერ. მისი ერთ-ერთი უკანასკნელი ვარიანტი ცნობილია „ორმოცი თუთიყუშის“ („ჩველ თუთი“) სახელ-

წოდებით. იგი „თუთიყუმის წიგნის“ გამარტივებული და შემოკლებული დაქტიაა. მისი გამოცემები ირანში ახლაც ხორციელდება და მას მკითხველი არ აკლია.

„თუთიყუმის წიგნის“ ვერსიები ცნობილია აგრეთვე არაბული, თურქული და აღმოსავლეთის სხვა ხალხთა ლიტერატურაში. რაც შეეხება ინდურ ცხოველთა ეპოსს „ქილილა და დამანას“, მას არაბები გაეცნენ ირანელების საშუალებით. იგი მე-8 საუკუნეში საშუალო სპარსული ენიდან არაბულზე თარგმნა ალ. მუყაფამ. ეს არაბული თარგმანი რედაქცია დაედო საფუძვლად თხზულების შემდგომდროინდელ მრავალ თარგმანს სხვადასხვა ენაზე და „ქილილა და დამანას“ მოიპოვა მთელი მსოფლიო. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ე. წ. „მოხეტიალე“ სიუჟეტებისაგან განსხვავებით, ამ შემთხვევაში შეიძლება თვალი გავადევნოთ მისი მოძრაობის გზას.

„ქილილა და დამანას“ იგავ-არაკთა კრებულია. კომპოზიციურად იგი განეკუთვნება იმ თხზულებათა რიგს, რომლებიც ე. წ. ჩარჩოვანი თხრობის პრინციპზეა აგებული („ათას ერთი ღამე“, „სინდბადის წიგნი“, „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“ და ა. შ.). აქ ცხოველთა სამყაროს საშუალებით გადმოცემულია ადამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების სურათები.

საყურადღებოა მე-12 საუკუნის მოღვაწის აბუ მაალი ჰამიდ ად დინ ნასრ ალაჰის მიერ არაბულიდან კლასიკურ სპარსულ ენაზე თარგმნილი „ქილილა და დამანას“. მთარგმნელს ხარკი გადაუხდია სპარსული ლიტერატურის ტრადიციებისათვის და პროზაში ლექსები ჩაურთავს. ამასთანავე მას „ქილილა და დამანას“ შესავალი ერთი თავით გაუზრდია. აბუ მაალი ნასრ ალაჰის „ქილილა და დამანას“ ატყვია ე. წ. „ჩუქურთმოვანი პროზის“ ზეგავლენის კვალი. მის სტილში სამწიბრო სახეობა იგრძნობა პროზისა: წყობილი პროზა (ნასრე მორაჯაზ), გართიბული პროზა (ნასრე მოსაჯა) და თავისუფალი პროზა (ნასრე არი). ნასრ ალაჰის პროზის ანალიზი მოცემულია ირანის მეცნიერებათა აკადემიის „ფარჰანგესტანის“ ნამდვილი წევრის მალიქ აშ შოარა ბაჰარის ფუნდამენტურ ნაშრომში „სტილისტიკა“ (23). „ქილილა და დამანას“ სპარსული და ქართული ვერსიების განხილვას მიეძღვნა ირანელი მ. თოდუას წიგნი „ქილილა და დამანას საბასეული ვერსია“ (24). ქართველი მკვლევრის აღნიშნული ნაშრომი დიდ სამსახურს გაუწევს როგორც ქართულ, ასევე ირანულ ფილოლოგიით დაინტერესებულ მკითხველს.

სპარსული მოთხრობის სათავეებთან დგანან თხრობითი ლიტერატურის ისეთი მცირე ფორმის ქმნილებები, როგორცაა: ლატიფე, ჰეჰაიათი მაყამა.

სპარსული ნოველისტიკის სათავეების შესწავლისას განსაკუთრებით ყურადღებას იმსახურებენ ბადი აზ ზამან ჰამადანის (969—1007) და ალ ჰარირის (1054—1122) მაყამები არაბულ ენაზე. მაყამა ნიშნავს ადამიანთა ჯგუფს, თავყრილობას. იგი ესეის ტიპის მოკლე მოთხრობაა, რომელშიც გართიბული პროზით გადმოცემულია გამოგონილი ამბავი. მაყამასთვის არც რიტორიკული სამკაულებია უცხო. იგი მოჩუქურთმებულია აფორიზმებით. ანდაზებით, ნაკვესებით, ხატოვანი, ფრთიანი, მოსწრებული თქმებით, ლექსებით. ავტორი მაყამას გმირის, რომელსაც არც გამჭრიახობა და არც ცხოვრების გამოცდილება აკლია, ფათურაყებით აღსავსე ცხოვრების აღწერისას ახერხებს არსებულ სინამდვილის გაკრიტიკებას და თან მორალს უკითხავს მკითხველს.

მაყამების პერსონაჟები სხვადასხვა ფენის წარმომადგენლებია: ვაჭრები, ხელოსნები, გლეხები, მაწანწალები, ქურდები, ჯამბაზები, ცხოვრების ლელოს

გასატანად ისინი არც მათხოვრობაზე და არც თვალთმაქცობაზე ამბობენ უარს.

ირანელმა პოეტმა ბადი აზ ზამან ჰამადანიმ, რომელიც არაბულ ენაზე წერდა, მოახდინა მყაყმების სისტემატიზაცია და მისცა დამოუკიდებელი მხატვრულ-ქანობრივი ფორმის სახე (25). ამ სპეციფიკური ქანრის დამაარსებლად ბადი აზ ზამანს თვლიან, ხოლო მყაყამს შემდგომ განვითარებას უკავშირებენ ჰამიდ ად დინ ომარ იბნ მაჰმუდ ბალხის და უფრო მეტად კი ალ-ჰარირის სახელს. ამ უკანასკნელს ორმოცდაათამდე მყაყამა შეუქმნია: „ქურდული მყაყამა“, „მყაყამა ხელოსნობაზე“ და ა. შ. ისინი მსოფლიოს მრავალ ენაზეა თარგმნილი. ალ ჰარირის მყაყამები ხიბლავენ მკითხველს პოეტურობით, სადა სტილით, მუსიკალობით, თხრობა ლაღად მიედინება. იგრძნობა რომ ავტორი თავისუფლად მიიკვლევს გზას არაბული ენის გრამატიკისა და ეტიმოლოგიის მრავალსახოვან სირთულეებში.

დაკვირვებულმა მკითხველმა შეიძლება ერთმანეთს მიამსგავსოს მყაყამები და ევროპული, საკუთრივ ესპანურ და იტალიურ ენაზე დაწერილი, მოთხრობები, რომლებიც ფათერაჰის მაძიებელ ადამიანთა ცხოვრებაზე მოგვითხრობენ. შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი აღმოსავლური ლიტერატურის პრიორიტეტის შესახებ, წარმოდგენილ იქნეს მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ არა მარტო ნოველა, არამედ რომანიც დავალებულია მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის სიტყვაკავშირული მწერლობის ნიმუშებისაგან.

დროთა ვითარებაში სურათი შეიცვალა: გვიანდელ მყაყამებში დამძიმდა ენა, იმატა ლვარქნილმა, ჩახუჭუჭებულმა გამოთქმებმა, ჰარბობს რიტორიკული ხერხები, უპირატესობა ენიჭება ფორმას და არა შინაარსს.

კლასიკური პერიოდის სპარსულ ლიტერატურაში ფართოდაა წარმოდგენილი სამეცნიერო პროზა, დოკუმენტური ლიტერატურა ისტორიული ანალების, სხვადასხვა ტრაქტატების, მოგზაურობათა აღწერების, ბიოგრაფიების სახით. X—XIII საუკუნეებში სპარსული პროზაული ნაწარმოებები ინარჩუნებენ სიმსუბუქეს, სადა უბრალო სტილს, თუმცა თანდათან მომძლავრდა არაბული ელემენტები ლექსიკაში. წმინდა ბიოგრაფიული ქმნილებები მცირედენია. არსებითად სამეცნიერო და მისტიკური ხასიათის ნაწარმოებები გვხვდება. უნდა დავასახელოთ ჰავიოგრაფიული ნაწარმოებები სუფი შეიხების შესახებ, როგორცაა: აბუ საიდ მეჰანელის (968—1049) ცხოვრება, ფერიდედ დინ ათარის „წმინდათა ანთოლოგია“ („თაჰქირათ ალ ოულია“) (26). მასში 97 მისტიკოსის ცხოვრება და მათი მოძღვრებაა აღწერილი. ათარის ეს თხზულება შესანიშნავი ნიმუშია სპარსული პროზისა და იგი მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს სუფიზმის ისტორიის შესწავლისათვის.

სპარსულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ თხზულებათა შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მე-10 საუკუნის ანონიმი გეოგრაფოსის ნაწარმოებს „ზოდუდ ალ ალემ“ („ქვეყნიერების საზღვრები“). იგი შუა საუკუნეების ერთ-ერთ საუკეთესო გეოგრაფიულ ნაწარმოებად ითვლება. მასში სადა ენითაა აღწერილი აღმოსავლეთის სხვადასხვა სამეფო, ოლქები, მათ შორის საქართველოს ზოგი ქალაქი და მხარე. ამ შესანიშნავმა საისტორიო-გეოგრაფიულმა წყარომ კარგა ხანია მიიპყრო აღმოსავლეთმცოდნეების ყურადღება და არაერთი ნაშრომი მიეძღვნა მას. უნდა ცალკე გამოვყოთ ვ. მინორსკის გამოკვლევა თარგმანითა და კომენტარებით (27).

ქართველი მკითხველისათვის განსაკუთრებით საინტერესოა ამ სპარსულ ენაზე დაწერილი ძეგლის ცნობა, რომლის თანახმად შავ ზღვას მე-10 საუკუნეში „ქართველთა ზღვა“ რქმევია (28).

პირველ ორიგინალურ საისტორიო ნაწარმოებად სპარსულ ენაზე ითვლება გარდოზის „ზეინ ალ ახბარ“ („ცნობათა სამკაულები“), რომელიც 1050 წელსაა დაწერილი.

მე-10—12 საუკუნეებში, როცა ირანში ფეოდალიზმი განვითარების მაღალ საფეხურზე იყო ასული, სპარსული საისტორიო და გეოგრაფიული მწერლობაც საკმაოდ დაწინაურდა. ამ მხრივ გარდა გარდოზის „ცნობათა სამკაულებისა“ უნდა მოვიხსენიოთ ნასირი ხოსროუს „საფარ-ნამე“ („მოგზაურობის წიგნი“) (29), ნეზამ ოლ მოლქის „სიასეთ-ნამე“ („წიგნი ქვეყნის მართვა-გამგეობისა“).

„საფარ-ნამესა“ და „სიასეთ-ნამეში“ მოცემულია უმდიდრესი მასალა ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების, ფეოდალური სინამდვილის, საზოგადოებრივი ფენების, აგრარული ურთიერთობისა და სავადასახადო სისტემის შესახებ.

ნასირი ხოსროუს „საფარ-ნამე“ ლაღად იკითხება; ხოლო ნეზამ ალ მოლქის „სიასეთ-ნამე“ კი უფრო მიმღმე სტილითაა დაწერილი. ეს უკანასკნელი გარკვეულ წარმოდგენას უქმნის მკითხველს ფეოდალური აღმოსავლეთის საზოგადოებრივ სტრუქტურასა და იქ გაბატონებულ შეხედულებებზე. „სიასეთ-ნამე“ არის კომპენდიუმი, შედგენილი თვალსაჩინო საზოგადო მოღვაწის ნიზამ ალ მოლქის მიერ.

მე-10—13 საუკუნეების სპარსული საისტორიო პროზა იზიდავს მკითხველს სისადავით, გასაგები ენით, ნათელი სტილით. მომდევნო საუკუნეებში ირანელი პროზაიკოსების თხზულებები ბუნდოვანი, რთული და ძნელად გასაგები ხდება.

რაც შეეხება მრავალრიცხოვან პოეტიკის, ფილოსოფიის, გეოგრაფიის ტრაქტატებს (რისალებს), რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწია, ისინი მეტად ფასეულია ენისა და სტილის თვალსაზრისით ლიტერატურათმცოდნეობისათვის. ისევე როგორც ლიტერატურული მიმოხილვები, ანთოლოგიები, ლექსიკონები, ისტორიოგრაფიაც და გეოგრაფიაც აღმოსავლურ ნიადაგზეა აღმოცენებული. განვითარებული და ირანის, ეროვნული, თვითმყოფადი კულტურის საუკეთესო გამოვლინებას წარმოადგენს. მართალია, ეს თხზულებები სცილდებიან მხატვრული ლიტერატურის სფეროს, მაგრამ ისინი მძლავრ იმპულსს აძლევდნენ შემოქმედებითი აზრის ჩამოყალიბებას და მათ ხელი შეუწყვეს არა მარტო აღმოსავლური აზროვნებისა და კულტურის, არამედ, რაც მთავარია, სიტყვაკაზმული მწერლობის განვითარებას.

განუზომლად დიდია თეზქერების (მიმოხილვების) როლი უმდიდრესი სპარსული ლიტერატურის შესწავლისა და პოპულარიზაციის საქმეში. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს მე-12 საუკუნის გამოჩენილი მოღვაწის ნიზამი არუზი სამარყანდელის თხზულება „საოცრებათა კრებული“ („მაჰმა ან ნავადირ“), რომელიც მასში შემაჯავლი თავების რაოდენობის მიხედვით „ოთხ გასჯალ“ (ჩაპარმაყალე) (30) იწოდება. აგრეთვე მე-13 საუკუნის ცნობილი ლიტერატორის მოჰამედ ოფის თხზულება „საუკეთესონი საუკეთესოთა შორის“ (31).

ამ სხვადასხვა ხასიათის ტრაქტატებს, მიმოხილვებს (თეზქერებს) მხატვრული პროზის ვერც ერთ ფანრს ვერ მივაკუთვნებთ. ეს მეცნიერულ-მხატვ-

რული ნაწარმოებებია, რომლებმაც შემოგვინახეს არაერთი უძვირფასესი ცნობა მრავალი სპარსული სიტყვის ოსტატის შესახებ, რომელთა ლიტერატურულმა შემეცნიერებამ უამთა სიავის გამო ჩვენამდე ვერ მოაღწია. აღნიშნული სპარსული თეზიერებები ხალასი ნიჭიერების მაღლით არიან გაცისკროვნებული და დღესაც შეუხელელებელი ინტერესით იკითხება. მათი ავტორები ხატოვანა, ლირიკული წიაღსვლებით მეცნიერულ ცოდნას საღად, მიმოზიდველად აწვდიან მკითხველს. ერთნაირად ფასეულია თეზიერებები როგორც შემეცნებითი თვალსაზრისით, ასევე ესთეტიკურადაც და სწორედ ეს უკანასკნელია ჩვენთვის ამჯერად საინტერესო. ამ მრავალრიცხოვანმა ტრაქტატებმა, რომლებიც მეცნიერებისა და მხატვრული ლიტერატურის მიჯნაზე დგანან, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სპარსული მხატვრული პროზის, კერძოდ მოთხრობის, ჩამოყალიბების საქმეში.

მე-14 საუკუნის გამოჩენილი მოაზროვნე, ორიგინალური პოეტი და მწერალი ობეიდ ზაქანი სპარსული ლიტერატურის ისტორიაში ძირითადად შევიდა როგორც სატირიკოსი.

მის პროზაულ ქმნილებებს შორის გამოირჩევა „ათნაწილიანი რისალე“ („დად ფასლ“), რომელიც მწერლის თანადროული სინამდვილის სატირულ ენციკლოპედიას წარმოადგენს. მას ეს ტრაქტატი ლექსიკონის სახით შეუდგენია და შეიძლება ჩაითვალოს წინამორბედად ამდაგვარ ყაიდაზე დაწერილი თხზულებებისა, რომლებიც მსოფლიო ლიტერატურაში, კერძოდ ევროპასა და ამერიკაში. ოთხი, ხუთი საუკუნის შემდეგ გაჩნდნენ. მხედველობაში გვაქვს XVIII საუკუნის ფრანგი განმანათლებლის პოლ გოლბახის „ჯიბის ღვთისმეტყველება“, ფლობერის „ანბანურ ქეშმარიტებათა ლექსიკონი“, ამერიკელი მწერლის ამბროზ ბირსის აფორისტული სენტენციების კრებული „ციციოსის ლექსიკონი“. არაბიზმების მოყვარული „მაღალი სტილის“ კალმოსნერის გაქლიკების მიზნით ო. ზაქანი ზემოხსენებულ თხზულებაში სპარსულ სიტყვებს წინ ურთავს არაბულ „ალ“ არტიკლს, რაც ეპოქურ ეფექტს ქმნის. ო. ზაქანი ასე ამოხსნა მკურნალებს: ალ-ტაბიბ (ექიმი)—ჯალათი; ალ-ათარ (პროვოზორი)—ვისაც სურს რომ ყველა ავად იყოს.

თუ ტრაქტატში „ათნაწილიანი რისალე“ ო. ზაქანი ამკარად, სრული პირდაპირობით აკრიტიკებს მის დროს არსებულ მორალის ნორმებს და ნაკლოვანებებს თხზულებაში „ასი რჩევა“ („სად ფანდ“), ეს კრიტიკა უფრო შენიღბული ფორმით, კერძოდ რჩევა-დარიგების სახითა გადმოცემული.

ო. ზაქანის რისალე „ასი რჩევა“ აგებულია როგორც პაროდია ტრადიციული სპარსული „რჩევა-დარიგებათა წიგნებზე“. ამ თხზულებაში ო. ზაქანს, მისთვის ჩვეული გონება-მხვილობით სატირიკოსის იარაღი მიმართული აქვს როგორც დრომოკმული მორალის, ისე ამ აზრების მქადაგებელი ღვთისმოსავეების, სასულიერო წოდებისა და სახელმწიფო ხელისუფლების წარმომადგენლების წინააღმდეგ. ყოველი რჩევა-დარიგება გადმოცემულია ლაკონური ფორმით, მოკლე, ხშირად სამი ან ოთხი წინადადების შემცველი სენტენციით.

ამ რჩევა-დარიგებაში აისახა სხვადასხვა მხარე იმ ეპოქის ცხოვრებისა, რომელშიც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ო. ზაქანი. სანიმუშოდ მოვიყვანოთ ო. ზაქანის რამდენიმე რჩევას ტრაქტატიდან „ასი რჩევა“: 1. ცხოვრებიდან ყველაფერი მიიღე, 2. დრო უქმად არ დაკარგო, 3. დღევანდელ სიამოვნებას

ხელისათვის ნუ გადადებ, 4. ავადმყოფობა ცხოვრების ანგარიშში არ გავითვალისწინებ. 5. მეგობრისათვის სიცოცხლეს ნუ დაიშურებ. ო. ზაქანიის თხზულება „ტრაქტატი წვერის შესახებ“ („რისაღვიე რიშ“) საადის „გოლესთანის“ მსგავსად ლექსნარევი პროზითაა დაწერილი. ამ ნაწარმოებში სპარსელი სატირისთვის ამხელს ფეოდალურ არისტოკრატიათ, მოხელეებს, სასულიერო წოდების წარმომადგენლებს, რომლებიც თავისი უღირსი საქციელის დაფარვას ცდილობენ ფარისევლური ღვთისმოსავობით და მოჩვენებითი თავმდაბლობით, რომლის გამოხატულებაც ვრცელი წვერი.

ასევე ლექსნარევი პროზითაა დაწერილი „წიგნი ზოდიაკის ნიშნებით მკითხაობის შესახებ“. მასში სატირის ობიექტს წარმოადგენს ვარსკვლავთმრიცხველებისა და ასტროლოგების ყბადაღებული საქმიანობა. ობიექტს ზაქანიის ტრაქტატი „არისტოკრატთა ეთიკა“ („ახლავ ალ ამრად“) წარმოადგენს პაროდიათ შუა საუკუნეების სწავლულთა ტრაქტატებზე და ამასთანავე იგი მწვავე სატირია მწერლის თანადროული ფეოდალური საზოგადოების მმართველი წრეების თვითნებობაზე, მომხვეჭელობაზე, ანგარებაზე, უსინდისობაზე.

ტრაქტატი შვიდი თავისაგან შედგება: სიბრძნის, სიმამაცის, ღვთისმოსაობის, გულუხვობის, თავმდაბლობის, შეწყალებისა და თანაგრძნობის შესახებ. (32).

სამი საუკუნე, კერძოდ, მე-16, მე-17, მე-18 საუკუნეები, ითვლება დაცემის ხანად სპარსული ლიტერატურის ისტორიაში. ხდება ძველის სხვადასხვა ყაიდაზე გადამღერება. მწერლობა ძირითადად ეპიგონური ხასიათისაა, ალბათ ამიტომაც ირანული ლიტერატურათმცოდნეები ამ პერიოდის სპარსული მწერლობის დახასიათებისას ხმარობენ გამოთქმებს „დოურეიე ხამუში“, „სოქუთე ადაბი“ (ჩაჩუმების პერიოდი), ხოლო როცა ლაპარაკი ჩამოვარდება მე-19 საუკუნის მწერლობაზე, მიაჩნიათ, რომ ამ დროიდან იწყება ლიტერატურის აღორძინება ირანში.

ლიტერატურის აღორძინების ნიმუშებმა, რომლებიც აისახა ყაჯართა პერიოდის პოეზიაში, უფრო მეტეტი გამოხატულება პოევს და თვალნათლივ შეიმჩნევა მე-19 საუკუნის სპარსულ ბელეტრისტიკაში.

სპარსული პროზაული სტილის რეფორმატორად ითვლება ყაემ მყამ ფარაჰანი. 1864 წელს თეირანში ლითოგრაფიული წესით გამოვიდა ყაემ მყამ ფარაჰანის ნაწერების ერთტომეული, რომელშიც შევიდა მისი როგორც ლიტერატურული, ისე ეპისტოლარული მემკვიდრეობა (33). განსაკუთრებით აღსანიშნავია დიპლომატიური დოკუმენტები. მან პირველი ნაბიჯი გადადგა სპარსული ლიტერატურული ენის დემოკრატიზაციის გზაზე და შეძლებისდაგვარად გახადა იგი სადა და მარტივი. გავლენა მოახდინა როგორც თავის თანამედროვეებზე, ისე მომდევნო თაობის წარმომადგენლებზე.

ამ ეპოქის ავტობიოგრაფიულ ნაწარმოებებს შორის შეიძლება დასახელებულ იქნეს ნასირ ად ღინ შაჰის დღიურები. ისინი ავთენტიკურ მოგზაურობას მახუნდარანსა და დასავლეთ ევროპაში. ეს არის „საფარ-ნამეის“ ტიპის თხზულება, რომელიც დაწერილია მარტივი, სადა, გასაგები ენით.

მე-19 საუკუნის 20-იან წლებში ირანში მოგვარდა წიგნის ბექდვის საქმესულ მალე გაჩნდა ეროვნული პერიოდული პრესა.

საზოგადოებრივ და კულტურული ცხოვრების შეცვლილ ვითარებაში სწორედ პროზა იქცა ბრძოლის იარაღად. ეროვნული პრესის ფურცლებზე

შემუშავდა ის მარტივი, სასაუბრო, ხალხური გამოთქმებით მდიდარი ენა, რომელიც წარმატებით გამოიყენა თანამედროვე ირანელი პროზაიკოსების უფროსმა თაობამ.

სპარსული ლიტერატურული ენის დემოკრატიზაციას განსაკუთრებით შეუწყო ხელი ისეთმა მნიშვნელოვანმა ფაქტორმა, როგორიც იყო მსოფლიოს ლიტერატურის ძეგლთა (უპირატესად დასავლური) თარგმნა-გადმოკეთებამ. ჯერ ხელი მოჰკიდეს ზოგადსაგანმანათლებლო თხზულებების თარგმნას. პირველ რიგში გაჩნდნენ ისტორიულ შრომათა თარგმანები, კერძოდ, ვოლტერის ისტორიული ნარკვევები (პეტრე I-ის ისტორია, კარლოს XII და ალექსანდრე მაკედონელი) და ა. შ., რასაც მოჰყვა მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშების თარგმნა, კერძოდ, ა. დიუმას რომანები, მოლიერის კომედიები, ჟიულ ვერნის რომანები, დ. დეფოს „რობიზონ კრუზო“ და ა. შ.

მთარგმნელები არცთუ ისე იშვიათად ვერ ერკვეოდნენ დედნების ლიტერატურულ ღირსებაში და უფრო ხშირად კლასიკური ლიტერატურის ნიმუშების გვერდით გვხვდება კრიმინალური და ბულვარული რომანები.

ზოგჯერ თარგმანი შესრულებული იყო ისეთ მაღალ დონეზე, რომ ძნელდებოდა მისი ორიგინალისაგან გამიჯვნა. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ჭიომს მორიერის რომანი „პაჯი ბაბა ისპაჰანელი“, რომლის სპარსული თარგმანი ისე ბრწყინვალედაა შესრულებული, რომ იგი ორიგინალურ ნაწარმოებად მიაჩნდათ თვით სპარსელებს, ხოლო მის ავტორად თვლიდნენ მთარგმნელს პაჯი აჰმად რუჰი ქერმანის. ამ ნაწარმოებებში დიდი ოსტატობითაა კადმოცემული ფაქტ-ალი შაჰის დროინდელი ირანის სინამდვილე. მასში დაცულია სპარსული სალაპარაკო ენის კოლორიტი და სურნელება, დიდია ამ ნაწარმოების მნიშვნელობა სპარსული მხატვრული პროზის განვითარების ისტორიაში. მან ფართო გზა მისცა ყოველდღიურ-სასაუბრო ელემენტების დანერგვას სპარსულ ლიტერატურულ ენაში. სწორედ ამის გამო „პაჯი ბაბას“ თარგმანი ითვლება სპარსული მხატვრული პროზის ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ ძეგლად.

ასეთმა ბრწყინვალე თარგმანებმა, რომლებიც შესრულებული იყო სადა, ცოცხალი ენით, როცა თბრობა მოედინება ლალად და ბუნებრივად, განაპირობა ახალი ლიტერატურული ნორმების გამომუშავება სპარსულ სიტყვაჯამულ მწერლობაში, კერძოდ პროზაში. გარდა ამისა ამ თარგმანებმა შეამზადეს ნიადაგი და შეიძლება ითქვას ხელი შეუწყვეს ირანში ნოველისა და რომანის წარმოშობისა და ჩამოყალიბების საქმეს.

შესამჩნევად იმატა პროზის მნიშვნელობამ და ადგილმა ქვეყნის საზოგადოებრივ და კულტურულ ცხოვრებაში. მე-19 საუკუნის პროზისათვის დამახასიათებელია, რომ მნიშვნელოვნად გაფართოვდა მისი ინტერესების რეალი. აშკარად იგრძნობა ტენდენცია ირანელი მწერლობისა—წერონ სადა, უბრალო სტილით.

განმანათლებლობის ეპოქად ირანში მე-19 საუკუნე გვესახება. ირანელი განმანათლებლების მირზა მალქომ ხანის (1883—1909), ზეინ ალ აბედინ მარაღელის (1837—1910) და აბდ ორ რაჰიმ ტალიბოვის (1855—1910) შემოქმედებაში გამოხატულება პოვა ირანის მზარდი ეროვნული ბურჟუაზიის პროტესტმა ფეოდალური წყობის ძალმომრეობისა და დესპოტიზმის წინააღმდეგ. მათ ნაწარმოებებში იმდროინდელი ირანის სინამდვილის სურათებს ენაცვლება ევროპული ქვეყნების პროგრესისა და ცივილიზაციის ჩვენება. თა-

ვიანთი ნაყოფიერი მოღვაწეობით მათ დიდად შეუწყვეს ხელი სპარსული მხატვრული პროზის განვითარების საქმეს.

ირანელ განმანათლებლებზე და საერთოდ მე-19 საუკუნის სპარსულ სიტყვაკაზმულ მწერლობაზე დიდი გავლენა იქონია მირზა ფათალი ახუნდოვმა.

გამოჩენილი აზერბაიჯანელი მწერლისა და მოაზროვნის მირზა ფათალი ახუნდოვის პიესებით, რომლებიც გასული საუკუნის 70-იან წლებში თარგმნა სპარსულად მირზა ჯაფარ ყარაჯადაღიმ, იწყება სპარსულ მწერლობაში დრამატურგიის ტრადიციების შემუშავება.

მაგრამ მირზა ფათალი ახუნდოვის პიესების მნიშვნელობა აღნიშნულით როდი შემოიფარგლება. ამ პიესებმა არა მარტო საფუძველი მოუშადას სპარსული თეატრალური კულტურის განვითარებას, არამედ დასაბამი მისცეს სპარსულ მწერლობაში რეალიზმის დამკვიდრებას.

მირზა ფათალი ახუნდოვის ცხოვრებისა და შემოქმედების მიმართ დიდ ინტერესს ამკლავებენ როგორც აზერბაიჯანელი, ასევე ქართველი აღმოსავლეთმცოდნეები (34).

ირანში საუკუნეების მანძილზე ფართოდ აღიარებული ლიტერატურული ძეგლებს გვერდით იქმნებოდა ნაწარმოებები, რომლებიც თავის მიზანდასახულობით, ხასიათითა და ფორმით ხალხურ თხზულებებს წარმოადგენენ. მას არ აკლია მკითხველი და ცნობილია „ადაბიათე ამიანეს“ (ხალხური ლიტერატურა, სიტყვასიტყვით—მდაბიური ლიტერატურის) სახელწოდებით.

ხალხურ ლიტერატურად შეიძლება მივიჩნიოთ არა მარტო ის თხზულებები, რომლებიც ხალხში შეიქმნა, არამედ ის ლიტერატურაც, რომელიც საზოგადოების მაღალ ფენებში წარმოიქმნა, მაგრამ მასობრივად გავრცელდა ხალხში (35). ორივე ეს ნიშანი ახასიათებს ხალხურ დასთანებს (ამბებს, რომანებს, ნოველათა კრებულებს). ისინი კლასიკური ლიტერატურისა და ხალხური სიტყვიერების მიჯნაზე დგანან. სწორედ ხალხურ დასთანებში უნდა ვეძებოთ, ჩვენი აზრით, სპარსული მხატვრული პროზის სათავეები.

ირანში უკანასკნელ ხანებამდე შეიძლება შევხვედროდით „ყისახანებს“ (ამბის მთქმელებს), რომლებიც საჯარო თავყრილობებში, ბაზრებსა თუ ყაუხანებში ავრცელებდნენ ხალხურ ლიტერატურას, კითხულობდნენ დასთანებს. არცთუ ისე იშვიათად ყისახანი არა მარტო დეკლამატორი, არამედ ავტორიც იყო ამა თუ იმ დასთანისა.

დასთანები არა მარტო ზეპირი გზით ვრცელდებოდა, არამედ ხდებოდა მათი ჩაწერაც. უკანასკნელ წლებში თეირანის წიგნის ბაზარზე სპარსული კლასიკური და თანამედროვე ლიტერატურული ძეგლების გვერდით ფართოდ იყო წარმოდგენილი როგორც ლითოგრაფიული, ისე ბეჭდური სახით გამოცემული დასურათხატებული წიგნები—ხალხური დასთანები.

ხალხური დასთანების ერთი ნაწილი ისტორიულ-საგმირო ხასიათისაა. მათ საფუძვლად რეალური ისტორიული ამბები დაედო, ხოლო, რაც შეეხება სარაინდო-სათავგადასავლო დასთანებს, რომელთა წამყვანი თემაა ნაწარმოების გმირის სამიჯნურო-სარაინდო თავგადასავალი, აქ კი ფრთას შლის ავტორის ფანტაზია. მის წინაშე ამ მიმართულებით ფართო ასპარეზია გაშლილი.

ხალხური დასთანები, გარდა შინაარსისა, ერთმანეთისაგან ფორმითაც განსხვავდებიან. მათი ერთი ნაწილი ჩარჩოვანი პროზის ნიმუშებია. ასეთია, მაგალითად „ბახთიარ-ნამე“, „ოთხი დერვიშის ისტორია“, გვხვდება დასთანებიც, რომლებიც ფორმით არ არიან შეზღუდულნი („ამირ არსლანი“, „ყაპრა-

მან ნამე“ და სხვ.). როგორც წესი, დასთანებისათვის დამახასიათებელია სადა, მარტივი სტილი, რამაც განაპირობა ალბათ მათი ასეთი ფართო გავრცელება. პოპულარობის მიუხედავად კარგა ხანს სპარსული ხალხური ლიტერატურა ოფიციალური ლიტერატურათმცოდნეებისათვის მიუღებელი იყო.

პირველი მკვლევარი, რომელმაც თავის უფლებებში აღადგინა კანონგარეშე გამოცხადებული სპარსული ხალხური ლიტერატურა, გამოჩენილი საბჭოთა ირანისტი ე. ბერტელსი იყო (36). კიდევ რამდენიმე ათეული წელი გავიდა, სანამ კვლავ აღიძვრებოდა ინტერესი სპარსული ხალხური ლიტერატურის კვლევასადმი. ამის შემდეგ გამოქვეყნდა ირანელი მკვლევრის მ. მაჰკუბის და საბჭოთა ირანისტის ი. ბორშივესკის ფუძემდებელი გამოკვლევები. აღსანიშნავია ქართველი ირანისტის ა. გვახარაძის შრომები (37).

ლიტერატურა

1. Е. Э. Бертельс, Очерк истории персидской литературы, Л., 1928.
2. К. А. Инostrаницев, Сасанидские эпюды, С.-Петербург, 1909.
3. სიდ ნაფისი, წინასიტყვაობა ანთოლოგიისა „თანამედროვე სპარსული პროზის შედეგები“, თეირანი, 1951, ტ. 2, (სპარსულ ენაზე).
4. რეზა ბარაკანი, ნოველისტიკა, თეირანი, 1969 (სპარსულ ენაზე).
5. აჰმად ქასრაფი, ირანის კონსტიტუციური მოძრაობის ისტორია, თეირანი, 1941 (სპარსულ ენაზე). მისივე, ლიტერატურის შესახებ, თეირანი, უთარილო, (სპარსულ ენაზე). მისივე, პოეტებსა და პოეზიაზე, თეირანი, 1957 (სპარსულ ენაზე) და სხვ.
6. В. И. Ленин, О литературе и искусстве, М., 1969.
7. В. Б. Никитина, Е. В. Паевская, Л. Д. Позднеева, Д. Р. Редер, Литература Древнего Востока, М., 1962.
8. West E. W., Sacred Books of the East, Oxford, 1880.
9. Th. Nöldeke, Geschichte der Artaxseri PaPakan Gottingen, 1878.
10. თო ნიდეკე, არდამირ შაჰაქის ძის საქმეთა წიგნი, თბ., 1971.
11. Minorsky V., The Older preface to the «Shah-nama» — «Studi Orientalistica in Onore de giorgio Levi Della Vida», vol. II, Roma, 1956.
12. Д. С. Комиссаров, Очерки современной перс. прозы, М., 1960.
13. ბ. ქიქოძე, გაბასეების ეანრის ისტორიისათვის, ბათუმი, 1955.
14. E. Benveniste, Le texte de draxt Asurik et la versification Pehlevi, Journal Asiatique, 1930, TCCXII.
15. H. Ethe, Über persischen Tenzonen, Berlin, 1882.
16. რეზა ყული ხან ქედაიათი, მკერმეტყველთა კრებული, თეირანი, 1906 (სპარსულ ენაზე).
17. გ. იმედლაშვილი, ყაბუს ნამეს ქართული ეერსია ამირ-ნასარიანი, ლიტერატურული ძიებანი, IX, თბ., 1955.
18. აღ. ბარამიძე, ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, თბ., 1947.
19. ჭეიჭელაძე, ყაბუს ნამე, დარეგებთა წიგნი, სპარსულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაერთო ამირან ლომთაძემ, თბ., 1978.
20. შეიხოსლეძეოდინ საადი, გოლესთანი, სპარსულიდან თარგმნა ა. კელდიმე, თბ., 1948.
21. ე. გაბაშვილი, აღმოსავლეთის კულტურული მუშები, «მნათობი», 1978, № 4.
22. ასას ერთი დამე, გ. წერეთლის წინასიტყვაობითა და რედაქციით, ტ. 1—V, თბ., 1967—1981.
23. შაჰარი მალექ აშ შარა, სტილისტიკა, თეირანი, ტ. 1—3, 1941—1943 (სპარსულ ენაზე).
24. შ. თოდუა, ქილილა და დამანას საბასეული ეერსია, თბ., 1967.
25. Ханна аль-Фахури, История арабской литературы, М., 1961.
26. Nickolson, R. A. The Tadhkirut ul Awliya («Memoire of the Saints») of Muhammad Jbn Jbrahim Fariduddin Attar, edited by... London I, — 1905, II — 1907, Persian historical text Series.

27. Hudud al-Alam, The Regions of the World. A persian Geography 372 AH—982 AD.
 Translated and explained by Minorsky, London, 1937.
28. ვ. ფუთურიძე, რუდიკის ეპოქა, კრ. „რუდიკი“, თბ., 1957.
29. ნასირი ხოსროუ, მოგზაურობის წიგნი, ბერლინი, 1922 (სპარსულ ენაზე).
30. ოთხი განსჯა ნიზამი არუზი სამარყანდელისა, თეირანი, 1957 (სპარსულ ენაზე).
31. The Lubabul Albab of Muhammad Awfi, edited by E. Browne, London, 1903—1906.
32. ობეიდ ზაქანი, თხზ., თეირანი, 1965 (სპ. ენაზე).
33. ყაემ შაყამი, თხზ., თეირანი, 1902 (სპ. ენაზე).
34. კ. ფილავა, მირზა ფათალი ახუნდოვი, თბ., 1968.
35. Ю. Е. Борщевский, Персидская народная литература, Сб. «Плутовка из Багдада», М., 1963.
36. Е. Э. Бертельс, Персидская «лубочная» литература, сб.; «С. Ф. Ольденбургу», Л., 1934.
37. აღ. გვახარია, სპარსული ხალხური დასთანების ქართული ვერსიები, თბ., 1968;
 აღ. გვახარია, სპარსული ხალხური პროზის ისტორიიდან, თბ., 1973.

Т. Г. КЕШЕЛАВА

ИСТОКИ ПЕРСИДСКОЙ ПРОЗЫ

Резюме

Персидская художественная проза возникла и складывалась как закономерное явление, обусловленное развитием изящной словесности Ирана, имеющей богатые традиции.

История персидской прозы уходит в седую старину. Рассматривая образцы древней, средневековой, новой персидской литературы, можно проследить преемственность жанровых форм (в частности, моназаре, сказка, сафар-наме), которыми охотно пользуются писатели современного Ирана.

На ранних этапах своего развития персидская проза была представлена бытовым анекдотом, рассказом, который берет начало от таких малых повествовательных форм как хекаят, латифе, макама. В дело становления персидской прозы свою лепту внесли деятели науки и искусства Ирана: авторы трактатов — рисала, антслогии — тезкере.

Персидская проза своими истоками уходит в народное творчество. Особое внимание следует уделить роли и значению «Адабиате амiane» — народных дастанов, стоящих на стыке народного творчества и художественной литературы.

XIX век представляется эпохой просветительства в Иране. Заметное воздействие на творчество иранских просветителей оказал Мирза Фатали Ахундов, открывший путь критическому реализму в персидской литературе.

В настоящее время большим достижением персидской литературы является художественная проза. В ней нашли творческое развитие богатые литературные традиции Ирана, и в новых исторических условиях они способствовали возникновению таких жанров, как новелла и роман в современном понимании этих форм.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ირანული
 ფილოლოგიის კათედრა
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჭიჭიამ

ЕЛЕНА ОРЛОВСКАЯ

К ВОПРОСУ О ФУНКЦИИ ГЕРОИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ ГОРЦЕВ ВОСТОЧНОЙ ГРУЗИИ

При изучении героической поэзии грузинских горцев — корпуса текстов, разнящихся и длиной, и структурой, — возникает вопрос: что является «нормой», «оптимальным текстом» и на какие единицы он разлагается, то есть, являются ли короткие тексты фрагментами более длинных или, наоборот, длинные — контаминацией, поздним соединением «независимых» ранее стихов. Существует ли вообще оптимальная длина стихотворения? Эти вопросы, кажущиеся на первый взгляд чисто формальными, на самом деле затрагивают сущность героической поэзии, потому что «нормативная» длина предполагает «нормативную» композицию. Задача состоит в том, чтобы выделить обязательный набор элементов, смысловых и ритмических «блоков» и установить, каким критериям подчиняется их выбор, каким категориям данной культуры они соответствуют, — иными словами, определить место героической поэзии в данной культуре.

Выделение «нормативного» текста прежде всего предполагает отыскание его границ, то есть начала и конца¹. Уже при первом знакомстве с корпусом текстов становится ясно, что выделить традиционные формулы начала и конца почти невозможно. Единственная более или менее часто употребляющаяся концовка — своего рода «подпись» автора/исполнителя — это:

„ამ ლექსის მალექსებელი
ალღანში თუმის ქალია;
სალექსოდ გამომიგზავნეთ
ფარაზე თითო ცხვირია“.

«Сочинила это стихотворение тушинка из Алвани. Пришлите мне за стихи по одной овце из отары».²

Хотя она встречается не во всех стихах, ее все же можно считать «абсолютным концом», границей текста на том основании, что в текстах, где она присутствует, за ней уже ничего не следует. Отметим две важные особенности:

1) заключительная формула почти никогда не связана с предшествующей строфой³;

¹ Наиболее распространенный пример подобных «границ» фольклорного текста — зачины и концовки народных сказок. (См. Н. Р о ш и я н у, Традиционные формулы сказки, М., 1974).

² Подобные концовки могут быть более или менее развернутыми и существуют во множестве вариантов, но смысл их неизменен: 1) рассказчик/автор называет себя и 2) просит вознаграждения за сложное/исполненное стихотворение.

³ Исключение составляют концовки типа:

„ამაგის მალექსებელი თიანეთს სოფლად ვარო,
გვერდს მიწვეს ნაჭრევიანი ჩემის კმლის ნომარით“ (3, № 271).
«Создатель этого стихотворения/ сам из Тианети,
рядом со мной лежит раненый/, пораженный моим мечом»,

2) предшествующие строфы могут быть самыми разнообразными по содержанию, то есть, имея **последнюю** строфу, в стихотворении тем не менее нельзя выделить **предпоследнюю**.

Начальные строфы стихотворений тоже в высшей степени различны. Здесь, хоть и не существует зачинной формулы, можно выделить несколько наиболее часто употребляющихся строф:

1) указание на время, в которое происходит действие:

„ორშაბათ დღია გათენდა, მუშა შეყვარა ბლოში“ (3, № 254).

«В понедельник на рассвете / он собрал много работников...»;

2) описание сборов в поход, то есть начало действия:

„ქმლამოგ ივენურის რას რა უფიქრობს თავსაო?“

დღღა დაუცხობს საბაღლათა, მამა უბანდაეს ჭლანსაო“ (4, № 240).

«Что задумал/Иванеური в Чинга?»

Мать готовит еду в дороге/, отец плетет ему лапти...»;

3) указание на «причину» сражения, типа:

„განას გალიდა თათარი, სიტყვას იტყოდა მკეზზედა“

შაიყარენოთ, ახლებო, თუშად გაგლეტ ველზედა“ (3, № 206).

«В Гандже возгордились татары/, болтают, что придет на ум:

Собирайтесь, молодежь/,пойдем войной на тушинцев...»

Мы видим, что начала стихотворений в основном совпадают с началом «реальных событий» и большая часть стихов прямо начинается открытием военных действий:

„ღიღღღღს იყრების ლაშქარი, წინამძღვარს ღონღღღღანო“ (4, № 32).

«В Гилго собирается войско/, ищут предводителя».

Итак, мы имеем дело с рассказами, которые начинаются по-разному и обрываются в самых произвольных местах. Возможно ли определить их композиционный принцип, найдя необходимые и достаточные элементы этих рассказов? Имеющийся в нашем распоряжении материал позволяет использовать трех методов:

1) сопоставление различных стихов, выделение и классификация по частоте употребления ритмических и смысловых блоков (путь, проделанный героем, битва, завещание умирающего воина и т. п.).

2) сопоставление вариантов одного и того же стихотворения, исходя из предположения о том, что важнейшие смысловые единицы будут повторяться в большинстве вариантов; и, наконец:

3) сопоставление стихотворного текста с соответствующим ему прозаическим (в тех случаях, когда мы располагаем таковыми).

«Статистическое» изучение всего корпуса героической поэзии горцев, насколько нам известно, еще никем не предпринималось⁴, однако отсутствие точных данных не мешает отметить несколько очевидных особенностей, для выделения которых достаточно просто внимательного чтения: постоянное и почти полное отсутствие «истории», какого бы то ни было последовательного повествования, крайняя фрагментар-

в которых автор сообщает о своем участии в описанных событиях. Такие концовки напоминают заключительные формулы народных сказок. Ср. русское: «И я там был, мед-пиво пил» и др. Благодаря им устанавливается связь между сказочным временем и временем рассказа.

⁴ Такого рода работа могла бы дать также интересные результаты, касающиеся «деталей», могущих оказаться очень важными: например, распределение в поэзии цветов, времен года, времени дня, разновидности оружия, виды ранений и т. п.

ность текстов. Интересно, что это впечатление не зависит от количества строк стихотворения: длинные тексты оставляют то же ощущение вырванности из контекста, фрагментарности, что и короткие, в 4 строки отрывки. Возникает основной для понимания героической поэзии вопрос: каково значение этой фрагментарности: имеем ли мы дело с обрывками ранее существовавших «полных текстов», или героическая поэзия горцев всегда состояла из отрывков — а если так, то как могли уцелеть в памяти людей, какой цели служили все эти фрагменты, в каких обстоятельствах и по каким правилам они соединялись в тексты большей длины?

Кроме соображения о том, что большинство дошедших до нас текстов для того, чтобы иметь смысл, должно было обладать более широким контекстом, нет никаких данных предполагать существование на каком-то этапе если не «цельного» героического эпоса, то хотя бы корпуса более или менее законченных текстов⁵. Если же героическая поэзия всегда была фрагментарна, то как возникали эти фрагменты, как взаимодействовали друг с другом и в каком отношении они находились с действительностью, то есть, какие именно ее моменты оказывались отраженными в стихах?

При анализе вариантов одного и того же стихотворения нельзя не заметить, что тексты очень близки друг к другу: варианты, разделенные и пространственно, и хронологически обнаруживают лишь весьма незначительные расхождения. Чем это объясняется? Разумеется, при передаче текста старались не исказить его смысл, но для сохранения устного текста этого явно недостаточно. Гораздо важнее устойчивая сама форма фольклорного поэтического текста, объясняющаяся его «формульной природой»⁶. Можно заметить, что нередко форма вариантов оказывается значительно ближе, чем их содержание⁷. Это значит, что в какой-то степени точность передачи текста, так сказать, бессознательная, целиком обусловленная техникой исполнения. В большинстве случаев различия между вариантами сводятся к различиям между ритмическими вариантами внутри строф, в то время как смысл стихов почти всегда остается без изменения. Редко встречаются добавленные или выпущенные строфы, чаще же всего записанные в разное время и в разных местах стихи — ритмические и лексические варианты одного и того же рассказа.

Предполагать, что исполнители стихов не понимали произносимого ими текста, конечно, абсурд. Однако несомненно, что «внешняя», музыкально-ритмическая сторона текста имела огромное значение. Исполнитель старался, чтобы **прозвучало** так, как он сам его слы-

⁵ Наиболее старые записи рассматриваемых текстов относятся к середине XIX века, а наиболее ранние из описываемых в них событий — к началу XVII. За столетие (сер. XIX — сер. XX вв.) тексты практически не изменились, поэтому нет оснований предполагать, что за два века до этого происходили изменения настолько серьезные, что полностью разрушился существовавший ранее героический эпос.

⁶ «Теория формульности» Перри и Лорда основана на понятиях ритмических и смысловых «блоков», составляющих единицы эпического текста, зная которые исполнитель, импровизируя, всякий раз заново «создает» произведение. См. напр., A. V. Lord, *The Singer of Tales*, Camb. Mass., 1964.

⁷ Ср., напр., два из многочисленных вариантов одного и того же стихотворения:

აღმე და წადი, მერცხლო, ჩამუდგე შავის გზასთ (4, № 240-ბ).

Лети, ласточка, / над дорогами в Пшавию...

აღმე და წადი, მერცხლო, შუადგე შავი გზასთ (4, № 240-ვ)

Лети, ласточка, / над черными дорогами...

шал, с теми же рифмами, размером и ритмом. Но можно ли предположить, что столь консервативному отношению к форме стиха соответствовало полное пренебрежение к его содержанию, что некогда вразумительные и последовательные рассказы потеряли связующие эпизоды (во всех вариантах одни и те же!) и остались в виде разрозненных, зачастую бессмысленных фрагментов? Это представляется маловероятным. Но чем тогда объяснить изначально фрагментарный характер героической поэзии? Для ответа на этот вопрос обратимся к тем немногим прозаическим текстам, которыми мы располагаем. При их сопоставлении привлекает внимание смещение интереса рассказчика, в сферу внимания которого попадают вещи, отсутствующие в поэтических текстах. Нетрудно убедиться, что несмотря на то, что в основе их лежат одни и те же события, отражение этих событий в текстах не имеет между собой ничего общего. Вот некоторые заслуживающие внимания особенности:

1) поэтический рассказ следует той же логике развития, что и описываемые в нем реальные события, он не нуждается в поясняющем или дополняющем его контексте; рассказ, как правило, композиционно нейтрален и состоит из экспозиции, непосредственно действия и заключения, например:

«Пришедшие из Макарли осетины осадили Геби. В большую деревню им войти не удалось, и они напали на маленькую. Там каждый из них захватил по одному пленному. Понадеявшись на свои силы, они спустились и в большую деревню. В это время из Киртишо подоспели жители Геби, набросились на людей из Макарли и перебили их. Не осталось даже человека, который поведал бы о случившемся...»;

2) прозаический рассказ часто сам содержит объяснение или оценку происшедшего:

«И впоследствии нередко происходили стычки архотцев с кистинями, в которых архотцы перебили немало кистин. И поделом им, едокам лошадей!»;

3) прозаический рассказ стилистически нейтрален, он имеет не эстетическую, прежде всего коммуникативную функцию; в таком рассказе нельзя выделить стилистические приемы: формулы, общие места и т. п., иными словами, мы имеем дело не с художественным текстом.

Практика устного исторического рассказа широко распространена в бесписьменных обществах⁸; целью ее является сохранение коллективной памяти, временная и историческая ориентация коллектива. Этому занятию отводится специальное «нерабочее» время, (особенно праздники) и специальное место (у грузинских горцев *ბებებე* — вече или *ჯვბო* — святилище), что подтверждает его важность для нормального функционирования коллектива. Истории никогда не рассказывались просто, «чтобы скоротать время», и рассказчиком мог быть далеко не всякий:

«... Между тем мужчины продолжали пить, иногда к ним присоединялись служители джвари. Пели песни и рассказывали предания (*ებებე*). Рассказчиками были пожилые люди, молодежь же внимательно слушала. Иногда среди старших возникали споры о правильности рассказа. Слушание и злословие было обязательным для молодежи, и невысоко ценился человек, не знавший этих историй. (...) Хевсуры рассказывают истории своих предков со множеством подробностей» (1, 775).

⁸ Один из наиболее известных примеров — древнескандинавские саги, имевшие схожую функцию; см. напр. М. Стеблин-Каменский, Культура Исландии, М.—Л., 1967.

В чем же тогда заключается роль «параллельных» поэтических текстов и могут ли они что-нибудь добавить к уже рассказанному прозой? Интересно, что в большинстве дошедших до нас записей стихотворные отрывки оказываются вкрапленными в прозаический текст и обычно повторяют содержание предыдущего или последующего эпизодов. При этом в «пограничных» частях текста нередко встречаются выражения из поэтического отрывка:

„დიდი ას არხოტის ჯვარი, იბოძს სისხლიან ვმალსაო,
გამამართელსა ლაშქარსა ბადეს გახურავს თავსაო“....

„არხოტის ჯვარამ გიფ, წასულა და მამდინარ ქისტის ლაშქრისად ბაღე გადაუხურავ თავზე“ (5, 165).

...велик Архотский джвари./опоясан кровавым мечом, он опутал сетью/подошедшее войско (...).

узнав о происшедшем, Архотский джвари вышел навстречу кистинскому войску, опутал его сетью...

„ახლა ამ ქისტებს რომ თავები ვასკრეს, ეს არხოტის წყალი წითელ წავიდ, რომენც ზადის ქისტებზე, და ამბობენ ქისტები, რომ „ჩვენი ხალხი არხოტელებს სჭრიან თავს, რომ წყალი წითელი მივლიავ“, ის კი არ იციან, თუ არხოტელები სჭრიან თავს ქისტთვილებს.“

ბერები ქომოცილები ამხედველებს შთასაო,
მოვიდა წყალი წითელი, შინვეენ არხოტის წყალსაო.
გავვივიანდა ლაშქარი, არხოტ სჭრიან თავსაო“ (1, 169).

«Когда этим кистиним отрезали головы, вода в реке Архоти, которая течет во владения кистин, покраснела; кистины и говорят: «Наши режут архотцам головы, и оттого вода в реке красная». Им невдомек, что это архотцы убивают кистин.

Комоцихские старики /смотрят на горы,

Глядят на реку Архоти. /течет красная вода.

«Запаздывает войско/, должно быть, режет головы в Архоти».

Создается впечатление, что в процессе повествования рассказчик пользуется двумя источниками: знанием реального события и знанием соответствующего стихотворного текста, существовавшего и до момента исполнения. Иными словами, прозаический текст импровизируется, в то время как поэтический цитируется (вопрос о возникновении последнего мы пока оставляем открытым). Несомненно, что два вида текстов, различаясь и структурой, и функцией должны различаться и статусом. Несмотря на то, что оба вида текстов исполнялись в одно и то же время, в одних и тех же обстоятельствах, можно все же предположить, что статус поэтического текста был гораздо выше: во-первых, потому что в бесписьменных обществах благодаря известной материальности слова, весомости словесной формы поэтические тексты вообще считались более «ценными», и во-вторых, какую еще ценность можно предположить у текста, лишённого почти всякой информативности содержания, если не сам факт его существования как стихотворного эквивалента того или иного момента реальности.

Рассмотрим подробнее механизм выборочного отражения реальности в героической поэзии с точки зрения возможности членения поэтического текста — вопроса, сформулированного в начале этой статьи. Может быть, стихотворные фрагменты, вкрапленные в прозаический текст, дадут нам один из возможных способов такого членения.

Прежде всего отметим, что в стихах почти всегда отсутствует мотивация событий, которая ясно видна в соответствующих прозаических текстах. Прозаические рассказы почти всегда начинаются с экспозиции:

«При царе Ираклии жил человек по имени Ионеури, которому не было равных в искусстве владения мечом. Ионеури чем-то прогневал джвари, и тот за гордыню лишил его бороды. Ионеури сетовал: «Как я теперь покажусь своим?» Он собрался в дорогу, взял ружье, прихватил меч и щит, оседлал коня и отправился в Пшавию, чтобы, сравнившись с кем-нибудь из тамошних прославленных воинов, победить его и там же сложить голову...» (5, 186)

Соответствующее этому тексту стихотворение начинается с **момента отъезда Ионеури:**

„ჭმლაში ივანეური რას რა უფიქრობს თავსაო?
დედა დაეცხობს საგალთა, მამა უბანდავს ჯღანთაო.
დაჭლება ივანეური, დღე-შეუ გალღესავს ჭმალსაო...“ (4, № 240).
«Что задумался Иванеური/из Чимга?
Мать готовит еду в дорогу, отец плетет ему лапти...
сядет Иванеური через день и точит меч...»

Итак, проблема причинности явлений явно не интересует исполнителей и слушателей⁹. Нередко повествование начинается с **описания путешествия героя и пути**, пройденного им:

„აღვა, წავიდა დაღესტანს, დურუჯის დაჭდა წყალზედა“ (3, № 245)
«Встал и отправился в Дагестан, /засел у реки Дуруджи...»

С этим связана вторая особенность стихотворений — предельная точность топонимики и вообще всех имен собственных (точность, которая, как мы убедимся в дальнейшем, далеко не всегда тождественна истинности). Затем следует **предельно схематизированный рассказ о сражении**, в котором опущены все сколько-нибудь индивидуализирующие его моменты:

„ზენათ ჩობანმა იძახა: კაცი რომ მოდის ქვლიანი,
თლისძის ობოლ იქნება, ბევრი სხვა უქნავ ზიანი,
ბევრისა ბინა ვაჭირა, სისხლია ნაწინდრიანი,
ბევრისა დედა ატირა, ბევრისა — ცოლი თმინი,
ბევრისა თოფი წაიღო, ბევრისა — ვმალი ფხინი“ (3, № 306).

«Сверху закричал чабан: / «Человек, идущий с мечом — наверное, сын погибшего Тилидзе/. Много вреда нанес он, опустошил жилища, /запеклась на пепелище кровь. У одних заплакали матери, / у других — длинноволосые жены, у этих отнял он ружья, /у тех — острые мечи...»

Таким образом, в героической поэзии сосуществуют две, казалось бы, взаимоисключающие тенденции. С одной стороны — стремление к предельной точности некоторых деталей¹⁰, с другой — полное пренебрежение к реально происходившим событиям. Если жанвой прозаического рассказа всегда является реальность, то поэтический текст использует лишь ее отдельные элементы, организует их по своей собственной, не из реальности взятой схеме. В результате реальные события

⁹ Не следует забывать, что речь почти всегда идет о событиях, уже известных членам коллектива, и отсутствие объяснений не усложняет понимание текста; но все же характерно, что именно этот аспект (как любая причина — явление всегда единичное) оказывается за пределами стихотворного текста.

¹⁰ Например:

„ვაგას ჭოპო ხანჯარსა დაუმტკრევს სპილოს ტარსაო“ (5, 168)
«У кинжала Гаган/ он раздробил рукоять из слоновой кости...»
„ღლინით სავსე თვალები უღროოდ დახუქისაო“ (4, № 51).

или:

«...безвременно закрыл/смеющиеся глаза».

В этой любви к «экзотическим» деталям — разительное сходство героической поэзии грузинских горцев с древнескандинавскими висами — стихами сходного содержания, произносимыми при сходных обстоятельствах.

и реальные герои теряют всякую индивидуальность, и рассказ становится как две капли воды похож на любой другой — сходство, усугубляемое схожестью стилистических приемов: употреблением одних и тех же оборотов, формул и рифм. Что касается первой из упомянутых тенденций, то она, казалось бы, противоречит всему, изложенному выше, но это противоречие представляется нам мнимым. Не останавливаясь подробно на этой проблеме, отметим, что, составляя оппозицию прозаическому тексту, поэтический текст своей абстрактностью, в силу присущего фольклору синкретизма, может иметь и другие функции¹¹. Тем более, что, как уже указывалось, точность топонимов и имен собственных лишь кажущаяся, и варианты дают нам множество примеров расхождения:

„ერსთავ შახურის ლაშქარისა, კანჭის ქედის ღაგროდებისა,
საკვესურეთოდ ღვლავის, არაგვზედ შამოდებისა“.

«Воевода созывает войско, / собирает у Канчис Кеди,
Грозит войной хевсурам, / подступает к Арагви,
(...) спускаются с Калот-Гори, / в их рядах и Ваче...»

„ჯარსა ჰურის ერისთვისშვილი, კეჭის გორს წამოდებისა,
„აკუმოს მოვალ,“ მოქაღდა, არაგვზედ შამოდებისა,
ქვაბულის ამოდიოდენ, ფარი შუა არ ეღებისა“ (2,377).

„Созывает войско воевода, подступает к Кечис-Гори,
грознится: «Приду в Акушо, приближается к Арагви,
(...) поднимаются в Квабуло, между ними и щита не просунуть...»

Оставив пока открытым вопрос о функции имен собственных, обратимся ко второй тенденции поэтических текстов: стремлению к предельной обобщенности, точному следованию определенной схеме. Отношение прозаического текста к поэтическому, таким образом, представляет собой отношение варианта к инварианту. Однако пристальнее взглядевшись в прозаические рассказы, нельзя не заметить, что различие между ними значительно меньше, чем сходство, и существует, главным образом, на уровне деталей. Архетип же сюжета прозаического рассказа практически не меняется: сборы в поход — битва — смерть героя или его победа — результаты похода — т. е. схема, уже встречавшаяся нам при разборе стихов. Это значит, что реальные события, точные описания которых мы находим в прозаических текстах, тоже как две капли воды похожи друг на друга и различаются лишь деталями. Возникает необходимость изменить формулировку занимающей нас проблемы; теперь она принимает следующий вид: в каком отношении находится поэтический текст к реальному событию — что первично?

Первичность в данном случае не следует понимать как временные отношения: разумеется, событие не может быть воспето раньше, чем оно совершилось. Однако: является ли поэтический текст лишь откликом на происшедшее или, прежде всего, моделью для подражания в будущем? Не задает ли он модель поведения, «очищая» событие от всего единичного и выделяя в нем чистый инвариант, не подчеркивает ли он всякий раз неизменность этой модели, обеспечивая связь между каждыми двумя последовательными событиями и, тем самым — непрерывность истории.

Становится ясным, сколь различны роли прозаического и поэтического текстов. Первый повествует о происшествии, акцентируя в

¹¹ Например, функцию мнемотическую, см. F. Harwood, Myth, Memory and the Oral Tradition в журн. American Anthropologist. т. 78 № 4, дек. 1976 с. 783—796.

нем индивидуальную, событийную сторону, в то время как поэтический текст, пренебрегая преходящим, выделяет общее в единичном, подчеркивает наличие в нем вечной и неизменной схемы. Благодаря этому происходит сакрализация события — перевод его в более высокий, вневременной план.

Неудивительно, что в стихах нельзя найти внятного и последовательного рассказа, так как повествовательный аспект наименее всего важен в героической поэзии. Важны лишь отдельные моменты, подтверждающие лежащий в основе происхождения архетип.

Время от времени мы сталкиваемся с поэтическими отрывками, повествующими о явно «нестандартных» событиях, что, казалось бы, противоречит всему изложенному выше:

«...во время этой схватки попыталась убежать и бедная Мариэм. За ней бросился один кистин, настиг ее и, разрезав на груди рубаху, отпустил. Женщина, плача, шла, прикрывая грудь подолом юбки (...) Подойдя к своим, она упала, рыдая. Тотели крикнул ей: «Чего плакать, попав к врагам? Чего ты стыдишься, горемычная?» Он снял с себя рубаху и отдал женщине: «Вот надень и не стыдись, вина за твоё бесечье — на наших врагах». Женщина надела рубаху и прикрыла ею обнаженную грудь, а Тотели, одев на голое тело чоху, застегнул ее и возобновил сражение.

Тогда и было сложено:

Тотели снял рубаху: / «Вот одень, женщина.
Не плачь, не убивайся / ты была во власти врага».
Женщина одела рубаху, / проливая слезы.
Тотели одел чоху, опоясался мечом / и бросился на врага» (5, 16).

Но и в тех случаях, когда событие в силу своей уникальности не может ни соответствовать модели в прошлом, ни послужить моделью в будущем, оно, оставаясь уникальным с событийной точки зрения, не противоречит идее героического поведения, тем самым не разрушая, а укрепляя существующую схему. Характерно, что в большинстве случаев, как и в приведенном примере, стихотворный текст содержит не описание ситуации, а реакцию на нее, и здесь выделяя типичное в нетипичном.

Подведем итоги. Каковы возможные причины фрагментарности героической поэзии и в чем состоит ее функция?

В традиционном обществе почти любое событие жизни коллектива или индивидуума имеет два плана: событийный, в котором происшествие уникально и представляет интерес именно оригинальностью и неповторимостью (благодаря которым оно и остается в памяти), и «сакральный», вневременной, в котором происходящее ценно своей типичностью, точным следованием определенной модели, которая благодаря этому укрепляется. Оба плана ценны для коллектива: рассказы о происшедших событиях создают историю, поэтическая интерпретация этих событий — героическую этику, систему поведения.

Однако функция героической поэзии не определяет полностью ее формы — в данном случае, ее фрагментарного характера. Эта функция объясняет отсутствие стройного сюжета в стихах, не объясняя при этом их «текучести», соединения нескольких отрывков в один, разложение длинных текстов и т. п. Иными словами, перед нами вопрос о том, в каком отношении находятся рассматриваемые тексты к героическому эпосу?

Известно, что одной из наиболее устойчивых черт героического эпоса всех народов является так называемая «эпическая дистанция». Описываемое событие происходит во времени, не имеющем непосредственной связи с настоящим, времени, которое «было» и «прошло» и

которое не может быть продолжено. Замкнутость героического эпоса не только временная: в отношении к героям тоже существует «дистанция»; модель героического поведения — идеал, но идеал, пребывающий в прошлом, недостижимый и потому особенно возвышенный. Сознание принадлежности событий прошедшей эпохе — необходимое условие возникновения героического эпоса.

Очевидно, что в отношении героической поэзии грузинских горцев это условие не выполняется. Никакой эпической дистанции в данном случае существовать не может, потому что отсутствует дистанция историческая. Можно утверждать, что событие «современно» рассказу о нем. Мы имеем дело со своего рода немедленной «вербальной реакцией» на реальную ситуацию. Общество героев поэзии и общество исполнителей и слушателей этой поэзии одно и то же, и с этой точки зрения война с Зурабом Эрстави, имевшая место в начале XVII века, современна событиям, происходившим два столетия спустя. «Текущность» поэтических текстов оказывается, таким образом, связанной с их актуальностью, ибо они не столько рассказ об ушедшем прошлом, сколько руководство к действиям в будущем.

Однако даже самое традиционное общество подвержено изменениям, и если этими изменениями можно пренебречь при рассмотрении общих моделей данной культуры, то для диахронического подхода важны различия, наблюдаемые в записях разных эпох. С этой точки зрения интересна встречающаяся в некоторых стихах «путаница» героев:

В рассказе о походе кистин на Архоти вдруг упоминается герой других событий, некто Иванеури—

„არხოტის მთაზედ, ამბობენ, არწივებ შეიყარაო,
თერთაულ ივანეურმა გულ ღარლი ამშალაო“ (5, 168).
«На горе Архоти, говорят, / собрались орлы,
у Тетраула Иванеури/ тяжело на сердце...»

Другой пример: в одном из стихотворений цикла, посвященного Зурабу Эрстави, Зураб вдруг оказывается замещенным царем Ираклием. Вместо:

„ერისთავ შახერს ლაშქართა, ტყვეს ფათელად გადასწვდებისა“ (2, 154).
«Воевода собирает воинов, / их много, как в лесу листья...»

В одном из вариантов мы читаем:

„ავარღა ბატონიშვილი ერეკლე ხათათრალი...“ (2, 374).
«Нагрязнул царевич Ираклий, вернувшийся от татар...»

В текстах можно увидеть также зачатки циклизации, однако большей частью мы все же имеем дело с вариантами, а не с разными стихами с единым событийным центром. Весьма вероятно, что перед нами первый этап складывания героического эпоса народности, этап, в данном случае оказавшийся и последним.

Использованные материалы:

1. ალ. თ ჩ ი ა ე რ ი, რელიგია ბუღებესტურთისა და შატლის თემში, ხელნაწერი, 1940 წ. (ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განც. არქივი).
2. ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, I, თბ., 1961.
3. ქართული ხალხური პოეზია, III, თბ., 1974.
4. ქართული ხალხური პოეზია, IV, თბ., 1975.
5. ბენარონ გაბულერი, ქვესტრული მასალები, ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წლიურწიგნები, I—II, ტფილისი, 1923—1924.

Кафедра фольклористики Тбилисского государственного университета
Представил академик АН Грузинской ССР Т. В. Гамкредиазе

ლელა ხაჩიძე

 იოანე მინჩხის საგალობლები სინური კოლექციის ძარბულ
 ხელნაწერებში — Sin. 5 და Sin. 75

იოანე მინჩხის საგალობლების შექცეულ დღეისათვის ცნობილ 11 ხელნაწერს შორის მისი საგალობლები ყველაზე დიდი რაოდენობით Sin. 5 და Sin. 75 ხელნაწერებშია შესული. ეს ხელნაწერები იოანე მინჩხის შემოქმედების შესწავლის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს იმ მხრივაც, რომ წარმოაჩენს იოანე მინჩხის წვლილს ქართული მარხვანის — ამ უმნიშვნელოვანესი ლიტურგიკული კრებულის ჩამოყალიბების საქმეში. სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერები პირველად აღწერა ა. ცაგარელმა. ცაგარლის აღწერილობაში ეს ხელნაწერები № 56 და № 25-ითაა შესული. სინ. 5-ს ცაგარელი მარხვანად მიიჩნევს და X—XI სს-ებით ათარიღებს. აქვე იგი პირველად აქვეყნებს ხელნაწერის საბაწმინდისათვის შემწირველის — გიორგი მორკნეველის ანდერძს¹. სინ. 75 ცაგარელთან მცდარადაა განსაზღვრული. ხელნაწერი მიჩნეულია „ჩამნად“ (Часослов) და დათარიღებულია XIV—XVI სს-ებით².

შემდგომში ეს ხელნაწერები აღწერა ი. ჭავჭავაძემ. სინ. 5 ჭავჭავაძელის განსაზღვრებით წარმოადგენს „ტრიოდის“ (Триодь)³, სინ. 75 კი მის მიერ საეკლესიო სამართლიანად „მარხვანადა“ მიჩნეული⁴. ეს ხელნაწერები ჭავჭავაძელის აღწერილობაში დათარიღებული არ არის.

სინ. 5 და სინ. 75 დეტალურადაა აღწერილი ლ. ჯღამაიას მიერ სინური კოლექციის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის II ტომში⁵. აქ არა მარტო ნაჩვენებია სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესული ძირითადი პოეტური მასალა, არამედ ხშირ შემთხვევაში მითითებულია ამ მასალის შემცველი სხვა სინური ხელნაწერებიც; აღნიშნულია სინ. 5-ის ვადაწერის ზუსტი თარიღი — 1052 წელი; გამოქვეყნებულია ამ ხელნაწერების ძირითადი ანდერძ-მინაწერები. სინ. 5-ისა და სინ. 75-ის უკანასკნელ აღწერილობაში ორივე მთავანი „მარხვანადა“ მიჩნეული.

ამრიგად, სინ. 5 სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე მიჩნეული იყო „მარხვანად“ (ცაგარელი, ჯღამაია) და „ტრიოდის“ (ჭავჭავაძე). ეს განპირობებული უნდა იყოს ხელნაწერის 24 რ-ზე არსებული სათაურით: „წიგნი საგალობელი წმიდათა მარხვთაჲ, რომელსა ეწოდების ბერძულად ტირიოდი, რომელ არს სამფსალმუნეთაჲ ხედრად, სრული ყოვლითა განგებთა“. სინ. 5-ის განსაზღვრისას ი. ჭავჭავაძე, როგორც ჩანს, სწორედ ამ სათაურს ითვალისწინებდა. აღნიშნული სათაურის შემდეგ ხელნაწერში იწყება მარხვანისათვის განკუთვნილი მასალა, რო-

¹ Цагарели А. Памятники грузинской старины в Святой земле и на Синае, Православный Палестинский Сборник, т. IV, выпуск I, СПб., 1888, стр. 222.

² იქვე, 83-207.

³ ივ. ჭავჭავაძე, სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947, 33-14.

⁴ იქვე, 83-120.

⁵ თბ., 1979, გვ. 8—27, 45—58.

მელიც 305v-ზე მთავრდება დიდი შაბათის განგებით. ამის შემდეგ სინ. 5-ში იწყება ზატიკის მასალა, რომელიც აგრეთვე სრულადაა წარმოდგენილი — აღდგომის კვირაიკიდან ყოველთა წმიდათა კვირაიკის ჩათვლით (305v—385r). შემდეგ ხელნაწერში წარმოდგენილია სათვეო ნაწილი, რომელიც 20 ივლისის მასალაზე წყდება. ამის შემდეგ სინ. 5-ში შესულია საკითხავები აღდგომისა და მარტვილიის წინაღობისათვის. ხელნაწერი მთავრდება გადამწერის — იოვანეს ანდერძით⁶.

როგორც ქართული იადგარების შესწავლამ ცხადყო, სამარხვო ციკლის მასალა ცალკე კრებულად გამოყოფამდე იადგარის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა. X—XI საუკუნეების მიჯნაზე უნდა მომხდარიყო იადგარის დიფერენციაცია, რის შედეგადაც, სხვა ნაწილებთან ერთად, მას გამოეყო „მარხვანის“ სახელით ცნობილი კრებულები⁷. სინური კოლექციის ქართული იადგარებიდან მარხვანის მასალა ყველაზე განვითარებული და გავრცობილი სახით შესულია სინ. 59 და სინ. 64 ხელნაწერებში.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესული მარხვანი ბევრად აღემატება სინ. 59-სა და სინ. 64-ში მარხვანისათვის განკუთვნილ მასალას. როგორც ჭეშომო ვაჩვენებთ, სინ. 5-სა და სინ. 75-ში დაცულ მარხვანს საფუძვლად უნდა ჰქონოდა პროტოტიპი, რომელზედაც ამ ხელნაწერებში დამატებულია მთელი რიგი საგალობლები. წინააღობისათვის ტრადიციასთან შედარებით, სინ. 5-სა და სინ. 75-ში მარხვანის განვითარება გაცილებით შორსაა წასული, ვიდრე სინ. 5-შივე დაცული ზატიკის და სათვეო ნაწილის მასალისა⁸.

ზატიკის მასალა სინური იადგარებიდან ყველაზე სრულად წარმოდგენილია სინ. 1, სინ. 14, სინ. 59 და სინ. 64 ხელნაწერებში. თუ ვრცელი ტიპის იადგარებში—სინ. 59-სა და სინ. 64-ში წინააღობისათვის მასალა გავრცობილი და განვითარებულია, ზატიკის მასალა ამავე ხელნაწერებში ერთი და იმავე სახითაა შესული.

სინ. 5-ში დაცული ზატიკის პერიოდის მასალის სინურ იადგარებთან შედარებამ ცხადყო, რომ სინ. 5-ში უცვლელადაა გადასული 5 კალენდარული ხსენება (ახალკურიავე, იისებ არიმათიელის, განზოგება, აღმაღლება და მარტულია) და შესაბამისი პოეტური მასალა. სინურ იადგარებში სადა დღეებზე შესული 4 ხსენება (დღეათა მენელსაცხებლეთაჲ, განრღუეულისაჲ, მარტვილიის შემდგომი ორშაბათის მასალა და კურნებაჲ სილოამს ბრმისაჲ) სინ. 5-ში გადატანილია კვირა დღეებზე. X ს-ის სინური იადგარებისაგან განსხვავებით, სინ. 5-ში გამოყოფილია V და VII კვირაიკების, აგრეთვე VII ხუთშაბათისა და მარტვილიის შაბათის ხსენებები და ამ დღეების პოეტური მასალა. სინური იადგარებისაგან განსხვავებით, სინ. 5-ში მარტვილიის მსგეფსი (შემდგომი კვირაიკე) განკუთვნილია წმინდა მოწამეთა ხსენებისათვის⁹.

⁶ სინ. 5 ამ იოვანეს მიერაა გადაწერილი. სხვა გადამწერის ხელი აქ არ ჩანს. დიმიტრი, რომელიც მოიხსენიება სინ. 5-ზე დართულ ანდერძში, ხელნაწერის გადამწერი არ არის. სინ. 5-ის გადამწერი — იოვანე, როგორც ჩანს, მას სხვა დამსახურებისა თუ მიზეზის გამო მოიხსენიებს. ამრიგად, სინ. 5-ის გადამწერთა რაოდენობა და ვინაობა უნდა შესწორდეს.

⁷ ლ. ხეცსურიანი, უძველესი იადგარის ძირითადი ნუსხები, უძველესი იადგარი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები და აღურთვს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანჭიკვაძე და ლ. ხეცსურიანი, თბ., 1980, გვ. 693.

⁸ ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ სინ. 5-ზე დართულ ანდერძებში იგი „მარხვანადაა“ მოხსენიებული.

⁹ ამ დღეზე სინურ იადგარებში დადებულია „წმიდისა მოწამისა ქრისტინასა“ ხსენება.

სინ. 5-ში ამოღებულია სინურ იადგარებში შესული ელია წინასწარმეტყველისა და ჩვილ ყრმათა ხსენებები.

ამრიგად, ზატიკის მასალა, რომელიც X ს-ის სინურ იადგარებში განვითარებას არ განიცდის, სინ. 5-ში წარმოდგენილია ახალი სახით. აქ, ერთი მხრივ, გამოყენებულია სინური იადგარებიდან მომდინარე მასალა; მეორე მხრივ—შემოტანილია ახალი ხსენებები და საგალობლები.

სინ. 5-ში მთელი ეს მასალა კვირა დღეებზე და განსაკუთრებით მნიშვნელოვან დღესასწაულებზე (განზოგებაჲ, აღმალღებაჲ, მუშვიდე ხუთშაბათს—კრებაჲ ბეთლემს და მარტვილის შაბათზე) არის დადებული. სინ. 5-ში ზატიკის კვირა დღეების სისტემა უკვე ჩამოყალიბებულია და ძირითადად თანხვედრა შემდგომდროინდელ ტრადიციას. ზატიკის სადა დღეების სამსაგალობლების სისტემა სინ. 5-ში ასახული არ არის. ეს მასალა პირველად გიორგი მთაწმიდელის მიერაა შემოტანილი.

ამრიგად, X—XI საუკუნეების სინური კოლექციის ქართულ ხელნაწერებში ზატიკისათვის განკუთვნილი მასალა მარხვიანის მასალასთან შედარებით გაცილებით ნელა ვითარდება, რაც ამავე პერიოდის ბერძნულ ლიტურგიკულ პრაქტიკას უნდა შეესაბამებოდეს.

X საუკუნის იადგარებთან (სინ. 1, სინ. 14, სინ. 59, სინ. 64...) შედარებით სინ. 5-ში დაცული სათვეო ნაწილის მასალა შემოკლებული და გამოკრებილია. სინ. 5-ში სათვეო ნაწილის კალენდარი ასეთია: აპრილსა კვ—დღესასწაული წმიდისა გიორგისი; აპრილსა კე—წმიდისა მარკოზ მახარებლისაჲ, აპრილსა ლ—წმიდათა მოციქულთაჲ იაკობ და იოვანე, ძეთა ზებედესთაჲ, მაისსა ზ—ჯუარისაჲ; მაისსა მ—წმიდისა იოვანე მახარებლისაჲ; ივნისსა კდ—შობაჲ იოვანე ნათლისმცემლისაჲ; ივლისსა კ—ამალღებაჲ ელია წინასწარმეტყველისაჲ. ამავე პერიოდისათვის სინ. 1-ში გვაქვს 21 კალენდარული ხსენება, სინ. 59-ში—29, სინ. 5-ში კი—მხოლოდ 7. სინ. 5-ში შესული ეს ხსენებები დიდ და საუფლო დღესასწაულებს წარმოადგენს¹⁰.

ამრიგად, სინ. 5 დღემდე მოღწეული სახით შეიცავს მარხვიანისა და ზატიკის ახალ, გავრცობილ რედაქციას და გამოკრებილ სათვეო ნაწილს, რომელიც ბოლონაკლულადაა მოღწეული. შესაბამისად, სინ. 5-ის ტრადიციული კვალიფიკაცია „მარხვიანად“ შესწორებას მოითხოვს.

დაზუსტებას საჭიროებს სინ. 5-ის დასაწყისი თავნაკლული ნაწილის რაობაც, რომელიც 2რ—5v-ზეა მოთავსებული. ეს მასალა სინ. 5-ის უკანასკნელ აღწერილობაში ასეა განსაზღვრული: „...შეიცავს რვა ხმაზე გაწყობილ ძლისპირიან დასდებლებს, რომლებიც შინაარსით ქრისტესა და ღმრთისმშობლისადმი მიძღვნილი“¹¹. სინამდვილეში ეს მასალა წარმოადგენს მარხვიანში შესული სტიქარონების ღმრთისმშობლისანების სრულ ტექსტებს, რომლებიც 8 ხმაზეა გაწყობილი. ამ ღმრთისმშობლისებს ზოგჯერ წინ უძღვის რამდენიმე

¹⁰ სინ. 5-ში დაცული ამ ხსენებებიდან წმინდა გიორგის ხსენება 23 აპრილს, ჯუარის გამოჩენება და იოვანეს შობა შესულია უძველეს იადგარშივე. იხ. უძველესი იადგარი, გვ. 940.

¹¹ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, სინური კოლექცია, II, თბ., 1979, გვ. 8.

სიტყვისაგან შემდგარი მითითებები შესაბამის ძლისპირებზე. ეს მოვლენა ქართულ ხელნაწერებში იშვიათია და, ამდენად, ინტერესს იმსახურებს.

სინ. 75-ს, რომელიც საერთოდ თავბოლონაკულაა, ეს ნაწილი აკლია. იგი იწყება ხორციელის კვირიაკით და მთავრდება დიდი ხუთშაბათის განგებით. ამრიგად, დღემდე მოღწეული სახით სინ. 75 შეიცავს მხოლოდ მარხვანისათვის განკუთვნილ მასალას (თავბოლონაკულს). ამიტომ დღეს ძნელია იმის თქმა, შეიცავდა თუ არა სინ. 75 სინ. 5-ის მსგავსად ზატიკსა და სათვეო ნაწილსაც.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში წარმოდგენილი მარხვანი ძირითადად ერთი რედაქციისაა. ეს მასალა ქმნის ერთგვარ გარდამავალ საფეხურს ქართული მარხვანის ჯორმირებაში, სადაც ერთმანეთის გვერდით თანაარსებობს პალესტინური იადვარების მასალა და ექვთიმე მთაწმიდელის თარგმანები¹². რამდენიმე შემთხვევაში სინ. 75 განსხვავდება სინ. 5-ისაგან პოეტური მასალის თვალსაზრისით. ასე მაგ., სინ. 75 შეიცავს ათეულზე მეტ მცირე ფორმის საგალობელს, რომლებიც აღნიშნულია ტერმინით „ძუელნი“. ეს მასალა რიგ შემთხვევაში თანხედება ჭილ-ეტრატის იადვარის შესაბამის მასალას¹³. სინ. 5-ში ეს მასალა შესული არ არის. საინტერესოა, რომ მეოთხე ოთხშაბათის მუწუხრზე სინ. 75-ში შესული „ძუელნი“ სტიქარონი და აღვივსენითსა სინ. 5-ში შეცვლილია მინჩხის სტიქარონებით¹⁴. სინ. 75-ის აღწერილობაში მითითებულია, რომ სინ. 75-ში არ არის შესული აკათისტო; სინ. 5-თან შედარებით გაცილებით მოკლეაა წარმოდგენილი ხარების განგება და ა. შ.¹⁵ ამ შემთხვევებში სინ. 75 სინ. 5-თან შედარებით უფრო ძველ ვითარებას უნდა ასახავდეს.

სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებში დაცულ მარხვანს პროტოტიპად უნდა ჰქონოდა ქართული მარხვანი, რომელიც ძირითადად ოთხი ავტორის შემოქმედებას შეიცავდა. ამის დაშვების შესაძლებლობა იძლევა სინ. 5-ში მოსამზადებელი კვირიაკების მასალის შემდეგ დართული სათაური, სადაც მარხვანის მთელი მომდევნო პოეტური მასალის ავტორებად დასახელებული არიან ელია პატრიარქი, სტეფანე საბაწმიდელი, თეოდორე სტუდიელი და იოანე მინჩხი: „დასდებელნი წმიდათა მარხვათანი კვირაკეთა თქუმულნი არიან ელია პატრიარქისა იერუსალიმელისანი, სხუანი თქუმულნი წმიდისა სტეფანე საბაწმიდელისა, იოვანე დამასკელისა დისწულისანი, სხუანი თქუმულნი წმიდისა მამისა ჩუენისა თეოდორე ასტუდელისანი, სხუა უფალო დადატყავ — აქებდითა თქუმულნია ნეტარისა მინჩხისა ქართველისანი“ (28 v).

მოყვანილი მასალის ხასიათი გვაფიქრებინებს, რომ სწორედ ამ სათაურით უნდა ყოფილიყო დაწყებული სინ. 5-ის საგარაუდო პროტოტიპი. სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ მოსამზადებელი კვირიაკების კონსტანტინოპოლურ ნიადავზე იქნა აღმოცენებული და იერუსალიმური პრაქტიკა მათ არ იცნობს¹⁶. ამრიგად, ამ კვირიაკების მასალა სინ. 5-ის ერთ-

¹² ელ. მეტრეველი, წინასიტყვაობა, ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, სინური კოლექცია, II, გვ. 5—6.

¹³ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, სინური კოლექცია, II, სინ. 75-ის აღწ., გვ. 57.

¹⁴ იქვე, გვ. 54.

¹⁵ იქვე, გვ. 57.

¹⁶ Карабинов Н., Пестная Троица, СПб., 1910, გვ. 22—23.

ერთ „კონსტანტინოპოლურ ელემენტს“ წარმოადგენს და იგი სინ. 5-ის დგენელის მიერ უნდა იყოს დამატებული პროტოტიპულ მასალაზე. ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ ზემოთმოყვანილი სათაური სინ. 5-ში სწორედ მოსამზადებელი კვირიაკების შემდეგაა მოთავსებული.

აღნიშნული სათაური განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ავტორთა დასახელების მხრივ. სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებში მარხვანისათვის განკუთვნილი საგალობლების უმეტესი ნაწილი სახელწაუწერელია. ამ საგალობელთა ავტორების დადგენა შესაძლებელი ხდება სხვა ქართული მარხვანების გათვალისწინებით. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა „გიორგი მთაწმიდელის ავტოგრაფული მარხვანი—Georgica 5, რომელიც პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაშია დაცული¹⁷. ამ ხელნაწერში განსაკვიფრებელი სიზუსტითაა მითითებული საგალობლების თუ საგალობელთა ცალკეული ნაწილების ავტორები¹⁸. სპეციალურმა კვლევამ ცხადყო, რომ სინ. 5-ის ტიპის მარხვანი Georgica 5-ის ერთ-ერთი უშუალო წყაროა¹⁹. ამიტომ Georgica 5-ს ვადაშვებთ მნიშვნელობა უნდა მივაკუთვნოთ სინ. 5-ში სახელწაუწერლად შესული საგალობლების ავტორთა გამოვლენაში.

სინ. 5-ის ზემოთმოყვანილი სათაური იწყება ელია პატრიარქის მოხსენიებით: „დასდებელი წმიდათა მარხვათანი კვირიაკთა თქუმულნი არიან ელია პატრიარქისა იერუსალიმელისანი...“ ძველ ქართულ ტრადიციაში სიტყვა „კვირიაკე“ აღნიშნავს როგორც კვირა დღეს, ასევე მთელ შვიდეულს. სინ. 5-ში სახელწაუწერლად შესული ელია იერუსალიმელის საგალობლების დასადგენად ჩვენ ეს მასალა შევედარეთ გიორგი მთაწმიდელის ავტოგრაფულ მარხვანს — Georgica 5-ს. გაირკვა, რომ ელია იერუსალიმელს ეკუთვნის სინ. 5-ში სახელწაუწერლად შესული კვირა დღეების კანონები. ეს კანონები სინ. 5-ში დადებულია დიდმარხვის ყველა კვირა დღეზე—ხორცის აღების კვირიაკიდან მეექვსე კვირიაკის ჩათვლით (7 კანონი). ბზობის კვირიაკისათვის უნდა იყოს განკუთვნილი ელიას VIII კანონი, რომელიც სინ. 5-ში VI პარასკევს, სინ. 75-ში კი VI ხეთმზაბათის მწუხრზეა დადებული. ელია იერუსალიმელის ყველა ეს კანონი ამავე დღეებზე (კვირა დღეებზე და ბზობის პარასკევზე) შესულია X საუკუნის სინურ იადგარებში—სინ 1, სინ. 34, სინ. 59 და სინ. 64²⁰. სინ. 1-სა და სინ. 34-ში მარხვანისათვის განკუთვნილი მასალის ძირითად ნაწილს სწორედ ელია იერუსალიმელის აღნიშნული კანონები წარმოადგენს. სინ. 5-ში ელიას კანონები შესულია სინურ იადგარებში დაცული თარგმანით.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ სხვა საგალობლებთან ერთად ელია იერუსალიმელს ეკუთვნის მარხვანის კვირა დღეების კანონები²¹, მაგრამ ეს კანონები მითითებული არ არის. ამიტომ მოვიყვანთ მათ სრულ ნუსხას შესაბამის კვირიაკებზე მითითებით:

¹⁷ ლ. ხაჩიძე, გიორგი მთაწმიდელის რედაქციის მარხვანის პარიზული ნუსხა (იხილეთ ათონელებისადმი მიძღვნილ კრებულში).

¹⁸ იქვე.

¹⁹ იქვე.

²⁰ ამ ხელნაწერებიდან მხოლოდ სინ. 1-შია დასახელებული პირველი 4 კანონის ავტორად ელია პატრიარქი. დანარჩენ ხელნაწერებში ელიას კანონები სახელწაუწერლადაა შესული.

²¹ ი. ქარაბიძე, დას. ნაშრ., გვ. 118.

კ ვ რ ი ა კ ე ს ა კ ო რ ც ი თ ა ა ლ ე ბ ა ს ა — „უგალობდითსა. კმაჲ ა. მარჯუნაჲ შენი უჲ. — ეინ შემძლებელ არს მიწოდოდალ...“

ყ ვ ე ლ ი ე რ ო ს ა კ ვ რ ი ა კ ე ს ა — „უგალობდითსა. კმაჲ ბ. ღლეუთა და. — ამაღლდა ქრისტე ჭუარსა ზედა...“

მ ე ო რ ე ს ა კ ვ რ ი ა კ ე ს ა — „უგალობდითსა. კმაჲ ვ. რომელმან წამისყოფით. — უღმრთოებაჲ აღიღეს უარისყოფელთა...“

მ ე ს ა მ ე ს ა კ ვ რ ი ა კ ე ს ა — „უგალობდითსა. კმაჲ დ. ზღვსა მის მეწ. — კრებაჲ უარისყოფელთა უშველოთა...“

მ ე ო თ ხ ე ს ა კ ვ რ ი ა კ ე ს ა — „უგალობდითსა. კმაჲ ა გ რ. ეტლთა სიმრავლე. — ძლიერმან ბრძოლასა უფალმან...“

მ ე ხ უ თ ე ს ა კ ვ რ ი ა კ ე ს ა — „უგალობდითსა. კმაჲ ბ გ რ. უაღუვევალ. — შენ, რომელმან თავს-იდევ...“

მ ე ე ქ უ ს ე ს ა კ ვ რ ი ა კ ე ს ა — „უგალობდითსა. კმაჲ გ გ რ. წამისყოფით, — სიბრძნეთა შენთა, ქრისტე...“

ამრიგად, საანალიზო სათაური ზუსტად მიუთითებს სინ. 5-ში დაცულ მარხვანში ელია პატრიარქის საგალობლებს — დიდმარხვის კვირა დღეებისათვის განკუთვნილ კანონებს²². როგორც აღვნიშნეთ, ელიას ეს კანონები სინ. 5-სა და სინ. 75-ში სახელწაუწერლადაა შესული. განსხვავებული სურათთა ელია იერუსალიმელის VIII (დ გ რ ხმაზე დადებულ) კანონში, რომელიც სინ. 5-ში VI პარაკევეზა დადებული, სინ. 75-ში კი — VI ხუთშაბათის მწუხარზე. ორივე ხელნაწერში ამ კანონის სათაურში მითითებულია ავტორი: „უგალობდითსა. ელია პატრიარქისნი. დ გ ვი. ეტლთა მფლობელი. — უგალობდით მეუფესა ქრისტესა სიხარულით...“ (სინ. 5, 240 V); „უგალობდითსა. დ გ ვი თქუმულნი ელია პატრიარქისნი. პანაშუდად ბრძანეთ. ეტლთა მფლობელი. — უგალობდით ქრისტესა მეუფესა სიხარულით...“ (სინ. 75, 389 r).

ამრიგად, სინ. 5-სა და სინ. 75-ში სახელწაუწერლადაა შესული ელია იერუსალიმელის ის კანონები, რომლებიც საანალიზო სათაურშივეა მითითებული. ესაა კვრიაკეთა—კვირა დღეების კანონები. ხოლო იმ კანონთან, რომელიც სადა დღეზეა დადებული და ამდენად, საანალიზო სათაურით ელია პატრიარქისადმი მისი მიკუთვნება არ იგულისხმება, გვაქვს ზუსტი მითითება ავტორზე²³.

საანალიზო სათაურში ელია პატრიარქის შემდეგ დასახელებულია ორი ბერძენი ჰიმნოგრაფი — სტეფანე საბაწმიდელი და თეოდორე სტუდიელი — „სხუანი თქუმულნი წმიდისა სტეფანე მონაზონისა საბაწმიდელისა, იოვანე დამასკელისა დისწულოხანი, სხუანი თქუმულნი წმიდისა მამისა ჩუენისა თეოდორე ასტუდელისანი...“

ქართულ მარხვანებში შესული სტეფანე საბაწმიდელის საგალობლები შესწავლილია ლ. ხევსურიანის მიერ, რომელმაც სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებში გამოავლინა სტეფანე საბაწმიდელის სახელწაუწერლად შესული სტიქარონები და სამსაგალობლები. სინ. 5-სა და სინ. 75-ში სტეფანეს სამსაგა-

²² ამრიგად, სიტყვა „კვრიაკე“ აქ კვირა დღის მნიშვნელობითაა ნახმარი.

²³ საინტერესოა ის გარემოება, რომ სინ. 5-ში დიდმარხვის მოსამზადებელი პერიოდს — მეზვერისა და ფარისეელის და უძლები შვილის კვირაკებებზე შესული კანონები ეკუთვნის არა ელიას, არამედ გიორგისა და იოსებს, რაც ნათლად მოწმობს იმას, რომ ეს მასალა გათვალისწინებული არ არის საანალიზო სათაურში. ეს კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ მოსამზადებელი კვირაკებების მასალა შემდგომში უნდა იყოს დამატებული სინ. 5-ისა და სინ. 75-ისთვის სავარაუდო პროტოტიპზე.

გალობლები, ისევე როგორც მოსამზადებელი კვირიაკების მასალა, შემდგომში უნდა იყოს დამატებული სინ. 5-ისა და სინ. 75-ის პროტოტიპზე. როგორც ლ. ხევსურიანიმა ვაარკვია, სინ. 5-ში დაკული მარხვანი შეიცავს ექვთიმე მთაწმიდელის მიერ ბერძნულიდან თარგმნილ მასალასაც, კერძოდ, დიდი პარასკევის შულამის განგებას²⁶, აგრეთვე მეორე სამშაბათის სამსაგალობელს და ბზობის მწუხრის „ოხითაჲს“²⁷. ამასთან ერთად, სინ. 5-სა და სინ. 75-ში დაკულია ანდრია კრიტელის „დიდნი გალობანის“ ექვთიმე მთაწმიდელისეული თარგმანი²⁸. ამრიგად, იმ მასალაში, რომელიც შემდგომში იქნა დამატებული სინ. 5-სა და სინ. 75-ში დაკული მარხვანის სავარაუდო პროტოტიპზე, შესულია ექვთიმე მთაწმიდელის თარგმანებიც.

საანალიზო სათაურის მიხედვით, სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერების პროტოტიპში მინჩხი ავტორი უნდა ყოფილიყო ყველა უფალო ღალატყავისა და აქებდითასი. სინ. 5-სა და სინ. 75-ში მინჩხის სახელით წარწერილი საგალობლები კი ამ რეპერტუარის ერთ ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს. სინ. 5-სა და სინ. 75-ში მწუხრსა და ცისკარზე, ჩვეულებრივ, დადებულია რამდენიმე უფალო ღალატყავსა და აქებდითასა. არის შემთხვევები, როცა მარხვანის ამა თუ იმ დღეზე დადებულია მინჩხის სახელით წარწერილი რამდენიმე მცირე ფორმის საგალობელი. ასე მაგალითად, I ხუთშაბათის მწუხრზე სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესულია მინჩხის 2 საგალობელი—უფალო ღალატყავსა და სტიქარონი. მინჩხის 2-2' საგალობელია შესული აგრეთვე II კვირიაკეზე, II ორშაბათს, III სამშაბათს, III ხუთშაბათს, IV სამშაბათს და V ოთხშაბათს; IV კვირიაკეზე კი მინჩხის 3 საგალობელია დადებული. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, იოანე მინჩხის წვლილი სინ. 5-ისა და სინ. 75-ის და, კერძოდ, მათი პროტოტიპის შედგენაში განსაკუთრებული მნიშვნელობისა უნდა იყოს. საანალიზო სათაურის მიხედვით, სინ. 5-ისა და სინ. 75-ის პროტოტიპში იოანე მინჩხის ეკუთვნოდა მთელი სტიქარონული ნაწილი.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში მინჩხის სახელით წარწერილი საგალობლების უმეტესობა გამოქვეყნებულია ი. ჯავახიშვილის „სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობაში“²⁹. აქ გამოქვეყნებული ტექსტები არ წარმოადგენს იოანე მინჩხის საგალობლების მეცნიერულ-კრიტიკულ გამოცემას და ასეთად არც იყო გამოიზნული. ეს ტექსტები მოითხოვს შემდგომ დადგენას, მინჩხის საგალობლების გამიჯვნას „სხუანებისაგან“, საგალობელთა რიტმული სახის ჩვენებას, ვარიანტების სრულად შედგენას, ქარაგმების გახსნას, საგალობელ-

²⁶ ლ. ხევსურიანი, ექვთიმე მთაწმიდელის წვლილი მარხვანის შედგენაში, წაკითხული მოხსენებად 1979 წლის 17 მაისს კ. კეკელიძისადმი მიძღვნილ ხელნაწერთა ინსტიტუტის სამეც. სესიაზე.

²⁷ ლ. ხევსურიანი, სტევანე საბაწმიდელი და ქართული მარხვანები. ეს საგალობლები შესულია სინ. 75-შიც. II სამშაბათს სამსაგალობელი რომ ექვთიმეს თარგმანია, ამაზე პირველად მითითა თ. ჯორდანიამ.

²⁸ ე. თაყაიშვილი. პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიმუში, პარიზი, 1933, გვ. 32.

²⁹ გვ. 145—165. აქ გამოქვეყნებული მინჩხის 26 მცირე ფორმის საგალობლიდან 25 მართლაც იოანე მინჩხის ეკუთვნის, ხოლო საგალობლის „სანთელი იგი ზეცისა...“ (გვ. 156—157) მინჩხისადმი მიკუთვნება გაუმართლებელია.

თა ლიტურგიკული ფუნქციის ჩვენებას და ა. შ. მიუხედავად ამისა, ი. ჯავახიშვილის ამ პუბლიკაციის შემდეგ გამოიკვეთა ძირითადად იოანე მინჩხის შემოქმედების ხასიათი და მნიშვნელობა, აგრეთვე მისი საგალობლების შეცნირებულ-კრიტიკული გამოცემის აუცილებლობა.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში მინჩხის სახელით წარწერილი საგალობლები გარკვეული თვალსაზრისით განიხილა პ. ინგოროყვამ 1954 წელს გამოსულ ნაშრომში „გიორგი მერჩულე“³⁰. ამ საგალობელთა უმეტესობას პ. ინგოროყვა საკუთარი სალექსო ნაშრომისა და მუსიკალური კომპოზიციის მქონე საგალობლებად მიიჩნევს³¹. აქვე იგი აქვეყნებს მინჩხის ამ საგალობლების ზოგიერთ ფრაგმენტს რიტმული დაყოფის გათვალისწინებით³².

სინური კოლექციის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის II ნაკვეთში, სადაც აღწერილია სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებიც, მითითებულია ამ ხელნაწერებში შესული იოანე მინჩხის 6 გამოუქვეყნებელი საგალობელი³³.

ამ ხელნაწერებზე მუშაობისას ჩვენს მიერ გამოვლენილ იქნა იოანე მინჩხის 1 უცნობი საგალობელი³⁴.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში იოანე მინჩხის სახელით წარწერილი საგალობლები დღემდე სპეციალური კვლევის საგანი არ ყოფილა. მინჩხის შემოქმედების შესწავლის თვალსაზრისით კი ეს მასალა მრავალმხრივ ინტერესს იმსახურებს.

მინჩხის საგალობლებს სინ. 5-სა და სინ. 75-ში ახლავს შემდეგი მითითებები: „მინჩხნი, მინჩხური || მინჩხორნი, თუთნი არიან მინჩხნი, თქუმულნი მინჩხისანი, მინჩხნი არიან, მინჩხ., მინჩხნია ესე“. ამ ტერმინების მნიშვნელობის დადგენა საგანგებო კვლევას საჭიროებს. ამ მხრივ წარმოებულმა დაკვირვებამ ამჯერად იმ დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ ყველა ეს ტერმინი მინჩხის ავტორობას უნდა აღნიშნავდეს.

მინჩხის საგალობლებს სინ. 5-სა და სინ. 75-ში ავტორი ყოველთვის ერთნაირად არა აქვს მითითებული; საგალობელთა ერთი ნაწილის მინჩხისადმი მიკუთვნება ხერხდება ერთი მათგანის—სინ. 5-ის ან სინ. 75-ის მიხედვით. კერძოდ, სინ. 5-ში მინჩხის სახელით წარწერილია 24 საგალობელი, სინ. 75-ში—22. აქედან ორივე ხელნაწერში მინჩხის ავტორობაზე მითითება გვაქვს 15 საგალობელთან. ამრიგად, სინ. 5-სა და სინ. 75-ში საკმაო რაოდენობით მოიპოვება ისეთი სახელწაუწერილი საგალობლები, რომლებიც II მათგანში მინჩხის სახელითაა შესული. ეს გარემოება შესაძლებელს ხდის სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებში მინჩხის სხვა სახელწაუწერილი საგალობლების არსებობის დაშვებასაც.

სინ. 5-ისა და სინ. 75-თვის საერთოა ორივე ხელნაწერის მიხედვით დადგენილი მინჩხის 27 საგალობელი. სინ. 5-ში სინ. 75-თან შედარებით მეტია მინჩხის 4 საგალობელი. I მათგანი წარმოადგენს ხორცის აღების შაბათის უფალო დაღატყავას. სინ. 75-ს ეს ნაწილი აკლია. სინ. 5-ში სინ. 75-თან შე-

³⁰ გვ. 685—691, 881. აგრეთვე იხ., ტ. III, გვ. 147—153, გვ. 370.

³¹ იქვე.

³² იქვე.

³³ გვ. 10, 11, 14, 15, 17.

³⁴ ლ. ხაჩიძე, იოანე მინჩხის უცნობი საგალობელი, იხებდება „მრავალთავის“ X ტომში.

დარებით მეტია აგრეთვე მინჩხის მეხუთე სამშაბათის ერთი და მეხუთე ოთხ-შაბათის 2 საგალობელი. შესაბამისი მასალა სინ. 75-ში „ძუელი“ სტიქარონითა და აღვივსენითებითაა წარმოდგენილი. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ შემთხვევაში სინ. 75 უფრო ძველ ვითარებას უნდა ასახავდეს. ამრიგად, სინ. 75 შეიცავს მინჩხის 27 საგალობელს, სინ. 5 კი—31-ს.

სინ. 5-ისა და სინ. 75-თვის საერთო 27 საგალობლიდან 25 შედგენილობის მხრივ იდენტურია. განსხვავებას გვიჩვენებს IV კვირიაკის 2 საგალობელი—უფალო ღაღატყავსა და აქებდითსა. სინ. 5-ში სინ. 75-თან შედარებით ეს საგალობლები შეიცავს თითო „ზედმეტ“ ტროპარს, რომლებიც ამ საგალობლებში პირველ ადგილზეა მოთავსებული (აღნიშნული ტროპარების დასაწყისი სიტყვებია: „სიბრძნემან ღმრთისამან ინება..“ და „მიუწლოველ არს სიმდაბლე შენი...“). ეს ტროპარები ორივე შემთხვევაში რიტმულად შეესაბამება საგალობლების მომდევნო ტროპარებს, რომლებიც საერთოა სინ. 5-ისა და სინ. 75-თვის.

ჩვენს ვარაუდით, ამ შემთხვევაში სინ. 75 უფრო ახლოს უნდა იდგეს მინჩხისეულ ტრადიციასთან. სინ. 5-ში შესული „ზედმეტი“ ტროპარები შემდგომში უნდა იყოს დამატებული მინჩხის საგალობლებზე. ჩვენს ამ ვარაუდს მხარს უჭერს A 85-ში დაცული სტიქარონების ძლისპირების კრებული, სადაც ძლისპირებად გატანილია მინჩხის ამ საგალობლების II ტროპარები: „სიბრძნე ღმრთისამ მოვიდა ზეციით“ და „ლბიო იყვენს სიტყუანი შენი“ (86 v—87 r).

სინ. 5-ისა და სინ. 75-თვის საერთო მინჩხის 27 საგალობელში ტექსტობრივი განსხვავებანი ვარიანტულია. ძირითადად თანხვედება საგალობელთა რიტმული დაყოფა და მათი ლიტურგიკული ფუნქცია. სინ. 5-ისა და სინ. 75-თვის საერთო მინჩხის 27 საგალობლიდან 26 ორივე ხელნაწერში ერთსა და იმავე დღეებზეა დადებული. ამ მხრივ განსხვავებაა მინჩხის მხოლოდ 1 საგალობელთან, რომელიც სინ. 5-ში მეოთხე შაბათის მწუხრზეა შესული, სინ. 75-ში კი—მეხუთე კვირიაკის მწუხრზე. როგორც ვხედავთ, განსხვავება აქაც უმნიშვნელოა.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში მინჩხის საგალობლებთან ყოველთვის აღნიშნულია მათი რაობა. კერძოდ, ამ 2 ხელნაწერისათვის საერთო 27 საგალობლიდან 11 უფალო ღაღატყავსაა, 6 აქებდითსა, 6 სტიქარონი და 4 აღვივსენითსა. 27-ვე საგალობლის რაობა თანხვედრია სინ. 5-სა და სინ. 75-ში. როგორც აღვნიშნეთ, სინ. 5-ში სინ. 75-თან შედარებით მეტია მინჩხის 4 მცირე ფორმის საგალობელი. აქედან: 2 უფალო ღაღატყავსა, 1 — აქებდითსა, 1—აღვივსენითსა.

სინ. 75-ის ოთოვრავი უფალო თაგისებურებას წარმოადგენს „უი“ კომპლექსის ხმარება „უ“-ს მაგიერ, აგრეთვე „მ“-სა და „ემ“-ს ხმარება „ე“-ს ნაცვლად. სინ. 75-თვის საერთოდ, მისი II ხელით გადაწერილი ნაწილისათვის კი სისტემატურადაა დამახასიათებელი „უ“-ს მაგიერ „ო“-ს ხმარება.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში დაცული მინჩხის საგალობლების ტექსტობრივი მიმართების ნათელსაყოფად სანიმუშოდ მოვიყვანთ მინჩხის 1 საგალობელს ამ ხელნაწერების მიხედვით (საფუძვლად ვიღებთ სინ. 5-ში (A) დაცულ ტექსტს, ვარიანტები გაცეთებულა სინ. 75-დან (B)):

132 r მეოთხესა კვრიაკესა მწუხრი უფ. ლაღაქავასა. სხუანი. დ. მინჩხნი. მენეთა ზედა.

მე, ვითარცა ზე¹ ზამორისაჲ,
ფურცელდაცვენებულ² — არაჲ
განემიწული მადლისაგან ღმრთისა, რომელი
მომწეცა, რამეთუ ზუერსა მას
ცოდვისასა ვიუწეხედ
და მოვაძულევ³ ღმრთისა
დამბადებელსა თავი ჩემი.
და სირცხველულ⁴
აწ ცრემლით გვედრებ⁵
სახიერსა
და ძკრუქენებელსა⁷ ღმრთისა
და ვესაე წყალობასა შენსა⁸ *.

არა ღირს ვარ მე წოდებად⁹
წინაშე შენსა, მამო,
არცა ჭერ-არს ლოცვაჲ ჩემი მართალთა თანა,
რამეთუ საესე ვარ ცოდვითა
და არაწმიდებითა
და ვერ მკადრე ვარ ვამაღლად
ვედრებასა შენდა მომართ,
არამედ მღუმრად,
სულთქუშით და ცრემლითა¹⁰
გვედრები
ურცხუთა შეცოდებათა
და ბრალთა ჩემთა შენდობასა **.

უკუთუ¹¹ მსაჭელი იგი
უწყალოჲ¹² მწყალობელ¹³ ექმნა
ქურდისა მას, რომელი მარადის აწყინებდა,
რადგენ უფროჲს მოწყალე¹⁴ ღმრთით
სახიერ არს მათ ზედა,
რომელი დლე¹⁵ და ღამე
ვედრებიან მარადის.
აწ ჩუენცა, მამო,
უწყინოდ ვილოცვიდეთ
ღმრთისა მიმართ
და ვითხოვდეთ შენდობასა
ცოდვასა და დღისა წყალობასა.
საღმრთოთა შერცხუთა.

ტიქსტობრივი თვალსაზრისით დაახლოებით ამგვარივე მიმართებაა სინ. 5-სა და სინ. 75-ში დაცულ მინჩხის სხვა საგალობლებს შორისაც. სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესული მინჩხის საგალობლები განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს პოეტური საზომის თვალსაზრისით. ამ საგალობლების ძლისპირ-ღმრთისმშობლისანებისა და საერთოდ რიტმული თვალსაზრისით შესწავლა სპეციალურ კვლევას საჭიროებს. აქ დავკმაყოფილდებით მხოლოდ ზოგადი მიმოხილვით.

1—B. 2 ზე¹ B. 3 ფორცელდაცვენებული A, ფორცელდაცვიენებული B. 4 მოვაძულე B.

5 სირცხველული B. 6 გვედრები B. 7 ძკრუქენებელსა B. 8 შენსაქმისსა B.

* ამის შემდეგ A-ში მიწერილია „საღმრთოთა წერილთა“ (ღმრთისმშობლისა).

9 წოდებაღმრთობად B. 10 ცრემლით B. 11 ოკუთო B. 12 უწყალო A. 13 მწყალობელი მოწყალე B. 14 მოწყალე A. 15 დლე¹⁵ B.

** ამის შემდეგ B-ში მიწერილია „საღმრთოთა წერ“

სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებით ცნობილი მინჩხის 31 საგალობლიდან ძლისპირები ჩვეულებრივი წესით—დასაწყისი სიტყვებით მითითებულია 14 საგალობელთან. მათი ძლისპირების აღნიშვნაში სინ. 5 და სინ. 75 ყოველთვის ერთმანეთს ემთხვევა. სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესულ მინჩხის დანარჩენ 17 საგალობელთან ძლისპირები მითითებული არ არის. ეს საგალობლები უშუალოდ ტროპარების სრული ტექსტებით იწყება. ამ საგალობლების უმეტესობას პ. ინგოროყვა „თუთლისპირად“ ანუ საკუთარი სალექსო საზომისა და მუსიკალური კომპოზიციის მქონე საგალობლებად მიიჩნევს³⁵. მინჩხის ამ საგალობლების პოეტური საზომის შესწავლა მოითხოვს მათი დასაწყისი ტროპარების ძიებას როგორც სინ. 5-ისა და სინ. 75-ის წინადროინდელ, ისე მომდევნო პერიოდის ძლისპირთა კრებულებში და თვით ხელნაწერებში. მხოლოდ იმის შემდეგ, რაც ამგვარი სამუშაო ჩატარდება სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესული მინჩხის თითოეული საგალობლის მიმართ (მათ შორის იმ საგალობლების მიმართაც, რომლებსაც მითითებული აქვთ ძლისპირები), გვექნება საშუალება ამ საგალობლების პოეტურ საზომზე მსჯელობისათვის. მინჩხის „თუთლისპირი“ სტიქარონებიც მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება გამოიყოს.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესული მინჩხის 31 საგალობლიდან ღმრთის-მშობლისანები სრული ტექსტებითაა შესული 19 საგალობელში, 12 საგალობელთან კი მითითებულია დასაწყისი სიტყვებით. მინჩხის საგალობლების ღმრთისმშობლისანები აგრეთვე სპეციალურ შესწავლას საჭიროებს.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესული მინჩხის საგალობლები ყურადღებას იქცევს შემდეგი თვალსაზრისით: ეს საგალობლები, როგორც წესი, შეესაბამებიან მარხევანში მათთვის მიკუთვნებულ ადგილს. საქმე იმაშია, რომ დიდმარხვის თითოეულ დღეს საკუთარი ლიტურგიკული განგება აქვს მარხევანის თითოეული დღის პოეტურ მასალაში აისახება ამ განგების აუცილებელი ელემენტები: კალენდარი და ძველი და ახალი აღთქმის საკითხავების სისტემა. დროთა განმავლობაში მარხევანის ლიტურგიკის ამ ორივე ელემენტმა გარკვეული ცვლილებები და ევოლუცია განიცადა. ბერძნულ-სლავური მარხევანებისადმი მიძღვნილ სპეციალურ ნაშრომში ი. კარაბინოვი განიხილავს მარხევანის კალენდრის ევოლუციას, აგრეთვე გამოყოფს დიდმარხვისათვის განკუთვნილ სახარების საკითხავების 2 სისტემას: იერუსალიმურსა და კონსტანტინოპოლურს³⁶. ქართული მარხევანები როგორც კალენდრის, ისე საკითხავების სისტემის თვალსაზრისით ბერძნული მარხევანის განვითარების სხვადასხვა ეტაპს ასახავენ.

დიდმარხვის თითოეული დღის მასალაში ხშირად აირეკლება შესაბამისი შვიდეულების ძირითადი ხსენებებიც. ასე მაგ., დიდმარხვის IV შვიდეულის თითოეული დღის საგალობლებში ჩანს ჯვრის მოტივი; VI შვიდეულის სხვადასხვა დღეების საგალობლებში ხშირად მოიხსენება ლაზარეს აღდგინება, რომლის ხსენება ამავე (VI) შვიდეულის შაბათზეა დადებული.

ამას გარდა, მარხევანისათვის განკუთვნილ საგალობლებში აისახება მარხვის პერიოდისათვის დამახასიათებელი მოტივები, ტრადიციული სახეები და ხსენებები; აგრეთვე იმდროინდელ დოგმატიკურ აზროვნებაში მიმდინარე

³⁵ გიორგი მერჩულე, გვ. 686—691, აგრ.: თხ., ტ. III, გვ. 148—153.

³⁶ ი. კარაბინოვი, დს. ნაშრ., გვ. 25—31.

ცვლილებები, საეკლესიო კრებების დადგენილებები და ა. შ. საინტერესოა, რომ სინ. 5-სა და სინ. 75-ში მარხვანის თითოეული დღის მწუხრის განგებაში შესულია შემდეგი სახის მითითებები: „მსხურაზლ ღმრთისაჲ არს. ვიღარქე — შეურაცხყო. დასდებელი: მიწყალე მე, ღმერთო, დიდითა წყალჲ, რაც ამ დღეებისათვის განკუთვნილ ფსალმუნ-დასდებლებზე მითითებებს წარმოადგენს. კერძოდ, ამ შემთხვევაში მითითებულია 50-ე ფსალმუნის მე-19 მუხლი, ხოლო დასდებლად — ამავე ფსალმუნის დასაწყისი.

ავტორები, რომლებიც მარხვანისათვის წერენ, ითვალისწინებენ ზემოთ ჩამოთვლილ მითხვნებს. ამ რთულ „რეგლამენტაციას“ ემატება თითოეული საგალობლისათვის სავალდებულო რიტმულ-მელოდიური შესატყვისობა არჩეულ ძლისპირთან, რომელიც საგალობელში შინაარსებულადაც აისახება ხოლმე.

შუა საუკუნეების არაბერძენი ავტორის წინაშე იდგა კიდევ ერთი დიდი ამოცანა — ბერძნული ლიტურგიული პოეზიის გათვალისწინების აუცილებლობა. ქართული ავტორი, რომელიც მარხვანისათვის წერდა, კარგად უნდა ყოფილიყო დაუფლებული ბერძნული მარხვანების რებერტუარს.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინება მოითხოვდა ღრმა, საფუძვლიან მომზადებას; შეიძლება ითქვას — ერთგვარ უნივერსალიზმს ლიტურგიკის დარგში.

იოანე მინჩხი მის წინაშე დასმულ რთულ ამოცანას — ქართული მარხვანისათვის მთელი სტიქარონული ნაწილის შექმნას, როგორც ჩანს, კარგად მომზადებული შეხვდა.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესულ მინჩხის საგალობლებში, როგორც წესი, ასახულია მარხვანის სპეციფიკიდან გამომდინარე ზემოთ ჩამოთვლილი მითხვნები.

რა თქმა უნდა, მინჩხის თითოეულ საგალობელში ყველა ეს მოთხოვნა ერთდროულად არ არის ასახული, სხვადასხვა საგალობელში სხვადასხვა მოთხოვნებია განმსაზღვრელი. ამას გარდა, დღეს შესაძლებელია მხედველობიდან გამოვგვრჩეთ ზოგიერთი ისეთი მხარე, რასაც თავის დროზე აგრეთვე ითვალისწინებდა ამ საგალობლების ავტორი.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესული მინჩხის თითოეული საგალობლის კვლევისას პირველ ყოვლისა გათვალისწინებული უნდა იქნეს იმ დღეების სრული პოეტური მასალა, რომლებზედაც ეს საგალობლებია შესული. ამგვარი კვლევა მინჩხის შემოქმედების შესწავლასთან ერთად, ვფიქრობთ, საინტერესო შედეგებს იძლევა ბერძნული ჰიმნოგრაფიის ისტორიის ზოგიერთი საკითხის გასარკვევადაც.

სანიმუშოდ განვიხილოთ სინ. 5-სა და სინ. 75-ში IV კვირიაკეზე დადებული მინჩხის საგალობლები.

ამ დღეზე სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესულია 10 საგალობელი — 2 კანონი და 8 მცირე ფორმის საგალობელი. აქედან მინჩხს ეკუთვნის 2 უფალო ლიტაყავსა და 1 აქებდითსა. ქვემოთ დასაწყისებით ვაჩვენებთ სინ. 5-სა და სინ. 75-ში ამ დღეზე შესულ ყველა საგალობელს:

მითხესა კვრიაკესა დასდებელი

უფ. დაღატყავსა. კმაჲ გ'ი. მინჩხი. „სობრძემან ღმრთისამან ინება...“
ს ხ უ ა ნ ი. დ. „რაჲამს მიწყალე. — დიდად მოჰადული — რაჲ ფარისევლი.“

სტიქარონი. ა გ.ი. „ვიხაროდენთა ზედა. — მაცხოვარ, შენ სიტკბოებთა...“

[კანონი]. უვალობდითსა. ა ქმად. „დღესა მას აღდგ. — დღესა მას ცხოვრებისასა...“

სხუანი [კანონი]. უვალობდითსა. ქმად ა გ.ი. „ეტლთა სიმ. — ძლიერმან ბრძოლასა უფალ-
მან...“

აქებდითსა. მინჩხნი. „მიუწოდებლ არს სიმდაბლე შენი...“

აღვიცენითი. ღ. „კლდენი განსთქ. — მიეპაპედიეთ, მორწმუნენო...“

მწუხრი

უფ. ღალატყავსა. ქმად გ.ი. „უფალო, დაღაცათუ ქალწულისაგან. — უფალო, რო-
მელმან ჭუარსა ზედა...“

სხუანი. მინჩხნი. „მცნეთთა ზედა. — შე, ვითარცა ხე ზამორისა...“

სტიქარონი. „მძლე ექმენ შენ. — დასტრავუნე შენ, ქრისტე...“

მარხვანის კვირა დღეებზე ტრადიციისამებრ დადებულია შესაბამისი შვიდეულების ძირითადი ხსენებები. როგორც ცნობილია, დიდმარხვის IV შვიდეული ჯვართაყვანისცემის პერიოდს წარმოადგენს, ამიტომ ამ შვიდეულის თითოეული დღის პოეტური მასალის წამყვანი მოტივი არის ჯვრის თემა. სინ. 5-სა და სინ. 75-ში IV კვირიაკის მასალაში ამის შესახებ საგანგებო ლიტურგიკული შენიშვნაა დაცული: „მეოთხე მსგებსი მარხვისა კვირიაკესა ესენებაა არს პატრიოსნისა ჭუარისაჲ. ჭუარისაჲ ითქუმის მსგებსამდე“³⁷. სინ. 5-სა და სინ. 75-ში IV კვირიაკეზე სახელწაუწერლად შესული I კანონი ჯვრის თემაზეა დაწერილი. ჯვრის თემაზეა დაწერილი ამავე დღის 2 სტიქარონი — რიგით III და VIII.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში IV კვირიაკეზე სახელწაუწერლად შესული II კანონის ავტორად Georgica 5-სა და სინ. 1-ში ელია პატრიარქია დასახელებული. როგორც ვაჩვენეთ, სინ. 5-ის ზემოთ განხილულ სათაურში კვირა დღეების—კვირიაკეების კანონების ერთადერთ ავტორად ელია პატრიარქია დასახული. ელიას ეს კანონი სინ. 5-სა და სინ. 75-ში მათი პროტიკტიბიდან უნდა იყოს გადმოსული³⁸. ელია პატრიარქის ამ კანონში ჯვრის თემა საერთოდ არ ჩანს. ი გ ი მ დ რ ო ს უ ნ დ ა ი ყ ო ს დაწერილი, როცა IV კვირიაკე დასაერთოდ IV შვიდეული ჯვრკიდევ არ იყო განკუთვნილი ჯვართაყვანისცემისათვის. ელიას ამ კანონში დამუშავებულია მეზვერისა და ფარისევლის თემა. საყურადღებოა, რომ ჭილ-ეტრატის იადგარში, სადაც დაცულია ქართული მარხვანის უძველესი რედაქცია, IV კვირიაკე და IV შვიდეული სწორედ მეზვერისა და ფარისევლის ხსენებისთვისაა განკუთვნილი. ეს შვიდეული ჭილ-ეტრატის იადგარშიც ჯვრის თემას საერთოდ არ იცნობს. კ. კეკელიძე ამის შესახებ წერდა: „აქ (ჭილ-ეტრატის იადგარში.—ლ. ხ.) ჯვრკიდევ არაა გამოყოფილი მესამე კვირიაკე, როგორც საგანგებო, ჯვართაყვანისცემის კვირიაკე“³⁹. როგორც აღვნიშნეთ, ეს კვირიაკე ჭილ-ეტრატის იადგარში მეზვერისა და ფარისევლის ხსენებისთვისაა განკუთვნილი.

საინტერესოა, რომ X საუკუნის სინელი მოღვაწე—იოანე-ზოსიმე საგანგებოდ აღნიშნავს დიდმარხვის IV კვირიაკის მასალის შინაარსს. სინ. 34-ში

³⁷ სინ. 5, 132 v, სინ. 75, 185 v.

³⁸ ელიას ეს კანონი ამავე თარგმანით შესულია სინ. 1, სინ. 34, სინ. 59 და სინ. 64 ხელნაწერებში.

³⁹ კ. კეკელიძე. ძველი ქართული ლიტურგურის ისტორია, I, თბ., 1980, გვ. 596. დიდმარხვის კვირა დღეების წინამდებელი შვიდეულის ნომრით ათვლა შემუშავებულია ილია აბაშიძის მიერ. ამ ტრადიციითაა სახელდებული კეკელიძის მიერ IV კვირიაკე „მესამე“.

IV კვირიაკის მასალის სათაურში მისი ხელით მიწერილია „მეზუერისანი“, რასაც მოსდევს ამ დღის პოეტური მასალა.

ამრიგად, ირკვევა მეტად საინტერესო გარემოება — დიდმარხვის IV ე. წ. ჯვართაყვანისცემის შვიდეული თავდაპირველად არ იყო განკუთვნილი ჯვრის ხსენებისათვის. იგი შეიცავდა სულ სხვა — მეზუერისა და ფარისევლის ხსენებას⁴⁰. ამას ადასტურებს კილ-ეტრატის იადგარი, იოანე-ზოსიმესა და გიორგი მთაწმიდელის შენიშვნები⁴¹, აგრეთვე მარხვანისათვის განკუთვნილი სახარების საკითხავების იერუსალიმური სისტემა, სადაც დიდმარხვის IV კვირიაკზე დადებულია საკითხავი ლუკადან: 13,7—14 — მეზუერისა და ფარისევლის იგავი⁴².

ბერძნულ ჰიმნოგრაფიაში კარგად ცნობილი ავტორის — ელია იერუსალიმელის ანუ ელია პატრიარქის ამ (IV) კვირიაკისათვის განკუთვნილი კანონი დაწერილია ძველი ტრადიციის მიხედვით — მეზუერისა და ფარისევლის თემაზე. ამრიგად, ელია პატრიარქის მოღვაწეობის დროისათვის — VIII საუკუნის მეორე ნახევარში იერუსალიმში დიდმარხვის IV შვიდეული ძველ კალენდარს მისდევს. ელიასაგან განსხვავებით, IV შვიდეულისათვის განკუთვნილ თეოდორე სტუდიელის, იოსებ მგალობელისა და სტეფანე საბაწმიდელის საგალობლებში უკვე ასახულია ჯვრის თემა.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი წყარო (ელიას საგალობლის ჩათვლით) დიდმარხვის III კვირიაკისა და საერთოდ III შვიდეულისათვის ადასტურებს უძღები შვილის ხსენებას.

როგორც ცნობილია, დიდმარხვის ე. წ. მოსამზადებელი კვირიაკები — უძღები შვილის და მეზუერისა და ფარისევლისა კონსტანტინოპოლურ ნიადაგზე აღმოცენდა და იერუსალიმური პრაქტიკა მათ არ იცნობს⁴³. ეს ხსენებები ძველ, იერუსალიმურ ტრადიციაში, როგორც ირკვევა, დიდმარხვის III და IV შვიდეულებზე იყო დადებული. კალენდრის შეცვლა IV შვიდეულისათვის გაცილებით ადრე უნდა მომხდარიყო. VIII—IX სს-ის ზოგიერთ ბერძენი ავტორის მარხვანისათვის განკუთვნილ საგალობლებში უკვე ასახულია ჯვრის თემა. ისევე, როგორც მოსამზადებელი კვირიაკების გამოყოფა, ჯვართაყვანისცემის დაწესება დიდმარხვის IV შვიდეულზე კონსტანტინოპოლური ტრადიცია უნდა იყოს. კონსტანტინოპოლურ ტრადიციაში უნდა მომხდარიყო III შვიდეულის კალენდრის შეცვლა, რომლის ტრადიციული — უძღები შვილის ხსენება აგრეთვე ვადატანილ იქნა დიდმარხვის მოსამზადებელ კვირიაკზე. ამ შვიდეულზე ახალი ხსენება — გრიგოლ პალამასი გაცილებით გვიანაა დადებული. ი. კარაბინოვი გრიგოლ პალამას ხსენებას მარხვანში ყველაზე გვიანდროინდელად მიიჩნევს⁴⁴. სრულიად ბუნებრივია, რომ III კვირიაკისათვის განკუთვნილი ელია იერუსალიმელის კანონი უძღები შვილის თემაზეა დაწერილი.

⁴⁰ ი. კარაბინოვის ვარაუდით, ჯვრის ხსენება მარხვანში თვენებიდან უნდა იყოს შესული. იხ. მისი დას. ნაშრ., გვ. 33.

⁴¹ გიორგი მთაწმიდელის შესახებ იხ. ქვემოთ.

⁴² ი. კარაბინოვი, დას. ნაშრ., გვ. 26.

⁴³ იქვე, გვ. 22—23.

⁴⁴ იქვე, გვ. 50.

ქართული მასალების თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოება: IV კვირიაკეზე დადებული იოანე მინჩხის საგალობლები აგრეთვე არ იცნობს ჯვრის თემას, ისინი მეზვერისა და ფარისევლის თემაზეა დაწერილი⁴⁵. ამრიგად, ეს საგალობლები კალენდრის თვალსაზრისით ძველ ტრადიციას მისდევს, კერძოდ, იმავე ტრადიციას, რასაც ელია პატრიარქის აღნიშნული კანონი. დიდმარხვის IV შვიდეულის სადა დღეებზე სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებში მინჩხის სახელით წარწერილია 3 მცირე ფორმის საგალობელი. არც ერთ მათგანში ჯვრის თემა ასახული არ არის. ისინი მეზვერისა და ფარისევლის ხსენებას შეიცავს.

ელია იერუსალიმელის კანონის მსგავსად, უძღვები შვილის თემაზეა დაწერილი III შვიდეულისათვის განკუთვნილი მინჩხის ყველა მცირე ფორმის საგალობელიც.

ამრიგად, დიდმარხვის III და IV შვიდეულებსათვის განკუთვნილი იოანე მინჩხის საგალობლები კალენდრის თვალსაზრისით ძველ ტრადიციას მისდევს. კერძოდ, იმავე ტრადიციას, რასაც III და IV კვირიაკეებისათვის განკუთვნილი ელია იერუსალიმელის კანონები.

IV კვირიაკეზე შესული ელია იერუსალიმელისა და იოანე მინჩხის საგალობლების შესწავლამ კიდევ ერთი საინტერესო გარემოება გამოავლინა: მინჩხის ამ საგალობლებში ნათლად იგრძნობა ელია იერუსალიმელის ამ დღის კანონის გავლენა. IV კვირიაკისათვის განკუთვნილი მინჩხის მცირე ფორმის საგალობლები დაწერილია ელია იერუსალიმელის კანონისათვის, ამიტომ თემატურად და მხატვრული სახეებით მჭიდროდაა დაკავშირებული მასთან. მინჩხის ამ საგალობლებში დამუშავებულია ის თემები, ეპიზოდები და პასაჟები, რაც ელია იერუსალიმელის აღნიშნულ კანონში. მიუხედავად ამისა, დამუშავების, მხატვრული ღირსებების თვალსაზრისით მინჩხის საგალობლები აშკარად აღემატება ელიას აღნიშნულ კანონს. მოვიყვანთ რამდენიმე დამახასიათებელ ნიმუშს:

„მიყრდნობით მიიძინა მკსნელმან საფლავსა ახალსა და მცველნი განეწესნეს, ხოლო აღდგა ძილისაგან, ვითარცა არს მეუფეჲ-საშინელი და დასცნა მან ურწმუნონი აღდგომისანი“ (ელია პატრიარქი, უგალობდითსა, II ტროპარი). შდრ.: „ვითარცა ლომმან მიიძინა ცხედარსა ზედა მიწისასა და მიწასა შინა მდებარენი, ვითარცა ძილისაგან აღდგინნა და თუთ აღდგა, ვითარცა ღმერთ არს და დასცნა უვარისმყოფელნი მისნი და აღიდნა მოსაენი სახელისა მისისანი“ (მინჩხი, აქებდითსა, II ტროპარი).

„უფალო, ძალითა შენითა დიდებულთა აჩუენე საკრველებამ სასწაულთაჲ. ჭუარცუმასა შენსა ქუეყანამ შეიძრა საფუძველითურთ და მნათობთა წესი იცვალეს და კლდენი ვანსქდეს და მკუღარნი აღდგეს“ (ელია პატრიარქი, განძლიერდასა, I ტროპარი). შდრ.: „...მას ეამსა უბიწონი ძალნი ძლიერ-

⁴⁵ ამ დღის დანარჩენ საგალობლებში ასეთი სურათია: II სტიქარონი კომპოლიციურია, მისი I ტროპარი მეზვერისა და ფარისევლის თემაზეა დაწერილი, II—III ტროპარები კი — ჯვრის თემაზე. მთლიანად მეზვერისა და ფარისევლის ხსენებისაღმა მიძღვნილი VII სტიქარონი, X სტიქარონში კი კალენდარული ხსენებები არ არის ასახული. ეს სტიქარონი ზოგადად შეიცავს მარხვის მოტივებს.

თა ანგელოსთანი განკურდეს და ძრწოდეს ყოველნი დაბადებულნი, დღეს
მედ გარდაიქცა, რამეთუ შუე მგლოვარე იქმნა და დაბნელდა ნათელი მისი და
ეზოა იგი ტაძრისა მის განიზო და კლდენი განსქდეს“ (მინჩხი, უფ. ლაღატ-
ყავსა, II ტროპარი).

ელის კანონის გავლენა განსაკუთრებით საგრძნობია მინჩხის პირველ
ორ საგალობელში.

ამრიგად, სინ. 5-სა და სინ. 75-ში IV კვირიაკის მასალაში კალენდრის
თვალსაზრისით გამოიყოფა ორი ფენა: 1. უფრო ძველი, რომელიც მეზვერი-
სა და ფარისევლის ხსენებას ასახავს, 2. შემდგომდროინდელი, ჯვართაყვანის-
ცემის შინაარსისა. მეზვერისა და ფარისევლის ხსენება ამ შევიდულზე თა-
ვიდანვე უნდა ყოფილიყო დაწესებული, ჯვართაყვანისცემა კი შემდგომში
უნდა იყოს მასზე დადებული. IV კვირიაკის პოეტური მასალის I ფენას
ქმნის ელია იერუსალიმელისა და იოანე მინჩხის საგალობლები. ეს ვითარება
სავსებით შეესაბამება სინ. 5-ში პროტოტიპიდან გადასულ სათაურს, რომლის
მიხედვით კვირა დღეების კანონები ეკუთვნის ელია იერუსალიმელს, მარხვა-
ნის თითოეული დღის უფ. ლაღატყავსა და აქებდითსა კი—იოანე მინჩხს. ამ-
რიგად, სინ. 5-სა და სინ. 75-ში IV კვირიაკის მასალის პირველი ფენა (ელია-
სა და მინჩხის საგალობლები) მთლიანად გადასული უნდა იყოს ამ ხელნაწე-
რების პროტოტიპიდან.

იოანე მინჩხი ამ დღის საგალობლებს წერს ძველი კალენდრის მიხედ-
ვით—მეზვერისა და ფარისევლის თემაზე. ამასთან, იგი ითვალისწინებს ამ
დღისათვის განკუთვნილ ელია იერუსალიმელის კანონს.

გიორგი მთაწმიდელის ავტოგრაფულ მარხვანში — Georgica 5-ში IV კვირი-
აკის მასალის ძველი და ახალი ფენა საგანგებოდაა გამიჯნული. აქ პირველ დღილზე
წარმოდგენილია ელია იერუსალიმელის კანონი და მინჩხის საგალობლები, რომლებ-
საც მოსდევს ჯვრის თემისადმი მიძღვნილი მასალა, რომელიც საგანგებო სათაური-
თაა გამოყოფილი: „მსვე კვირიაკესა თაყუანისცემაჲ პატიოსნისა ჯუარისაჲ“ (94 r).

Georgica 5-შივე წარმოდგენილ მარხვანის ახალ, გიორგის შემდგომდროინდელ
რედაქციაში¹⁶ IV კვირიაკის მასალიდან მთლიანადაა ამოღებული პირველი ფენა—
ელია იერუსალიმელისა და იოანე მინჩხის საგალობლები.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში IV კვირიაკის მასალის შესწავლით მიღებული
დასკვნები დადასტურდა ამ ხელნაწერებში შესული სხვა ანალოგიური მასა-
ლების შემოწმებითაც.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში IV კვირიაკეზე შესული მინჩხის ერთ-ერთი სა-
გალობლის ტექსტი ზემოთაა მოყვანილი. ეს საგალობელი ამ დღის მწუხრის
უფალო ლაღატყავსას წარმოადგენს. მასში დამუშავებულია მეზვერისა და
ფარისევლის მოტივი, რაც შეესაბამება როგორც ძველ კალენდარს, ისე
იერუსალიმური სისტემით ამ დღისათვის დაწესებულ საკითხავს ლუკას სა-
ხარებიდან: 18.9—14, რომელიც მეზვერისა და ფარისევლის იგავს წარმო-
ადგენს.

საგალობელი იწყება საოცარი ძალის მხატვრული სახით, რომელსაც
მოსდევს ცოდვის „ზეურის“ თავისებურად დამუშავებული თემა. საგალობ-
ლის II ტროპარის განწყობილებაც სავსებით შეესაბამება ამ დღისათვის და-
წესებული სახარების მე-13 მუხლს: „ხოლო მეზუერჲ იგი შორს დგა და არა

¹⁶ მარხვანის ამ რედაქციას ჩვენ საგანგებოდ განვიხილავთ.

იკადრებდა თულათაცა ზე ახილვად, არამედ იცემდა მკერდსა და იტყოდა: უფალო, მიღბინე ცოდვილსა ამას“ (ლუკა 18. 13).

ლუკას სახარებაში მეზვეერისა და ფარისევლის იგავს წინ უძღვის უწყალო მსაჯულისა და მავედრებელი ქვრივის ეპიზოდი (ლუკა 18.1—7). სწორედ ამ ეპიზოდითაა შთავგონებული მინჩხის საგალობლის უკანასკნელი — III ტროპარი.

სახარების გავლენა მინჩხის საგალობლის სხვა ნაწილებშიც იგრძნობა. ასე მაგ., საგალობლის II ტროპარის დასაწყისი 2 სტრიქონი ლუკას სახარებაში (15. 21) უძღები შვილის სიტყვებს წარმოადგენს.

ამრიგად, მინჩხის ეს საგალობელი დაწერილია დიდმარხვის IV კვირიაკის ძველი კალენდრისა და ამ დღის იერუსალიმური სისტემით დაწესებული სახარების საკითხავის გათვალისწინებით.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში დაცული მინჩხის საგალობელთა უმეტესობა აგრეთვე ზუსტად შეესაბამება ამ ხელნაწერებში მათთვის განკუთვნილი დღეების ლიტურგიკულ შინაარსს.

სინ. 5-სა და სინ. 75-ში დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა მინჩხის ტროპარები გარკვეული დოგმატიკური მოსაზრებებით იადგარებიდამ გადმოსულ ტრადიციულ საგალობლებზეა დართული. ამის ერთი ნიმუშა ჩვენს მიერაა განხილული⁴⁷.

ამრიგად, სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებში შესული იოანე მინჩხის საგალობლები საგანგებოდ მარხვანისთვისაა დაწერილი. ამ საგალობლების უმეტესობა ზუსტად შეესაბამება მარხვანში მათთვის განკუთვნილ ადგილს—კალენდრის, სახარებისეული საკითხავების, შესაბამისი შეიდულების ძირითადი ხსენებების და ა. შ. თვალსაზრისით. მინჩხის კვირა დღეებისათვის განკუთვნილ საგალობლებში გათვალისწინებულია ამავე დღეებზე განწესებული ელია იერუსალიმელის კანონებიც.

ამრიგად, სინ. 5-სა და სინ. 75-ში შესული იოანე მინჩხის საგალობლები ძალზე მჭიდროდაა დაკავშირებული ამ ხელნაწერებისათვის სავარაუდო პროტოტიპთან, რომლის „რედაქტორი და შეიძლება შემდგენელიც იოანე მინჩხი იყოს“⁴⁸.

სინ. 5-ში მინჩხის სახელით წარწერილი უკანასკნელი საგალობელი V ოთხშაბათსაა დადებული⁴⁹. დიდმარხვის მომდევნო პერიოდისათვის ამ ხელნაწერებში მინჩხის საგალობლები არ ჩანს. როგორც ზემოთ აღნიშნეთ, სინ. 5-ში დაცულ სათაურში, რომელიც პროტოტიპული მარხვანიდან უნდა იყოს მასში გადმოსული, იოანე მინჩხი ამ პროტოტიპული მარხვანის მთელი სტიქარონელი ნაწილის ავტორად ივარაუდება. რამდენადაც აღნიშნული სათაური ყველა შემთხვევაში ძალზე ზუსტ ცნობებს უნდა შეიცავდეს, სინ. 5 და სინ. 75 ხელნაწერებში შესაძლებელია მინჩხის სხვა სახელწაუწერელი საგალობლების არსებობაც დავეუშვათ.

⁴⁷ ლ. ხაჩიძე, იოანე მინჩხის უცნობი საგალობელი.

⁴⁸ ელ. მეტრეველი, წინასიტყვაობა, ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, სინური კოლექცია, II, გვ. 5.

⁴⁹ Sin. 75-ში — მეხუთე კვირიაკეზე.

ამრიგად, სინური კოლექციის ქართული ხელნაწერების—სინ. 5-ისა და სინ. 75-ის შესწავლა ნათელყოფს იოანე მინჩხის მოღვაწეობის უმნიშვნელოვანეს სფეროს—მის წვლილს ქართული მარხვანის უძველესი რედაქციის ჩამოყალიბების საქმეში: მარხვანისა, რომელიც იადგარიდან პირველად იქნა გამოყოფილი ცალკე ლიტურგიულ კრებულად.

Л. А. ХАЧИДЗЕ

ПЕСНОПЕНИЯ ИОАННА МИНЧХИ ПО ГРУЗИНСКИМ РУКОПИСЯМ СИНАЙСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ — SIN. 5 И SIN. 75

Резюме

Среди 11 рукописей, содержащих песнопения Иоанна Минчхи, Sin. 5 и Sin. 75 (рукописи Синайской коллекции) занимают особое место. Эти рукописи содержат наибольшее количество песнопений Минчхи (31 стихира). Они говорят о заслуге Иоанна Минчхи в формировании важнейшего литургического сборника — «Постной Триоди».

По традиции Sin. 5 была определена как «Постная Триодь» (А. Цагарели, И. Джавахишвили, Л. Джгана). В действительности эта рукопись кроме «Постной Триоди» содержит расширенную редакцию «Цветной Триоди» и минейную часть в сокращенном виде.

По всей вероятности, Sin. 5 и Sin. 75 имели один и тот же прототип для «Постной Триоди». Этот прототип, вероятно, содержал песнопения четырех авторов: Ильи Иерусалимского, Стефана Савванта, Федора Студита и Иоанна Минчхи. Можно предположить, что Минчхи был автором всех стихир этого прототипа.

Изучение песнопений Минчхи показывает, что автор сочинял их специально для «Постной Триоди», которая впервые была выделена самостоятельным сборником из состава «Иадгари».

В статье на основе разных источников доказывается, что в отличие от последующей традиции на III и IV седмицы великого поста первоначально (до VIII—IX вв.) были положены памяти мытаря и фарисея и блудного сына.

Выясняется, что Илья Иерусалимский сочинял свои воскресные каноны по старому календарю. В своих песнопениях Минчхи следует тому же календарю и пишет стихиры под влиянием канонов Ильи.

Учитывая особенности Sin. 5 и Sin. 75, автор допускает, что эти рукописи должны содержать и другие стихиры Минчхи, но без указаний автора.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად.
 კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის
 არქეოგრაფიის განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 წევრ-კორესპონდენტმა ელ. მეტრეველმა

ნიწო მელიქიშვილი

 ინფინიტივი, მასდარი და მიმღობა იოსებ ფლავიოსის თხზულების
 „იუდეველთა სიძველეთა“ ქართულ თარგმანში

1. ინფინიტივი. ვითარებით ბრუნვაში მდგომი მასდარი სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილი მოვლენა და ხშირად გამხდარა მსჯელობის საგანი. იმის გამო, რომ „ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი ზმნისებურ კონსტრუქციებს ქმნის, რომლებიც წინადადებაში ინფინიტივისათვის დამახასიათებელ ფუნქციებს ასრულებენ“¹, იგი ქართულ ენაში ინფინიტივად არის მიჩნეული. რაც შეეხება ამ „ზმნისებურ კონსტრუქციებს“, რომლებშიც ვლინდება ინფინიტივის დამოკიდებულება პირდაპირ და ირიბ ობიექტთან, ისინი ინფინიტიურ კონსტრუქციებად იწოდებიან².

მკვლევრები უკანასკნელ დრომდე წინადადებაში ინფინიტივის გამოყენების სამგვარ შემთხვევაზე მიუთითებდნენ. ესაა— დამატების, მიზნის გარემოების და შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ფუნქციით გამოყენება ვითარებით ბრუნვაში მდგომი მასდარისა³. „ბოლო ხანებში რამდენადმე დაზუსტდა ეს საკითხი და ზოგადად დამატების ფუნქციის ნაცვლად პირდაპირი და უბრალო დამატების ფუნქციები გამოიყო. ინფინიტივისათვის დამახასიათებელი ქვემდებარის ფუნქცია კი დღემდის შეუმჩნეველი რჩებოდა“⁴.

ბერძნულ ენაზე დაწერილი თხზულების „იუდეველთა სიძველეთა“ ქართულ თარგმანში ინფინიტივი დასტურდება პირდაპირი და უბრალო დამატების, აგრეთვე მიზნის გარემოების ფუნქციით. გარდა ამისა, თარგმანში შეინიშნება ერთი საყურადღებო მოვლენა: ინფინიტივს ზოგ შემთხვევაში წინადადებაში ზმნის ვაგება აქვს.

1. ინფინიტივი პირდაპირი დამატების ფუნქციით. ჩხუბიანიშვილი აკონკრეტებს იმ ზმნების სემანტიკას, რომლებთანაც ინფინიტივი პირდაპირი დამატების როლში გვევლინება: „...ისინი არ გამოხატავენ კონკრეტულ ფიზიკურ მოქმედებას და, ამდენად, გულისხმობენ ობიექტად არა კონკრეტულ საგანს, არამედ ზმნას ან ნაზმნარ სახელს“⁵.

განსახილველ თარგმანში ინფინიტივი პირდაპირი დამატების ფუნქციით იხმარება „ალირიჩედა“, „ეტყოდა“ და „ჰკონებდა“ ზმნებთან: „და ვ ე ბ ა დ უსამარ-

¹ დ. ჩხუბიანიშვილი, ინფინიტივის საკითხისათვის ძველ ქართულში, თბ., 1972, გვ. 4.

² იქვე, გვ. 43.

³ ა. შარტიკოშვილი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ძველ ქართულში, იყ VII, თბ., 1955, გვ. 49, 56. თ. შარაძენიძე, მოკმ. და ვით. ბრ. ების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, თბ., 1956, გვ. 426, 428. შ. ძიძიგური, წინადადების მასდარული კონსტრუქცია, პუბლიკის სახ. სახ. პედ. ინსტ.-ის შრომები, ტ. 19, თბ., 1966, გვ. 91.

⁴ დ. ჩხუბიანიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 45.

⁵ დ. ჩხუბიანიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46.

თლოსა და მოთმენად რასმე მძვინვარეთაგანსა აღორჩევედა“ (წ. 2, თ. 4, 4) *...παθειν... σπιόμεναι* (A, 2₅₀)⁷. „ხოლო იგი მიიწოდებოდა ეტყოდა და მოლოდებად სამთა დღეთა შინა ჯანჯსნასა საკრველთაგან“ (წ. 2, თ. 5, 2). ... *Θαρρειν... απισμῆσις* (A, 2₆₅). „რამეთუ ჰგონებდაცა მას გონიერებით უზემთათს ქონებად“ (წ. 2, თ. 5, 1). ... *πρῶτευ* (A, 2₃₃).

აქ გვინდა ცალკე შევჩერდეთ „ვედრება“ ზმნასთან ნახმარ ინფინიტივზე. წარმოშობით ეს ზმნა ორიბრიანია: „ვედ ფუძისაგან ნაწარმოებია სტატიკური ზმნა მეედღეს (იგი მე)... ჩაბარებული მაქვს, მყავს... ამ ფუძისაგან არის ნაწარმოები ვედრი („ჩანაბარები“) და ამისგან — ვედრება“⁸. ამჟამად ამ ზმნაში თითქოს სამი პირის გავება არის მოცემული (ვედრად ის მას მას), მაგრამ ორივე დამატება მასთან ბრუნვაეცვლელება, დღეს მიტ. ბრუნვაში: „ვედრა იოსიპოსს თხრობად“ (წ. 2, თ. 4, 3)... *πράσαι* (A, 2₇₀). „აწ უკვე მიმთხუეულთა წიგნთასა ვევედრები გონებასა ღმრთისაღმი ქონებად და გამოცდად სჯულისმღებელსა ჩუენსა“ (წ. 1, შეს. № 3). ... *προσάγγειν και θεομαζῆειν* (A, 1₁₅). „ვევედრებოდა ღმერთსა არაგანმწარებად მისთვის“ (წ. 1, თ. 1, 4). ... *μη χλαπακίζειν* (A, 1₄₈).

2. ინფინიტივი უბრალოდამატების ფუნქციით. უბრალოდამატების ფუნქციით ინფინიტივის ხმარებას ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში ერთი თავისებურება ახლავს, რომელიც, ჩვენს აზრით, გამომდინარეობს ამ თარგმანის სპეციფიკიდან: იმის გამო, რომ თარგმანში ბერძნული ღედნის გავლენით დიდი რაოდენობით დასტურდება ზმნური მნიშვნელობების მიმღობები, ინფინიტივი უბრალოდამატების როლში გვევლინება არა ზმნასთან, არამედ მიმღობასთან: „ხოლო მომავალსა დღესა, კუალად მსმენელმან განვლად ეთერსა ქუეშე, რამეთუ ესრეთ ცნას, რაჲ ჯერ-არს ყოფად“ (წ. 8, თ. 13, 7)... *ἀκούσας... προελθῆν* (A, 8₅₁). „არა ჯერ-არს ჩუენ შეცთუნებულთა, ო მეფე, უმეტრება, არამედ ჰეშმართისა მხილებად, რამეთუ იუდელთა სჯულსა არაგარდაწერად მხოლოდ, არამედ დაგარდათარგმნადცა მნებებულთა, მონებასა, ვითარსათნო-არს შენთვის, რომლისა სიტყუსა მჭუმეველთა ვიმოქმედით ესე, მრავალთა იუდელთა სამეფოსა შენსა შინა“ (წ. 12, თ. 2, 2)... *ὁσ μεταχῆσθαι... μεθερμῆσαι... διεργασίτες* ... (A, 12₂₀). „ხოლო ყოველივე, უფროასლა ამისგან ვინმე ისწავოს მოთხრობისა, მნებებელმან წიადს ღვად ამას, ვითარმედ ღმრთისა ვიდრემ ნებასა შედგომილთა და არა მკადრეთა სჯულდებულთასა გარდასლვად, ყოველივე წარემართების“ (წ. 1, შეს. № 3). ... *ἐπιελήσας εὐθύη ... διελθεῖν ... παραβαίνειν* (A, 1₁₄).

კიდევ ბევრი მსგავსი მაგალითის მოყვანა შეგვიძლია თარგმანიდან. ინფინიტივის ხმარება უბრალოდამატების ფუნქციით მიმღობასთან, როგორც ჩანს, არ არის გავრცელებული ნათარგმნ ძეგლებშიც კი, რადგან მთარგმნელები, როგორც წესი, ითვალისწინებენ ქართული ენის ბუნებას და ზმნური მნიშვნელობის ბერძნული მიმღობები ძირითადად ზმნის პირიანი ფორმებით გადმოაქვთ. ასე იქცევა, მაგალითად, ითანე პეტრიწი, როდესაც თარგმნის პროკლე დიადო-

⁶ მაგალითები თხზულების ქართული თარგმანიდან მოგვყავს ჩვენ მიერ გამოსაცემად მომზადებული XI—XII საუკუნეების ხელნაწერის, A—675-ის მიხედვით (ხელნაწ. ინსტ.-ის ფონდი).

⁷ ბერძნული მაგალითები დამოწმებული გვაქვს შემდეგი გამოცემიდან: J o s e p h u s, with an English translation by H. St. J. Thackeray, M. A. and Ralph Marcus, Ph. D. Jewish Antiquities, vol. IV—V—VI—VII—VIII, London, MCMLXI—MCMLXIII.

⁸ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976, გვ. 122.

ხოსის თხზულებას „კავშირნი“⁹. დ. ჩხუბიანიშვილი, აანალიზებს რა დიდი ძალის მასალას (როგორც ორიგინალურ, ასევე ნათარგმნ ძეგლებს), ასკენის, რომ ინფინიტივი უბრალო დამატების ფუნქციით ძირითადად გარდაუვალ ზმნებთან გვხვდება¹⁰.

3. ინფინიტივი მიზნის გარემოების ფუნქციით. ამ შემთხვევაშიც თითქოს გარკვეული კანონზომიერება შეინიშნება: ინფინიტივი მიზნის გარემოების ფუნქციით იხმარება ზმნის ალწერით ფორმასთან ან მიმღობასთან. ბერძნული დედნის შესატყვის ადგილას ზოგჯერ ქართული ალწერითი წარმოების ნაცვლად დასტურდება მიმღობა: „უძლურ-იქმნებოდა გარდაცვალებად კაცსა“ (წ. 15, თ. 7,2). *ἀπονεύσασθεα εἰς τὸ μετασῆσασθαι τῆς ἀνψωπων* (A, 15₂₁). „აღძვრასა დედაკაცისასა პყრობად მოსწრაფე იყო და ვნებასა მისსა გონებადმი მიქცევად“ (წ. 2, თ. 4,5)... *ἐπέχξιν ἐπειράτο καὶ ἐπιστρέψειν...* (A, 2₅₃) „ფარაოთის. მეფე ეგვიპტელთა, არა კმაყოფილი მის ძლით თქუძულთა ზედა, არამედ და ხილვადეა, მზა იყო შეხებად“ (წ. 1, თ. 8,1) ... *σπισθᾶσθαι οὐκ ἔβουλησθε...* (A, 1₁₆₃). „დაწყებასა თანა დღისასა, შესრულნი თაყუანისცემად ღმრთისა მათისა, ჰპობენ მას ამის მოქმედსა“ (წ. 6, თ. 1,1) ... *εἰσῆνεξ ... παρανοήσθε...* (A, 6₂).

4. ინფინიტივი ზმნის მნიშვნელობით. ინფინიტივი, რომელსაც ზმნის ვაგება აქვს და, ამდენად, წინადადებაში შემასმენლოს ფუნქცია ეკისრება, სამეცნიერო ლიტერატურაში თითქმის არსად არ არის აღნიშნული. მთარგმნელებში, ისეთებიც კი, რომლებიც დედანს ძალიან ზუსტად მისდევენ, ზმნური მნიშვნელობის მქონე ბერძნულ ინფინიტივსა და მიმღობას ძირითადად ზმნის პირიანი ფორმით თარგმნიან. რაც შეეხება იოსებ ფლავიოსის თხზულების ქართულ ენაზე მთარგმნელს, მას ბერძნული დედნის პირიანი ზმნის ვაგების მქონე ინფინიტივი თუ მიმღობა თარგმანში ძირითადად მკვებ ინფინიტივითა და მიმღობით გადმოაქვს, გვთავაზობს რა უზმნო წინადადებებს და აზრს საკმაოდ ბუნდოვანს ხდის. ეს ფაქტი ჩვენ კიდევ ერთხელ გვაფიქრებინებს, რომ ამ ძეგლის თარგმანი არაქართულ გარემოში სრულდებოდა.

როგორც ცნობილია, ბერძნულ ენაში არსებობს ისეთი კონსტრუქციები, სადაც ინფინიტივს ავისრია შემასმენლის ფუნქცია. ასეთია *Accusativus cum infinitivo* (მას გავრცობილი პირდაპირი დამატების ვაგება აქვს. ქვემოთ ბარე აღუზიჯებია, ინფინიტივი კი შემასმენლის ფუნქციას ასრულებს) და *Nominativus cum infinitivo* (ესაა დამატებით დამოკიდებული წინადადება, რომლის ქვემდებარე სახ. ბრ-ში დგას, შემასმენელი კი ინფინიტივია)¹¹. ასეთი კონსტრუქციების თარგმნისას ქართული ენის ბუნების გათვალისწინებით ინფინიტივი წესით პირიანი ზმნით უნდა გადმოვიდეს. ჩვენი ძეგლის მთარგმნელს კი ზმნური მნიშვნელობით ნახმარი ინფინიტივი ძალიან ხშირად ისე ინფინიტივით გადმოაქვს: „ესეოდენი საღმე წინგანგება მისი აქუნდა ღმერთსა და კეთილბედნიერობისა ზედმოუტრეწობა, ვიდრე და საგონებელთა ცა მისდა საწუხელთაგან გარდამატებულებასა კეთილთასა მიხიქებად და ქმნად მიზეზსა მშობელთა ჩუენთა ეგვიპტით გამოსლვისასა მისსა და მისგან ქმნილობასა ესევეითარითა მიზეზითა“ (წ. 2, თ. 2,1) ... *τὸ θεῖον ... ἴς ... παρασχέιν καὶ ποιῆσαι...* (A, 2₈).

⁹ ნ. კეჭელაძე, პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი“, ძველი ქართული თარგმანი, ფილოლოგიური ნარკვევი, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1948, გვ. 309.

¹⁰ დ. ჩხუბიანიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 58.

¹¹ ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, თბ., 1969, გვ. 309—310.

აზრი წინადადებისა ასეთია: ღმერთი იმდენად ზრუნავდა მასზე და მის კეთილდღეობაზე, რომ ის, რაც მას საწუხელად მიაჩნდა, სიკეთის სახით მიანიჭა და იგი და მისი შთამომავლები ვახადა მიზეზად ჩვენი წინაპრების ეგვიპტიდან გამოსვლისა. შესატყვისი ბერძნული წინადადების ქვემდებარე დგას აქუზატივში (τὸ Θεῖον), გარდა ამისა, ბერძნულ დედანში არის ობიექტი, რომელთანაც, როგორც ჩანს, ინფინიტივი სწორედ ზმნის მნიშვნელობით იხმარება¹². ობიექტი ინფინიტივის შემდეგელი წინადადება, რომელიც მთარგმნელმა უზმნოდა, ინფინიტივების მეშვეობით გადმოიღო, კიდევ გვაქვს თარგმანში: „ვიდრეღა შესმენათა ვიდრემე და ზრახვათა არა რ წ მ ე უ ნ ე ბ ა დ ამიერითგან, არცა რომელთა სხუანი რწმუნებად ხელ-პყოფენ, არამედ ს ჯ ა დ, რაოდენნი უწყნის მოქმედებულად მათ მიერ და ტ ა ნ ჯ ვ ა დ, უკუთუთ ესევითარნი იყვნენ, ხოლო გ ა ნ მ ა რ თ ე ბ ა დ, უმუუ-თუ სხუებერ მქონებელ-იყვნენ საქმეთა მათთა და არა მეტყუელთა რწმუნებითა“ (წ. 11, თ. 6, 12)... ἦμῖν ... ὡς ... προσέχουσιν... παύσιν... κρίνουν... κοιλὰς... χερσὶν (A, 11₂₇₆). ე. ი. „ამიერიდან ჩვენ არ ვირწმუნებთ დასმენებსა და ცილისწამებებს, რაშიც სხუები ეცდებიან ჩვენს დაჯერებას, არამედ განსჯით მათ ჩადენილის მიხედვით და დაესჯით, თუ დამნაშავენი იქნებიან და გავამართლებთ, თუ ღირსნი იქნებიან“.

როდესაც სპეციალურ ლიტერატურაში განიხილება ინფინიტიური კონსტრუქცია, როგორც წესი, წარმოდგენილია პირიანი ზმნა და ინფინიტივი, რომელიც ფორმის თვალსაზრისით შეესაბამება გარდამავალ თუ გარდაუვალ ზმნას და ამიტომ აქვს უნარი შეიწყოს ქვემდებარე თუ ობიექტი და შექმნას ინფინიტიური კონსტრუქცია¹³. ამგვარი ინფინიტიური კონსტრუქციები იქმნება ჩვენს ძეგლში მაშინაც, როდესაც ინფინიტივი წინადადებაში თვითონ ასრულებს ზმნის როლს და, მით უმეტეს, შეიწყობს ქვემდებარესა თუ ობიექტებს. ზერით მოყვანილ მაგალითებში ინფინიტივთან წარმოდგენილია ძირითადად პირდაპირი დამატებები ან პირდაპირი დამატება არ არის წარმოდგენილი და იგულისხმება (ასეთი ვითარებაა მეორე წინადადებაში: „სჯად... ტანჯვად... განმართლებად“ ინფინიტივებთან იგულისხმება პირდ. დამატება: მათ).

დაკმაყოფილებით მოყვანილი მაგალითებით და ყურადღებას გავამახვილებთ ისეთ შემთხვევებზე, როდესაც ბერძნული დედნის პირიანი ზმნის შესატყვისად ქართულ თარგმანში ინფინიტივი იხმარება. მთარგმნელი, როგორც ჩანს, ისე გაუშინა-ურდა ინფინიტივის ხმარებას ზმნური მნიშვნელობით, რომ ამას უკვე ქართული ენისათვის ბუნებრივად მიიჩნევს: „ნუცა აქა ჰყოფობ, ნუცა სახელველად ჩემდა შემემთხუევი, არამედ მამულად შენდა წარსრული აგარაკთა შინა ც ხ ო რ ე ბ ა დ“ (წ. 8, თ. 1, 3) ... ἀλλ' εἰς τὴν πατριᾶν πορευομῆς ἐν τοῖς ἀγροῖς ἕψθι (A, 8₁₀). ე. ი. „გაეშურე შენს მამულში და იცხოვრე შენს სოფელში“. „არა ჩემისა მადლისა მიერ მი დ ე ბ ა დ და ღმრთისა არა მსჯავრისაგან, დასიღბს მას საშუველ განსარჩევლად მნებებელთა“ (წ. 4, თ. 2, 4). οὐ μὴν ἐξέμῃς χάριτος λαβὴν ἀλλὰ μὴ κατὰ κρίσιν Θεοῦ (A, 4₂₆). აქ საუბარია იმაზე, რომ „მიუხედავად იმისა, რომ აართმნა ეს თანამდებობა მიიღო არა ჩემი მეშვეობით, არამედ ღმრთის შემწევობით, იგი უარს იტყვის მასზე და დაუთმობს მსურველებს“. „ამათოეს თითოეული ამათი, ვითარ საგონებელ არს მათდა გ ა მ ო მ ო ი ე ბ ა დ (წ. 3 თ. 11, 4) ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἕκαστος ὡς ἀντὶ θεοῦ σκοπεῖται (A, 3₂₈₈) ე. ი. „თვითოეულმა, როგორც საქიროდ

¹² ა. უ რ უ შ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 308.

¹³ დ. ჩ ხ უ ბ ი ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 73 — 99.

მიიჩნოს, ისე გამოიძიოს“. ამ შემთხვევაში ინფინიტივთან დაკავშირებულია სახ. ბრ-ში მღვობი ქვემდებარე.

II. მასდარი. გარდა იმ არსებითი განსხვავებისა, რომელიც არსებობს ვითარებით ბრუნვაში მღვომ მასდარსა (ინფინიტივს) და ჩვეულებრივ მასდარს შორის (ყვრდოდ, მხედველობაში გვაქვს ინფინიტივის მიერ ზმნული კონსტრუქციის შექმნის უნარი), მათ შორის ბევრი საერთოცაა: ბერძნული დედნის ინფინიტივი მთარგმნელს გადმოაქვს ხან ინფინიტივით, ხან კი—მასდარით და მათი ფუნქციები ხშირად ემთხვევა ერთმანეთს, რადგან მასდარიც წინდ ღებაში გვხვდება ქვემდებარის, პირდაპირი და უბრალო დამატების ფუნქციით: „ეგვიბტელთა... შემთხვა ვერაგლთა მიმართ ბოროტად და დე ბ ლ ე ბ ა ა“ (წ. 2, თ. 9,1)... *διαεπιψυα* (A, 2₂₀₁) (ქვემდებარის ფუნქციით). „...სხუათა... ნერგთავან უბრძანა გეშება, ხოლო ნერგისავან გონიერებისა — შ ო რ ს ქ ო ნ ე ბ ა ა“ (წ. 1, თ. 1,4) (პირდ. დამატების ფუნქციით). „...რომლისა გამო ჯეროვნად ვგონე მღღელთმთავრისა უკუე მი ო მ ს გ ა - ვ ს ე ბ ა ა დიდსულობისა, ხოლო მეფისა მრავალთა მსგავსად შე ო რ ა ო ც ხ ვ ა ა და აწცა ყ ო ფ ა ა სწავლისმოყუარება, რამეთუ არცა იგი ესწრა ყოველსავე ძიებად წერილსა“ (წ. 1, შეს. № 3) ... *μυησασαμα: ... σπολαζειν ... εινα: ... λαζειν* (A, 1₁₂). ამ შემთხვევაშიც მასდარები პირდაპირი დამატების ფუნქციის მატარებელი არიან. აზრი წინადადებისა ასეთია: რის გამოც შესაძლებლად ჩავთვალე მიბაძვამღღელთმთავრის დიდსულოვნებისათვის და ფიქრი, რომ დღესაც არსებობენ იმ მეფის მსგავსი სწავლისმოყვარენი, რადგან ვერც იგივერ მოესწრო საღმრთო წერილის თარგმნას. „და ესე იყო მიზეზი ა რ ა ო ც ხ ო ვ ნ ე ბ ა ა მრავალთა, მიზეზსა განვლტოლვისასა არა მქონებელთა“ (წ. 1, თ. 3,5) ... *μη διασασαμα* (A, 1₈₉) (უბრალო დამატების ფუნქციითა).

III. მიმღობა. მიმღობური კონსტრუქცია არ არის უცხო და იშვიათი რამ ძველი ქართულისათვის. როგორც წესი, იგი ცვლის განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას განკერძოებული განსაზღვრებით¹⁴. არის მეორე ტიპიც მიმღობური კონსტრუქციისა: შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად გამოყენებულია მიმღობა.

იოსებ ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში უხვად გვხვდება მიმღობური კონსტრუქციები ორივე ზემოდანახელებული ფუნქციით. გარდა ამისა, მიმღობა იხმარება იქაც, სადაც ქართული ენისათვის გაცილებით ორგანული და გასაგები იქნებოდა პირიანი ზმნის ხმარება. განვიხილოთ სამივე ეს შემთხვევა ცალ-ცალკე.

1. მიმღობური კონსტრუქცია განკერძობული განსაზღვრებით ის რ ო ლ შ ი. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მიმღობური კონსტრუქცია შეიძლება შეენაცვლოს რთულ წინადადებაში დამოკიდებულ წინადადებას (ძირითად დანსაზღვრებითს) და განკერძოებული განსაზღვრების როლში აღმოჩნდეს: „უბრძანა ყრმათა, მ ე ყ უ ს ე უ ლ ა დ და მ ფ ე ნ ე ლ თ ა კ არ ა უ ლ ო ს ა თ ა, მზად შემზადება მისი და წარსლვისა მიმართ“ (წ. 8, თ. 9,1)... *επιστησασα* (A, 8₂₃₇). „იგი ვიდრემე უკუე, ა ღ ს რ უ ლ ი ს ი მ ა ღ ლ ე ს ა ზ ე დ ა ქ ა ლ ა ქ ო ს ა ს ა, აღმოუწოდდა ძესა, მ წ ყ ლ ვ ე ღ ი მ კ ე რ დ ო ს ა ა, დამფხუ-

¹⁴ კ. დონდუა, დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, თსუ შრომები, XXVII, 1949. დ. ჩხუბიანიშვილი, ზოგერთი სინტაქსური კონსტრუქციის მონაცვლობისათვის ძველ ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები. II, თბ., 1961. დ. შელიჩიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 191—194.

რელითავისა და ყოვლითურთ თავსა თვისა მტან ^{ვეფხისტყაოსანი} (წ. 7 თ. 10,5)... *ἀναβὰς ... σπυρτόμενος ... σπαρραττόμενος ... ἀιχλόμενος* (A, 7₂₅₂). „ხოლო დაწყნარდა რაჲ შდითი, რახევი, შთამომყვანებელ მან მამაკაცთამან და ტანჩვასა, რომელი ცხოვრებისა მათისთვის მოითმინოს, მეტყუელ მან, რამეთუ, პყრობილი და მფარველი მათი, არა განველტოს მეფისა მიერსა რისხვისა, ...მეედრებელ მან ჳსენებასა ქონებად, რაჲმს დადგენ მპყრობელად ხანანელთა ქუეყანისა, ოდეს შემძლებელ-იყვნენ, ნაცვალ-აგონ მას წჳისა ცხოვრებისათჳს“ (წ. 5, თ. 1, 2) ... *καταγυρῶνσα ἀλῆστῶν ἀποκριπτουσαν παρακαλῆσθαι καταστάντες* (A, 5₁₁).

ყველა ზემოთ მოყვანილ მაგალითში და იმ მაგალითებშიც, რომლებიც კიდევ უხვად შეგვიძლია მოვიყვანოთ, თარგმანში წარმოდგენილ მიმღებებს ბერძნულ დედანშიც მიმღებები შეესატყვისება.

აი, რას წერს დ. მელიქიშვილი ამგვარი შემთხვევების შესახებ: „რთული წინადადების შეცვლა მიმღებური კონსტრუქციით ერთ-ერთი საშუალებაა რთული კონსტრუქციებისაგან ენის განტვირთვისა. სამაგიეროდ, ასეთი მიმღებური კონსტრუქციები, ჩვეულებრივ, განკერძოებული განსაზღვრებებით ტვირთავს ენას. ასეთ შემთხვევაში შემასმენლის როლს მიმღებობა ასრულებს და, ამგვარად, ზმნა კიდევ ერთხელ უკუგდებულა წინადადებიდან“¹⁵.

2. მიმღებობა შედგენილი შემასმენლის სახელად ინაწილია-ყველგან, სადაც თარგმანში დადასტურებულია მიმღებური კონსტრუქცია განკერძოებული განსაზღვრების როლში, ბერძნულ დედანშიც შესატყვისადგილას მიმღებობასთან გვქონდა საქმე. რამდენადმე სხვა ვითარებაა, როდესაც თარგმანში მიმღებობა შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს წარმოადგენს. ამ შემთხვევაში ბერძნული დედნის შესატყვის ადგილას დასტურდება: ა) პირიანი მარტივი ზმნა, ბ) ინფინიტივი, გ) აღწერითი წარმოება (მიმღ.+ მეშვ. ზმნა). მოვიყვანოთ თითოეული ამ შემთხვევისათვის რამდენიმე საილუსტრაციო მაგალითს:

ა) „ხოლო ყრმაჲ, ჳსენებისა მიერ ვითარსა ყურელ არს შემთხუვად ყრმათა... შეიტკობოს იაკოვოს“ (წ. 1, თ. 19, 4... *ἴψαξεν* (A, 1₂₉₁). „... დამორგუნველ არიან...“ (წ. 4, თ. 3,2 ... *πατῆσαι* (A, 4₄₈). „მჭონებელ არიან...“ (წ. 1, თ. 19,8) ... *ἔχουσιν* (A, 1₃₁₀).

ბ) „უკუეთუ მეორესა ვედრებასა მიელოდი, ესე ქმნილ არს ცა, უმეტისა თანა მოსწრაფებისა, რამეთუ სნულებაა მიზეზებულ არს“ (წ. 2, თ. 4,3). ... *προφασίζομαι* (A, 2₄₇). „... სარგებელ გქმნეს...“ (წ. I შეს. № 4) ... *ἀποჩήσεται* (A, 1₂₆).

გ) სულ რამდენიმე შემთხვევა დასტურდება, როდესაც თარგმანის აღწერით წარმოებს დედანშიც აღწერითი წარმოება შეესატყვისება: „მოძულ იყვნეს იუდაჲს თესლისა“ (წ. II თ. 4,3). *ἐτάρχων ἀπεχθάνομενοι* (A, 11₈₄). „მჭკითხო მახლობელადსა ნათესავსა ჩემდა მყოფსა, უკუეთუ იყოს მისდა სანჯმარ ქორწინებელ შედგომად შენი“ (წ. 5, თ. 9,3) ... *γύνει τυχάνοντα* (A, 5₃₃₁). ამგვარად, იოსებ ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში შედგენილ შემასმენელთა სიუხვეს მხოლოდ ბერძნული დედნის გავლენას ვერ დავაბრალებთ.

¹⁵ დ. მელიქიშვილი, (იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975, გვ. 192.

ვ) მიმლეობას აქვს ზმნის გაგება.

ა) იოსებ ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში დისტორღება ისეთი შემთხვევები, როდესაც იხმარება მიმლეობა იქ, სადაც გაცილებით ვასაგები და ქართული ენისათვის ორგანული იქნებოდა ზმნის პირიანი ფორმის ხმარება. ზოგჯერ მიზეზი ბერძნული დედანია, სადაც შესატყვის ადგილას მიმლეობაა, მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც დედანში პირიანი ზმნაა. თარგმანში კი—მიმლეობა: „ხოლო შემდგომად აღსრულებისა მისისა პალესტინელთა იპურნეს ისრაილიტთა და ხარკთა მიხუმიდეს მათ გან წელთა ორმოცთა, ხოლო ამის ქირისა განმათავისუფლებელსა ესევეითართა სახითა“ (წ. 5, თ. 8,1), ე. ი. „ამ ქირისაგან განთავისუფლებულ იქნენ ამგვარად“ ... *ταυτης θ'ελευθερωσονται* (A, 5₂₇₅). „და ღამე ყოველი მივიდეს ვითსად და მისრულნი ზღუდეთა თანამბრძოლთასა და შთამომებელნი სხეულსა საულოასასა და ყრმათა მისთასა, მიმლეებელნი იავისად“ (წ. 6, თ. 14,8), ე. ი. „ჩამოიღეს... მიიტანეს...“ *καθελόντες ... κομιζοισαν ...* (A, 6₂₇₈). „და ვინამთგან ესევეითარი დასასრული იქმნა და ამისცა ბრძოლისაჲ სათნო-უჩნდა, და განმზრახველსა მოხუცებულთა თანა... მოწოდებაჲ თანმონათესვეთაჲ... და წარსულთაჲ კარიათიორიმად აღმოყვანებაჲ კილობანსა ღმრთისასა მისკან“ (წ. 7, თ. 4,2) ე. ი. განიზრახა... *συμφισαυσαμένην* (A, 7₇₈).

ბ) არის რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ბერძნული დედნის ვნებით გვიარის მომავალი დროის მიმლეობა ქართულ თარგმანში გადმოსულია ვითარებით ბრუნვაში მდგომი საწყისის ან მიმლეობის მეშვეობით, რომელთაც აქვთ მომავალი დროის ზმნის გაგება: „ყოველთა კაცთა ერთგამობასა გოდოლი აღაშენეს ვითემე მალალი, ვითარი ცად მიმართ აღმავალადთა მის მიერ“ (წ. 1, თ. 4,3) ... *ἀναβησόμενοι* (A, 1₁₁₈) = „რათა ცაში ასულიყვნენ მისი მეშვეობით“. „და ილის ყრმანი ერთსა შინა დღესა მოკუდინებადნი და მღღელლობაჲ გარდაცვალებადი ელეაზაროჲს სახლად, რამეთუ ილის ჩემთა განსუენებისა უმეტეს ძენი და ვარეუ უმჯობესისა მათისა შეიყუარან“ (წ. 5, თ. 10,4) = „მოკვდებიან და მღღელობა გადავა“ ... *μετελευσόμενῶν* (A, 5₃₅₀). „მის თანა მყოფ ხართ აწ, მბრძოლადნი ღმრთისა მიერ გამორჩეულთანი მეფობად და ქუეყანასა მიმლეებელადნი ჩემდა მყოფსა, რამეთუ ესე ვიდრე აქამომდე იეროვოამოს უსამართლოებით აქუს“ (წ. 8 თ. 11,2)— „რათა შეებრძოლოთ ... რათა ჩამომართვათ...“ *πολειψήσοντες ... ἀφάρησόμενοι* (A, 8₂₇₇).

ასეთი შემთხვევები (განსრულებადთა... შობადთა... ვნებადთა) ნ. კეკელმაძეს დადასტურებული აქვს იოანე პეტრიწის თარგმანშიც და თვლის, რომ მათ აწმყო დროის ვნ. გვ-ის მიმლეობის ფუნქცია აკისრიათ¹⁶. რაც შეეხება დ. მელიქიშვილს, რომელმაც ამგვარ ფორმებს „შესაძლებლობის მიმლეობა“ უწოდა, მას მიაჩნია, რომ ისინი დღესაც ხშირად გამოიყენებიან სწორედ ვნებით გვიარის მყოფადის მიმლეობის შინაარსის გადმოსაცემად¹⁷.

გ) იოსებ ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში არც შენთხვევები როდესაც მიმლეობისაგან ნაწარმოებ აბსტრაქტულ სახელს, დასმულს მიც. ბრ.—ში,, აქვს ზმნის გაგება. ამ შემთხვევაში ბერძნული დედანში მას მიმლეობა შეესატყვისება ხოლმე: „ხოლო ამისსა სახედველად არა მოსრულობასა, არამედ

¹⁶ ნ. კეკელმაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 299.

¹⁷ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 130.

ღრმისა შინა ზნელსა და ფარულობასა, ხოლო ზედა კერძო მისა მსრბოლობასა, ნათლისა ქმნა ბრძანა ღმერთმან“ (წ. 1 თ. 1,1)... *ἐρχομένης ... ἀρπατισμένης ... ἐπιθήσεται* (A, 1₂₇). ეს ადგილი ბიბლიის ქართულ თარგმანში ასეა წარმოდგენილი: „ხოლო ქუეყანაჲ იყო უხილავ და განუზღებელ და ზნელი ზედა უფსკრულთა. და სული ღმრთისაჲ იქცეოდა ზედა წყალთა. და თქუა ღმერთმან: იქმენინ ნათელი“¹⁸. „დაიწუნეს ცეცხლისა მათ ზედა მიმართებოსა მყოფელობასა და მუცლისა და წინა კერძოჲსა მათისა წუჳად და მწყებელობასა და დაშრეტად არავის მიერ შეძლებასა და იგინი ვიდრემე ესრეთ მოკუდეს“ (წ. 3, თ. 8,7). ... *τῆν ἄρχὴν βαλόντας ... φλέγειν αὐτῶν ἀρξάμενους καὶ σφῆσαι μῆνηνδὲ θναψάμενους* .. (A, 3₂₀₃₋₂₁₆). ე. ი. „ცეცხლი მოედო მათ... დაიწყო მათი დაწვა... არავის შეეძლო ცეცხლის ჩაქრობა“. „ხოლო მათსა ამათ შინა მყოფელობასა... და ურთიერთარს მიზეზთა, რომელთათვის დაისაჯნეს, მკითხველობასა“ (წ. 2, თ. 5,1)... *θῆται ... ἀναπισθαιόμενων* (A, 2₄₂). „ესევეთარსა აღტანასა ჩუენებისა მისდა იოსიპოჲს მოქმედებდასა კეთილსასობით მყოფი“ (წ. 2, თ. 5,3) ... *ταῖς αὐτῶν πωτῆσάμενους τῶν ἰσθῆτους περὶ τῆς θψαξ. ἐξείψω τῆν ἀπῆψαιον* (A, 2₉₆)-„აუხსნარა“.

მიმლობდათაგან აბსტრაქტული სახელების წარმოება სათანადო სულიკების მეშვეობით არ არის უცხო ძველი ქართული თარგმანებისათვის¹⁹, მაგრამ მიღებული განყენებული სახელების ზმნური მნიშვნელობით ხმარება ჩვენი თარგმანის სპეციფიკას უნდა წარმოადგენდეს.

დამატების ბრუნვები ინფინიტვთან და სახელზმნასთან.

ძველ ქართულში ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდართან და მიმღობის ფორმებთან ყოფილი პირამართი დამატების მიერ თავისი ბრუნვების — მიცემითისა და სახელობითის შენარჩუნება კ. კეკელიძეს პეტრიწონული სკოლის წარმომადგენელთა ერთ-ერთ დამახასიათებელ ენობრივ თავისებურებად მიიჩნდა²⁰. შემდგომმა კვლევა-ძიებამ ცხადყო, რომ ეს არ იყო მხოლოდ პეტრიწონული სკოლის წარმომადგენელთა თავისებურება, რომ „ამ მოვლენის ახსნა ძველი ქართული ენის ბუნებაში უნდა მოვნახოთ... დამატების მიცემითი და სახელობითი ბრუნვის ფორმით არსებობა სახელზმნასთან მიგვითითებს იმაზე, რომ ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ მჭიდროდაა დაკავშირებული ზმნასთან და ზმნურ ძალას, ფუნქციას ინარჩუნებს. იგი, მართალია, ბრუნებად ფორმალაა ქცეული, მაგრამ დროის გავებას ინახავს და რომელი დროის ზმნადაც ითვლება, იმ დროის დამატებას მოითხოვს“²¹.

იოსებ ფლავიოსის თხზულების „იუდეველთა სიძველეთა“ ქართულ თარგმანში ვით. ბრ-ში დასმულ მასდართან დამატება დგას ძირითადად მიცემით ბრუნვაში. ეს ხდება, როგორც ჩანს, იმიტომ, რომ, როგორც ნ. კეკელიძე აღნიშნავს მის მიერ გამოცემული ძეგლის შესახებ, ჩვენს თარგმანშიც „მიმღობები და მასდარები უმეტესად აწყობილია დროში იგულისხმება“²². ზემოთ, ინფინი-

¹⁸ მცხეთური ხელნაწერი, დბ. 1,2—3, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებელი ლაურთო ე. დოჩანაშვილი, თბ., 1981.

¹⁹ ნ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 281.

²⁰ კ. კეკელიძე, ქართული თარგმანი გიორგი ამარტოელის ხრონოგრაფისა, ეტიუღები, I, თბ., 1956, გვ. 252—253.

²¹ ნ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 309.

²² იქვე, გვ. 311.

ტივზე მსჯელობისას მოყვანილ მაგალითებში, მრავლად იყო წარმოდგენილი დამატება მიც. ბრ-ში, ამიტომ აქ საილუსტრაციო მასალას შეზღუდული რაოდენობით წარმოვადგენთ: „...მძლეველი მათი... და დამმორჩილებელი, ვიდრე და ძალსა ცა მათსა ყოვლითურთ და მ და ბ ლ ე ბ ა დ და ბ რ ძ ა ნ ე ბ ა დ ხ ა რ კ ს ა მივდად მათვან“ (წ. 5, თ. 4,1). „ვითარ არა ირწმუნებდა ამისსა ქმნასა, განმანზრახებულისაგან ბ ყ რ ო ბ ა დ თ ა ვ ს ა თ ვ ს ს ა - და არა დევნად, ...მოაკუდინა“ (წ. 7, თ. 1, 3).

„წარვიდეს უკუე, მიცემაღ სიმტკიცესა მამცნებელისასა“ (წ. 2, თ. 6,8). „თანმიმსრულმან ვეერსავის თანა, ცოლსა, უძღებქმნა იგი“ (წ. 7, თ. 7,4). „ბქესა განმღებელი მიეყუსეულა სიმაღლისა თანა და სრბისა მრავლისა, მტერთა ზედა გამოვიდეს“ (წ. 7, თ. 7,1) „იჩემსანეტულებამ ქმრისა მიმართ, მომნადირებელმან განმარტოებასა და მოცალეობასა იოსიბოას ვერებისა მიმართ“ (წ. 2, თ. 4,3).

შედარებით იშვიათია მიცემით ბრუნვაში მდგომი დამატება საწყისთან. ამ ფაქტს ი. იმნაიშვილი იმით ხსნის, რომ საწყისმა უფრო ადრე ვაწყვიტა კავშირი ზმნის პირიან ფორმებთან, ვიდრე მიმღობამ²³. მოვიყვანთ საილუსტრაციოდ რამდენიმე მაგალითს: „გარეშე ისაკოას ნებისა უბრძანა მას, თიკანთა დამკლველსა, სერსა შეემზადებამ“ (წ. 1, თ. 18,6). „აღუტქუა მთავრობასა მითუალვამ“ (წ. 5, თ. 7,2). „ხოლო ისაკოას, ორმოცო წლის ქმნილისა, მამასა აერამოსს ცოლსა მოყვანებამ ეგულებოდა მისა“ (წ. 1, თ. 16, 1).

თარგმანში იშვიათია ნათესაობით ბრუნვაში მდგომი დამატებებს ხმარება ვით. ბრ-ში მდგომ მასდართან. როგორც ჩანს, ამ ძეგლის თარგმნის პერიოდში ინფინიტიური კონსტრუქცია ჯერ კიდევ მტკიცედ ფეხმოკიდებულ მოვლენას წარმოადგენდა, რადგან „ნათესაობითისა და ნანათესაობითარი ვითარებითის ხმარება ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდართან ინფინიტიური კონსტრუქციის რღვევის, თანდათანობითი გადაშენების ნიშანია“²⁴. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს განსახილველი თარგმანიდან: „აღძრვასა დედაკაცისასა ბ ყ რ ო ბ ა დ მოსწრაფე იყო“ (წ. 2, თ. 4,5) „შესრულნი თაყუანისცემად ღმრთისა“ (წ. 6, თ. 1, 1). „არა ჩემისა მადლისა მიერ მოღებად“ (წ. 4, თ. 2,4). „მოსწრაფე იყო რწმუნებად იოსიპოასა“ (წ. 2, თ. 6,4).

შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ჩვენ მიერ მოყვანილ ყველა მაგალითში, სადაც ინფინიტივთან დაკავშირებული სახელი ნათესაობით ბრუნვაში დგას, ინფინიტივი ასრულებს ან უბრალო დამატების, ან მიზნის გარემოების ფუნქციას. როდესაც „ინფინიტივი წინადადების მეორეხარისხოვან წევრს ენაცვლება, ზმნის გავლენა მასზე არ ვრცელდება“²⁵, ე. ი. ინფინიტივი უფრო თავისუფალია და ზმნა არ კარნახობს მის დამატების ბრუნვას.

იოსებ ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში არის რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც მიმღობასთან (ერთ შემთხვევაში საწყისთან) ყოფილი პირმიმართი დამატება სახ. ბრ-ში დასტურდება. ასეთი რამ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული არ არის. ჩვენი აზრით, თარგმანში ამ შემთხვევაში ჯდგილი აქვს არა სახელ-ზმნის მიერ შენარჩუნებულ უნარს ზმნის მართვისა, არამედ ბერძნული დედნის გავ-

²³ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 693.

²⁴ დ. ჩხუბიანიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 80.

²⁵ იქვე, გვ. 81.

ლენას, სადაც ეს სახელები აგრეთვე სახელობითი ბრუნვის ფორმით არიან წარმოდგენილი: „და ფიცნი რაჲ უკუე სრულ-იქმენ, ა ლ მ ე ო ც ე ლ ი ს ა ხ ე ლ ი ტყავისაგან, ფიალსა შინა დასწურავს“ (წ. 3, თ. 11,6) ... ἀπαλειψας τὸνομα εἰς ψάλλην ἐκπιέζει (A, 3₂₇₂). „უკუნ-ვიდა სიმრავლე ისრაილიტთაჲ, ... მთხრებლთა და ქუბათა შინა განმყოფელი ყოველი, რომელი განევლტო მბრძოლთა“ (წ. 5, თ. 6,1). ἡπονόμοις τε καὶ σπήλαια ποιησάμενοι πᾶν ἔτι τοὺς πόλεμιους διέφυσεν (A, 5₂₁₁). „და თანად წარავლენდეს სოფლითი-სოფლად მუწყებელთა რქითა ცხოვართაჲთა, რამეთუ ამათ მიერ იყო მამული სიმრავლე წოდებისა“ (წ. 5, თ. 4, 3) ... τούτοις γὰρ συγκαλεῖν τὸ πλῆθος πάτριον (A, 5₁₉₅).

ამგვარად, იოსებ ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში წარმოდგენილი ინფინიტივისა და მიმღეობის ფორმების განხილვის შედეგად შეიძლება შემდეგი დასკვნის გაკეთება. გარდა იმისა, რაც ცნობილია სამეცნიერო ლიტერატურაში და რაც ჩვეულებრივია ძველი ქართული ენის ორიგინალური და ნათარგმნი ძეგლებისათვის, ფლავიოსის თხზულების ქართული თარგმანი გარკვეულ თავისებურებას ავლენს ამ სფეროში: ინფინიტივი და მიმღეობა ხშირად ზმნის მნიშვნელობის მატარებელი არიან, რაც, ჩვენი აზრით, მიუთითებს იმაზე, რომ მთარგმნელისათვის ბერძნული კონსტრუქციებით აზროვნება ორიგინალური და ბუნებრივი იყო და რომ თარგმანი არაქართულ გარემოში სრულდებოდა.

Н. Г. МЕЛИКИШВИЛИ

ИНФИНИТИВ, МАСДАР И ДЕЕПРИЧАСТИЕ В
 ГРУЗИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ СОЧИНЕНИЯ ИОСИФА
 ФЛАВИЯ «ИУДЕЙСКИЕ ДРЕВНОСТИ»

Резюме

В статье рассмотрены функции инфинитива, масдара и деепричастия в грузинском переводе сочинения Иосифа Флавия «Иудейские древности». Показано, что переводчик не считает с природой грузинского языка и переводит инфинитив, масдар и деепричастие глагольного значения греческого подлинника посредством грузинского инфинитива, масдара и деепричастия. Переводчик мыслит конструкциями греческого языка и часто даже глагольные формы подлинника переводит посредством отглагольных имен. Этот факт дает нам основание предположить, что перевод памятника выполнен вне Грузии.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კე-
 კელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი
 ქართული ფილოლოგიის განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკა-
 დემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტი-
 ტუტმა

ბენადი ბურაბულაძე

ძირითად ბრუნვათა შესახებ ლაკურში

1. ლაკური ენის პირველი მეცნიერული გრამატიკის ავტორი პ. უსლარი 12 ძირითად ბრუნვას გამოყოფდა: სახ., ნათ., მიც., კავშ. (-შაღ), დათმოზ., შედარ. (-მარ, -ნიმარ), მეობ. (-ანუ), მოთვ. (-ხ), მიახლ. (ხ^ოუნ) გამოცალკ. (-შა), გათან. (-ქსა), დამსვ. (-ქუნა, -ქუნდა, -ქუნბა), წოდ. (-ა, -Ø). 1940 წ. დასტამბულ გამოკვლევაში „ბრუნვების სისტემისათვის ლაკურს ენაში“ კი ვ. თოფურია მ ნათლად აჩვენა, რომ ლაკურში ძირითადი ბრუნვა სულ სამია: სახ., ნათ. და მიცემითი (ოთხი, თუ წოდებითს ჩავთვლიათ)².

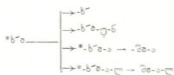
ვ. თოფურიას ამ ნაშრომში, პირველად ლაკური ენის შესწავლის ისტორიაში, „...გამოიყო ძირითადი და თანდებულებანი ბრუნვები, დიძლია ფანტასტიკური მრავალფეროვნება და თავისი ადგილი იპოვა ბრუნვამაც და მასთან შერწყმულმა თანდებულმაც (თუ ზმნისართმა)“³.

„ფანტასტიკური მრავალფეროვნებაო“, — ციტირებულ ნაწყვეტში რომაა ნათქვამი, — იგულისხმება ბრუნვათა საერთო რაოდენობა ლაკურში. მაგ., პ. უსლარის მიხედვით ლაკურში სულ 47 ბრუნვაა, ხოლო ლაკური ენის ერთ-ერთი სასკოლო გრამატიკის ავტორის პ. ჰიტინაევის აზრით კი — 52.

პ. უსლარის მიერ ძირითად ბრუნვებად მიჩნეულთაგან გათანაბრებითი (-ქსა „ვით“) და დამსვავებითი (-ქუნა, -ქუნდა, -ქუნბა „როგორც“) — საერთოდ არ წარმოადგენს ბრუნვის ფორმას, ისინი ქართული -ც, -ვე, -და ნაწილაკიანი წარმოების ანალოგიური ფორმებია.

პ. უსლარისავე გამოყოფილი დაამოებითი (შედარებითი) (-ა-არ, -ნი-ა-არ) და მეოხებითი (-ა-ნუ) ბრუნვების ნიშანთა გენეზისი მთლად ნათელი ვერაა, მაგრამ -ნი-არ აფიქსის -ნი ჩვენს ყურადღებას წარმართავს ზმნებში გამოყენებული ერთ-ერთი საგარემოებო ნაწილაკისაკენ (-ნი): ჩიჩა-ნი „როცა წერს“; იგივე -ნი დროის ზმნისართთა ერთ-ერთი მაწარმოებელიცაა: ჩა-ნი „ადრე“ (შდრ. ჩა-სა „ადრინა“), თა-ნი „იმ დროს“ (შდრ. თა „ის“). რაც შეეხება -ა-ნუ „როგორც“ დაბოლოებას, აქაც, -ნუ იგივე უნდა იყოს, რაიცა გვაქვს ლაკურისავე ზმნისართებში -ნუ აფიქსის სახით წარმოდგენილი: კალა-ნუ „თეთრად“ (შდრ. კალა-სა „თეთრი“); ზმნურ ფორმებში კი -ნუ აბსოლუტივის ცნობილი მაწარმოებელია.

-ხ^ო -თან“, „ს“, -ხ^ოუნ „თან“ (ზედმიწ. „თან-ს-კენ“), -შა „გან“, -შაღ „ურთ“ აფიქსიანი ფორმები პ. უსლარის გრამატიკაში რომ ძირითად ბრუნვებშია გაერთიანებული. წარმოშობით თანდებულებანი ბრუნვებია. გაიკვია, რომ აღნიშნულ ბრუნვათა ნიშნებს გააჩნია საერთო ელემენტი პალატალური -ხ^ო, რომელიც შემდგომმა გართულებული სხვადასხვა ბრუნვის ნიშნით⁴. სქემატურად:

*-ხ°ა, *ხ°ა-ლ თავის დროზე ლაკური ენის სათანადო მასალის შინაგანი რეკონსტრუქციის მეშვეობით აღდგა, რასაც ახლო-მონათესავე ენათა მონაცემებიც უმაგრებდა მხარს. ამ ბოლო დროს გამოქვეყნებულ ლაკურ ენაზე არაბულიდან თარგმნილ პოემა „ალ-ბურდას“⁹ ლექსიკურ ნიმუშებში კი ზემოთ აღდგენილი მორფემები ფაქტობრივ დადასტურდა: ურქა-ხ°ა-ლ „ბავშვებთან ერთად“ ...ვი-ხ°ათუ-სა „შენგან“.

ასე რომ, ლაკურში ძირითად ბრუნვად მართლაც სამი ბრუნვაა გამოსაყოფი: სახ., ერგ.-ნათ. (პ. უსლარისა და ვ. თოფურის მიხედვით ნათესაობითი), მიცემითი, რაიც, როგორც ვნახეთ, რეალურს ვითარებას ასახავს.

სპეციალურ ლიტერატურასა თუ სასკოლო გრამატიკებში ამსვე იმეორებენ — გარკვეული მოდიფიკაციით⁷, ოღონდ, ავტორზე მიუთითებლად.

II. მოკლედ ძირითად ბრუნვათა ფუნქციისა და მათი ნიშნების გენეზისის შესახებ:

ა) სა ხ ე ლ ბ ი თ ი ბ რუნვა ლაკურში, მსგავსად სხვა დაღესტურ ენებისა, არაა მარკირებული. ამ ბრუნვით გადმოიცემა:

1. გარდაუვალი ზმნის რეალური სუბიექტი: ცულჰა ლოჭუნ ბურ შაფაჰ „მელა შინ წავიდა“;

2. გარდამავალი ზმნის უახლოესი ობიექტი: უსაილ ლუ ლოჭუნნი „მამა წიგნი იყიდა“.

ბ) სა კ უ თ რ ი ვ ე რ გ ა ტ ი ე უ ლ ი ბრუნვა ლაკურში, როგორც ეს ცნობილია, დღეს არა გვაქვს. სპეციალურ ლიტერატურაში ამის თაობაზე ორი ძირითადი ვარაუდია⁸:

1. ერგატივის ფუნქცია ნათესაობითმა შეითავსა (პ. უსლარი, ვ. თოფური, ლ. ყირკოვი, პ. მურყელინსკი);

2. ერგატივი ითავსებს ნათესაობითის ფუნქციას (პ. შუხარდტი).

ლაკურში დამოუკიდებელი, საკუთრივ ერგატიული ბრუნვის არსებობა პირველად ივარაუდა არნ. ჩიქობავამ. მისი აზრით, „იქნებ ისტორიულად ლაკურსაც ჰქონდა ერგატივი და მერე იგი დაკარგული — ნათესაობითთან ფუნქციურად შერწყმული“⁹. შემდეგ კი ნათესაობის აღმნიშვნელი ზოგი სიტყვის საფუძველზე ე. ბოკარიოვმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ -თ- — * -დ- ერგატივის უძველესი ნიშანი უნდა იყოს, რომელიც შემოგვრჩენია ზოგ გონიერ არსებათა სახელწოდებასთან, იმათთან, რომლებიც, ჩვეულებრივ, გამოდიან მოქმედი სუბიექტის როლში. იქვე მოხმობილია ანალოგიური ვითარება დიდოური ენებისა, სადაც -დი||-ტი ირიბ ბრუნვათა ფუძეში ერგატივის ფუნქციით გადმონაშთის სახით გვაქვს¹⁰.

ი. ცერცვაძის ვარაუდით, ლაკურში სისტემატური ანალიზის თვალსაზრისით ცალკეა გამოსაყოფი ერგატივი და ცალკე — ნათესაობითა ბრუნვა, რადგან ერგატივი I და II პირში შეიძლება იყოს დამოუკიდებელი, როგორც ნათესაობითისაგან, ისე მესამე პირში — სახელობითისაგან¹¹.

გ. თოფურის აზრით, ე. წ. „ჩანართიანი“ ბრუნვების გვერდით ერგატივის ფუნქცია შესაძლოა ჰქონოდა ოდენ დამაკავშირებელი ხმოვნების მქონე

ფორმებსაც (დღე-უ-, ულ-ი- რიგისა), მსგავსად ლეზგიურ ენათა ოდენხმოვნინანი ერგატივისა¹².

მართლაც, ე. წ. სავრცობთა ერთი წყება, შესაძლოა, ძველად ერგატივის აღმნიშვნელი იყო. სახელდობრ:

ა) -რ და -თ (*-დ-*-რ) ნიშნინანი ერგატივის შესახებ. ე. ზოგარიოვის ზემოთ მოყვანილი მოსასრება ნინუ „დედა“ — ნი-თ-ი-ლ „დედამ“, „დედისა“ რიგის ნიმუშებს ემყარებოდა, რაიც სარწმუნო ჩანს, ოლონდ, მის დაკვირვებას დაზუსტება სჭირდება: ამ რიგის -თ- ლაქურში არაგონიერ სახელებთანაც ვლინდება:

1. ს^ან „ნალელი“, „მრისხანება“ — ერგ.-ნათ. ს^აით-უ-ლ- *ს^აინ-თ-უ-ლ¹³—*ს^აინ-დ-უ-ლ- *ს^აიმ-დ-უ-ლ- *ს^აიმი-რ-უ-ლ.

შდრ.: დარგ. პიმი (ახუშ., ურახ., მუირ., ხაიდაყ.), სიმი (წუღახ., სირხ.), თიმი (კუბ.), „მრისხანება“¹⁴.

მ ვარიანტიანი ფუძეა დაცული რიგს დალესტურ ენაში: ხუნძ. ც^აიმ, ც^აინ (ერგ. ც^აი-დ-ა-ც^ა—ც^აიმ-||ც^აინ-დ-ა-ც^ა¹⁵), ანდ., ჭამ., ბავგ. ს^აიმ-ს^აიმი, ბოთ-ლიხ., ლოდ., ტინდ., ახვან. ს^აიმი, კარ. ს^აიმე, ჰუნხ., სიმ, კაბ. სიმო, იდელ., ხვარშ. სემი, არჩ. ს^აამ. იმავე მნიშვნელობით¹⁶.

2. ხ^აა „ბაწარი“, „თოკი“ — ერგ.-ნათ. ხ^აუ-თ-ა-ლ- *ხ^აუნ-თ-ა-ლ- *ხ^აუნ-დ-ა-ლ- *ხ^აუნ-რ-ა-ლ. შდრ. ხუნძ. რუხ^ა ენ, ანდ. როშან თოკი¹⁷.

ხუნძურში ნათ. ბრუნვაში დასტურდება რუხ^ად-უ-ლ ფორმა, რომელიც მიღებული ჩანს *რუხ^ან-დ-უ-ლ ფორმისაგან. ამდენად, ლაქურისათვის აღდგენილ *ხ^აუნ-რ-ა-ლ „ბაწარნა“, „თოკმა“ ფორმაში ბოლოკიდური ნ ფუძისეულია, ხოლო *-რ-→*-დ-→-თ- იმავე რიგის აფიქსია, რაც გამოვლინდა ზემოთ.

3. ლიქ-რი „ფეხები“ ფორმაში -რი მრ. რიცხვის ფორმანტია, მიღებული -რუ-საგან (ფუძისეულ ი-სთან დისიმილაციით *-რუ-→-რი), ხოლო ლიქ-ფუძეა, რომლის ერგ.-ნათ. ფორმაში ლიქურ-თ-ა-ლ კვლავ იჩენს თავს -თ-→*-დ-→*-რ-.

ასეთივე წარმომავლობის -თ- გამოიყოფა სხვა შემთხვევებშიც:

4. კამა „სიმწარე“ — ერგ.-ნათ. კუნ-თ-უ-ლ- *კუნ-დ-უ-ლ- *კუმ-დ-უ-ლ- *კამა-რ-უ-ლ;

5. სიმი „აბრეშუმი“ — ერგ.-ნათ. სინ-თ-უ-ლ- *სინ-დ-უ-ლ- *სიმ-დ-უ-ლ- *სიმი-რ-უ-ლ.

აქ განხილულ შემთხვევებში -თ- მიღებული ჩანს *-დ-საგან, რაიც ლაქურში გავრცელებული ფონეტიკური პროცესია. თვით *-დ- კი მიღებულია *-რ-საგან დისიმილაციით სონორ თანხმოვნებთან მეზობლობაში. აქ აღდგენილი *-დ- (*-რ-) ლაქურში ფაქტობრივ დასტურდება ფუძისეული რ-ს მეზობლად: ფა „მახათი“ — ერგ.-ნათ. ფურ-დ-უ-ლ.

ფურ-დ-უ-ლ ფორმაში -დ-ს (*-რ-) წინ მდგომი რ ფუძისეულია. შდრ. ფურ-დუ „მახათები“, სადაც -დუ-→*-რუ მრ. რიცხვის ნიშანია¹⁸.

ამოსავალი *-რ- ლაქურშივე დასტურდება ხმოვნის წინა პოზიციაში:

1. ჭა „ქოხი“ — ერგ.-ნათ. ჭათ-ი-რ-ა-ლ- *ჭადი-რ-ა-ლ.

ლაქური *ჭადი მიღებული ჩანს *ჭადი ფორმისაგან¹⁹; სათანადო ფუძეები წარმოდგენილია ლეზგიურ ენებში: უდ. კოჯ (*კოჯი-→*კოდ²⁰); აგ-

რთვე; ბულ., კრიწ. კულ, ლეზგ. კჷალ, ხინ. წტა-^{*}ჰტა-^{*}ჰტალ-^{*}ჰტალ-^{*}ჰტალ „სახლი“²¹.

2. შა „ნაბიჯი“, „კვალი“ — ერგ-ნათ. შათი-ი-რ-ა-ლ-^{*}შად-ი-რ-ა-ლ. შდრ. ხუნძ. ლაალ-კ „კვალი“, რუთ. ხაალ, თაბ. შილ „კვალი“...

ამ რიგის ^{*}-რ- უნდა გვექონდეს ე. წ. რთულ საერცობებში, როგორცაა, მაგალითად, -თ^{*}-ი-რ-ა- — „ორმაგი ერგატივი“ — გ. თოფურის ვარაუდით²².

აი, ასეთ შემთხვევებში გამოვლენილი -თ^{*}-ა-||^{*}-დ-^{*}-რ-, რომლებიც სათანადო სახელებს სხვა ბრუნვებშიც გადაჰყვებიან, შესაძლოა იყოს ერგატივის ერთ-ერთი ძველი ნიშანი ლაქურში²³. მათ ისტორიულად ხმოვანი უნდა ხლებოდათ: ^{*}-დV, ^{*}-რV.

ასეთი აგებულებისაა დღესაც დარგულში მოქმედი ერგატივის ნიშანი. ასეა ეს სხვა დაღესტნურ ენებშიც. მაგალითად, ანდიურში, სადაც ერგატივის -დი ნიშნის გვერდით წარმოდგენილია როგორც -თ^{*}ი-^{*}-დი, ასევე — დი-^{*}-დ²⁴.

ამდენად, ლაქურში ერგატივის ერთ-ერთი უძველესი ფორმანტი ^{*}-რV უნდა ყოფილიყო, რომელიც გარკვეულ პოზიციაში გადასულა ^{*}-დ-ში, ხოლო ეს უკანასკნელი-თა-ში. რაც შეეხება ხმოვნით ელემენტს, იგი ან რე დუ ცი-რებულაია, ან არადა, იგივე ელემენტია, დღეს რომ დამაკავშირებელ ხმოვანს ვეძახით.

ლაქურში საკუთრივ ერგატივის ერთ-ერთ მაწარმოებლად აღდგენილი ^{*}-რ(V) წარმოშობით იგივე უნდა იყოს, რაცა გვაქვს ლაქურშივე ნავთის გრამატიკული კლასის რ ნიშნის სახით წარმოდგენილი, ხოლო მისი თანხმლები ზმოვანი — ო დ ე ნ ბ რ უ ნ ე ვ ი ს ნ ი შ ნ ი ს ფ უ ნ ქ ც ი ი ს ა უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო ²⁵.

ბ) ნაცვალსახელური წარმომავლობის ერგატივის ერთ-ერთი ფორმანტის შესახებ. ლაქურის მრავალრიცხოვან საერცობთაგან, როგორც ეს ცნობილია, ორი რიგის საერცობი გამოიყოფა: -რV- და -ბV-²⁶.

-ბV- საერცობი რიგს შემთხვევაში მიღებულია -რV- რიგის საერცობთაგან, ზოგჯერ კი იგი ფუძისეულია²⁷. -ბV- ფუძის დეტერმინანტ-სუფიქსად დასტურდება ჩვენი ბოლო ნაცვალსახელთა ირიბ ბრუნვების ფუძეებში:

- ჭ5 „ეს“ — ერგ-ნათ. ტა-ნა-ლ (I გრ. კლ.), ტა-ნი-ლ (II-IV გრ. კლ.)
- თ5 „ის“ „ თა-ნა-ლ || თა-ნი-ლ
- კ5 „ის“ (მაღალ ადგილას მყოფი) — ერგ.-ნათ. კია-ნა-ლ || კია-ნი-ლ
- გ5 „ (დაბალ „ „) „ „ ვია-ნა-ლ || ვია-ნი-ლ და სხვ.

საფიქრებელია, რომ -ბV- თ5 — თა-ნა-||თა-ნი-... რიგის შემთხვევებში აღრე სახელობით შიც გვექონდა. მაშასადამე:

- *ტანV → ტ5 „ეს“
- *თანV → თ5 „ის“
- *კიანV → კ5 „ის“ (ზევით)
- *გიანV → გ5 „ის“ (ქვევით) და სხვ.

-ბV, რომელიც აღნიშნულ ნაცვალსახელებში აღრე ფუძის დეტერმინანტ-სუფიქსის როლში გვევლინებოდა, შემდგომში გამხდარა ერგატივის ფორმანტი. -ბV ელემენტის ერგატივის ნიშნად ჩამოყალიბება, სავარაუდოა, მაშინ გახდა შესაძლებელი, როცა *ტანV, *თანV, *კიანV, *გიანV... ჩვენებითი ნაცვალსახელები გაცვდნენ, რის შედეგადაც წარმოიქმნა ოპოზიცი-
ცია:

სახ. ტვ, თვ, კვწ, გვწ ...

ერგ. *ტა-ნა || *ტა-ნი, *თა-ნა || *თა-ნი, *კა-ნა || *კა-ნი, *გა-ნა || *გა-ნი ...

ერგატივის აქ აღდგენილი ფორმები კი შემდგომ დასდებია საფუძვლად ნათესაობითსა და მიცემითს:

ნათ. ტა-ნა-ლ || ტა-ნი-ლ, თა-ნა-ლ || თა-ნი-ლ, კა-ნა-ლ || კა-ნი-ლ, გა-ნა-ლ || გა-ნი-ლ...

მიც. ტა-ნა-ნ || ტა-ნი-ნ, თა-ნა-ნ || თა-ნი-ნ, კა-ნა-ნ || კა-ნი-ნ, გა-ნა-ნ || გა-ნი-ნ ...

დღეს ტანალ, ტანილ... რიგის შემთხვევები ერგატივ-ნათესაობითია, მაგრამ, აქ რომ -ნა||-ნი აღრე ერგატივის გამოხატავდა, კარგად ჩანს შემდეგი ფაქტიდანაც:

I და II პირის ნაცვალსახელები ლაქურში ერთ ფუძეს აჩვენებენ სახელობითში, მეორეს — დანარჩენ ბრუნვებში:

სახ. ნა „მე“ ინა „შენ“

ნათ. თაუ-ლ ტი-ლ

მიც. თაუ-ნ ტი-ნ და ა. შ.

თუ სხვა შემთხვევებში (მაგ., დაკ „გული“ — ერგ.-ნათ. დაკ-ნი-ლ, თწ „ის“ — ერგ.-ნათ. თა-ნა-ლ || თა-ნი-ლ...) ნათესაობითი და ერგატივი ერთი, ს ა ზ ი ა რ თ ფორმით გადმოიცემა, აქ თოულ, ჭილ ოდენ ნათესაობითის ფუნქციითაა²⁸ (ერგატივის როლში სახელობითი გვევლინება: უკეთ, გაუფორმებელი ფუძე, რაიც რიგს იბერიულ-კავკასიურ ენაში დღესაც ასეა: ქართ. მე, შენ ერგატივიც შეიძლება იყოს და სახელობითიც...).

რატომ ვერ შეითავსა აქ ნათესაობითმა ერგატივის ფუნქციას? — ალბათ იმ მიზეზის გამო, რომ I და II პირის ნაცვალსახელებთან ერგატივი ლაქურში საზოგადოდ არ გაფორმებულია, III პირის ნაცვალსახელებში (resp. ჩვენებით ნაცვალსახელებში) — კი დამოუკიდებელი ერგატივი გვქონდა — მას -5V აწარმოებდა. თა-ნა-ლ თა-ნი-ლ... რიგის ნაცვალსახელები იმდენადაა ერგატივი, რამდენადაც მათში წარმოდგენილია -ნა (-ნი) ელემენტი, ხოლო ნათესაობითია იმით, რომ მას ახლავს -ლ ფორმანტი.

თოულ, ტი-ლ ფორმებს ისტორიულად, მართალია, უნდა ჰქონოდათ ეს -5V, სპეციალურ ლიტერატურაში აღდგენილია კიდევ *დუნა, *ტინა... ფორმები²⁹, მაგრამ მათ ეს -5V, ჩანს აღრე დაუქარავთ, მანამ, სანამ -5V შეიძენდა ერგატივის ფუნქციას.

დღეს კი თოულ, ტილ ფორმები -5V ელემენტის გარეშეა, იმის გარეშე, რასაც ჩვენებით ნაცვალსახელებში ერგატივის ვაგება შეაქვს. ბუნებრივია, უამეღემენტო ნაცვალსახელის ფორმები ერგატივის როლში ვერ მოგვევლინებოდნენ.

ერთი სიტყვით, ლაქურში ერგატივი და ნათესაობითი შეერწყა ერთმანეთს იქ, სადაც ერგატივი, როგორც დამოუკიდებელი ბრუნვა, გაფორმებული იყო. I და II პირის ნაცვალსახელებში ერგატივი არ გაფორმებულია და, ბუნებრივია, რომ ამ ნაცვალსახელთა ნათესაობითი მხოლოდ კუთვნილებას გამოხატავს.

მაშასადამე, -5V ერგატივის ერთ-ერთი უძველესი ფორმანტია ლაქურში, მასთან — ნაცვალსახელური წარმომავლობისა.

ეს გვაგონებს ქართულის ვითარებას³⁰, სადაც დღევანდელი ერგატივის ნოშანი -მა||-მ მიღებულია მან ნაცვალსახელისაგან. ლაქურში, ქართულისაგან განსხვავებით, ნაცვალსახელი მთლიანად არაა აღებული, გამოყენებული

ლია ჩვენებით ნაცვალსახელთა საერთო ელემენტი — დეტერმინანტი-სუფიქსი.

მაგრამ ძველი ქართულის ერგატივის დაბოლოება — მან წარმოშობით თვით წარმოადგენს ერგატივის ფორმას, მსგავსად ვინ კითხვითი ნაცვალსახელისა: მა-6, ვი-6³¹.

ორსავე შემთხვევაში მოთხრობითის ორგანული წარმოება³².

მასასაღამე, ერგატივის უძველესი ნიშანი ქართულში -6 ყოფილა³³; სპეციალურ ლიტერატურაში ეს -6 მიჩნეულია ჩვენებითი ნაცვალსახელის ძირად³⁴.

მასალობრივ ეს -6 იგივე უნდა იყოს, რაც დასტურდება ხოლმე -ნა დეტერმინანტის სახით ქართულისავე ზმნისართებში, რომლებსაც ენაცვლებათ -და: ზედა — ზენა, ქვედა — ქვენა, შიდა — შინა, სადა — სანა (მდის), მა(ნ)-და — მანა (მდის)³⁵...

მართალია, „სემასიური დიფერენციაცია მათ შორის უთუოდ იგრძნობა“, მაგრამ „ცხადია, რომ ნ და დ ელემენტები პარალელურადაა ნახშირი“³⁶. ეს გასაგებია, რაჟი მათ ერთნაირი დანიშნულება ჰქონდათ.

აქაც, მსგავსად ლაკურისა, დეტერმინანტი-სუფიქსები თანხმოვანი + ხმოვანი-საგან შედგება: -ნა+ა, -და+ა³⁷...

-6V ელემენტი გაფორმებული ე. წ. ირიბი ბრუნვები ლაკურში მარტო აღნიშნული ჩვენებითი ნაცვალსახელებით არ ამოიწურება: ეს სავრცობებია (-ნა, -ნე) ატრიბუტულ სახელთა ბრუნებისას რომ გვაქვს, რაიც, აგრეთვე, ბუნებრივია — ატრიბუტული სახელები მოითხოვენ სწორედ დეტერმინაციას (განსაზღვრას). ერგატივის ზოგი ნიშანი კი, როგორც ეს ცნობილია, რიგს იბეროულ-კავკასიურ ენაში ნაცვალსახელური წარმომავლობისა (ქართული, სვანური, ადიღური, ხუნთური...) და, როგორც ამას სამართლიანად ფიქრობენ, ასეთი ნიშნით მარკირებული ფორმები თავდაპირველად განსაზღვრულობას გამოხატავდნენ (კაც და კაც-მან...) ³⁸.

რჩება ერთი საკითხი: -6V, ერგატივის ნიშანი ძველად, დღეს ლაკურში გრამატიკული კლასების მიხედვით გარჩეულია: -ნა დასტურდება I გრამატ. კლასის სახელებთან, ხოლო -ნე — დანარჩენ სახელებთან. ცხადია, აქ გრამატ. კლასი გარჩეულია ხმოვნებით. ეს, რა თქმა უნდა, არაა ამოსავალი ვითარების ამსახველი. აღნიშნული მორფემა თავდაპირველად გრამატ. კლასის მიხედვით არ განირჩეოდა — დღევანდელი გარჩევა კი მეორეულია.

ლაკური ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე გრამატ. კლასები გარჩეული გვექონდა ბრუნებაშიც, რომლის მოშლის კომპენსაციაა დღევანდელი კლასების გარჩევაც, დაფუძნებული ა/ი ხმოვანთა მონაცვლებაზე.

თუ ზემოთ წამოყენებული თვალსაზრისი -თუ—*დ—*რ თაობაზე მართებულია, მაშინ აქ წამოყენებული დებულებაც რეალურ საფუძველს პოვებს — *რ მასალობრივ ლაკურში დღეს მოქმედი ერთ-ერთი გრამატ. კლასის ნიშანია.

გ) ნათესაობითი და ერგატივი, როგორც ცნობილია, ლაკურში ერთი და იმავე ფორმით გადმოიცემა³⁹. იმავე დროს იგი ზოგჯერ მოქმედებითის მაგივრობასაც ეწევა. საფიქრებელია, როგორც ამას აღნიშნავენ სპეციალურ ლიტერატურაში, რომ „ლაკურ ენაში ნათესაობით ბრუნვის ფორმას სათანადო შემთხვევებში იმდენად აქვს მოქმედებითის ფუნქციაც, რამდენადაც ერგატივისაც, ნათესაობითის არ

ექნებოდა მოქმედებითის ფუნქცია, რომ არ ჰქონოდა ერგატის ფუნქცია. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ნათესაობითის ფორმას აქვს მოქმედებითის ფუნქცია არა როგორც კუთვნილების გამოწვეულ ბრუნვას („მამის“), არამედ როგორც რეალური სუბიექტის ბრუნვას („მამამ“)⁴⁰.

დაღესტნურ ენებში ნათესაობითი მოქმედებითის ფუნქციით იშვიათია. ამდენად, შესაძლოა, ვარაუდი, რომ ამ ბრუნვის ფორმით მოქმედებითს კალმოცემა ერგატის ნათესაობითთან შეერწყმის შემდეგ დროინდელია.

აღნიშნული საზიარო ფორმა დღეს ლაქურში გვხვდება:

1. ერგატის ფუნქციით: არს უნნი||უტუნნი, ქუნუ ბურ ცულაღულ-ღ „ვათი იშვა, დიბადა — თქვა მეღამ“...

2. მოქმედებითის ფუნქციით: ბალაღულ-ღ ინსან სასან აისარ „უბედურებით კაცი კადება“... მუჭურთო-ღ ლყა კალაჯამსარ ზედმიწ. „სიტყვებით მუცელი არ ამოივსება“...

3. ნათესაობითის ფუნქციით⁴¹: ხუუტეა ცულაღულ-ღ ლყა წუნ დირ-კუნუ ღურ „ღამით მეღას (-მეღის) მუცელი ატკივდა“...

საფიქრებელია, რომ ის სავრცობები, რომლებიც ისტორიულად ფუნქციონირებდნენ, ერგატის ნიშნებს წარმოადგენდნენ, როგორც ეს აღრევე ივარაუდა არს. ჩიქობავამ⁴². მამასაღამე, დღეს რომ ერგ.-ნათ. ბრუნვის -ღ ნიშანი გვაქვს, იგი თავისი ფუნქციით ოდენ ნათესაობითის ფორმანტი ყოფილა.

ნათესაობითი ბრუნვის -ღ ნიშანი ლაქურში გამარტივებული ჩანს — უნდა გვექონოდა, ალბათ, *-ღV. თუ დარგულის სათანადო მონაცემს გავითვალისწინებთ, ლაქურისათვის აღსადგენია *-ღა; მის უფრო აღრინდელ სახედაკი სავარაუდოა *-ღV, სადაც -ღ წარმოშობით გრამატიკული კლასის ნიშანი უნდა ყოფილიყო, ხოლო მისი თანმხლები ხმოვანი — საკუთრივ ბრუნვის ნიშანი.

-ღ დღესაც ცოცხალი და მოქმედი ნიშანია, მაგალითად, ანდიური ენის კლასნიშნის ნათესაობითში⁴³:

იმუ-ვ ვ-ოცი „მამის მამ“

იმუ-ა მ-ოცი „მამის დამ“

იმუ-ბ კოთუ „მამის ცხენი“

იმუ-რ ჰაყუღ „მამის სახლი“

როგორც ჩანს, ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოება ყველგან დამოკიდებულია საზღვრულის კლასზე. ეს იგივე -ღ-ა, რაცა გვაქვს ხუნძ. დი-ღ „ჩემი“, დუ-ღ „შენი“, ჩიმა-ღ „სხვისი“ სიტყვებში⁴⁴.

აი, ამ რიგისა უნდა იყოს წარმოშობით დღევანდელი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი -ღ—*-ღV ლაქურში (ასევე დარგულში -ღა—*-ღა).

დ) მიცემითი ბრუნვის ნიშანია -ნ, რომელიც დაერთვის ერგ.-ნათ. ბრუნვის ფუნქციას. მიცემითი ბრუნვა ლაქურში ირიბი ობიექტის ბრუნვაა: ბურ-წილ — ასლანდაღულ-ნ ბურს, თუ-ნ-მა — თუქუ, ცულაღულ-ნ-გუ — ვაზ — ქუნუ „მგელმა — ლომს კურდღელი, თვით მე — ვირი, მეღასაც — ბატი-თქვა“.

ე. წ. verba sentiendi (გრძნობა-აქმის) ზმნებთან მიცემით ბრუნვაშია ქვემდებარეც⁴⁵.

მიც. ბრუნვის -5 ნიშანი მეორდება სხვადასხვა ადგილობითი ბრუნვის ფორმანტის შემადგენლობაში:

ადგილ. ბრუნვათა ერთ-ერთ სერიაში: გათლუ-ჭუ-5 „სახლ-ში-კენ“, გათლუ-ა-5 „სახლ-ზე-კენ“...

მახლ.: გათლუ-ხ-უ-ნ „სახლ-თან-კენ“ და სხე.

ე. ბოკარიოვმა მიც. ბრუნვის -5 ნიშანი წარმოშობით ლოკატივის ფორმანტად მიიჩნია⁴⁶, ასევე ვარაუდობს ბ. გიგინეიშვილი⁴⁷.

ის, რომ -5 დაერთვის ხოლმე სხვა თანდებულიან ბრუნვას, მინცადამაინც მის ლოკატიურ წარმომავლობაზე არ უნდა მიუთითებდეს. აქ პირუტყუ უნდა იყოს: მიცემითი ბრუნვის ნიშანია გამოყენებული შემდგომ მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნად. ასე ეს სხვა დაღესტნურ ენებშიც, მაგალითად, ხუნძურში⁴⁸, ანდორში⁴⁹ ... ასე რომ, ამოსავალი მიცემითი ბრუნვის ნიშნობაა — მისი ლოკატივი გამოყენება მეორეული, გვიანდელი ჩანს.

ვენეზისის თვალსაზრისით, ლაკურში მიც. ბრუნვის -5 ნიშანი უნდა მოდიოდეს *-ბ-საგან *-მ-ის გზით: *-ბ->*-მ->-5⁵⁰.

ამოსავალ *-ბ-ს ხმოვანი უნდა ხლებოდა: *-ბV. აღდგენილ ფორმანტში *-ბ წარმოშობით გრამატიკული კლასის ნიშანია, ხოლო მისი თანხლები ხმოვანი — საყუთრივ მიც. ბრუნვის ფორმანტი.

მართალია, ხმოვანვარიანტიანი მიცემითის კვალი ლაკურს არ დაუცავს, მაგრამ მის ახლომონათესავე ენაში, დარგულში, კერძოდ, კუბაჩურის მეტყველებაში, იგი ნახევარხმოვნის სახით დასტურდება: აბა-ა „დედას“... უც-ი-ლი-ა „ძმას“⁵¹...

დარგულში მიცემითის რამდენიმე აფიქსია (დიალექტების მიხედვით): -დ, -თ, -ბ, -ზ, -ს, -მ, -ჟ, -ა, -ვ; აღნიშნავენ, რომ ესენი წარმოშობით რეალური ობიექტის კლას-კატეგორიის ნიშნებია და ისტორიულად მათ ხმოვანიც უნდა ხლებოდა: -დი, -ბ-ი, -მ-ი⁵²...

დარგულში მიც. ბრუნვის ფორმანტად -მი-ს აღდგენას ხელს შეუწყობს კუბაჩური დიალექტის მონაცემები. აქ პირველი პირის ნაცვალსახელს (დუ „მე“) მიც. ბრუნვაში პარალელური ფორმები გააჩნია: „უფრო სრული დამ-მი-ა ბრუნვის დაბოლოებით -ა და მოკლე — დამ „მე“⁵³. დამ ფორმა, ღღეს რომ აქ მიც. ბრუნვის ფუნქციით გამოდის, მიღებულია დამ-მი-(ა) ფორმისაგან (შდრ. სახ. დუ „მე“, ერგ. დუ-დი-ლ, ნათ. დი-ლა). დამ-ში ბოლოკიდური მ-5 იგივე ელემენტია, რაცა გვაქვს, მაგალითად, ხუნძ. დუ-ნ „მე“, მუ-ნ „შენ“ ნაცვალსახელებში -ნ-ს სახით წარმოდგენილი — ე. წ. სუფიქსი-დეტერმინანტი⁵⁴. მაშასადამე, დამ ფორმაში მ მიცემითის ფორმანტად ვერ ჩაითვლება. სხვა რომ არაფერი, დამ-მი-ა ფორმა სამმაგი მიცემითის ფორმა გამოგვივიდოდა, რაიც ფაქტობრივ არც ერთს იბერიულ-კავკასიურ ენაში არ დასტურდება და თეორიულადაც ძნელი წარმოსადგენია.

-მი-ა დაბოლოების -მი კი მართლაც ის უნდა იყოს, რაიც ჯერ კიდევ ადრე აღადგინა შ. გაფრინდაშვილმა სწორედ კუბაჩური მისალის საფუძველზე: „მიცემითი ბრუნვა დარგულში ისევე უნდა ყოფილიყო ხმოვნით დაბოლოებული, როგორც ეს დღემდე შემოგვიჩანს კუბაჩურის პირთა ნაცვალსახელების ბრუნვებამ“⁵⁵.

ზემოთ აღდგენილი ფორმანტების ანალოგიურია ხუნძური ენის ანწუხურ დიალექტში ფაქტობრივ დადასტურებული კლასნიშნის მიცემითი: -ვ-ე,

-ბ-ე-, -ა-ე-, -რ-ე⁵⁶, სადაც თანხმოვნითი ნაწილი ცოცხალი კლასნიშანია, ხოლო ზმოვანი — საკუთრივ ბრუნვისა.

ანალოგიურ ვითარებას ვარაუდობენ ისტორიულად დარგულისათვის და ვვარაუდობთ ჩვენც ლაქურისათვის.

ოლონდ, დარგულში მიც. ბრუნვის ფორმანტის კლასნიშანიანი ვარიანტი-დან წარმომავლობა უფრო ნათელია: გვხვდება ბ და დ ვარიანტიანი მიცემითი, მიცემითის -ა ვარიანტიანი სახეობაც, როცა ლაქურში მხოლოდ ნ დასტურდება. ცხადია, ამ უკანასკნელს უფრო მეტი ცვალება განუცდია, ვინემ სათანადო ფორმანტს დარგულში.

ლაქურისათვის მიც. ბრუნვაში ამოსავლად ***-ბV** წყობის ნიშანი ვივარაუდეთ, რომელსაც დროთა განმავლობაში, ჩანს, აფიქსიესული ზმოვანი მოკვეცია, რის შემდეგ, ბუნებრივია, ბრუნვის ნიშნის ფუნქცია ***-ბ→*-მ→*-ნ** (ეს უკანასკნელი პროცესი სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოს ლაქურში ჩვეულებრივია) უყისრია.

ლაქურში პროცესი ბ→მ ისტორიულად დასტურდება, თანაც, დარგულში ენის დიალექტებში ფაქტობრივ დღეს წარმოდგენილი ნა-მ (ურახ.), და-მ (წუღახ.)⁵⁷, ნა-ბ (ახუშ.) „მე“ (მიც.) ასეთ დამუშავებას რეალურს ზღის.

ამდენად, მივცემითი ბრუნვის ნიშანიც წარმოშობით გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ ი კ ლ ა ს - ნ ი შ ნ ი ს ა გ ა ნ მ ო მ დ ი ნ ა რ ე ყ ო ფ ი ა .

შეიძლება დავასკვნათ: ლაქურში ძირითად ბრუნვათა ნიშნები ისტორიულად ო რ ი რ ი გ ი ს ა ა :

I. კლას-ნიშნისაგან მომდინარე:

1. ერგატისისა: -თ—*—დ—*—რ—*—რV
2. ნათესაობითისა: -ლ—*—ლV—*—რV
3. მიცემითისა: -ნ—*—მ—*—ბ—*—ბV

II. ნაცვალსახელური წარმომავლობისა — დეტერმინატიული-სუფიქსისაგან მომდინარე :

1. ერგატისისა: -ნა||-ნი—*—ნV.

შენიშვნები და დამოწმებანი

1. П. К. Услар, Лакский язык, Тифлис, 1890, გვ. 29—30.
2. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. X-B, თბ., გვ. 331.
3. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა , თანდებულის ბრუნვათა საკითხისათვის ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბ., II, 1961, გვ. 199.
4. გ. ბ უ რ ქ ე ლ ა ძ ე , სახელთა ბრუნების ზოგი საკითხი ლაქურში „მაცნე“, თბ., 1968, № 6, გვ. 185—189; მ ი ს ი ე ე : Einige Fragen der Nominaldeklination im Lakischen, Wissenschaftliche Zeitschrift, 20. Jahrgang, Heft 5, 1971, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Friedrich-Schiller-Universität, Jena, 1971, გვ. 93—95.
5. პოემა თარგმნილი XVII ს. დასასრულს: თუ XVIII ს. დასაწყისში (ამის შესახებ იხ.: М.-С. С. Саидов, Из истории возникновения письменности у народов Дагестана, Языки Дагестана, Вып. III, Махачкала, 1976, გვ. 131.
6. ამ უკანასკნელ მაგალითში ერთი ვარაუდიც პოეზის რეალურ საფუძველს: -შა „გან“ თანდებულის -ა ელემენტი მიგვჩანდა -ათუ „გან“ თანდებულის გაცვეთის შედეგად მიღებულად (იხ.: ჩ ე ე ნ ი დასახ. შრ., გვ. 186; ჩ ე ე ნ ი ე ე : Einige Fragen der Nominaldeklination... გვ. 94). მართლაც, სავარაუდო ფორმა რეალურად დადასტურდა: ტი-ხ-ა-ათუ-სა „შენგან“; შდრ. სმშუ. ტი-შა-ა *ტი-ხ-ა-ა *ტი-ხ-ა-ათუ id.
7. კერძოდ, აღნიშნულ სამ ძირითად ბრუნვას ლ. ეროკოემა 5 თანდებულის ბრუნვაც დაუმატა: -შა „გან“, -შაღ „ურთ“, -მარ „შედარებით“, -ხლუ „გამო“, -ანუ „შედეგად“, „მეოხე-

ბოთ" (იხ. მისი: Лакский язык, М., 1955, გვ. 35), ხოლო პ. მურყელისკი თვის სასკოლო გრამატიკაში ძირითად ბრუნველ 6 გამოცალკევა — აღნიშნულ სამ ძირითად ბრუნველს დაემატა კიდევ სამი თანდებულის ბრუნველი: შხალ, ურთ, უშა, ვან, -ხ, თან" (იხ. მისი: Лакку мазрал грамматика, Махачкала, 1964, გვ. 62, 70). მართალია, აქ არა ჩანს დასახლ. -ხ-უნ თან-კენ" ბრუნველი, ოღონდ სხვაგან (იქვე, გვ. 78) იგი მივ. ბრუნვის პარალელურად: ბურწი.-ნ || ბურწი.-ხ-უნ, მგელ-თან-კენ". მისავე "ლაკური ენის გრამატიკაში" (Махачкала, 1971, გვ. 85) ძირითად ბრუნველად კი უკვე სამი გამოყოფილი — სახ., ნთ. -აქტიური (ერგ.-ნთ.), მიცემითი.

8. ი. ცერცვაძე, ერატიული ბრუნვის საკითხისათვის ლაკურ ენაში, იყვ. XVI, თბ., 1968, გვ. 254.

9. არნ. ჩიქობავა, ერატივის წარმოქმნის ისტორიისათვის ზენძურში, იყვ. II, თბ., 1948, გვ. 111 (ხაზგამოვეთრისა. — გ. ზ.).

10. Е. А. Бокарев, Из истории склонения в языках цезской группы Дагестана (Опыт сравнительно-исторического изучения бесписьменных языков), Сб.: «Академику В. В. Виноградову к его шестидесятилетию», М., 1956, გვ. 122.

11. ი. ცერცვაძე, დასახ. შრ., გვ. 256.

12. გ. თოფური, ნათესაობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ლაკურ ენაში, იყვ. XIX, თბ., 1974, გვ. 165.

13. თემცა სპეციალურ ლიტერატურაში (Б. К. Гигинейшвили, Сравнительная фонетика дагестанских языков. Тб., 1977, გვ. 71, 125) იგრაულურ ფორმალა წარმოდგენილი; ჩვენს ხელთ არსებულ მასალებში ეს ასე არაა. არ იცნობს აღნიშნულ ფორმას არც პ. უსლარი (იხ. მისი დასახ. შრ., გვ. 350).

14. დარგულური ენის დილექტური მასალა, თუ იგი მითითებული არაა, მოგვეყვას მ.-ს. მ. მუსაივის წიგნიდან: «Лексика даргинского языка» (Махачкала, 1978).

15. მართალია, აქ თითქოს მ/ნ — დ მონაცვლეობაა, მაგრამ უფრო სავარაუდებელია, რომ მ/ნ იყოს დაკარგული დას წინ — შენიშნავენ ანალოგიურ შემთხვევებში მართებულად (არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ზენძური ენა, თბ., 1962, გვ. 121).

16. ცხადია, ლაკურში სახ. ბრუნვის ფორმაში ხმოვნის სიგრძე მეორეულია — გამოწვეული ბოლოკიდური -ში ელემენტის დაკარგვით (შ. ვაფრინდაშვილი, ბეკრათშესატყვისობებისათვის დარგულსა და ლაკურში, იყვ. VI, თბ., 1954, გვ. 299).

17. თუ აღნიშნულ ლექსებში დაკავშირება მართებულია, მაშინ ხ'ნ მეორეულია და მიღებულია ხ'ი -სავან (არაგემინანტისაგან). მეორეული ხ'ა (ხ'ი) ლაკურში სხვა შემთხვევებშიც ვლინდება (ამის შესახებ იხ. ჩვენი: გემინანტა პოზიციური ცვლილებისათვის ლაკურში, „მაენე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, თბ., 1974, № 3, გვ. 121).

18. ფაურ-სეგმენტში ბოლოკიდური -ურ დეტერმინანტი-სუფიქსია, ხოლო ფე- *ბ — ძირისეული ელემენტი. ბ დაცულია დარგ. ბურება (ახუშ.), ბურიბა (ურახ.), ბურიფა (მური), ბურეფა (სირხ.), ბარეფა (წულ.), ბიფა (კუბ.) „ნემსი“ ლექსებში. რომლებიც რედუცირებული ჩანან: ბურება- *რებუ-რება (Б. К. Гигинейшвили, დასახ. შრ., გვ. 76).

იგივე ძირეული მორფემა ჩანს დარგულში „მახათის“ აღნიშნულ ლექსებშიც: დურებ (ახუშ.), ფურრუფ (მური), ბურუფ (სირხ., წულ.), თურრუფ (ხაიდაყ.), დუფ (კუბ.), სადაც ფაურრუფ- *ბურრუფ, თურრუფ — *დურრუფ, დუფ — *დუბ.

ძირეული მორფემა მ-ს სახით წარმოდგენილია, აგრეთვე ლეზგ. რიბ, რუთ. რაბ. თაბ. რიბ, კრიწ., ბულ. რაბ... „მახათი“.

ძირისეული ბ კი, აგრეთვე, ზენძურ-ანდიურ ენებშია, სადაც მ-ს ზოგჯერ ენაცვლება მ უ-ს წინ: ასევე დიდიურ ენებშიც: ზენძ. მეუბ, ჰამ. ჰიმ, ჰიმუტინლ, ჰიმუ, ... ზვარშ. იმუ, კამ. ემო, დილ., ჰუნზ. ემუ „მახათი“, აქვეა გასართიანებელი დიდიურისავე მური „ნემსი“ და სხვ.

19. მართალია, დღეს ლაკურში ლაბიალიზებული თანხმოვნები არ გაცივლიან პალატალიზაციას, მაგრამ ისტორიულად, ჩანს, ისინიც ექვემდებარებოდნენ აღნიშნულ პროცესს. შდრ. აქ წარმოდგენილი ლეზგიურ ენათა სათანადო მასალა.

20. ივარაუდება დ-ჭ ა-ს წინ (შდრ. ლაკურის დამაკავშირებელი -ი-).

21. წბა- *ჭელა, *ჭბა- *ჭელა საფეხურს ვარდა, სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია (იხ.: Б. Б. Талибов, Сравнительная фонетика лезгинских языков, М., 1980, გვ. 241).

ლებგიურ ენათა მასალაში გამოყოფა ძირეული „ც (ასევე ლაქურში) და დეტერმინანტი-სუფიქსები ***-ოდ**, **-ულ**, **-ალ** (ლაქურში მათ ენაცვლება ***-ად**).

22. იხ. მისი, დასახ. შრ., გვ. 166, სქოლიო 9.

23. ანალოგიური შემთხვევებისათვის ხუნძურის იხ.: არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე დასახ. შრ., გვ. 121—122.

24. ილ. ცერცვაძე, ანტიური ენა, თბ., 1965, გვ. 111.

25. შდრ.: E. A. Бокарев, დასახ. შრ., გვ. 122, სადაც ერგატივის უძველეს ნიმუშად ნაწარადღევ ასევე: B. K. Гигинейшвили, დასახ. შრ., გვ. 76, სადაც ლაკ. **-თუ** || **თა** (***-ლუ** || ***-და**), ირიბ ბრუნვათა მაწარმოებელი სუფიქსები, მიხედვითა ერგატივის ამოსავალ ფორმანტად.

26. Г. Т. Бурчуладзе, О распространителях основ ряда -НГ (-н+ гласный) в лакском языке. Падежный состав и система склонения в иберийско-кавказских языках, IX региональная научная сессия, Тезисы докладов, Махачкала, 1981, გვ. 71.

27. იხ. ჩვენ: სახელთა ბრუნების ზოგი საკითხი..., გვ. 173—177; აგრეთვე Einige Fragen der Nominaldeklination..., გვ. 84-87.

28. ი. ცერცვაძე, ერგატიული ბრუნვის საკითხისათვის..., გვ. 255.

29. იხ. ჩვენ: დასახ. შრ., გვ. 177—178; აგრეთვე: Einige Fragen der Nominaldeklination..., გვ. 87.

30. დაღესტურ ენათაგან, მაგალითად, ხუნძურისას, სადაც ერგატივის **-ხ** და **-ლ** ნიმუშები მასლობრივ იგვევა, რაცა გვაქვს ხოლმე ჩვენებით ნაცვალსახელთა ერგატივი წარმოდგენილი.

31. მართალია, ვინა ნაცვალსახელი ერგატივის გარდა სახელობითშიც დასტურდება, მაგრამ როგორადღაც ამაზე სამართლიანად მიუთითებდა ჟერ კიდეც შ. შუხარდტი. იგი სახელობითში ერგატივი იღანაა გადასული (ამის შესახებ იხ. მისი: О пассивном характере переходного глагола в кавказских языках, Эргативная конструкция предложения, М., 1950, გვ. 52).

32. ბ. კიციძის აზრით კი, მან და ვინ ქართულში „წარმოადგენენ წმინდა ფუძეებს (და არა მოთხრობითი ბრუნვის ფორმებს). ნ დეტერმინანტი-სუფიქსი იმავე რიგისა, როგორც შენა, შენა და სხვ.“ (იხ. მისი: მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის გენეზისისათვის ქართულში, ეურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, თბ., 1960, № 2, გვ. 62).

33. რომლის მორფოლოგიური ბადალია ნაცვალსახელოვანი წარმოშობის მეგრ.-ჰან. -ქ და ქართ. -ნ-ს ფონეტიკური კონვალტი სვან. -დ (არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. X, თბ., 1941, გვ. 172—174).

34. იქვე, გვ. 174.

35. არნ. ჩიქობავა, გრამატიკულ კლასიკატეგორიათა ნიმუშების ეტიმოლოგიისათვის ქართველურ ენებში, სმამ, ტ. V, №4, თბ., 1944, გვ. 451.

36. ვ. თოფურია, ენათა განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში, იყვ, V, თბ., 1953, გვ. 526.

37. შდრ.: დ. მელიქიშვილი, პირის ნაცვალსახელთა ფუძის აგებულებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან, თბ., 1980, გვ. 50—51, სადაც მე-(ნ), შენ, თქვენ, ჩვენ, მან, ვინ ნაცვალსახელებში დეტერმინანტი-სუფიქსად გამოყოფილი -ენ, -ან, -ინ და არა ნა-, რაკი ქართველურ ენებში დეტერმინანტი-სუფიქსი სახვადოდ -VC აგებულებისაო.

38. არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის..., გვ. 174.

39. ანალოგიურად, მაგალითად, სვანურისა, სადაც კანტ-უმ აღნიშნავს როგორც „ხარბა“, ასევე „ხარისა“ (ვ. თოფურია, ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, სმამ, V, № 3, თბ., 1944, გვ. 342—345).

40. ი. ცერცვაძე, დასახ. შრ., გვ. 253—254 (დაშლა ავტორისაა. — გ. ბ.)

41. ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციებზე გამოწვლილეთ იხ.: Ф. А. Гайдарова, Функции родительного падежа в лакском языке. Сборник статей по вопросам дагестанского и вейнахского языкознания, Махачкала, 1972, გვ. 236—244.

42. იხ. მისი: ერგატივის წარმოქმნის ისტორიისათვის... გვ. 110—111.

43. ი. ცერცვაძე, ანტიური ენა, გვ. 113.

44. იქვე.

10. შიაცენ, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1983, № 1

45. Е. А. Бокарев, Локативные и нелокативные значения местных дагестанских языках. Язык и мышление, X, М.-Л., 1949, зг. 64. ამის თაობაზე თოდორია შენიშხაძე: „ქართულისებრი მდგომარეობა დაახლოებით კავკასიურ ენებში. გრძნობა-აღქმის ზმნებთან იქაც რეალური სუბიექტი მიცემით ბრუნვაში ღვას; მაგ., ლაგურში: მე მინდა, მე მიყვარს, მე ვეცი, ოღონდ, ზმნის გრამატიკულ კლასში ითანხმებს არა მიცემითი, არამედ სახელო-ბითი“ (იხ.: ქართული ენის გრამატიკის საღვო საკითხები, ეურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, თბ., 1967, № 3, გვ. 5).

46. Е. А. Бокарев, დასახ. შრ., გვ. 63.

47. В. К. Гигинейшвили, Падежная система общедагестанского языка в свете общей теории эргативности, ВЯ, М., 1976, № 1, გვ. 37.

48. არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, დასახ. შრ., გვ. 155—156.

49. ილ. ცერცვაძე, ანლიური ენა, გვ. 166: „მომართ. ბრუნვის ნიშნები (-ო, -დი -ა) წარმოშობით ძირითად ბრუნვათა ნიშნები უნდა იყოს; კერძოდ, მამართლებითი ბრუნვის, ნიშანი -ო ჩვენს ყურადღებას წარმართავს ადვერბური ბრუნვის -ო ნიშნისაგან, -დი ერგატიული ბრუნვის -დი ნიშნისაგან, ხოლო -ა (მუნ., ქვანხ.) — მიცემითი ბრუნვის -ა ნიშნისაგან“.

50. შდრ. ლაქ. შან „სამი“: შამ-უნნი-|შამ-უნნი- (ირობ ბრუნვათა ფუძეები); ეს შამ- *შამ- *ხ-აბ- *ლაბ. ამ უკანასკნელს შდრ. დარგ. ჰეზალ (ახუმ., მეორ., წულ.), მზალ (ხაიდაყ., სირხ.), მზა (კუბ.), ხელა, არჩ. ლაბ, რუთ. ზინელ, კრიწ. შინ-ნიჩ... „სამი“.

51. А. А. Магомедов, Кубачинский язык, Тб., 1963, გვ. 94—95.

52. შ. გაფრინდაშვილი, მიცემითი ბრუნვის ფორმანტების გენეზისისათვის დარგულში, იყე, II, თბ., 1948, გვ. 227.

53. А. А. Магомедов, დასახ. შრ., გვ. 141.

54. შ. გაფრინდაშვილი, ნიშა „თქვენ“ ნაცვალსახელის ფორმის გენეზისისათვის ხაიდაყურში, იყე, IV, თბ., 1952, გვ. 165.

55. მისივე: მიცემითი ბრუნვის ფორმანტების გენეზისისათვის..., გვ. 222.

56. არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, დასახ. შრ., გვ. 146—147.

57. „...რომელსაც სტორიულად მხოლოდ ზმოენი იაკლია — მიცემითის ნიშანი (შ. გაფრინდაშვილი, ნიშა „თქვენ“ ნაცვალსახელის ფორმის გენეზისისათვის..., გვ. 164); ასევე სავარაუდო ურახულ-ახუმურისათვისაც.“

Г. Т. БУРЧУЛАДЗЕ

ОБ ОСНОВНЫХ ПАДЕЖАХ В ЛАКСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

I. В группу основных падежей лакского языка входят три падежа: именительный, родительный (эргативно-родительный), дательный (или четыре, если считать и звательный — В. Т. Топуриа).

2. Окончания и главные синтаксические функции основных падежей:

а) именительный падеж обозначает субъект непереходного глагола и ближайший (т. н. прямой) объект переходного глагола — представлен он без падежного окончания;

б) эргативно-родительный падеж имеет три функции: 1. функцию эргативного падежа (выражает субъект переходного глагола); 2. функцию творительного падежа (выражает орудие действия); 3. функцию possessiva (принадлежности). Окончанием эрг.-род. падежа является -i;

3. В лакском языке специальный падеж для эргатива ныне отсутствует; в функции эргатива выступает род. падеж, иногда и именительный (в местоимениях I и II лица). Надо полагать, что раньше в лакском языке имелся и собственно эргативный падеж, который

впоследствии слился с родительным (Арн. Чикобава). Показателем былого эргатива в работе признаны:

а) распространитель основы ряда $-rV$, где r — по происхождению один из ныне действующих показателей грамм. классов вещей в лакском. $*-rV$, — в прошлом показатель эргативного падежа лакского языка, ныне реализуется в виде $-tə \leftarrow -|| -d \leftarrow * -r -d$, r исторически должны были быть представлены гласными вариантами: dV , rV . Такую структуру (C+V) имеет в настоящее время действующий формант эргатива в даргинском языке. Такое положение наблюдается и в других дагестанских языках, например, в андийском языке рядом с показателем эрг. падежа $-di$ представлены $-təi \leftarrow -di$ также $-di \rightarrow -d$ (И. И. Церцвадзе);

б) распространитель $-nV$ местоименного происхождения в примерах типа $tā$ „он, (а, о)“ — $ta-na-l || ta-ni-l$ (эрг. -род. п.). $*-nv$ раньше в указанных местоимениях выступал в качестве детерминанта-суффикса, а впоследствии стал выступать в роли форманта эргативного падежа.

4. Показатель род. падежа $-l$ в лакском языке восходит к $*-IV$ (ср. показатель род. пад. в даргинском $-la$), который получен от $*-rV$, где r по происхождению является показателем грамм. класса, а сопровождающий его гласный — падежный формант.

5. Показатель дат. падежа $-n$ восходит к $*-m$, а этот последний в свою очередь получен от $*-b$ (ср. в дарг. языке форму дат. п. в местоимениях: $pa-m$ (урах.), $da-m$ (щуд.), $pa-b$ (ахуш.) «мне»). Восстановленный $*-b$, должно быть, получен от $*-bV$ (ср. классные формы датива в анцухском диалекте аварского языка: $-v-e$, $-b-e$, $-j-e$, $-r-e$), где $*-b$ по происхождению представляет собой показатель грамм. класса, а сопровождающий его гласный — падежный формант.

Таким образом, показатели основных падежей в лакском языке исторически двоякого происхождения:

I. полученный от показателя грамматических классов:

а) формант эрг. падежа: $-tə \leftarrow * -d \leftarrow * -r \leftarrow * -rv$

б) формант род. падежа: $-l \leftarrow * -lv \leftarrow * -rv$

в) формант дат. падежа: $-n \leftarrow * -m \leftarrow * -b \leftarrow * -bv$;

II. Местоименного происхождения, полученные от детерминанта-суффикса:

формант эрг. падежа: $-na- || -ni- \leftarrow * -nv$

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

მედი ინაქოზილი

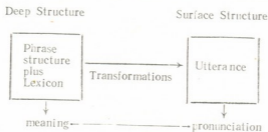
წინადადების ბაზისური სტრუქტურის უნივერსალური ხასიათი

ცნობილია, რომ სინამდვილის პირველადი განიშვნა (означивание) ენაში სიტყვის დონეზე ხდება, ხოლო მეორადი განიშვნა — წინადადების დონეზე (ე. ბენვენისტი (1), ა. უფიმცევა (2), ს. კაცნელსონი (3), ვ. გაკი (4), ვ. პანფილოვი (5), ნ. არუტიუნოვა (6), სინამდვილის განიშვნის ორივე პროცესი არ არის ერთნაირი. განსაკუთრებით რთულია ამ პროცესის ექსპლიციტრება წინადადების დონეზე, რადგან წინადადება ერთდროულად ასახავს სიტუაციაში წარმოდგენილ ობიექტებსა და მათ ურთიერთკავშირს (ობიექტების რაგვარობას, მათ სივრცობრივ კოორდინატებს, დროის გარკვეულ მონაკვეთში მათ მყოფელობასა და სხვა).

წინადადების დონეზე სინამდვილის განიშვნის პროცესის აღწერა ძნელდება იმიტომ, რომ სიტუაციის რეალური მონაცემები უშუალოდ კი არ წარმოდგება ენის ერთეულში, არამედ აზრის სტრუქტურითაა გაშუალდებული (მატერიალური სუბსტანცია გარდასახება ფსიქიკურ სუბსტანციაში და შემდგომ კვლავ მატერიალურ სახეს იღებს სამეტყველო ერთეულში — წინადადებაში). ამგვარად, წინადადების წარმოქმნა არის რთული, მრავალნიშნადი, იგარაქიული პროცესი.

სინამდვილის მეორადი განიშვნის მთლიანი პროცესი ჯერ კიდევ ნაკლებადაა შესწავლილი საენათმეცნიერო ლიტერატურაში. მეცნიერთა ერთი ჯგუფი (ლიონი (7), პ. მ. პოსტალი (8), ნ. სტაგებერგი (9), რ. ლანგაკერი (10) და სხვა) განიხილავენ ენას, როგორც წინადადების წარმოქმნის მექანიზმს, რომლის ქმედების პროცესში ენის სამი კომპონენტი მონაწილეობს: სემანტიკური, სინტაქსური და ფონეტიკური. მათი კონცეფციის მიხედვით სინტაქსურ კომპონენტში წინადადება ორდონიან სტრუქტურას წარმოადგენს: 1. სიღრმისეული სტრუქტურა (სს) წინადადების აბსტრაქტული მოდელია, რომელიც კომპლექსური სიმბოლოებისაგან შედგება (ასეთი სიმბოლოებია ზმნა, არსებითი სახელი, გარემოება, დეტერმინატივები და სხვა). ყოველი სიმბოლო კომპლექსურია იმტომ, რომ იგი შეიცავს არა მარტო თვით სიმბოლოს, არამედ მისთვის დამახასიათებელ კონტექსტსაც. კომპლექსური სიმბოლოს დამლა ტრანსფორმაციების გზით წარმოებს; 2. ზედაპირისეული სტრუქტურა (ზს), რომელსაც სს-დან ტრანსფორმაციების გზით ვღებულობთ. სს განსაზღვრავს წინადადების ძირითად მნიშვნელობას, ხოლო ზს-ში მნიშვნელობის სხვა ასპექტები გამოიკვეთება: წინადადების ინფორმაციული ფოკუსი, კვანტიტატივების განაწილება, აქტიური სტრუქტურის ვენებით გვარში გადაყვანა და სხვა.

განვიხილოთ წინადადების ტრანსფორმაციული მოდელი, რომელსაც ნ. სტაგებერგი გვთავაზობს. მოდელი გრაფიკულად შემდგენიარად გამოიყურება:

სტაგებერგის სს-აბსტრაქტული სტრუქტურაა, რომელიც ხაზობრივად დალაგებული სიმბოლოებისაგან შედგება, სტაგებერგს წინადადების სიღრმისეულ სტრუქტურაში შეაქვს ლექსიკონი (ლექსიკური ინფორმაცია თითოეული სიმბოლოს შესახებ), ხოლო ტრანსფორმაციული კომპონენტი მას სს-ს გარეთ გამოაქვს. სს-ს დონეზე ცალკე სიმბოლოდ ავტორი წარმოადგენს არა მარტო ზმნასა და მის აქტანტებს, არამედ დეტერმინატივებს, ზმნისსართებს, დროისა და რიცხვის მაჩვენებლებს. სტაგებერგისეული სს წარმოშობს არა მარტო მარტივ, არამედ რთულ წინადადებებსაც. ასეთ შემთხვევაში, პუნებრივია, რომ სს-ის მოდელი კიდევ უფრო მრავალწევრიანი ხდება. ამას თუ დავუმატებთ ლექსიკურ ინფორმაციას, რომელიც თითოეულ კომპონენტს უნდა ახლდეს თან (არსებით სახელს მიეწერება თვალადა იგი თუ უთვალადი, სულისერია თუ არა, ზმნას — პროცესია იგი თუ მოქმედება, რა სახის პაციენტს მართავს, რა აქტუალზატორებს საჭიროებს და სხვა), სს-ის წინადადების წარმოშობა მექანიზმად გამოყენება ფრიად საეჭვო გახდება, რადგან იგი სიმბოლოთა და მათი შეერთების წესების მეტისმეტი სიმრავლითა და მრავალფეროვნებით ხასიათდება. ეს კი ნიშნავს, რომ იგი ვეღარ შეასრულებს თავის ძირითად ფუნქციას — იყოს ისეთი ზოგადი სტრუქტურა, რომლის საფუძველზე მრავალი გამონათქვამი წარმოიქმნება.

თეორიულ პლანშიც ზემოდასახელებული ტრანსფორმაციონალისტების კონცეფციებში ბევრი საკვანძო დებულება საკამათო და დაუსაბუთებელი რჩება:

1. მათ კონცეფციებში არ არის დასაბუთებული მთავარი დებულება, სახელდობრ, თუ რატომ უნდა წარმოვიდგინოთ წინადადების სტრუქტურულ-სემანტიკური მონაცემები ორ დონეზე — სიღრმისეული და ზედაპირული სტრუქტურების სახით;
2. არ არის აგრეთვე დასაბუთებული წინადადების შინაარსის რა ნაწილი უნდა წარმოსდგეს სს-ში და ზს-ში შესაბამისად (ე. ი. რა პარამეტრის მიხედვით უნდა გამოიყვანოს წინადადების შინაარსის ორი ფენა სს-სა და ზს-ში);
3. რა სახის წინადადებები უნდა წარმოვადგინოთ სს-ში მარტივი, რთული, თუ ორივე და რატომ;
4. შეიძლება თუ არა წინადადების სს წარმოადგენდეს ისეთ უნივერსალს, რომელიც საფუძვლად დაედებოდა ენათა ტიპოლოგიურ შეპირისპირებას;
5. დასახელებული ავტორების მოდელები როგორც სამეტყველო ერთეულების წარმოშობი მექანიზმები ხმარების თვალსაზრისით ძალიან რთულია. ამ მოდელეზში უკვე სიღრმისეულ დონეზე წარმოადგენილია წინადადების ყველა კომპონენტი: ზმნა, არსებითი სახელი, დეტერმინატივები, ზედსართავი სახელები, სხვადასხვა სახის გარემოება. ცნობილია, რომ ენის სტრუქ-

ტურის დონეებზე დაყოფის პრინციპი და აზრი იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველი უფრო დაბალი დონის ერთეულები მომდევნო დონეზე უფრო მსხვილი კონსტრუქტების წევრები ხდება, რის შედეგადაც დაბალი დონის ერთეულის ძირითადი ნიშან-თვისებები მაღალი დონის კონსტრუქტებში მხოლოდ ამ სტრუქტურებისათვის დამახასიათებელ ტერმინებში იქნება წარმოდგენილი. ეს კი ნიშნავს, რომ გარდასახვის ამ პროცესში ინფორმაცია ყოველი დონის ერთეულის შესახებ ყოველ მომდევნო დონეზე თანდათანობით შეიცვლება და, ასე ვთქვათ, „ავტომატურ რეჟიმში“ გადავა. ენის ერთეულების გადართვის უნარი ბევრად ამარტივებს მეტყველების წარმოქმნის პროცესს. წინადადების წარმოქმნის მექანიზმი ხომ მოქნილი, ოპერაბელური, ეკონომიური გამომსახველობის მქონე უნდა იყოს;

6. სადავოა აგრეთვე ისიც, თუ რომელი ტრანსფორმაციებია აუცილებელი იმისათვის, რომ წინადადების სს-დან მივიღოთ ზს.

მრავალი უზუსტობა, რომელიც დასახელებულ ავტორთა კონცეფციებშია წარმოდგენილი, გამოწვეულია იმით, რომ ისინი წინადადებას განიხილავენ მხოლოდ ლინგვისტურ დონეზე — აზრის სტრუქტურასა და ექსტრალინგვისტურ სიტუაციასთან შეჭერების გარეშე.

ფიქრობთ, რომ თვით წინადადების ორდონიან სტრუქტურად წარმოდგენის იდეა სინტაქსურ კომპონენტში მართებული უნდა იყოს და აი რატომ:

1. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სინამდვილის პირველადი განიშვნის შედეგად სიტყვა-ნიშნის სემანტიკურ სტრუქტურაში ორი სახის მიმართება გამოვლინდება: ა) დენოტატური, რომელიც სიტყვა-ნიშნის დენოტატთან მიმართებას გამოხატავს, და ბ) სიგნიფიკატური, რომელიც აღნიშნავს სიტყვა-ნიშნის მიმართებას რეალური ობიექტისაგან არეკილ ცნებასთან. სინამდვილის მეორადი განიშვნის პროცესში წინადადების სემანტიკურ სტრუქტურაშიც ორი სახის მიმართება იჩენს თავს: ა) დენოტატური-მიმართება ექსტრალინგვისტურ სიტუაციასთან და ბ) სიგნიფიკატური-მიმართება იმ გნოსეოლოგიურ ხატთან, რომელიც ადამიანის ცნობიერებაში სიტუაციის ასახვის შედეგად წარმოიქმნება (სიტუაცია ხომ სინთეზირებული ელემენტების მთლიანობას წარმოადგენს).

ცნობილია, რომ ასახვის შედეგად მიღებული სიტუაციის გნოსეოლოგიური ხატი, ვიდრე იგი ენის ტერმინებში წარმოდგებოდეს, ჯერ აზრის „ყალიბს“ გაივლის. აზრს, როგორც აბსტრაქტულ სტრუქტურას, „საკომუნიკაციო სტატუსი“ არ გააჩნია, მასში სიტუაციის შინაარსი იკუმშება, ვინაიდან მას არ სჭირდება სპეციალური აქტუალიზატორები, რომლებიც სიტუაციაში წარმოდგენილ ყოველ წევრს სათანადო საკომუნიკაციო მარკერებს მიაწვრდეს. აზრში სიტუაციის შინაარსი განაწილდება მხოლოდ ორ კომპონენტს შორის — ლოგიკურ სუბიექტსა და ლოგიკურ პრედიკატს შორის. საწინააღმდეგო პროცესთან ვეჭვება საქმე, როდესაც აზრის კომპრესირებული შინაარსის დეკოდირების პროცესში ლოგიკური კომპონენტების შინაარსი კვლავ გაიშლება და ენის ტერმინებში წინადადების აბსტრაქტული სტემის სახით წარმოდგება.

რა მოსაზრების საფუძველზე გამოვთქვამთ ამ ვარაუდს?

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წინადადება ორი სახის მიმართებას ამყარებს სინამდვილესთან—დენოტატურსა და სიგნიფიკატურს. წინადადების წარმო-

შობის პროცესში ამ ორი მიმართების საფუძველზე შესატყვისად ორი სტრუქტურა გამოიყოფა:

1. წინადადების ბაზისური სტრუქტურა (წბს), რომელსაც აზრის ენის ტერმინებში ტრანსპონირების შედეგად მივიღებთ. ეს არის წინადადების აბსტრაქტული სტემა, რომელშიც წინადადების ძირითადი კონფიგურაციაა წარმოდგენილი. იგი ენისათვის დამახასიათებელი კატეგორიული სიმბოლოებისაგან შედგება — ზმნისა და მისი აქტანტებისაგან. ამგვარად, აზრის კატეგორიული სიმბოლოები (სუბიექტი და პრედიკატი) ენის ტერმინებში კვლავ კატეგორიული სტატუსის მქონე ერთეულებში ტრანსპონირდება.

2. წინადადების საკომუნიკაციო სტრუქტურა (წსს), გარკვეული ტრანსფორმაციების საშუალებით წბს-დან წარმოიქმნება. ამ სტრუქტურაში, სიტუაციასთან შეჯერების შედეგად, კატეგორიულ სიმბოლოებს სათანადო აქტუალიზატორების საშუალებით კონკრეტული საკომუნიკაციო სტატუსი მიეწერებათ. არსებითი სახელები აქტუალიზდება სათანადო დეტერმინაციების, კონკრეტული მნიშვნელობის ატრიბუტების მეშვეობით, ხოლო ზმნას, როგორც მოქმედების გამოხატველ სიტყვას, უჩნდება დროისა და სივრცის ზუსტი მაჩვენებლები.

ჩვენი მოდელი გრაფიკულად ასე გამოიყურება:

აქ V-ზმნაა, N^1 — ქვემდებარე, N^2 — პირდაპირი დამატება, N^3 — ირიბი დამატება, N^4 — ძირითადად, წინდებულიანი დამატება, რომელმაც წინადადებაში ფაქულტატური ან აუცილებელი წევრის ფუნქცია შეიძლება შეასრულოს.

წბს სინტაქსური სტრუქტურაა, რომლის თითოეულ წევრს გარკვეული სემანტიკური ინტერპრეტაცია მიეწერება; ზმნას—პირის, დროის, კილოსა და სხვა მაჩვენებლები, ხოლო მის აქტანტებს ბრუნვისა და რიცხვის მარკერები, რომლებიც მათ სინტაქსურ სტატუსს აღნიშნავენ. ზმნა შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს ინფინიტივის ან პირიანი ფორმით. მაგრამ, რადგან წბს წინადადების მხოლოდ აბსტრაქტული სტემაა, რომელიც წინადადების ძირითად კონფიგურაციას გამოხატავს, ამ სტრუქტურის ყველა წევრს წმინდა სიგნიფიკატური მნიშვნელობა მიეწერება, ე. ი. არც ერთ მათგანს საკომუნიკაციო სტატუსი არ გააჩნია.

წბს-ს დონე მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ წინადადების წარმოქმნის პროცესში იგი, ასევე ვთქვათ, „მზა“ სახით გვაწვდის ენობრივი ინფორმაციის იმ ნაწილს, რომელიც ავტომატიზებულია ადამიანის კომპეტენციაში და რომლის საფუძველზე აიგება შემდგომ წინადადების საკომუნიკაციო სტრუქტურა (წსს), მისთვის დამახასიათებელი სტრუქტურული მოდიფიკაციებითა და შინაარსების მრავალფეროვნებით. წინადადების შინაარსის წარმოდგენის ასეთი განაწილება რომ არ ხდებოდა (ე. ი. შინაარსის განაწილება ორ თვისობრივად განსხვავებულ საფეხურზე) „მზა“ ინფორმაციისა და მუდამ ცვალებად, მრავალ ვარიაციაში წარმოდგენილ ინფორმაციას შორის, რომელიც თითქოს-

და „ჩვენს თვალწინ“ იქმნება, წს-ში წინადადების წარმოშობის პროცესი მეტად გართულდებოდა და ენა ვეღარ გამოდგებოდა მოქნილ და ოპერატიულ საკომუნიკაციო საშუალებად, ვერ იქცეოდა თანამედროვე ადამიანისათვის სამეტყველო ქცევის ფორმად. სწორედ ამაში მდგომარეობს იმ დებულების სისწორე, რომ ენა მექანიკურად შემუშავებული სტომულებისა და რეაქტიების ერთობლიობას კი არ წარმოადგენს, როგორც ენას ლ. ბლუმფილდი (II) წარმიიღვენს, არამედ იგი დიდი შემოქმედებითი პოტენციალის მქონე მექანიზმია, რომლის ქმედება წს-ს ღონეზე გამოჩნდება. ამგვარად, წინადადების ორღონიანი სტრუქტურა თვით ენის ბუნებითა და ხასიათითაა განპირობებული.

როგორ წარმოიქმნება წინადადების ბაზისური სტრუქტურიდან წინადადების საკომუნიკაციო სტრუქტურა?

ამერიკელი ტრანსფორმაციონალისტებისაგან განსხვავებით, ჩვენი აზრით, წს-ში მხოლოდ ენის ბირთვული წინადადების სტემები იქმნება, რომლებიც თვისებრივად და რაოდენობრივად განსხვავდებიან სხვადასხვა ენაში, რთული წინადადებები კი მხოლოდ ამ ბირთვული წინადადებების ვარიანტებს გადალევენ წს-ს ღონეზე.

წს-დან წს-ში გადაყვანა, ჩვენი აზრით, ორი ტრანსფორმაციის საშუალებით წარმოებს. ესენი არიან: 1. Tor — სიტყვათა წყობის ტრანსფორმაცია და 2. Tsit — წინადადების წევრების სიტუაციაში ჩასმის ტრანსფორმაცია. პირველი ტრანსფორმაციის მიყენების შედეგად ზმნა და მისი აქტანტები ხაზობრივად დაიწყობა წს-ში ტრანსპონირების შემდეგ (წს-ში სიტყვათა წყობის კატეგორია არ არის რელევანტური, რადგან წს მხოლოდ აბსტრაქტული სტემაა). წს-ში სიტუაციასთან შეჯერების საფუძველზე თითოეულ წევრს გარკვეული აქტუალური სტატუსი მიეწერება და ამ წევრების თანმიმდევრობას საკომუნიკაციო მნიშვნელობა მიენიჭება. გარდა ამისა, წს-ში წევრების ხაზობრივი დალაგება უშუალოდ განპირობებულია ადამიანის ფიზიოლოგიური შესაძლებლობებით, როდესაც იგი სამეტყველო ერთეულს წარმოთქვამს.

მეორე ტრანსფორმაციის შედეგად აქტანტებს მიეწერებათ კონკრეტული სიტუატორები, როგორიცაა დეტერმინანტივები და სივრცისა და დროის მარკერები, რომლებიც აქტანტით ან ზმნით წარმოდგენილ ზოგად მნიშვნელობას აზუსტებენ და აკონკრეტებენ სიტუაციის მონაცემების მიხედვით.

გარდა იმ სტრუქტურულ-სემანტიკური ინფორმაციისა, რომელსაც მას წს მიაწვდის, წს-ში საკუთარი ბინარული სემანტიკური ბირთვები იქმნება: 1. თემა და რემა (წინადადების აქტუალური დანაწევრების მიხედვით); 2. მოდუსი და დიქტუმი. პირველი გამოყოფს წინადადების საკომუნიკაციო პერსპექტივას, ანუ შეტყობინების ფოკუსს, ხოლო მეორე — დიქტუმს (სიტუაციაში ასახულ მოვლენას) და მოდუსს, რომელიც მოქმედის ამ მოვლენის შეფასებას გამოხატავს.

ამგვარად, წინადადების წარმოშობისას ორი სახის ინფორმაცია გადმოიცემა: 1. ინფორმაცია, რომელსაც ვიღებთ წს-ში სემანტიკურად ინტერპრეტირებულ სინტაქსურ სტემის საფუძველზე; 2. ინფორმაცია, რომელსაც ჩატარებული ტრანსფორმაციების შედეგად ვიღებთ წს-ში.

ბუნებრივია, რომ ასეთი სხვადასხვა სტატუსის მქონე ინფორმაცია მოითხოვს შეტყობინების შინაარსის განაწილებას და მის სხვადასხვა დონის სტრუქტურების სახით წარმოდგენას. შესაბამისად, წინადადების წარმოშო-

ბის პროცესში, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ორი სახის ცოდნა მონაწილეობს: ავტომატიზებული ცოდნა და შემოქმედებითი ცოდნა, რომელიც წსს-ს თხზვის პროცესში გამოვლინდება.

როგორი სახის წინადადებები წარმოიქმნება წბს-ს დონეზე?

ზემოთ დასახელებული ტრანსფორმაციონალისტებისაგან განსხვავებით, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ წბს წარმოქმნის მხოლოდ ბირთვულ სტრუქტურებს, რადგან რთული წინადადებები მხოლოდ ბირთვულ სტრუქტურების გართულებულ „ასლებს“ წარმოადგენენ, რომლებშიც აქტანტების პოზიციები მარტივის ნაცვლად მრავალწევრიანი კონსტრუქციებით შეივსება.

წინადადების ბირთვული სტემები (წბს), როგორც კვლევამ დაგვანახა, აგრეთვე ენების ტიპოლოგიური შეპირისპირების საფუძველს შეიძლება წარმოადგენდეს. ამ დებულების სიილუსტრაციოდ შევადაროთ წბს ინგლისურსა და ქართულ ენებში.

თანამედროვე ინგლისურ ენაში ბირთვული წინადადებების წბს შემდეგ სტრუქტურებს ქმნის:

1. N¹V — The boy is smiling. (ბიჭი იღივება)
2. N¹VN² — We study English. (ჩვენ ვსწავლობთ ინგლისურს)
3. N¹VN³N² — The boy is showing Tom his collection of stamps (ბიჭი უჩვენებს თომას თავისი მარკების კოლექციას).
4. N¹VN⁴ — Tom is listening to the news. (თომა ახალ ამბებს უგდებს ყურს)
5. N¹is N⁰(A) — Tom is a teacher (young). (თომა მასწავლებელია/ახალგაზრდაა)*

პირველ წბს-ში გარდაუვალი ზმნაა, რომელსაც მხოლოდ ერთი აქტანტი აქვს (N¹); მეორეში გარდამავალ ზმნას ორი აქტანტი გააჩნია (N¹, N²); მესამეში — სამი აქტანტი (N¹, N², N³); მეოთხეში წარმოდგენილია ინგლისური ზმნების განსაკუთრებული ჯგუფი, სადაც ზმნის სემანტიკის სრული აქტუალიზაციისათვის აუცილებელია წინდებულობის დამატების შემოყვანა. ასეთი ზმნები ხშირად გვხვდება თანამედროვე ინგლისურში (depend on, listen to, look for, take in და სხვ). ამიტომ ეს წინდებულობის დამატება (N⁴) აუცილებელი აქტანტი ხდება ამ ჯგუფის ზმნებისათვის. იმ ზმნებთან, რომლებიც ამ ჯგუფში არ შედის, წინდებულობის დამატებას მხოლოდ ფაკულტატური სტატუსი მიენიჭება. მაგალითად: Tom went to the pictures with his friend (თომა მეგობართან ერთად კინოში წავიდა).

ამ წინადადებაში წინდებულობის დამატება with his friend ფაკულტატურია, რადგან ეს წევრი წბს-ში არ შედის როგორც აუცილებელი აქტანტი, იგი მხოლოდ გარემოებითი წევრია, რომელიც არ ცვლის წბს-ს შემადგენლობას.

ინგლისურ ენაში გვარი აქტანტების გადამართველ კატეგორიად შეიძლება მივიჩნიოთ. მსგავსებაში გვაქვს ის გარემოება, რომ მოქმედებით გვარში წარმოდგენილი წინადადება ვნებით გვარში ერთით ნაკლები აქტანტით წარმოდგება, მაგრამ ასეთი გადართვის შედეგად ინგლისურში წბს-ს ახალ სტრუქტურას არ ვიღებთ. მაგალითად: Tom saw the man at the theatre (N¹ VN²) — The man was seen at the theatre (by Tom) (N¹ V). (თომამ ნახა ის კაცი თეატრში. ის კაცი ნახულ იყო თომას მიერ თეატრში)**.

როგორც ვხედავთ, წინადადების ვნებით გვარში გადაყვანისას N² იქცევა N¹-ად, ხოლო პირველი წინადადებების N¹ ფაკულტატური ხდება. ჩატარებული ტრანსფორმაციების შედეგად ვიღებთ N¹V წბს-ს.

* N⁰ შედგენილი შემსწავლელის სახელადი ნაწილია, A — ზედსართავი სახელი.

** წინადადების ქართული თარგმანი ხელოვნურია, მაგრამ იგი ზუსტად ასახავს ინგლისური წინადადების სტრუქტურას.

რაც, ვაკეთებ — ვაკეთებინებ). გადამრთველი კატეგორიები მხოლოდ წს-ს დონეზე მოქმედებს, რადგან აქტანტების გადართვის შედეგად, როგორც დაკვირვებამ გვიჩვენა, ახალი ტიპის წს-ს აქაც არ ვლბებულობთ. მაგალითად: ნინო კაბას კერავს ($N^1 \text{ nom VN}^2 \text{ dat}$) — ნინო ღელას კაბას უკერავს ($N \text{ nom VN}^2 \text{ dai N}^2 \text{ dat}$).

როგორც ვხედავთ, ტრანსფორმაციის შედეგად ზმნის სასხვისო ფორმის საფუძველზე მივიღეთ ისეთი წს-ს, რომელიც ყველა სამპირიან ზმნას ახასიათებს (პეტრე ძმას ამბავს უყვება). იგივე ვითარება გვექნება ზმნის უშუალო კონტაქტის ფორმებს თუ შუალობითში ვადავიტანთ (ნიკო წერილს წერს. → ნიკო ბავშვს წერილს აწერივნებს). გვარის ფორმის შეცვლის შემთხვევაშიც ვიღებთ ისეთივე სტრუქტურას, რომელიც ერთპირიან ზმნებს აქვთ. მაგალითად: ქვას ვავორებ ($N \text{ nom VN}^2 \text{ dat}$). → ქვა გორდება/გორავს. ($N^1 \text{ nom V}$).

ამგვარად, ქართულ ენაში სერიები, ზმნის ყველაზე მსხვილი კონსტრუქტები, განსხვავებულ წს-ს ქმნიან, ხოლო თითოეულ სერიაში შეიძლება წს-ს რამდენიმე ვარიანტი გამოვლინდეს.

როგორც აღრე აღვნიშნეთ, ინფორმაცია, რომელიც წინადადებას უნდა ვაღმოსცეს, ორ დონეზე განაწილდება: წს-ს დონეზე იქმნება ბირთვული წინადადების სტემა, რომლის კომპონენტები კატეგორიულ სიმბოლოებს წარმოადგენენ. თითოეულ სიმბოლოს ენის ავტომატიზებული ცოდნის (კომპეტენციის) საფუძველზე გარკვეული სემანტიკური ინტერპრეტაცია მიეწერება. დანარჩენი შინაარსები (საკომუნიკაციო პერსპექტივა, ნათქვამის მოდალური შეფასებანი, წინადადების რთული სტრუქტურის წარმოშობა და სხვ.) წს-ს დონეზე იქმნება. სწორედ ამ დონეზე ვლინდება ენის ნაირსახეობრივი შესაძლებლობანი, მისი შემოქმედებითი პოტენციალი. ენის ამ ორი ცოდნის განცალკევება აუცილებელია, რადგან ისინი თვისებრივად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მათ წარმოებას განსხვავებული პრინციპი უდევს საფუძვლად: წს-ში, როგორც ავტომატიზებული ცოდნის საფუძველზე მიღებულ სტრუქტურაში, ჩვენი ვარაუდით, უნდა მოქმედებდეს პრინციპი, რომელსაც ჩვენ სემანტიკური საკმარისობის პრინციპი ვუწოდებთ (სსპ), ხოლო წს იქმნება სემანტიკური სისავსის პრინციპის საფუძველზე. სამეტყველო ერთეულის წარმოქმნის პროცესში პირველის მიხედვით წარმოდგენილია მინიმალური ინფორმაცია, რომელიც წინადადების ძირითადი სტემის შედგენისთვისაა საჭირო, ხოლო მეორის საფუძველზე წინადადება უკვე მაქსიმალურ ინფორმაციას შეიცავს საკომუნიკაციო თვალსაზრისით.

ენის ცოდნის ასეთი გაგება საშუალებას გვაძლევს ერთგვარად განვტვირთოთ მეტყველების წარმოშობის პროცესი, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისათვის როგორც ფსიქიკური, ისე ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით. ფსიქიკური იმიტომ, რომ მოლაპარაკე ადამიანი კომპეტენციის მონაცემებს კი არ ქმნის, არამედ მას „მზა“ სახით, „დაუფიქრებლად“, მექანიკურად იყენებს, ხოლო ფსიქოლოგიური იმიტომ, რომ ეს „მზა“ ცოდნა საშუალებას აძლევს მას მეტი დრო და ენერგია დაუთმოს მისთვის პრაგმატულად მარკირებული სათქმელის ჩამოყალიბებას წს-ის დონეზე.

როგორც ვხედავთ, წს-ს სამეტყველო პროცესის აუცილებელი კომპონენტია მეტყველების პროცესში მოლაპარაკე ავტომატურად შეარჩევს ბირთვული წინადადების ერთ-ერთ სტემას, რომლის ყოველ წევრს სათანადო სემანტიკური დახასიათება ახლავს თან. წს-ს სტრუქტურები სიტუაციასთან შევერების საფუძველზე მრავალსახოვან ფორმას იღებს და ხშირად უფრო რთულ კონსტ-

რუქტებს მოიცავს (თანწყობილი ან ქვეწყობილი რთულ წინადადეგებში). ამიტომ, ამ დონის შინაარსები მეტად მრავალნაირი და მრავალფეროვანია: ზედპირული ტრანსფორმაციების საშუალებით წსს-ში სიტყვათა სხვადასხვა წყობა გვხვდება: მოქმედებითი გვარის კონსტრუქციებს ვენებითი გვარის სტრუქტურები ცვლის, სხვადასხვა კავშირის საშუალებით (კავშირები აქ მართი ოპერატორების ფუნქციას ასრულებენ) მარტივიდან რთული წინადადეგები იქმნება.

ქართულსა და ინგლისურ ენებში წზს-ს შეპირისპირების შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ წზს არა მარტო მეტყველების პროცესის ძირითადი კომპონენტია, არამედ წზს შეიძლება ენათა (მონათესავე, არამონათესავე) ტიპოლოგიურ შედარება-შეპირისპირებას დაედოს საფუძვლად. წზს უნივერსალური სტრუქტურაა იმდენად, რამდენადაც იგი ყოველი ენის ბირთვული წინადადეგების სპეციფიკურ სტემებს ასახავს.

წზს-ს უნივერსალური ნიშნალობა ჩვენ არა მარტო ინგლისურისა და ქართული ენების მასალზე შევამოწმეთ, არამედ რუსული, გერმანული და ფრანგული მასალის კვლევაშიც იგივე დავვიდასტურა. ეს მასალები განზრახული გვაქვს შემდეგ შრომაში გამოვაქვეყნოთ.

ჩატარებული კვლევის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ:

ჩვენს კონცეფციაში წარმოდგენილი წზს თვისობრივად განსხვავდება ტრანსფორმაციონალისტების მიერ წინადადების სიღრმისეული სტრუქტურის გაგებისაგან. ეს განსხვავება შემდეგში მდგომარეობს:

1. სამეტყველო ერთეულების წარმოქმნის პროცესში წზს აწარმოებს მხოლოდ ენის ბირთვული სტრუქტურების აბსტრაქტულ სტემებს და წინადადების ძირითად კონფიგურაციას ქმნის;

2. აზრით გაშუალებული რეალური სიტუაციის ძირითადი კომპონენტები ენის ტერმინებში წარმოდგება როგორც კატეგორიული სიმბოლოები, რომლებსაც საკომუნიკაციო სტატუსი არა აქვთ;

3. წზს-ში წარმოდგენილი სტემა შედგება მხოლოდ ზმნისა და მისი აქტანტებისაგან. მათი მიმართების საფუძველზე ყოველ ენაში წინადადების განსხვავებული სტრუქტურები წარმოიქმნება. წზს-ში სიტყვათა წყობა რელევანტური არ არის;

4. წზს-დან წსს მიიღება ორი ტრანსფორმაციის საშუალებით: Tor — სიტყვათა წყობის ტრანსფორმაცია და Tsit — სიტუატირების ტრანსფორმაცია. პირველის საშუალებით წსს-ში ზმნა და მისი აქტანტები ხაზობრივად გაიშლება, ხოლო მეორეს საშუალებით წსს-ს ყოველ წევრს გარკვეული საკომუნიკაციო მაჩვენებელი მიეწერება (არსებითი სახელს დეტერმინატივები, ხოლო ზმნას — დროისა და სივრცის ან სხვა აქტუალიზატორები);

5. წსს-ში სიტუაციასთან შეჯერების საფუძველზე მრავალი ახალი შინაარსი წარმოიშობა, სახელდობრ, გამოიყოფა შეტყობინების საკომუნიკაციო ფოკუსი (წინადადებაში აღწერილი ამბის შეფასება მთქმელის მიერ), ბირთვული წინადადეგების სტემებში ჩაისმება მარტივი ერთეულების ნაცვლად უფრო რთული კონსტრუქტები, რის შედეგად ვიღებთ რთულ ქვეწყობილსა ან თანწყობილ წინადადეგებს;

6. წინადადების ორ დონეზე წარმოდგენას საფუძვლად უდევს ენის ორი სახის ცოდნა: ავტომატიზებული ცოდნა წზს-ს დონეზე და შემოქმედებითი ხასიათის ცოდნა, რომლის საფუძველზე წსს-ში სხვადასხვა შინაარსი იქმნება.

ამიტომ წბს-ს დონეზე მოქმედებს სემანტიკური საკმარისობის პრინციპი, ხოლო წსს დონეზე სემანტიკური სისავსის პრინციპი;

7. წბს, როგორც ენის ბირთვული წინადადების სტემების მაწარმოებელი უნივერსალური კატეგორიაა, რომელიც შეიძლება ენათა ტიპოლოგიურ შესწავლას დაედოს საფუძვლად. წბს-ს მიხედვით შეიძლება აღვწეროთ ყოველი ენისათვის დამახასიათებელი წინადადების ბირთვული სტრუქტურები.

ლიტერატურა

1. Э. Бенвенист, Общая лингвистика, Москва, 1974.
2. А. А. Уфимцева, Типы словесных знаков, Москва, 1974.
3. С. Д. Качельсон, Слово и структура значения, Москва, 1977.
4. В. Г. Гак, Высказывание и ситуация, ВЯ, 5, Москва, 1977.
5. В. З. Пафилов, О гносеологических аспектах проблемы языкового знака, ВЯ, 2, Москва, 1977.
6. Н. Д. Арутюнова, Предложение и его смысл, Москва, 1976.
7. Л. Блумфилд, Язык, Москва, 1973.
8. G. Leech, Semantics, Gr. Britain, 1977.
9. P. M. Postal, Underlying and Superficial Linguistic Structure, Modern Studies in English. Prentice-Hall, 1969.
10. R. W. Langacker, Language and its Structure, N. Y., 1973.
11. N. C. Stageberg, An Introductory English Grammar, USA, 1977.
12. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973.
13. ა. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბილისი, 1961.
14. ვ. თოფურია, ქართული გრამატიკის სადავო საკითხები, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, თბილისი, 1967, № 3.
15. დ. მელიქიშვილი, „მიქარს“ ზმნა და მასწავლებლის გასაკვირი“, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, თბილისი, 1978, № 4.
16. ა. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები (იხ. შენ. 13, დამატება).
17. ა. დავითიანი, ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი, 1979.

М. В. ЯНКОШВИЛИ

УНИВЕРСАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР БАЗИСНОЙ СТРУКТУРЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Резюме

Логическая структура мысли, отражающая экстралингвистическую ситуацию, транспонируется в термины языка как: 1) базисная структура предложения (БСП), которая состоит из категориальных символов — глагола и его актантов (в данной структуре линейный порядок символов нерелевантен); 2) коммуникативная структура предложения (КСП), которая образуется на основе БСП посредством двух трансформаций: Тог — трансформация порядка слов, посредством которой глагол и его актанты (категориальные символы) выстраиваются в линейном порядке, и Tsit — трансформация ситуативирования, посредством которой каждому категориальному символу приписывается коммуникативный статус. Здесь же определяется фокус и модус сообщения.

При порождении предложения необходимо разграничить два вида лингвистической компетенции: 1) автоматизированное знание, на основании которого образуется БСП и 2) творческое знание, т. е. знание того, как применять автоматизированное знание и как порождать новые смыслы, релевантные в передаваемом сообщении.

БСП — универсальная структура, которая порождает только ядерные предложения и может служить основой для типологического сопоставления языков (как родственных, так и неродственных).

В работе проводится сопоставительный анализ ядерных предложений английского и грузинского языков.

Автор критически рассматривает работы американских трансформационалистов (Г. Лича, П. М. Посталя, Р. Лянгакера, Н. Стагерберга и др.).

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ინგლისური ფილოლოგიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

წირილი რედაქციას

თქვენი ქურნალის 1983 წ. № 3-ში დაბეჭდილია ზ. სარჭველაძის სტატია „ძველი ქართული წერილობითი წყაროების მნიშვნელობა ქართველური ანთროპონიმისა და ტოპონიმის შესწავლისათვის“, რომელშიაც ავტორი წერს: „საინტერესოა, რომ ოპაშირე ტოპონიმის მეორე ნაწილი მხირე/მხირა გ. როგავა სწორედ ქართული მცირე ზედსართავი სახელის ანონზომიერ ზანურ ფონემურ ეკვივალენტს გამოყოფს“ (გვ. 76), აქ, სხვა უზუსტობას რომ თავი დავანებოთ, ავტორი მთლიანად ამრუდებს ფაქტს. მე ჩემს გამოკვლევაში აღნიშნული ტოპონიმის მეორე ნაწილს—მხირეს—სწორედ ქართ. „მცირეს“ არ ვუკავშირებ. იგი მიჩნეული მაქვს (ისევე როგორც ნ. მარს), პირიქით, ჰანურში დადასტურებულ „ფართოს“ აღმნიშვნელ მხირე სიტყვად. (იხ. გ. როგავა, „ზოგადი გეოგრაფიული სახელის — ოპაშირე, ტყუარტ—შედგენილობისათვის“, თსუ შრომები, № 93, 1960); თან მითითებული მაქვს ამ სიტყვის სვანური შესატყვისიც „მაშრი“ („ფართო“), რის საფუძველზედაც მოცემულია „იხრე-მხირე“-ს ეტიმოლოგია: „უანა-ფართო“.

სტატიის ავტორს კარგი იყო, რაკი მასახელებდა, არსებული წესების მიხედვით თვით ნ ა შ რ თ ი ც მიეთითებინა, რომ მეოთხედს შესაძლებლობა ჰქონოდა საქორების შემთხვევაში შეემოწმებინა. ამის გამო ვთხოვთ თქვენი ქურნალის მორიგ ნომერში მიხედოთ გახმარებდებ, რათა გაიფანტის გაუგებრობა.

ბ. როგავა

სალოტტორო დისმარტაციის თემების დაზიკიცება

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან არსებულმა ლიტერატურათმცოდნეობის საკოორდინაციო საბჭომ 1982 წლის 30 დეკემბრის სხდომაზე სალოტტორო დისმარტაციის თემა დაუმტკიცა:

შ. ო ნ ი ა ნ ს — „ინდო-ხატავლთა ამბავი“ „ვეფხისტყაოსანში“.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან არსებულმა ფოლკლორის საკოორდინაციო საბჭომ 1983 წლის 15 თებერვლის სხდომაზე სალოტტორო დისმარტაციის თემა დაუმტკიცა:

დ. გოგოჭურს — „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელების პოეტურა შემოქმედების ტრადიციები და ჟანრები“.

ბ ნ ა ლ ი წ ი ბ ნ მ ბ ი

გამომცემლობა „მცენიერება“

გიორგი აბაშიძე, კიტა აბაშიძის ცხოვრება და ლიტერატურული მოღვაწეობა.

რედაქტორი გ. ასათიანი

„კიტა აბაშიძის ცხოვრება და ლიტერატურული მოღვაწეობა“ (ნაკვეთი მეორე) ლოგიკური გაგრძელებაა გამოცემლობა „მეცნიერების“ მიერ 1964 წელს ამავე სათურით გამოქვეყნებული წიგნისა, რომელშიც წარმოდგენილია გამოჩენილი ქართველი კრიტიკოსის, პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის კიტა აბაშიძის ცხოვრების გზა და დახასიათებულია მისი თეორიული შეხედულებები ხელოვნებისა და ლიტერატურის ზოგადი პრობლემების შესახებ.

ნაშრომის წინამდებარე ნაკვეთში ავტორი განიხილავს კიტა აბაშიძის ლიტერატურულ-კრიტიკულ მოღვაწეობას, კერძოდ, ანალიზებს მის ფართოდ ცნობილ გამოკვლევას — ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ“ და არკვევს მის როლს ქართული რომანტიზმის შესწავლის ისტორიაში.

296 გვ., ფასი 2 მან., ტირაჟი 2800.

შერმადინ ონიანი, ინდო-ხატაველთა ამბავი ვეფხისტყაოსანში.

რედაქტორი ს. ცაიშვილი

ნაშრომი მიზნად ისახავს დაადგინოს ვეფხისტყაოსნის დაბოლოება. ამ მიზნით მონოგრაფიულად არის შესწავლილი ინდო-ხატაველთა ამბავი, რომლის შესახებაც აზრთა სხვადასხვაობაა. ავტორის აზრით, ეს ამბავი არ არის ვეფხისტყაოსნის გაგრძელება. ის წარმოადგენს მის ორგანულ ნაწილს, ვეფხისტყაოსნის დაბოლოებას. ამის დასამტკიცებლად წარმოდგენილია ახალი მონაცემები.

270 გვ., ფასი 1 მან. 65 კაპ., ტირაჟი 3000.

გურამ შარაძე, დავით ჩუბინაშვილი რუს-ოველოლოგი.

რედაქტორი სარგის ცაიშვილი

ნაშრომში განხილულია XIX საუკუნის ცნობილი ქართველი მეცნიერის, პეტერბურგის ქართველოლოგიური სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენლის, პროფ. დავით ჩუბინაშვილის რუსთველოლოგიური მემკვიდრეობა (ვეფხისტყაოსნის ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხები, პოემის ტექსტის დადგენა-გამოცემა, რუსთველის სახელით ცნობილი ლექსები, ვეფხისტყაოსნის პირველი რუსული პოეტური თარგმანი).

დავით ჩუბინაშვილის, როგორც რუსთველოლოგის, დახასიათებას წინ უძღვის მეცნიერის მოკლე ბიოგრაფიული ეტიუდი.

78 გვ., ფასი 50 კაპ., ტირაჟი 2000.

კონსტანტინე წერეთელი, არამეული ენა ნაშრომში, პირველად სამეცნიერო ლიტერატურაში, მოცემულია არამეული ენის ლინგვისტური მიმოხილვა ისტორიულ ასპექტში მისი პირველი წერილობითი ძეგლებიდან — ძვ. წ. X ს.-დან დადგენილი იგი ითვალისწინებს არამეული ენის ყველა ძველ ლიტერატურულ დოკუმენტს — სახელმწიფო არამეულს, სირიულს, მანდეურს და სხვ., ასევე თანამედროვე არამეულს.

წიგნი შეიცავს ქართულ და რუსულ ტექსტს და ნაეარადგევია აღმოსავლეთმცოდნეთა და ენათმეცნიერთა ფართო წრისათვის, მათ შორის აღმოსავლეთმცოდნეობისა და ფილოლოგიის კვალიტეტების სტუდენტებისათვის.

222 გვ., ფასი 1 მან. 40 კაპ., ტირაჟი 1000.

ფასი 18ან. 20 კპპ.

654/105

ინდექსი

76198

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა